

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1876 KANUN-İ ESASİSİNİN DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI
VE TÜRK ANAYASA TARİHİNDEKİ YERİ**

Burak Anıl KÖZEN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlyas DOĞAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
ANAYASA HUKUKU BİLİM DALI**

KASIM 2023

**1876 KANUN-İ ESASİSİNİN DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI
VE TÜRK ANAYASA TARİHİNDEKİ YERİ**

Burak Anıl KÖZEN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
ANAYASA HUKUKU BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Burak Anıl KÖZEN

(Tarih)

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Kamu Hukuku** Anabilim Dalı **Anayasa Hukuku** Programı öğrencisi **Burak Anıl KÖZEN** tarafından hazırlanan “**1876 Kanun-i Esasisinin Düşünsel Kaynakları ve Türk Anayasa Tarihindeki Yeri**” Başlıklı tez çalışması **15/11/2023** tarih ve **14:00** saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından ile OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul **Ret**

Doç. Dr. Ü. Elçin ERTUĞRUL (Başkan)
Kırıkkale Akademisi

☒☐

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÜNVER (Üye)
Ufuk Üniversitesi

☒☐

Prof. Dr. İlyas DOĞAN (Üye)
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

☒☐

1876 KANUN-İ ESASİSİNİN DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI VE TÜRK ANAYASA TARİHİNDEKİ YERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Burak Anıl KÖZEN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2023

ÖZET

1876 Kanun-i Esasisi, 1789 Fransız İhtilalinden bu yana gelen bir sürecin, Osmanlı Devleti'ndeki hukuki yansımasıydı. Osmanlı Devleti 1789 yılından itibaren Üçüncü Selim önderliğinde bir modernleşme hareketine başlamış, bu hareket 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı, sonrasında ise 1856 yılında Islahat Fermanı'nı doğurmuştur. Söz konusu fermanlar Osmanlı Devleti'nde toprak kayıplarını engelleyemeyince Osmanlı Devleti'nde ıslahatların eksik olduğunu düşünen muhalif Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ıslahatların devamı olarak gördüğü ve Sultan'ın mutlak iktidarını kısıtlamayı amaçlayan Kanun-i Esasisi, kısa bir süre içerisinde Sultan II. Abdülhamid tarafından rafa kaldırılmıştır. Kanun-i Esasisi'nin yeniden yürürlüğe konulması 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. 1909 değişiklikleriyle Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda meşruti monarşinin uygulanmasını sağlayan Kanun-i Esasisi, sonrasında üzerinde yapılan değişiklikler sonucu bu niteliğini nispeten kaybetmiştir. Modern anayasa niteliğini ise taşımaya devam eden Kanun-i Esasisi, Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılmış 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasalarını gerek içerik gerek nitelik olarak etkilediğinden Türk Anayasa Tarihi'nin en önemli noktası olmuştur.

Bilim Kodu : __50201

Anahtar Kelimeler : Anayasa Hukuku, II. Abdülhamid, Anayasa, Savaş, Politika

Sayfa Adedi : 313

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Öğrenci :
ORCID ID

INTELLECTUAL SOURCES OF THE 1876 LAW AND ITS PLACE IN TURKISH
CONSTITUTIONAL HISTORY

(Master Thesis)

Burak Anıl KÖZEN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2023

ABSTRACT

1876 Kanun-i Esasisi was the legal reflection of a process in the Ottoman Empire that had occurred since the 1789 French Revolution. The Ottoman Empire started a modernization movement under the leadership of Selim III, and this movement created the 1839 Tanzimat Fermanı and 1856 Islahat Fermanı. When the edicts in question could not prevent the territorial losses in the Ottoman Empire, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, which thought that reforms were lacking in the Ottoman Empire, was founded. Kanun-i Esasisi, which the Yeni Osmanlılar Cemiyeti saw as a continuation of reforms and aimed to restrict the absolute power of the Sultan, was shelved by Sultan Abdulhamid II. The re-enactment of the Kanun-i Esasisi was carried out by İttihat ve Terakki Cemiyeti in 1908. Kanun-i Esasisi, which ensured the implementation of a constitutional monarchy in Ottoman Empire with the 1909 amendments, has relatively lost this quality as a result of changes made thereafter. Kanun-i Esasisi, which continues to have the characteristics of a modern constitution, has become the most important building block of Turkish Constitutional History as it influenced the 1921, 1924, 1961 and 1982 constitutions of the Türkiye Cumhuriyeti, both in terms of content and character.

Science Code : 50201

Key Words : Constitution Law, II. Abdülhamid, Constitution, War, Politics

Page Number : 313

Supervisor : Prof. Dr. İlyas DOĞAN

Student ORCID :
ID

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkması için her türlü desteği veren danışman hocam Prof. Dr. İlyas DOĞAN’a teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Bu eserin ortaya çıkmasında emeği olan eğitim hayatımdaki tüm hocalarıma ve beni her koşulda kayıtsız şartsız destekleyen aileme de şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. 1789 FRANSIZ İHTİLALİ'NDEN 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NE, OSMANLI DEVLETİ VE AVRUPA'NIN SİYASAL VE DÜŞÜNSEL DURUMU	5
2.1. 1789 Fransız İhtilali'nden 1876 Kanun-i Esasisi'nin Kabulüne Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasal ve Düşünsel Durumu	5
2.1.1. 1789 Fransız İhtilali'nden 1876 Kanun-i Esasisi'nin Kabulüne Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasal Durumu	5
2.1.2. Mevcut Siyasal Konumun Osmanlı Devleti'ne Hukuksal Etkileri	17
2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Siyasi Konumunu Değiştirmek İçin Gerçekleştirdiği Islahatlar	24
2.1.4. Osmanlı Devleti'nde Yapılan Islahatlar Sonrası Ortaya Çıkan Düşünce Akımları	35
2.1.4.1. Osmanlıcılık	36
2.1.4.2. Adem-i Merkeziyetçilik	40
2.1.4.3. İslâmcılık	43
2.1.4.4. Turancılık	46
2.1.4.5. Türkçülük	49
2.1.4.6. Batıcılık	53
2.2. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Avrupa'nın Siyasal ve Düşünsel Durumu	57
2.2.1. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Dönemde Avrupa'nın Siyasal Durumu	57
2.2.2. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Dönemde Avrupa'nın Düşün Durumu	62

2.3. Osmanlı Devleti’nde Liberalizm ve Sosyalizm Düşünce Akımları	70
2.3.1. Osmanlı Devleti’nde Liberalizm Düşünce Akımı	70
2.3.2. Osmanlı Devleti’nde Sosyalizm Düşünce Akımı	76
2.4. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa’nın Anayasal Yapısı	80
2.4.1. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa’nın Hükümet Sistemleri	80
2.4.1.1. Avrupa’da kuvvetler birliği hükümet sistemleri	80
2.4.1.2. Avrupa’da kuvvetler ayrılığı hükümet sistemleri	84
2.4.2. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa’daki Anayasal Ekoller.....	89
2.4.2.1. Alman anayasal düşünce ekolü	89
2.4.2.2. İngiliz anayasal düşünce ekolü.....	94
2.4.2.3. Fransız anayasal düşünce ekolü	98
3. ANAYASAL ARAYIŞIMIZ: 1876 KANUN-İ ESASİSİ	105
3.1. Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı	105
3.2. 1876 Kanun-i Esasisi Dönemini Ortaya Çıkaran Kişiler	108
3.2.1. Midhat Paşa	108
3.2.2. İbrahim Şinasi.....	113
3.2.3. Namık Kemal.....	115
3.2.4. Ali Suavi	119
3.2.5. Ziya Paşa.....	121
3.2.6. Ahmed Cevdet Paşa.....	125
3.2.7. Mustafa Celaleddin Paşa.....	128
3.2.8. Menâpirzâde Nuri Bey.....	129
3.3. Osmanlı Aydınlarının Örgütlenmesi: Yeni Osmanlılar Cemiyeti	131
3.3.1. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Ortaya Çıkışı	131
3.3.2. Yeni Osmanlıların Faaliyetleri ve Bakış Açısı	134
3.3.2.1. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin plan ve programı.....	134
3.3.2.2. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin dünya görüşü	138

3.4. 1876 Kanun-i Esasisi.....	140
3.4.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Oluşumu	140
3.4.1.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin oluştuğu ortam	140
3.4.1.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin yapılışı	142
3.4.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Önemli Maddeleri ve Meclis Yapısı	147
3.4.2.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin önemli maddeleri	147
3.4.2.2. Meclis yapısı ve oluşumu	150
4. 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NDE 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ VE 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NİN SON HALİ	153
4.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin İlk Uygulanma Dönemi	153
4.1.1. 1877'de Yapılan Seçimler ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Uygulanmaya Başlaması	153
4.1.2. Tersane Konferansı ve Londra Protokolü	156
4.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Askıya Alınması.....	158
4.2. 1878-1908 Sultan II. Abdülhamid Döneminde 1876 Kanun-i Esasisi'nin Durumu.....	160
4.3. 1908 İhtilali ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Yeniden İlanı	161
4.3.1. 1908 İhtilaline Giden Süreçte Osmanlı Devleti.....	161
4.3.1.1. Jön Türkler	161
4.3.1.1.1. Ahmed Rıza Bey.....	165
4.3.1.1.2. Abdullah Cevdet.....	169
4.3.1.1.3. Mizancı Murad	172
4.3.1.1.4. Prens Sabahaddin	175
4.3.1.1.5. Yusuf Akçura.....	178
4.3.1.1.6. Ziya Gökalp.....	181
4.3.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti	184
4.3.2. 1908 İhtilali ve Sonrası Süreçte Osmanlı Devleti.....	187

4.3.2.1. 1908 İhtilali, 31 Mart Vakası ve 1913 Bâb-ı Âli Baskını'na giden dönem.....	187
4.3.2.2. 1913 Bâb-ı Âli Baskını ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki hakimiyeti.....	195
4.4. 1909 ve Sonrasında Yapılan Değişikliklerle 1876 Kanun-i Esasisi'nin Son Hali	199
4.4.1. 1909 ve Diğer Değişiklikler Sonrası 1876 Kanun-i Esasisi'nin Durumu	199
4.4.1.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleri.....	199
4.4.1.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nde 1909 sonrasında yapılan değişiklikler....	205
4.4.2. 1909 Değişiklikleri Sonrası 1876 Kanun-i Esasisi'nin Uygulanma Durumu	211
4.4.3. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Yürürlükten Kalkması	213
5. 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NİN TARİHİMİZDEKİ YERİ.....	217
5.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarına Olan Etkileri	217
5.1.1. 1921 Anayasası.....	217
5.1.2. 1924 Anayasası	219
5.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Modern Bir Anayasa Olarak Değerlendirilmesi ..	222
5.3. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Türk Anayasal Sürecine Katkısı	233
6. SONUÇ	239
KAYNAKÇA.....	251
EKLER.....	261
EK-1: 1808 Sened-i İttifak	261
EK-2: 1839 Tanzimat Fermanı	269
EK-3: 1856 Islahat Fermanı	272
EK-4: 1876 Kanun-i Esasisi	278
EK-5: 1909 Değişiklikleri	292
EK-6: 1921 Anayasası.....	297

EK-7: 1924 Anayasası.....	301
ÖZGEÇMİŞ	313

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamalarıyla birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AHBVÜ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Fransız İhtilali	1789 Fransız İhtilali
Sened-i İttifak	1808 Sened-i İttifak
Belçika Anayasası	1831 Belçika Anayasası
Tanzimat Fermanı	1839 Tanzimat Fermanı
Islahat Fermanı	1856 Islahat Fermanı
Ermeni Millet Nizamnamesi	1863 Ermeni Millet Nizamnamesi
Prusya Anayasası	1871 Prusya Anayasası
Kanun-i Esasisi	1876 Kanun-i Esasisi
Değişiklikler	1909 Değişiklikleri

1. GİRİŞ

1876 Kanun-i Esasisi, Türk Hukuk Tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Türk Hukuk Tarihimizde şekli ve maddi anlamda tam anlamıyla anayasal nitelikte olan ilk yazılı metin niteliğini taşıyan Kanun-i Esasisi, Türk Hukuk Tarihinde anayasa kavramını ortaya çıkarmıştır. Kanun-i Esasisi bu durumunun yanı sıra gerek orijinal hâli gerek ise 1909 değişiklikleri sonrası ortaya çıkan haliyle Osmanlı Devleti'nin son dönemine ilişkin güzel bir kaynak niteliği de oluşturmıştır.

Bu yüzden Kanun-i Esasisi'nin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu incelemeyse direkt olarak 1876 yılından itibaren başlamayacaktır. Temelinde siyasi bir olay olmasına rağmen, sonrasında diğer tüm alanları etkilediğinden dolayı 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren Osmanlı Devleti başta olmak üzere detaylı bir inceleme gerekmektedir.

1789 yılı Osmanlı Devleti tarihinin en ıslahatçı Sultan'ı olan Sultan III. Selim'in (1761-1808, 28. Osmanlı Sultanı) tahta çıkış tarihidir. Sultan III. Selim ve kendisini takip eden dönemde, Osmanlı Devleti'nde siyasi, askeri ve mali nitelikte ıslahat yapılması amaçlanmıştır.

Bu konulardaki ıslahat hareketleri Batı toplumlarından edinildiği için, ıslahatlar sadece bu konularla ilişkili kalmamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti hukuki açıdan da değişikliklere uğramış, önce 1808 Sened-i İttifak, sonrasında 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nı kabul etmiştir.

Bu hukuki ıslahatlar sonrasında Osmanlı Devleti'nde yönetim sisteminde de değişikliğe neden olmuş ve en sonunda mutlak monarşi yerini 30 yılda iki kez olmak üzere Anayasal Monarşi olarak adlandırılan Meşrutiyet'e (1876-1878 yılları arasında I. Meşrutiyet, 1908-1918 yılları arasında II. Meşrutiyet) bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bu dönem, siyasal açıdan yaşanan problemler doğrultusunda ortaya çıkan sıkıntılara çözüm bulunabilmesi için bazı düşünce akımlarının da ortaya atıldığı bir dönem niteliğini taşımaktadır. Osmanlıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik, İslâmcılık, Turancılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak 6 ana başlıkta toplayabileceğimiz bu düşünce akımlarının hepsinin ortak amacının Osmanlı Devleti'nin yıkılması engellemek olduğu görülmektedir.

Bu fikirler, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş yolunu farklı şekillerde planladıklarından dolayı söz konusu dönemde (1789-1918) yer yer ön plana çıkmış yahut geri plana düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin çağdaşları olan Avrupalı Devletlerde bu dönem öncelikle yönetim sistemleri açısından ayrılmıştı. Bu doğrultuda baktığımızda var olan iki yönetim sistemi monarşi ve anayasal monarşiydi. Kuvvetler birliğinden kaynaklanan mutlak gücü yürütme erki merkezli olarak kontrol eden monarşiler sahip oldukları gücü korumak için uğraşırken, anayasal monarşi olarak adlandırdığımız meşrutiyet yönetimleri ise yürütmenin bu mutlak gücünün yasama erkiyle paylaşımını amaçlayarak, devamında yürütme erkinin yasama erki tarafından kontrol edildiği parlamenter sistemi ortaya çıkarmak istemektedir. Avrupa'ya bu doğrultuda baktığımızda, Rus İmparatorluğu ve Portekiz Krallığı'nın monarşiyle yönetildiği gözükürken, diğer ülkelerde Anayasal Monarşi'nin farklı seviyelerde uygulanması gözükmektedir.

Bununla beraber söz konusu sürecin ortaya çıkmasında tek faktörün 1879 Fransız İhtilali olmadığı, bu dönem yaşamış kişiler ve bu dönemde var olan ülkelerin iç gelişmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın konusunu oluşturan Kanun-i Esasisi'ne etki eden kişiler ve ülkeler de incelenip Kanun-i Esasisi'ni ortaya çıkaran düşünsel kaynaklar anlaşılmalıdır. Bu yüzden, Kıta Avrupası'nı siyasi açıdan yönlendiren en güçlü iki devlet olan Fransa ve Alman İmparatorluğu (Prusya) ile, o dönemin en güçlü ülkesi ve hukuki açıdan oldukça köklü ve genel olarak yazısız ve içtihatlarla dayanması nedeniyle farklı bir kültüre sahip olan İngiltere'nin (Birleşik Krallık) anayasal tarihi incelenmeli ve Osmanlı Devleti'nin anayasal sürecini etkilemiş olan fikir insanları anlaşılmalı ve açıklanmalıdır.

Bu incelemeler sonrasında Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasisi'nin nasıl ortaya çıktığı anlaşılır. Kanun-i Esasisi'nin ortaya çıkmasının temelinde, Islahatları yetersiz gören ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Osmanlılık'la birlikte İslâmcılık düşünce akımının uygulanması gerektiği savunduğu için Tanzimat dönemine muhalif Osmanlı aydınların oluşturduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti vardır. Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin eski sadrazam Midhat Paşa önderliğinde Sultan Abdülaziz'i (1830-1876, 32. Osmanlı Sultanı) tahttan indirip yerine Sultan V. Murad'ın (1840-1904, 33. Osmanlı Sultanı) getirilmesi sonucu Osmanlı Devleti'nin yönetimini elde etmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu dönem yaşanan Çerkes Hasan olayı (1850-1876, Sultan Abdülaziz'in Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından öldürüldüğünü düşünen Çerkes Hasan'ın hükümet toplantısını basarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti liderlerinden bazılarını öldürmesi) sonucu Sultan V. Murad'ın ruh sağlığı bozulmuş ve taht Sultan II. Abdülhamid'e (1842-1918, 34. Osmanlı Sultanı) geçmiştir. Böyle bir süreçte Midhat Paşa ve Sultan II. Abdülhamid'in bir anlaşması olarak ortaya çıkan Kanun-i Esasisi, Osmanlı Devleti'nde meşruti monarşiyi hâkim kılmak isteğiyle ortaya çıkmış olsa bile, Osmanlı Devleti'nin milli bir anayasası olmak yerine 1831 Belçika Anayasası, 1871 Prusya Anayasası ve 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân'ın bir karışımı olması sebebiyle Sultan'ın yetkilerini yeterli ölçüde kısıtlayamamış ve bu da Meclis-i Mebusan seçimlerinin dahi yapılamadan Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesine neden olmuştur.

Bu olay sonrası Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin gücü kırılmış ve esasında Kanun-i Esasisi'nin yürürlüğe konma sebebi olan Tersane Konferansı kararları sonrası çıkan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)'nda yaşanan Osmanlı mağlubiyeti neticesinde Sultan II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı tatil etmiş, Kanun-i Esasisi hukuki olarak varlığını sürdürse dahi, fiili olarak uygulanmamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in iktidarında Osmanlı Devleti'nin muhalif aydın örgütlenmesi olarak Jön Türkler ve siyasi örgütlenmesi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı ele geçirmek için askeri güç kullanmaktan çekinmemiş ve 1908 Devrimiyle birlikte II. Meşrutiyet'in ilanı sonucu Kanun-i Esasisi yeniden yürürlüğe girmiştir.

Bununla beraber II. Meşrutiyet olarak adlandırdığımız bu dönem, tıpkı I. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi siyasal yönden problemli bir sürece sahip olduğundan (31 Mart Vaka'sı, 1909 tarihinde gerçekleşen ve Hareket Ordusu tarafından bastırılmış Osmanlı Devleti tarihinin ilk anayasal düzene karşı isyanı) dolayı mevcut Kanun-i Esasisi'nde yasama erkinin yürütme erkine karşı güçlendirilmesine ilişkin değişiklikler ihtiva edilmiştir. Kanun-i Esasisi 1909 değişiklikleri sonucu yasama ve yürütme dengesini anayasal monarşi düzleminde kurmuş ve modern nitelikli bir anayasa niteliğini kazanmıştır. Bununla beraber 1909 değişikliklerinin yapılmasından sonra ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı kaybetme tehlikesi, Kanun-i Esasisi'nin bu

şekilde uygulanmasını engellemiştir. Yaşanan iktidar bunalımı en sonunda ilk hükümet darbesi olan 1913 Bâb-ı Âli Baskını'yla sonuçlanmıştır.

Bu olay sonrası iktidar Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmiş ve Kanun-i Esasisi'ni anayasal monarşiden uzaklaştıran yani Sultan'ın gücünü arttıran bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. Kanun-i Esasisi, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan 1918 Mondros Mütarekesi'yle birlikte Osmanlı Devleti'nin fiili olarak sona ermesine rağmen yürürlükte kalmıştır.

Sonradan Türkiye Cumhuriyeti adını alacak Anadolu hareketinin o dönem Kurtuluş Savaşı'nda savaşıması, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olma niteliğini taşıyan 1921 Anayasası'nın temel konular dışında geri kalan diğer konuları düzenlemesini engellemiştir (çerçeve anayasa). Bu da doğal olarak 1921 Anayasası'nın düzenlemediği diğer konulara ilişkin durumlarda Kanun-i Esasisi'nin içerdiği hükümlerin Türkiye Cumhuriyeti tarafından uygulanmasına neden olmuştur.

Söz konusu Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye Cumhuriyeti tarafından kazanılması sonucu yeni bir devlet kurulmuş ve kurulan bu yeni devlet, Osmanlı Devleti'nden geriye kalan kavramlardan uzaklaşmayı tercih etmiştir. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası olan 1924 Anayasası, Kanun-i Esasisi'yi yürürlükten kaldırmıştır.

Kanun-i Esasisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ile olan etkileşimi burada sona ermemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin parlamenter sisteme geçmesini sağlayan 1961 Anayasası'nı ihtiva ettiği çift meclis ile, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'in kullandığı anayasa olan 1982 Anayasası'nı ise ilk kez Kanun-i Esasisi'nde düzenlenen yasama dokunulmazlığı gibi içerik düzenlemeleri ile etkileyen Kanun-i Esasisi, Türk Demokratikleşme Tarihi'nin en önemli adımlarından biri olması yanında, Türk Anayasa Tarihinin de en önemli yapı taşı olmuştur.

Bu tez çalışmasında açıklanan tüm bu düşünsel kaynaklar, siyasi olaylar, fermanlar, anayasal belgeler ve savaşların nitel araştırma yöntemi doğrultusunda incelenmesi gerekmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden ise söz konusu olaylar artık tarihi olay niteliği taşıdıklarından dolayı doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda dokümanlar taranmış, sistemsal olarak sınıflandırılmış, çözümleme ve eleştiri aşamalarından geçirildikten sonra tez çalışmama ilişkin kaynak niteliğinde olma amacıyla sentezlenmiştir.

2. 1789 FRANSIZ İHTİLALİ'NDEN 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NE, OSMANLI DEVLETİ VE AVRUPA'NIN SİYASAL VE DÜŞÜNSEL DURUMU

2.1. 1789 Fransız İhtilali'nden 1876 Kanun-i Esasisi'nin Kabulüne Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasal ve Düşünsel Durumu

2.1.1. 1789 Fransız İhtilali'nden 1876 Kanun-i Esasisi'nin Kabulüne Kadar Osmanlı Devleti'nin Siyasal Durumu

Fransız İhtilali'nin yaşandığı süreçte Osmanlı Devleti imzaladığı 1792 tarihli Yaş Antlaşması ile duraklama döneminden çıkıp gerileme dönemine girmişti.¹

Osmanlı Devleti, aslında 1700'lü yıllarda nüfus yoğunluğu ve yüzölçümü gibi ölçütler doğrultusunda dünyadaki güçlü devletler arasında bulunuyordu. 1700'lerin sonunda Osmanlı Devleti Doğu'da Arabistan-Yemen Yarımadası, Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Kafkasya'da bazı toprakları, Batı'da ise Dinyester'in Batısından Romanya'yı, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ile Sırbistan'ı elinde bulunduruyordu. Neredeyse tüm Ege Denizi, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaydı. Bu topraklar toplamda 4 milyon kilometrekare alanda yaklaşık 25 milyon kişiye ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlı içerisinde etnik grup olarak Müslüman Türkler, Çerkezler, Araplar, Kürtler, Boşnaklar ve Arnavutlarla birlikte Hristiyan Rumlar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler ve Sırları bulunduruyordu. Ermeniler, Marunîler ve İspanya'dan gelmiş Sefarad Yahudileri başta olmak üzere Yahudi toplulukları da Osmanlı Devleti nüfusunun içindeydi.²

Osmanlı idarecileri, Fransız İhtilali'ni Fransa'nın iç problemi olarak nitelendirmişlerdi. İletişim ve ulaşımın problemlili olduğu bu dönemde Fransa'nın Osmanlı topraklarına olan uzaklığı, Osmanlı Devleti'nin duruma gerekli önemi göstermemesine sebep oldu. Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'nde, devletin yıkılmasına kadar geçecek süreçte oldukça büyük etkilere neden olacaktı. Çünkü oldukça fazla etnik grup bulundurmakta olan Osmanlı Devleti'nin, Fransız İhtilali'nin oluşturduğu fikirlerden etkilenmemesi mümkün değildi. Fransız İhtilali, Fransa'nın Avusturya

¹ Timur, T. (2010). *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, 138.

² Örenç, A. F. (2020). *Osmanlı Tarihi (1789-1908)*, İstanbul, 11.

Arşidüklüğü'yle imzaladığı 1797 Campo Formio Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nde ilk etkisini gösterdi.³

Fransa'nın bu antlaşma sonrası Osmanlı Devleti'yle sınır komşusu olması Fransa'nın Fransız İhtilali'ne ilişkin fikirleri Osmanlı Devleti'nde daha kolay yaymasına sebep oldu. Bu fikirlerden etkilenen Sırp ve Rumların başlattıkları bağımsızlık faaliyetleri daha sonrasında başarıya ulaştı. Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'nde bulunan etnik gruplara eşitlik, hukukun üstünlüğü, özgürlük ve insan hakları gibi fikirleri yaydı.

1789 yılında Osmanlı Devleti'nin başında Sultan III. Selim bulunmaktaydı.⁴

Kendisinin saltanatı isyanlarla başlarken Fransızlarla Mısır için savaşıldı. Saltanatının sonunda 1806-1807 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiltere Savaşları devam ederken, 1807 Kabakçı Mustafa⁵ İsyanı ile Sultan III. Selim tahttan indirildi ve yerine Sultan IV. Mustafa (1779-1808, 29. Osmanlı Sultanı) geçti.⁶

Sultan IV. Mustafa döneminde ıslahatlardan vazgeçildi ve Sultan IV. Mustafa ile onu tahta çıkaranlar arasında “Şer'i Sözleşme” adı verilen, Devlet'in dini kurallara dayandığı ve Devlet'in Yeniçeri Ocağı tarafından korunacağı hükümlerini içeren bir antlaşma imzalandı.⁷

Bu dönem Fransa ile Rus İmparatorluğu'nun Tilsit Barış Antlaşması'yla ittifak yapması üzerine Osmanlı Devleti Rus İmparatorluğu'yla (Rusya) barış yaptı. İç siyasette ise ıslahatçılar (Rusçuk Yârânı) Sultan III. Selim'in destekçisi olan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın (1755-1808, sonradan Osmanlı Sadrazamı) etrafında birleşti. Alemdar Mustafa Paşa bunun üzerine ordusuyla birlikte başkente yürüdü. Alemdar Mustafa Paşa, burada Sultan IV. Mustafa'ya biat etse bile Kabakçı Mustafa isyancılarını öldürtmeye başlamıştı. Bu olaylar en sonunda Sultan III. Selim'in öldürülmesi ve devamında Sultan IV. Mustafa'nın tahttan indirilip yerine II. Mahmud'un Sultan olmasıyla (1785-1839, 30. Osmanlı Sultanı) bitti.⁸

Sultan II. Mahmud, sadrazamlık makamına Alemdar Mustafa Paşa'yı getirdi. Alemdar Mustafa Paşa, âyanları (yerel güç, derebeyi) başkente çağırdı ve Sened-i İttifak

³ Örenç, a.g.e., 2020, 17.

⁴ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 127.

⁵ 1770-1808 tarihleri arasında yaşamış isyancı.

⁶ Berkes, N. (2022). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 119., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 166.

⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 134-135.

⁸ Örenç, a.g.e., 2020, 51., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 167-169.

imzalandı. Âyanların başkenti terketmesi üzerine çıkan isyanda Alemdar Mustafa Paşa öldürüldü (Alemdar Vakası) ve Sultan II. Mahmud Sened-i İttifak'ı hükümsüzleştirdi.

Dış siyasette Sırlar Kara Yorgi (1768-1817, Birinci Sırp Ayaklanması lideri) başkanlığında millî bir isyan başlattı. Sırların bu faaliyetleri Rus İmparatorluğu'nun yardımlarıyla güçlenmişti. Avusturya İmparatorluğu'ysa Balkanlarda bu durumu istemediğinden isyana ilişkin arabuluculuk yaptı ve 1812 Bükreş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma doğrultusunda Sırlar Osmanlı Devleti'nden özerklik elde eden ilk azınlık olma sıfatını kazandı. Sonrasında çıkan Fransa-Rus İmparatorluğu savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti bu antlaşma hükümlerini uygulamadı ve isyanı bastırdı. Osmanlı Devleti, nüfuzlu Sırlara knez, Miloş Obrenoviç'e (1780-1860, İkinci Sırp ayaklanması lideri) ise büyük knez ünvanı vermişti. Bu durumdan faydalanarak güçlenen Miloş Obrenovic liderliğindeki ikinci Sırp ayaklanması 1815'te başladı. Bu isyan başarıya ulaştı ve Osmanlı Devleti, Sırlara imtiyazlı bir prenslik verdi. Sırlar, mevcut konumlarını 1826 Akkerman Antlaşması ve 1829 Edirne Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne tamamen kabul ettirdi.⁹

Sultan II. Mahmud döneminde Sırp İsyanı'ndan sonra Rum İsyanı çıktı. Rumlar ekonomik faaliyetlerde bulunduklarından zenginlerdi. Bunun yanı sıra İstanbul'daki Rumların, devlette makam sahibi olması gelmesi gelenektir. Divan-ı Hümayun'un Tercümanlığı görevini yıllarca onlar sürdürdü. Rumlardan Eflak ve Boğdan'a yetkili de atanmaktaydı. Buna rağmen Fransız İhtilali sonucu Rumlarda bağımsızlık düşüncesi oluştu ve 1814'te kurulan Filiki Eterya örgütü bağımsızlık çalışmalarına başladı. Bu örgüte, Eflak ve Boğdan prensleriyle Rum Patriği gibi önemli kişiler üye oldu.

Örgütün bağımsızlık faaliyetleri Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa (1744-1822) öldürülünce güçlendi. İlk Rum isyanı, Aleksandro İpsilanti (1792-1828, Birinci Rum İsyanı lideri) önderliğinde 1821 tarihinde Eflak'ta başladı fakat isyan başarısız oldu ve Avusturya İmparatorluğu Aleksandro İpsilanti'yi hapsedti. İkinci Rum isyanı ise Dimitrios İpsilanti (1793-1832, İkinci Rum İsyanı lideri) önderliğindeki Mora'da (1821-1829) başladı. Bu isyan sonrası İstanbul'da bulunan ve İsyanı etkisi olan Rumlar ihanet sebebiyle idam edilirken diğer Rumlar ise görevlerinden uzaklaştırıldı.

⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 85-86., Berkes, a.g.e., 2022, 153-154., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 170.

Bununla beraber Rumlar Avrupa'dan destek görmeye başladı. Rum İsyanıyla Fransız İhtilali mutlak monarşilere karşı yapılan bağımsızlık mücadelesi olarak benzeştiriliyordu.¹⁰

Bunun yanı sıra Avrupa'da Rönesans sonrası Rum kültürüne bir hayranlık söz konusuydu. Dil, edebiyat ve mitoloji olarak Rumları ataları olarak gören Avrupalılar Rum İsyanı'nı mutlak suretle destekledi.

Osmanlı Devleti bu isyanı 1826 Akkerman Antlaşması'yla bastırmak istese de Büyük Britanya'yla Rus İmparatorluğu arasında imzalanan 1826 St. Petersburg Protokolü sonrası Rumlar için Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve sınırları belli olmayan otonom prenslik öngörülmesi sonrası başarısız olundu.

Mora'da çıkan isyanı bastıramayan Osmanlı Devleti'nin donanmasında sıkıntılar vardı. Bu yüzden donanma için Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan (1769-1849) yardım istendi. Rum İsyanı'na karşı Mısır donanması başarılar kazandı ve isyanı bastırmaya yaklaştı. Bunun üzerine Avrupa'dan gönderilen müttfekik donanması 1827'de Navarin'deki Mısır ve Osmanlı gemilerini ateşe verip yaktı.

Bu olay sonrası savaşın kaybedileceğini anlayan Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mora'yı terketti ve Mora, Fransa tarafından ele geçirildi. Böylece Rum İsyanı başarıya ulaştı ve 1829 Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Yunanistan'ı tanıdı ve Rumlar Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk etnik grup oldu.¹¹

Sultan II. Mahmud döneminin son problemi ise Mısır meselesiydi. Bu olay Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olarak başlayıp sonrasında uluslararası nitelik kazanacaktı. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Rum İsyanı döneminde yapacağı yardıma karşılık Mora ile Girit valiliklerinin oğlu Kavalalı İbrahim Paşa'ya (1789-1948) verilmesini istedi. Rum İsyanı başarılı olunca Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu valiliklerin yerine Suriye'yi talep etti. Bu talep kabul edilmeyince Kavalalı İbrahim Paşa Suriye'ye saldırdı ve Suriye'yi ele geçirdi.¹²

Osmanlı Devleti çözümü diplomaside aradı. Fransızlar Mısır kuvvetlerini desteklerken, Büyük Britanya tarafsız kaldı. Osmanlı Devleti bu yüzden Rus

¹⁰ Örenç, a.g.e., 2020, 87-88.

¹¹ Berkes, a.g.e., 2022, 155. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 174.

¹² Örenç, a.g.e., 2020, 93.

İmparatorluğu'nun teklifini kabul etti ve 1833 Hünkâr İskeleyi antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Boğazlar Rus İmparatorluğu'na açılmıştı. Bu durum Avrupalı Devletleri Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmaya itti ve ateşkes nitelikli 1833 Kütahya Antlaşması yapıldı.

Dönemin Dışişleri Bakanı Koca Mustafa Reşid Paşa (1800-1858, Sonradan Osmanlı Sadrazamı ve Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcısı) Mısır meselesinin nihai çözümünü amaçlıyordu. Ona göre bu doğrultuda Büyük Britanya'nın desteğini almak gerekiyordu. Bu doğrultuda iki devlet arasında 1838 Baltalimanı Antlaşması yapıldı.¹³

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nde uygulanan tekel usulü ve ihraç yasağı kaldırıldı ve gümrük vergilerinde indirim yapıldı. Bu düzenlemeler sonrası Sanayi Devrimi'ni (James Watt'ın 1755'te Buharlı Makineyi çalıştırmasıyla başlayan seri üretim süreci) tamamlamış ve seri üretime geçmiş olan Büyük Britanya Osmanlı piyasasını ele geçirince, Osmanlı Devleti'nin küçük işletmeleri battı. Bunun sonucunda ortaya işsizlikle enflasyon çıktı ve Osmanlı ekonomisi büyük zarar gördü.

1833 Kütahya Savaşı'nın yarattığı ateşkes ortamı çok uzun sürmeyince Mısır ve Osmanlı Devleti arasında 1839 yılında Nizip Savaşı yapıldı. Bu savaşı Kavalalı Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri kazandı. Bu savaş gerçekleşikten hemen sonra Sultan II. Mahmud öldü ve tahta Sultan Abdülmecid (1823-1861, 31. Osmanlı Sultanı) geçti.¹⁴

Sultan Abdülmecid dönemi Osmanlı-Mısır meselesiyle başladı. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi Rus İmparatorluğu'nun Hünkâr İskeleyi Antlaşması gereğince Boğazları geçerek müdahalesini gerektiriyordu. Bunu istemeyen Avrupalı devletler arabuluculuk faaliyetlerinde bulundu. Böylece Mısır İsyanı'nın uluslararası bir nitelik kazandı ve Osmanlı-Mısır savaşı için Doğu Sorunu kavramı kullanılmaya başladı. Bununla beraber Avrupalı devletlerin arabuluculuk çabaları Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1839 Nizip Savaşı sonrası güçlü bir konumda olması nedeniyle kendisine yapılan teklifleri reddetmesi sonucu başarısız oldu. Bu da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın yayımladığı Tanzimat Fermanı'yla (Gülhane Hatt-ı Hümayûnu) Avrupalı Devletlerin desteğinin alınmasını sağladı. Osmanlı Devleti bunun yanı sıra 1833 Hünkâr İskeleyi

¹³ Berkes, a.g.e., 2022, 207., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 111.

¹⁴ Örenç, a.g.e., 2020, 95., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 163.

Antlaşması'yla Rus İmparatorluğu'nun elde ettiği nüfuza ilişkin rahatsızlıkları da kullanmak istedi ve burada da başarılı oldu. Büyük Britanya bir yandan Kavalalı'yı tehdit ederken bir yandan Londra'da konuya ilişkin Avrupalı devletleri toplantıya çağırdı. Bu toplantı sonucu 1840 Londra Antlaşması imzalandı.¹⁵

Avrupalı Devletler bu antlaşma ile eğer Mısır tarafı kendisine sunulan şartları kabul etmezse Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerini kabul etmişlerdi. Antlaşmada Mısır'ın tamamen Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve onun soyuna bırakılması, Akka'nın ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya ölene dek bırakılması kararı alındı. Osmanlı Devleti'nden Elçi gemileri istisna olacak şekilde Boğazların kapalı olması istenmişti. Bununla beraber Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu antlaşmayı kabul etmeyeceğini ifade etti. Bunun üzerine Müttefik donanması Mısır kuvvetlerine karşı harekete geçerek Beyrut'a ulaştı ve şehri ele geçirdi. Mısır kuvvetleri Müttefik Avrupa Devletlerine karşı savaşı kaybederken Osmanlı Devleti 27 Aralık tarihinde eğer Kavalalı Mehmed Ali Paşa antlaşma şartlarını kabul ederse, ona karşı bir faaliyette bulunmayacağını taahhüt etti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bunun üzerine Akka'yı kaybetmiş ve elinde Mısır kalmış şekilde barışı kabul etmek zorunda kaldı.¹⁶

Mısır Sorunu çözümlenirken Avrupalı Devletler Boğazlar problemini de çözmek istiyordu. Londra'da yapılan görüşmeler üzerine 1841 Londra Boğazlar Mukavelenâmesi yapıldı. Bu antlaşma ile Rus İmparatorluğu'na verilen yetkiler artık tüm Avrupa devletlerine verilmiş oldu. Bu antlaşma ile Boğazlar üzerindeki Osmanlı egemenliği sona erdi ve Boğazlar uluslararası bir statü kazandı. Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecid döneminde Mısır Sorunu sonrasında Kudüs Sorunu ortaya çıktı. Kudüs Müslümanların ilk kiblesiydi. Yahudiler ve Hristiyanlar içinse bulundurduğu kutsal bölgeler nedeniyle önemliydi. Kudüs probleminin temelinde Katoliklerin koruyucusu sıfatına sahip Fransa'nın ilgisizliği nedeniyle Katoliklerin güç kaybedip Ortodoksların güç kazanması sonucu ortaya çıkan Hristiyan Mezhep çatışmaları vardı.

III. Napolyon (1808-1873, 2. Fransa Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, 2. Fransız İmparatorluğu'nun İmparatoru) önce 1848'te Fransız Cumhurbaşkanı sonrasında 1852 yılında Fransız İmparatoru olunca dine daha çok önem veren bir politika izlemeye başladı. Bu durumun bir probleme yol açacağını anlayan Osmanlı Devleti tüm dini

¹⁵ Örenç, a.g.e., 2020, 119., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 111.

¹⁶ Örenç, a.g.e., 2020, 120-121.

oluşumların temsil edildiği bir komisyon kurma kararı aldı. Müslümanlar dışında kimse bu fikri kabul etmeyince Osmanlı Devleti bu yüzden Müslüman bir komisyon kurmak zorunda kaldı. Komisyon, kutsal yerlerin ortak kullanıma uygun bir hale getirilmesi kararını almıştı.¹⁷

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, bu komisyonun aldığı karar Avrupalılar tarafından kabul edilmeyince Sadrazamlıktan azledildi. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya'nın ilişkilerinin bozulduğunu düşünen Rus İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nden konuyla ilgili Ortodoksların lehine taleplerde bulundu.

Osmanlı Devleti bu talep üzerine destek talep etti ve Fransa destek için donanmasını gönderdi. Rus İmparatorluğu Osmanlı Devleti'ne içeriğinde Rum kiliselerinin Rus kilisesi olmasını istediği bir nota verdi. Osmanlı Devleti bu nota üzerine Mustafa Reşid Paşa liderliğinde bir meclis topladı. Meclis, Rus notasının reddi kararını aldı ve bu karar Rus Elçisi Aleksandr Menşikov'a (1787-1969) bildirildi. Rus Elçisi bu karar üzerine İstanbul'dan ayrıldı ve sonrasında Rus İmparatorluğu'ndan diplomatik ilişkilerin kesildiğine dair bir mektup iletildi.¹⁸

Bunun üzerine Avrupalı Devletler Avusturya İmparatorluğu'nun öncülüğünde bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin içeriğinde Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki dini imtiyazları düzenlemesi kararı alındı. Osmanlı Devleti bunu kabul etmekle birlikte dini imtiyazların oluşturduğu dönemde Rus İmparatorluğu'nun var olmadığını iddia ediyordu. Rus İmparatorluğu'nun bu düzenlemeleri kabul etmeyeceğini bilen Osmanlı Devleti artık savaşın kaçınılmaz olduğunu anladığından Hristiyanların kendi tarafında olması için çalışmalara başladı. Bu doğrultuda Patriklerden alınan savaş lehine beyannameler sonrası Katolikler, tarihte ilk kez Müslümanlarla birleşip Ortodokslara karşı konum aldı.¹⁹

1856 Kırım Savaşı olarak adlandırılacak bu savaş Rus İmparatorluğu komutanı Aleksandr Gorçakov'un (1798-1883) Bükreş'i işgaliyle başladı. Bununla birlikte Rus İmparatorluğu savaş amacı taşımadığını, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların haklarını arttırma amacı taşıdığını duyurdu. Kırım Savaşı'nın en bilinen olayı Rus Donanması'nın Sinop'a kaçan Osmanlı Donanması'nı top ateşine tutmasıydı. Bu

¹⁷ Örenç, a.g.e., 2020, 174.

¹⁸ Örenç, a.g.e., 2020, 176.

¹⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 176-177.

Osmanlı Donanması'nın tamamen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. Büyük Britanya bu olaya rağmen Osmanlı Devleti'nden müzakere yöntemini denemesini istedi. Bu Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi ve Osmanlı Devleti'nin şartları Rus İmparatorluğu'na gönderildi. Bu şartlara göre, Osmanlı Sultanı Hristiyanların haklarını arttıracaktı.

Rus İmparatorluğu kendisine sunulan şartları reddedip Tuna'yı geçme kararı aldı ve Avusturya İmparatorluğu'nu savaşa çağırdı. Büyük Britanya ve Fransa bunun üzerine Rus İmparatorluğu'na nota verdi. Bu nota reddedilince bu iki devlet Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdi. Kırım Savaşı'nda batı cephesi Avusturya İmparatorluğu'nun Eflak'la Boğdan'ı Rus İmparatorluğu'nun elinden alması sonucu hızlı bir şekilde sona erdi.²⁰

Doğu cephesinde Rus İmparatorluğu'nun üstünlüğünü sona erdirmek isteyen Müttefikler Kırım'a çıkarma yapmayı planlamıştı. Piyemonte Devleti (İtalya) savaş sonrası bağımsızlıklarına ilişkin destek görebilme amacıyla bu çıkarma için gerekli insan kuvvetini sağladı ve Kırım'a çıkarma yapıldı. Rus İmparatorluğu bu olay üzerine teslim oldu ve Barış görüşmeleri için Paris'te toplanılması kararı alındı.²¹

Müttefik Devletler arasındaki ön görüşmeler Fransa ve Avusturya İmparatorluğu arasında Viyana'da başladı. Bu ön görüşmede Tuna'nın Müttefiklerin kontrolüne geçmesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri sistemine katılması ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların Müttefik Devletlerin koruması altına girmesi kararı alındı. Bu ön görüşme sonrası Paris'te asıl görüşme yapıldı ve ön görüşmede alınan kararlar doğrultusunda 1856 Paris Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada Müttefik Devletler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına almışlardı. Antlaşmaya göre Karadeniz için silahsızlık durumu kabul edildi. Tuna Nehri uluslararası bir hal aldı ve buradan geçecek gemiler için uluslararası bir kıyı devleti komisyonu oluşturuldu.²²

Paris Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne iki temel problem yarattı. Bunlardan birincisi Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin hakları konusundaydı. Osmanlı Devleti bu konu hakkında bir ferman yayımlamak isterken, Rus

²⁰ Örenç, a.g.e., 2020, 178-179.

²¹ Örenç, a.g.e., 2020, 180-181.

²² Örenç, a.g.e., 2020, 182.

İmparatorluğu söz konusu fermanın Paris Barış Antlaşması'nın bir maddesi olmasını istiyordu. Bu konu hakkında Rus İmparatorluğu başarılı oldu ve Osmanlı Devleti'nin azınlıklar için hazırladığı Islahat Fermanı, Paris Barış Antlaşması'nın 9. maddesine konuldu. Islahat Fermanı'nın Paris Barış Antlaşması'nın içinde bulunması sonrasında azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelelerine ilişkin Avrupalı Devletlerin müdahalesinin temel hukuki nedeni olacaktı.

İkinci problem ise, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı konusunda ortaya çıktı. Bu problem de Paris Barış Antlaşması'nın 7. maddesi doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü garantiye alınmasıyla çözüldü. Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa Konseyi sisteminin üyesi olmuştu.²³

Kırım Savaşı ve sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması sonucu Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünün korunabilmesi için Batı desteğinin zorunlu olduğunu fark ettiğinden tamamen Batı yanlısı politikalar izlemeye başladı. Bu durum ve Islahat Fermanı, ülkede iç ve dış karışıklıklara sebep oldu. İç siyasette, batılı politikalar izleyen Sultan Abdülmecid'in tahttan indirilip yerine geleneksel politikalar izleyeceği öngörülen Veliâht Abdülaziz'in getirilmesini amaçlayan muhalif bir örgüt kuruldu. Fedailer Cemiyeti olarak bilinen bu muhalif örgütün planları 14 Eylül 1859 tarihinde yapılan bir ihbar sonucu ortaya çıktı. Sonrasında Kuleli Vakası olarak bilinecek bu olay sonrası Cemiyet üyeleri tutuklandı. Dış siyasette ise Islahat Fermanı sonrası Balkanlarda bağımsızlık ayaklanmaları başlamıştı. Bu olaylar sürerken 1861 yılında Sultan Abdülmecid vefat etti ve tahta Sultan Abdülaziz çıktı.²⁴

Sultan Abdülaziz'in saltanat dönemi, azınlıkların lehine gerçekleşen ıslahatların duracağına ilişkin endişeyi ortadan kaldırmak yayımlanan bir fermanla başlasa da Sultan Abdülaziz döneminde 1866 yılında Girit'le birlikte azınlık problemleri çıktı. Girit'teki Rum halkı Yunanistan'a katılmak için ayaklandı. Bu olay sonrası Osmanlı Devleti Girit'e asker gönderdi. Osmanlı Devleti bunun üzerine ada hakkında birtakım idari düzenlemeler yapma yoluna gitti. Bu idari düzenlemelerin yanı sıra Girit'te meclis yapıları dini çoğunluğa göre planlandı. Vergi affı, Hristiyanlardan askerlik

²³ Örenç, a.g.e., 2020, 183.

²⁴ Örenç, a.g.e., 2020, 203., Berkes, a.g.e., 2022, 272.

parasının alınmaması ve genel afa ilişkin çalışmalar yapıldı. Böylece Girit olayları sona erdi.²⁵

Sultan Abdülaziz dönemindeki yeni problem 1868 Sırbistan Olayları'ydı. Sırp Meclisi'nin aldığı başknezliğin hanedanlığa dönüşmesi kararı üzerine olaylar çıkınca Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da toplantı yapıldı ve bir protokol imzalandı. Bu protokole göre Sırp Meclisi'nin kararı kabul edildi ve Osmanlı Devleti Sırbistan topraklardaki hakimiyetini kaybetti.²⁶

Karadağ topraklarında da 1862 yılından itibaren problemler yaşanmaya başladı. Karadağ Prensi I. Nikola (1841-1821, sonrasında Karadağ Kralı), bağımsızlık amacıyla Hersek'teki Müslümanlara saldırdı. Ömer Lütfi Paşa (1806-1871, Osmanlı Devleti Serdar-ı Ekremi) bunun üzerine Karadağ'ı işgal etti. Bu olay sonrası yapılan antlaşmaya göre Karadağ'a özerklik verildi. Karadağ'ın bağımsızlık faaliyetleri bu antlaşma ile sonra erse bile Hersek'te olaylar sona ermemişti. Özellikle Rus İmparatorluğu ve Avusturya İmparatorluğu (sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) tarafından desteklenen Hersek olayları en sonunda isyana dönüştü. Hersek köylüleri, vergileri tahsil eden kişilere saldırdı ve Hersek'te bazı yerleri ele geçirdi. Avusturya İmparatorluğu Başbakanı'nın teşviki ile bu konuya ilişkin Berlin'de toplantı düzenlendi ve alınan kararlar İstanbul'a gönderildi. Bu kararlara göre Hersek'te ıslahatlar yapılacaktı ve ıslahatlar Avrupa devletleri tarafından denetlenecekti.²⁷

Bu olaylarda tarafsız kalan Avrupa Devletleri yaşanan Selanik olayları sonucu Osmanlı Devleti'nin karşısına geçti. Selanik olayları Müslümanlar arası bir evliliğin Hristiyanlar tarafından engellenmesi sonrası çıkan kargaşada Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesiyle başlamıştı. Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'nden faillerin cezalandırılmasını istedi. Osmanlı Devleti her ne kadar Adalet Bakanı'nı Selanik'e yollayıp gerekli cezalandırılmaların yapılmasını sağladıysa da Rus İmparatorluğu Selanik'teki olayların büyümesini sağladı. Bu durum üzerine Berlin'de toplanan Avrupalı Devletler, yeni bir ıslahat paketi yarattı. İçeriği Osmanlı Devleti'nin

²⁵ Örenç, a.g.e., 2020, 204-207.

²⁶ Örenç, a.g.e., 2020, 207.

²⁷ Örenç, a.g.e., 2020, 208-211.

aleyhine olan bu kararları esasında tüm Avrupalı devletler onaylamıştı. Berlin Memorandumu olarak adlandırılan bu kararlar sonrasında Büyük Britanya tarafından Rus İmparatorluğu'nun Balkanlarda fazla güçlenmesine neden olacağı sebebiyle 1876'da reddedildi ve işlevsiz hale geldi.²⁸

Romanya'da 1858'te Eflak ile Boğdan'ın birleşme talebini Osmanlı Devleti desteklemiş ve Romanya 1861 yılında birleşmişti. Alexandru Cuza (1820-1873, ilk Romanya Prensi) prensliğe seçildikten sonra Romanya için bağımsız kilise kuruldu. Osmanlı Devleti Cuza'nın yerine I. Carol (1839-1914, sonrasında ilk Romanya Kralı)'un atanmasını engelleyemeyince Romanya Osmanlı hakimiyetinden çıktı.²⁹

Balkanlar dışında Mısır'da da bağımsızlık hareketleri başladı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1849'da öldüğünde Mısır imtiyazlı bir eyalet statüsündeydi. Sonrasında Mısır'da yapılan ıslahatların finanse edilmesi için alınan borçlar, Mısır'ın bu borçlarını aldığı ülkelere karşı bağımlılığının artmasına neden oldu. Bu yüzden Mısır Valisi Mehmed Said Paşa (1822-1863) döneminde Fransızlar ile Fransa kontrolünde olacak Süveyş Kanalı anlaşması yapıldı. Büyük Britanya ve Osmanlı Devleti'nin onayı olmaksızın inşaat başladı ve Kırım Savaşı sonrası Fransızların Süveyş Kanalı'na ilişkin imtiyazı tanındı. Süveyş Kanalı şirketinde Osmanlı, Hollanda, İspanya ve İngiltere bulunuyordu. 1869'de Süveyş Kanalı bitirildi ve Akdeniz-Kızıldeniz arası geçişi sağlayan Süveyş Kanalı sayesinde Mısır en önemli ticari merkezlerden birine dönüştü. Mehmed Said Paşa sonrası Mısır Valisi olan İsmail Paşa (1830-1895), Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne karşı durumunu kuvvetlendirecek ayrıcalıklar almayı başardı. Öncelikle 1865 yılında Mısır Valiliği'nin babadan oğula geçmesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. 1867 yılında ise Hıdiv ünvanını alarak Mısır'ı iç işlerinde bağımsız bir hale getirdi.³⁰

Sultan Abdülaziz dönemi ortaya çıkan son dış sorun ise Bulgar etnik grubunda oluştu. Tuna Vilayeti'ndeki Ortodokslar Rus İmparatorluğu'nun desteğiyle 1876 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Osmanlı Devleti Hersek'te yaşanan olaylar üzerine Tuna ve civarında bulunan askeri birliklerini Hersek'e göndermişti. Bu

²⁸ Örenç, a.g.e., 2020, 212-214.

²⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 208.

³⁰ Örenç, a.g.e., 2020, 209-210., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 318-321.

durumdan yararlanmak isteyen Bulgarların çıkardığı isyan milis kuvvetlerin desteği ile bastırıldı.³¹

Bu sorunlar üzerine muhalif Osmanlı Aydınlar örgütlenmeye karar verdi. 1865 yılında İttifak-ı Hamiyyet örgütü olarak kurulan ve sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alan bu grup, muhalefet dönemlerinin başlangıcında yurtdışına kaçmak zorunda kalsalar bile (Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin isteği, Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetim sistemi olan monarşi'nin yerine temelinde bir anayasa olan Meşrutiyet sistemini getirmektir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti fikirlerinde destek bulabilmek için basını kullanıp Muhbir, Tasvîr-i Efkâr ve Tercüman-ı Ahvâl gibi gazeteler çıkardı), Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın (1815-1871) ölümü, Osmanlı Devleti'nin nüfuz kaybetmesi ve sürekli Sadrazam değişiklikleri yaşanması sonucu yönetimde istikrarın sağlanamaması gibi sebepler yüzünden güç kazandı. Bu dönem yurda geri dönen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin liderliğine eski Sadrazam ve Tuna Valisi Midhat Paşa seçildi.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti güçlenmeye devam ederken, bu dönemde yaşanan tüm bu sıkıntılar sonucu ekonomik problemler yaşayan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi'ni yayımladı ve bu kararnameyle maliyesinin iflas ettiğini açıkladı. 1875 Ramazan Kararnamesi sonucunda tüm Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin karşısına geçtiğini gören Yeni Osmanlılar Cemiyeti liderleri Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa (1819-1876, eski Osmanlı Sadrazamı), bu durumun değişmesi için Sadrazam ve Şeyhülislam'ın değişikliğini Sultan'dan talep etmeye karar verdi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu doğrultuda medrese öğrencilerine düzenlediği 10 Mayıs 1876 tarihli Softalar İsyanı başarıya ulaştıncı Sultan Abdülaziz, Sadrazam olarak Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'yı (1811-1882), Şeyhülislâm olarak Hasan Hayrullah Efendi'yi (1834-1898), Serasker olarak ise Hüseyin Avni Paşa'yı atadı. Midhat Paşa ise Şura-yı Devlet başkanı olmuştu.

Sultan Abdülaziz'den istediklerini almış olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne verilen Berlin Memorandumu sonucu, Osmanlı Devleti'nin yıkılma tehlikesi geçirdiğini ve yıkılma tehlikesinin ancak monarşi yönetim sisteminin değiştirilmesiyle gerçekleşebileceği kararını aldı. Bunun üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından Sultan'ın mutlak yetkilerinin anayasa ile kısıtlandığı anayasal

³¹ Örenç, a.g.e., 2020, 214.

monarşi yani Meşrutiyet sistemine geçilmesine karar verildi. Bu yüzden Monarşi sisteminin temsilcisi olan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine Meşrutiyet'i kabul edeceği düşünülen Veliaht Murad'ın getirilmesi fikri benimsendi. 30 Mayıs 1876'da bu karar yerine getirilerek Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine Sultan V. Murad tahta çıktı. Tahttan indirilen Sultan Abdülaziz Feriye Sarayı'na gönderildi ve buradaki odasında 4 Haziran 1876 tarihinde ölü bulundu. Sultan Abdülaziz'in ölümü doktorların incelemesi sonucu intihar olarak kayda alındı.³²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti iktidarı ele geçirmişti. Sultan Abdülaziz'in ölümünden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni sorumlu tutan Çerkes Hasan'ın 15 Haziran 1876 tarihinde gerçekleştirilen hükümet toplantısını basarak, Hüseyin Avni Paşa ve Mehmed Raşid Paşa'yı (1824-1876, Hariciye Nazırı) öldürmesi sonrası Sultan V. Murad'ın bunalıma girmesi ise, olayların seyrini tamamen değiştirecekti.³³

2.1.2. Mevcut Siyasal Konumun Osmanlı Devleti'ne Hukuksal Etkileri

Duraklama döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi sıkıntıların Osmanlı Devleti'ne etkisi başlangıçta sadece askeri ve mali yönden olmuştu. Bu etkileme durumu kavram olarak Islahat ismini almıştı.

Bu dönem yapılan ıslahatlar genel olarak başarısız olunca Osmanlı Devleti Duraklama Dönemi'nden çıkıp Gerileme Dönemi'ne girmişti. Bu da ıslahatların sadece askeri ve mali yönden olmasının yeterli olmayacağını göstermişti.

Bu yüzden de Gerileme Devri'nde yapılan ıslahatlar artık sadece askeri ve mali yönden olmamaya başlamış, diğer konulara da yansımıştı. Bu doğrultuda Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud'la birlikte devlet yapısının her kademesinde köklü değişiklikler uygulandı. Bu köklü değişiklikler hukuki etkilere de yol açtı ve Sultan II. Mahmud döneminin başında gerçekleşen Sened-i İttifak'tan, Kanun-i Esasisi'nin ortaya çıkışı olan I. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde değişikliklere neden oldu.

Sultan II. Mahmud 1808 yılında tahta çıkınca Sadrazamlık makamına Alemdar Mustafa Paşa'yı getirdi ve âyanlar Alemdar Mustafa Paşa tarafından merkezi otoriteye

³² Örenç, a.g.e., 2020, 237-238.

³³ Yazıcı, S.; Demir, A. (2017). "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar* Dergisi, 3 (6), 102-103.

bağılıklarının sağlanması için İstanbul'a davet edildi. Daveti kabul eden âyanların katılımıyla Çağlayan Köşkü'nde bir toplantı yapıldı ve toplantının sonunda 7 Ekim 1808 tarihinde Sened-i İttifak kaleme alındı.³⁴

Sened-i İttifak, giriş kısmı, yedi madde ve bir ek maddeden oluşuyordu.³⁵ Girişte Sened-i İttifak'ın bir uzlaşma anlaşması olarak ortaya çıkışı ifade ediliyordu. Esas kısımda; Sultan ile Sadrazam'ın emirlerine uyulması, yanlış uygulamalara karşı çıkılması, âyanların asker toplanmasına karşı faaliyetleri olursa buna birlikte müdahale edilmesi, yeni asker ocaklarının planlanması ve buna karşı çıkanların cezalandırılması, vergilerde adalet ile yolsuzluğun engellenmesi ve âyanlarla merkezi otoritenin birbirine karşılıklı saygı göstermesi belirtiliyordu. Ek kısım ise Sened-i İttifak'ın yürürlüğünün devam edebilmesi için her yeni Sadrazam ile Şeyhülislam'ın bu metni imzalaması gerektiğini ifade etmişti. Sultan II. Mahmud Sened-i İttifak'ı hatt-ı hümayun sıfatıyla yayımlayınca Sened-i İttifak bağlayıcı nitelikte siyasi bir belge oldu.³⁶

Sened-i İttifak, Sultan'ı ilk kez sınırlayan anlaşma olması niteliğiyle Türk Demokratikleşme Tarihi'ni başlatmıştı. Sened-i İttifak yasama ile yürütme organları arasında ayrımın ortaya çıkması ve Sultan'ın adil olmayan eylemleri sonrası bu eylemlere karşı tanıdığı isyan yetkisiyle önem kazanmıştı.³⁷

Sened-i İttifak her ne kadar önemli âyanların çoğu katılmasa dahi, âyanlar ile Sultan arasında bir uzlaşma niteliği taşımaktaydı. Sened içerisinde yer alan koşullara uymak ve bu içeriği uygulamak konusunda uzlaşma niteliği taşıyan bu anlaşma, ordu, vergi ve cezalandırma konularında Âyanları tıpkı bir Sultan gibi yetkilendirmişti.³⁸

Bu özellikleri doğrultusunda Sultan'ın mutlak egemenliğini kısıtlayan Sened-i İttifak, Sultan ile âyanlar arasındaki bir uyuşmazlık konusunda, Sultan ve âyanların arasındaki hukuki ilişkiler konusunda ve Âyanlara tanınmış isyan hakkının kullanımı konusunda net bir açıklama yapmadığından gerçek anlamda hukuki bir metin niteliği taşımıyordu.

³⁴ Örenç, a.g.e., 2020, 83.

³⁵ Akyıldız, A. (1998). "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, ? (2), 215-222.

³⁶ Berkes, a.g.e., 2022, 139-141.

³⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 141.

³⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 142-143.

Bu sıkıntılar Yeniçeriler'in isyan edip Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmesine ve âyanların isyanlarını devam ettirmesine neden oldu. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez Sultan'ın mutlak iktidarını kısıtlayan Sened-i İttifak'ı hükümsüz hale getirdi. Bu yüzden Sened-i İttifak ile Osmanlı Devleti hukukunda kalıcı bir etkinin varlığından söz edilemezdi.³⁹

Sened-i İttifak'ı Osmanlı Devleti hukukunda belge olarak Tanzimat Fermanı takip etti. Sultan II. Mahmud'un ölümü sonrası tahta çıkan Sultan Abdülmecid, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletler ile aynı düzenlemelere sahip olması gerekliliğini ifade ettiği fikirlerinden etkilenmişti. Bu doğrultuda Sultan II. Mahmud'un ölümünden 5 ay sonra, Mustafa Reşid Paşa ve ekibinin hazırladığı ferman metni Sultan'ın onayıyla 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkında bizzat Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilerek yürürlüğe girdi.⁴⁰ Tanzimat Fermanı isminde Ferman geçmesine rağmen esasında Sultan'ın tebaasının hakları hakkında düzenleme yapacağına dair bir senetti.⁴¹

Tanzimat Fermanı önceki dönem yöneticilerine eleştiri ile başlamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasal problemlerin temelinde yöneticiler vardı. Ferman'a göre eğer Osmanlı Devleti'nin yöneticileri mevcut kaynakları doğru bir şekilde kullanırsa, Devletin sıkıntıları kendiliğinden ortadan kalkacaktı.

Tanzimat Fermanı'yla herkesin namus, can, mal ve mülk güvenliği sağlanacaktı. Tanzimat Fermanı'na göre alınan vergiler kişilerin bireysel durumuna göre alınmalı ve böylece vergi adaleti oluşturulmalıydı. Bu yüzden Tanzimat Fermanı'nda, o döneme kadar vergi toplamak için kullanılan iltizam sistemi söz konusu durumları dikkate almadığı için eleştirilmişti. Tanzimat Fermanı'nda askerlik zorunluydu fakat askerlik süresinin olağan koşullarda 4 ya da 5 yıl olması düzenlenmişti. Tanzimat Fermanı'na göre devlet memurlarının tamamına maaş bağlanıp rüşvetle mücadele edilecekti. Tanzimat Fermanı, bu Ferman'a ve şeriata uygun olarak yapılacak kanunlara Sultan'ın uyacağı vaat edilerek sona ermekteydi.⁴²

³⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 84.

⁴⁰ <https://www.tarihduragi.com/2016/10/tanzimat-fermani-osmanlica-ve-turkce-metni.html>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

⁴¹ Örenç, a.g.e., 2020, 145., Berkes, a.g.e., 2022, 213-214. Tanzimat kelimesi nizam verme anlamına gelen tanzim kelimesinin çoğuluydu.

⁴² Berkes, a.g.e., 2022, 214.

Tanzimat Fermanı'yla dış siyasette Osmanlı Devleti'nin liberal devletler arasına girmesi istenmişti. Bu durum Tanzimat Fermanı'yla yapılan haklara ilişkin düzenlemelerin liberal düzenlemelerle olması şeklinde oluşmuştu.

Tanzimat Fermanı'nın iç siyasetteki amacı ise Osmanlı Devleti'nin gücünün merkezden etkili biçimde kullanılmasını sağlamaktı. Tanzimat Fermanı bu merkeziyetçi yapıyı kanunları kendisine temel alan bir devlet sistemiyle oluşturmak istiyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin malî işlerinin merkezden yönetilmesi, mali yükümlülüklerin kanunlara dayandırılması ve yargının düzenli işlenmesi için yeni kurumlar oluşturulması planlanmıştı.⁴³

Tanzimat Fermanı ilanından sonra uygulanma açısından sıkıntılar yaşadı. Bazı yerlerde Tanzimat Fermanı uygulanmamış bazı yerlerde ise Tanzimat Fermanı kısmen uygulanmıştı. Bu yüzden Tanzimat Fermanı'nın uygulanma durumunu görmek üzere 1840'ta İstanbul'a yakın eyaletlere müfettişler gönderildi. Tanzimat Fermanı sonrası Tanzimat Dönemi (1839-1876 yılları arasında yaşanan, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad dönemine verilen isim) başladı. Bu dönem de ülke yönetiminde, ekonomi, askeri, eğitim ve hukuk alanında ıslahatlar yapıldı.

Hukuk alanında yapılan ıslahatlar temelde eski sistem ve yeni sistemi bir araya getirme amacı taşıyordu. Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde hukuk, Fatih (Sultan II. Mehmed, 1432-1481, 7. Osmanlı Sultanı) döneminde Kanunname-i Ali Osman'la yazılı hale gelmiş örfî hukuk ve şer'î hukukun birlikte uygulanması şeklindeydi.⁴⁴

Tanzimat Döneminde ortaya çıkan Avrupa etkisinden hukuki düzenlemelerde etkilendi ve Osmanlı Devleti'nin hukuki düzenlemelerinde Batı etkisi arttı. Hukuki açıdan yapılan ilk kanuni düzenleme Fransız hukukundan yararlanılarak ortaya çıkarılan 1840 Ceza Kanunu idi (Ceza Kanunname-i Hümayunu). Kanun Batı etkisi taşımaya rağmen şer'î hükümler korundu ve bazı konulara şer'î hükümlerin uygulanacağı öngörüldü. 1847 yılında Ceza davaları için Karma Mahkemeler kuruldu. Bu mahkemeler Sultan onayına ihtiyaç duyan ölüm cezası hariç diğer cezaları vermeye

⁴³ Örenç, a.g.e., 2020, 147.

⁴⁴ Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, 205.

yetkiliydi. Bu mahkemede duruşması olan yabancılar için, yabancıların tebaası olduğu ülkeden bir kişi bu yabancı için karma mahkemede hazır bulunurdu. Burada verilecek hükmün temyiz mercii Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ydi.⁴⁵

1840 Ceza Kanunu ihtiyaçlara karşılık vermeyince 1851'de yeni bir Ceza Kanunu yapıldı. Şeriat hükümlerinin modernleştirilmesini amaçlayan bu ceza kanunlarının uygulanması için Meclis-i Tahkikat kurumu kuruldu. Bununla beraber bu meclis sonrasında mahkeme gibi hizmet vermeye başlayınca Osmanlı Devleti'nde Ceza davalarında tek hakimli sistemden vazgeçilmiş oldu çünkü bu meclisin başkanlığını vali, üyeliğini ise eyalet meclisine üye kişiler arasından seçilen insanlar yapıyordu.

Hukuki açıdan yapılan ikinci düzenleme yine Fransız hukukundan yararlanılarak yapılan 1850 Ticaret Kanunu'ydu. Bu kanun sonrası Maliye Bakanlığı'nda Meclis-i Muhasebe ve Liman Reisliği Başkanlığı'nda bir meclis faaliyete geçti. İdare memurlarının görev yaptığı bu meclisler sonrası Muntazam ticaret mahkemeleri kuruldu (Karma Ticaret Mahkemeleri 1847 yılında kurulmuştu). Bu mahkemelerden istenen verim elde edilemedi çünkü Gayrimüslim vatandaşlar ticaret hukukuna ilişkin sisteme Müslüman vatandaşlara göre daha hâkim olduklarından dolayı bu mahkemelerde görülen davalarda Osmanlı Devleti'nin Müslüman vatandaşları hak kaybına uğradı.⁴⁶

Hukuk alanında çalışan personeller için de bu dönem düzenlemeler yapıldı. Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuk açısından karar mercii olan kadılık makamının durumunun iyileştirilebilmesi için fermanlar yayımlandı. 1853 yılında Kadılar için Muallimhane-i Nüvvâb medresesi açıldı. Yıllar ilerledikçe kurulan ihtisas mahkemeleri ve hâkimlik yapabilmek için aranan hukuk fakültesi mezuniyeti şartı kadıları hukuktan uzaklaştıracaktı. 1854 yılında kanunlaştırma çabalarının tek elden yürütülebilmesi için Meclis-i Âlî-i Tanzimat kuruldu. Kanun konusunda en yetkili meclis niteliğini taşıyan bu şûra, sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki ilk parlamento ve parlamenter yönetim sistemi niteliğini kazandı. Bu Meclis'in çalışma usulü, Sultan'ın Meclis'in çalışmaya

⁴⁵ Örenç, a.g.e., 2020, 155.

⁴⁶ Örenç, a.g.e., 2020, 155.

başlaması için her yıl attığı nutukun Meclis tarafından cevaplanması şeklindeydi. Meclis üyeleri seçim yoluyla değil atama yoluyla belirleniyordu.⁴⁷

1839 ile 1876 arasındaki Tanzimat Dönemindeki diğer önemli hukuki düzenleme 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı oldu.⁴⁸ Osmanlı Devleti ve Avrupalı Devletlerin uzmanlarından oluşan ortak bir heyetin çalışmasıyla hazırlanan Islahat Fermanı, Arz Odası'nda okundu.⁴⁹ Tanzimat Fermanı'nda düzenlenen kanunların şeriata uygun olması durumu gayrimüslimlerin bu Ferman'dan yararlanamaması anlamına geliyordu. Bu doğrultuda düzenlenen Islahat Fermanı, gayrimüslimlerin Tanzimat Fermanı oluyor ve onları Osmanlı tebaası kavramı altında Tanzimat sistemine dahil ediyordu.⁵⁰

Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'yla başlayan ilerlemenin sürebilmesi için vatandaşların arasındaki eşitsizliklerin kaldırılmasını amaçladığını ifade ediyordu. Tüm vatandaşların namusu, canı, malları, dini ve mezhepleri korunacaktı. Müslümanlıktan ayrılmanın ölümle cezalandırılmasına son verildi. Dini törenler serbestleştirildi ve bu törenlerde çalışanlara maaş bağlanması kararı alındı. Dini cemaatlerin kendi kendilerini yönetebilecekleri ve Osmanlı Devleti'nden alacakları izin doğrultusunda faaliyetlerde bulunup, kendi dillerinde eğitim veya sağlık hizmeti verebilecekleri ifade edildi. Islahat Fermanı din, dil ve ırk bakımından eşitliği, dini zorbalık ve kötü unvanların kullanımına son vererek oluşturacağını ifade etmişti.⁵¹

Islahat Fermanı tüm Osmanlı tebaasına kamu hizmetine girebilme hakkını tanıdı. Bunun yanı sıra mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik, açık yargılama usulu, hapishanelerin yenilenmesi, işkence, iltizam ve müsaderenin kaldırılması konularında da düzenlemeler yapıldı. Islahat Fermanı, aynı dinden olmayanların aralarındaki davaların, karma mahkemelerde yeni ceza kanunları ile görüleceğini düzenledi.

Islahat Fermanı vergilerin herkesten eşit bir şekilde devlet tarafından toplanmasını, tüm tebaa için ekonomik faaliyetlerde eşitliği, gayrimüslim halkın yerel idari meclislere üye olabilmesini düzenlemişti. Islahat Fermanı'nda Osmanlı Devleti

⁴⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 219.

⁴⁸ <http://www.anayasahukuku.net/wp-content/uploads/2018/06/islahatfermanıpdf.pdf>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

⁴⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 185.

⁵⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 216.

⁵¹ Örenç, a.g.e., 2020, 186., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 114.

okullarına giriş şartı tüm tebaa için eşit hale getirildi. Askerlik durumu ise gayrimüslim halka askere gitme veya gitmeme konusunda tercih hakkı verilmesi, gitmek istemeyen kişilerin bedel-i askeri (öncesinde cizye) ödeyerek askerlikten muaf tutulması şeklinde düzenlenmişti.

Islahat Fermanı toplumda tepkiyle karşılandı. Osmanlı'nın Müslüman tebaası, Islahat Fermanı ile verilen haklar doğrultusunda ortaya tebaa arasında bir eşitliğin değil Gayrimüslümlerin ayrıcalıklı bir konumunun ortaya çıktığını iddia ediyordu.

Gayrimüslimler arasında ise Islahat Fermanı'na kadar diğer Gayrimüslimlere göre üstün pozisyonda bulunan etnik gruplarda sıkıntı oluşmuştu. Örneğin Rumlar, Islahat Fermanı'nı "Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslâm'ın üstünlüğüne razı idik" şeklinde eleştirdi.⁵²

Islahat Fermanı'yla ilgili devlet adamları arasında da fikir ayrılıkları vardı. Mustafa Reşid Paşa, Sadrazam Emin Ali Paşa ile Islahat Fermanı hakkında konuştuğunu ve Islahat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar hiç görülmemiş şekilde Müslümanlar ile Hristiyanları tam eşit hale getirdiğini; bunun Osmanlı Devleti'ni dış müdahaleye açık bir hale getirdiğini söylediğini ifade etti. Mustafa Reşid Paşa'nın endişesi, Islahat Fermanı'nın Paris Barış Antlaşması'nın içinde yer alması sonucu, Osmanlı Devleti'ne yapılacak dış müdahalelere hukukî dayanak sağlama ihtimaliydi. 1856 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne tabii azınlıkların Balkanlar ve Arap Yarımadası'nda çıkardığı isyanların Avrupa Devletleri tarafından desteklenmesi sonucu Mustafa Reşid Paşa haklı çıktı.⁵³

Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'ne eşitlik kavramını yerleştirmesi açısından oldukça önemliydi. Islahat Fermanı, modern hukukun temellerinden biri olan eşitlik kavramını Osmanlı Devleti tarihinde bu kadar net ifade eden ilk hukuki belge olması nedeniyle önem kazanmıştı.

Islahat Fermanı'nın yayımlanmasından sonra Ceza hükümlerinde şariat hükümlerinin modernleştirilmesi durumundan vazgeçildi ve 1910 Fransız Ceza Kanunu'ndan alınan 1858 Ceza Kanunu hazırlandı. Bu kanun Osmanlı Devleti'nde doğrudan doğruya

⁵² Örenç, a.g.e., 2020, 187.

⁵³ Örenç, a.g.e., 2020, 187., Timur, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*, Ankara, 15., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 111.

Avrupa'dan alınan ilk kanun olurken, 1911 ve 1914 yıllarında değişikliklere uğramakla beraber 1918'e kadar yürürlükte kaldı.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi kanun faaliyetlerinde Fransa'nın etkisi olsa dahi bazı kanunların Osmanlı Devleti tarafından yapılması söz konusuydu. Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından oluşturulan Arazi Kanunu (1858) bu durumun bir örneğiydi.⁵⁴

Islahat Fermanı sonrası 1861 yılında tahta geçen Sultan Abdülaziz döneminde de hukuk alanında ıslahatlar yapıldı. 1861 yılında Ticaret Muhakemesi Usulü Kanunu ve 1863 yılında Deniz Ticaret Kanunu yapıldı. Ticaret Mahkemeleri, Müslüman olmayan bir tanığın Müslüman bir kişi aleyhine tanıklık yapabilmesi hususunu ilk kez düzenleyen mahkeme oldu.

Yine 1861 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ile Meclis-i Âlî-i Tanzîmat birleştirilerek Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye kuruldu. 1868 yılında ise Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye tekrar ikiye bölündü ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Yargıtay) ile Şuray-ı Devlet (Danıştay) isimli yüksek mahkemeler oluşturuldu.

Osmanlı Devleti'nin ilk Medeni Kanun'u olan Mecelle, Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki bir komisyon tarafından 1869 yılında yayımlandı.⁵⁵

2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Siyasi Konumunu Değiştirmek İçin Gerçekleştirdiği Islahatlar

Fransız İhtilali gerçekleştiğinde Sultan III. Selim'di. III. Selim döneminde gerçekleşen ıslahatlar Nizâm-ı Cedîd ismiyle bilindi. Bu kavram bir belge olarak ilk kez Viyana elçisi Ratip Efendi'nin Sefaretnamesi'nde görülmüştü.⁵⁶ Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) Osmanlı Devleti'nde idari düzenin yenilenmesi anlamında kullanılmıştı.⁵⁷

Bu dönem devam eden Rus İmparatorluğu (1787-1792, Yaş Antlaşması) ve Avusturya İmparatorluğu (1787-1791, Zıştovi Antlaşması) savaşlarında istenen sonuçların elde edilememesi ıslahat çalışmalarının askeri alanda başlamasına neden oldu. Bu yüzden

⁵⁴ Aytekin, E. A. (2005). "Hukuk, Tarih ve Tarih yazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 723.

⁵⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 224-227. <https://shorturl.at/cruyV>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde kavramı ilk kez kullanan kişi ise İbrahim Müteferrika'ydı. Berkes, a.g.e., 2022, 54 ve 99.

⁵⁷ Örenç, a.g.e., 2020, 62., Berkes, a.g.e., 2022, 84.

Sultan III. Selim ıslahatları için kullanılan Nizâm-ı Cedîd dar anlamda askeri reform anlamında, geniş anlamda ise Osmanlı Devleti'nin yapılacak ıslahatlar doğrultusunda tüm kurumlarının çağdaşlaştırılması anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Nizâm-ı Cedîd'in en büyük hedefi Osmanlı Devleti'nin tüm idari kurumlarının 1789 dönemi Kıta Avrupası'nın seviyesine getirilmesiydi.

Sultan III. Selim bu doğrultuda gerçekleştirilecek ıslahatlar için Osmanlı Devleti görevlilerinden lahiya (rapor) yazmalarını istedi. Lahiyalarla 72 maddeden oluşan bir program ortaya çıktı. Bu programın içeriğinde yeni bir ordunun kurulması ve eski ordunun ıslah edilerek yeni orduya destek vermesi vardı. Bu program doğrultusunda kurulan yeni orduya Nizâm-ı Cedîd Ordusu denildi. 1800 yılında İstanbul'da yeni bir kışla yaptırıldı. Sonrasında teknik sınıflar için de kışlalar yapıldı ve bu kışlalarda İngiliz ve Fransız uzmanlar görevlendirildi. 1795 yılında Kara Mühendishânesi okulu açılmıştı. Bu okulda pozitif bilim dersleri ve dil eğitimi veriliyordu. Bu okuldan mezun olanların Nizâm-ı Cedîd ordularına kurmay rütbesiyle atanması planlanmıştı.⁵⁸

Sultan III. Selim döneminde tersane ve donanmaya yönelik ıslahatlar da yapıldı. Tersane için Lengerhâne ("Osmanlı Devleti'nde gemiyi sabitlemek için denize atılan zincir ve ucundaki çapanın yapıldığı yer") ve Endazehane ("Gemilere ilişkin teknik resimlerin yapıldığı yer") binaları yapılırken donanmanın finansmanı için Bahriye Hazinesi kuruldu.

Bunun yanı sıra Tersane'ye tıp okulu açıldı ve donanma için İsveç ve Fransa'dan mühendisler getirildi. Bu dönemde Sultan III. Selim'in yakın arkadaşı Küçük Hüseyin Paşa (1757-1803) Kaptan-ı derya yapıldı.

Küçük Hüseyin Paşa, donanmaya ait personelin görev ve yetkisini belirleyen ve özlük haklarını iyileştiren bir kanunname yaptı. Sultan III. Selim, Tersanede bulunan Deniz Mühendishanesinde de değişiklikler yaptı. Artık iki bölümden oluşan bu okulda ilk bölümden mezun olanlar gemi kaptanı, ikinci bölümden mezun olanlar ise gemi kalfası ve tersane mimarı olabiliyordu.⁵⁹

Yapılan bu ıslahatlar Osmanlı hazinesinde ek gider sorunu oluşturdu. Bu sorun ıslahatlar için oluşturulan İrad-ı Cedid fonuyla çözüldü. Bu fona başlangıçta tımar

⁵⁸ Örenç, a.g.e., 2020, 66., Berkes, a.g.e., 2022, 92.

⁵⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 67., Berkes, a.g.e., 2022, 96-97.

gelirleri ve büyük mukataaların gelirleri eklenmişti. Zeâmet sahiplerinin savaşa gitmemesi durumunda onlardan alınan vergilerle alkollü ve lüks içeceklerden alınan vergilerde bu fona eklenerek fon büyütüldü. Bunun yanı sıra ithalatın azalması için yerli malı teşvik edildi.⁶⁰

Sultan III. Selim dönemine kadar uluslararası ilişkiler yabancı devletlerin İstanbul'da bulunan elçileriyle gerçekleşiyordu. Bu problemin ortadan kaldırılması için ilk düzenli elçilik Londra'da (Yusuf Agah Efendi) açıldı.

Düzenli elçilikler açılınca Osmanlı Devleti'nde Batı medeniyetini tanımaya başlayan bir grup (Osmanlı Aydını) oluşmaya başladı. Bunun yanı sıra düzenli elçiliklerde görev yapan elçilerin yazdıkları Sefaretnameler Osmanlı Devleti'nin yapmak istediği ıslahatlar için bilgi kaynağı oluşturdu.⁶¹

Sultan III. Selim yerel yönetimler için de ıslahat yapmayı planladı ve yerel yönetimlerde yaşanan problemler için Meşveret Meclisi'ni kurdu. Sultan III. Selim Meclis'in aldığı karar doğrultusunda taşra yöneticileri için nizamname hazırlattı.

Devlet dairelerindeki personel sayıları ve yazışma kurallarında da değişiklik yapıldı. Bununla memurların şatafattan uzaklaştırılıp tebaanın problemlerinin çözülmesi amaçlanmıştı.⁶²

Islahat çabaları ilmiye sınıfını da ilgilendiriyordu. İlmiye sınıfı için yapılan ıslahatlar modern yöntemlerle değil geleneksel yöntemlere dayanılarak yapıldı.⁶³

Bu ıslahatlar sürerken, düzenin muhaliflerinin çıkardığı Kabakçı Mustafa İsyanı sonucu Sultan III. Selim tahttan indirilince ıslahatlar başarısız oldu. Islahatların devamı Sultan IV. Mustafa yerine Sultan II. Mahmud'un tahta geçişi sonucu mümkün oldu. Sultan II. Mahmud dönemi ıslahatları 1808 ile 1839 yılları arasında sürdü. Sultan II. Mahmud'un ıslahatları iki tarihi dönemden oluşmaktaydı. Bu iki dönem 1808 yılından başlayarak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan ilk dönem ve 1826'dan 1839 yılına kadar yaşanan değişim ve dönüşüm dönemi idi.⁶⁴

⁶⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 98.

⁶¹ Örenç, a.g.e., 2020, 68.

⁶² Berkes, a.g.e., 2022, 91.

⁶³ Örenç, a.g.e., 2020, 69.

⁶⁴ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 170.

Sultan II. Mahmud ıslahatlarının temel amacı geleneksel kurumların yerine yeni ve modern idari kurumların oluşturulmasıydı. Bu yüzden devlet teşkilatında önemli düzenlemelere gidip devlet bürokrasisinde Avrupa temelli ıslahatlar yaptı. 1838 yılında Sadrazamlık yerine Başvekillik oluşturuldu. Başvekil başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) hükümeti oluşturuyordu. Başvekil ve Heyet-i Vükela'yı Sultan atıyordu. Bu dönem yapılan devlet bürokrasisi düzenlemeleri sonucu Şeyhülislamlık kurumu İslâm milleti'nin din görevlisi haline gelmişti. Bu da Osmanlı Devleti'nde adalet ve şeriat kavramlarının birbirinden ayrılmasına ve hukuk alanında müslümanlar ve gayrimüslimler arasında farklılık oluşmasını sağladı. Sırkatiplik yerine Mabeyn Başkâtipliği (1831, Saray Sekreteryası) kuruldu. 1837 yılında Adli konular için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, idari konular için Dâr-ı Şurâ-yı Bâbîâlî ve askerî konular için Dâr-ı Şurâ-yı Askerî kuruldu. 1838 yılında ticari, sanayi ve ziraat ıslahatları için meclisler oluşturuldu.⁶⁵

Sultan II. Mahmud, taşra teşkilatı hakkında düzenlemeler yaptı. 1831'de muhtarlığı kurdu. Aynı yıl arazi ve Osmanlı tarihinde ilk kez genel nüfus sayımı yapıldı. Tımar, angarya ve müsadere usûlleri kaldırıldı.⁶⁶

Sultan II. Mahmud'un emriyle düzenli elçilikler yeniden açıldı. Memuriyet için maaş kavramı ve memuriyete sınavla giriş kavramı oluşturuldu. Sultan II. Mahmud, 1838 yılında yolsuzluk ve rüşveti önlemek amacıyla kanunnameler yaptırdı.⁶⁷

Sultan II. Mahmud eğitim konusunda da ıslahatlar yaptı. 1821'de Tercüman Odası kuruldu. İlkokul zorunlu hale getirilirken, mühendishaneler yeniden açıldı. 1827'de Askerî Tıp Okulu açıldı. İlk defa yurtdışına öğrenciler gönderildi. 1835'te Harp Okulu kuruldu. Bando ve subay ihtiyacını karşılamak için 2 farklı okul kurulurken, Askerî ilk ve orta öğretim okulları açıldı.⁶⁸

Sultan II. Mahmud döneminde kültürel ıslahatlar da yapıldı. Devletin ilk resmî gazetesi Takvim-i Vekayi 1831 yılından itibaren çıkarılmaya başlandı. Posta hizmeti ve Karantina uygulaması Sultan II. Mahmud dönemiyle birlikte ortaya çıktı. Sosyal

⁶⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 174-176.

⁶⁶ Örenç, a.g.e., 2020, 104.

⁶⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 178.

⁶⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 184-194.

hayatın düzenlenmesi için de ıslahatlar yapılarak 1826 yılında İhtisap Nezareti kuruldu.⁶⁹

1839 yılında ölen Sultan II. Mahmud yaptığı ıslahatları destekleyecek siyasal gelişmeleri bir türlü gerçekleştiremese de Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet'in temelinde yer alan ıslahatları yapan kişi oldu.⁷⁰

Sultan II. Mahmud sonrası tahta geçen Sultan Abdülmecid ıslahatları ise Tanzimat ıslahatları olarak ortaya çıktı. Sultan Abdülmecid, ıslahatların devam edeceğine dair yabancı ülke elçileriyle bizzat görüşmüştü.⁷¹

Sultan Abdülmecid, devletin merkez kurumlarında ıslahatlar yapmak için meclisler kurdu. Bu meclislere örnek olarak, 1840'ta kurulan Meclis-i Muhasebe-i Maliye (Sayıştay), 1841'te kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye (Eğitim Meclisi) ve 1854'te kurulan Meclis-i Âlî-yi Tanzimat (Kanun Meclisi) verilebilirdi. Sultan Abdülmecid döneminde yönetim örgütleri düzenli binalara sahip oldu. Her bakanlığın ayrı bir binaya sahip olduğu bu dönem, resmi ofislerin devamlılık kazandığı bir dönem olmuştu. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'ne memur yetiştirme amacıyla Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye ve Mekteb-i Sultânî kullanıldı.

Tanzimat Fermanı sonrası Muhassıl adlı idari ve mali yetkili görevliler sancaklara gönderilmişti. Muhassıllar direkt olarak taşrada Sultan'ın iradesini yansıtmak için kurulmuş olup Sultan tarafından atanıyorlardı fakat Muhassıllar, Muhassıllığın yetkilerinin belirsizliği nedeniyle başarısız oldu. Bu yüzden Muhassılların idari yetkileri kaymakamlara, mali yetkileri ise vilâyetlerde defterdarlar, kazalarda ise mal müdürlerine verildi.

Muhassıllık kurumunun başarısızlığı üzerine 1842'de Kaza Müdürleri kurumu oluşturuldu. Kaza Müdürlerine herhangi bir maaş ödenmiyordu. Bu durum sonrasında Kaza Müdürleri özelinde rüşvet ve yolsuzluklara sebep olunca kendilerine maaş tahsis edildi ve mali yetkileri ellerinden alındı. Kazalardan sonra taşra düzenlemeleri köy ve mahallelerde gerçekleşti. Mahalle'nin yürütme organı muhtarlar, köylerin ise imamlar oldu. Tanzimat'la birlikte daha iyi bir yönetim oluşturabilmek için taşra sınırları küçültülmüştü. 1846 yılında yapılan düzenlemeye göre 36 vilâyette 162 sancakla 1267

⁶⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 200.

⁷⁰ Örenç, a.g.e., 2020, 105., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 103.

⁷¹ Örenç, a.g.e., 2020, 145.

kaza vardı. 36 Vilayetin 15 tanesi Rumeli, 19 tanesi Arabistan ve Anadolu, 3 tanesi ise Afrika topraklarındaydı.

22 Eylül 1858 tarihinde taşra yöneticilerinin görevlerine ilişkin yeni bir talimatname yayımlandı. Talimatname kanunun üstünlüğünü vurgularken, devlet çalışanlarının eşit ve dürüst olmasını istiyordu. Bu talimatnamede taşrada çalışan en üst düzey devlet memurunun vali olduğu da açıkça belirtilmişti.⁷²

Sultan Abdülmecid döneminde yapılan yönetim düzenlemelerinin bir sonraki aşaması belediyelerin kurulması oldu. Sultan Abdülmecid döneminde kadar Osmanlı Devleti'ndeki belediye hizmetini kadılar yürütüyordu. Bununla birlikte kadıların gücü 1826'da İhtisap Nezareti ve İhtisap Müdürlükleri'nin kurulmasıyla birlikte azalınca bu yerel hizmetlerin sürdürülebilmesi için yeni bir kurum arayışına girildi.⁷³

Kırım Savaşı sonrasında yerel hizmetlerin modern bir şekilde gerçekleştirebilmesi için ilk olarak Galata-Beyoğlu'nda olmak üzere belediye teşkilatı kuruldu. Bu teşkilattan sonra, İstanbul'un belediyecilik hizmetlerinin tamamını kapsayan Şehremaneti kuruldu. Şehremaneti'nin yetkileri temel belediye hizmetleri ve vergi toplanmasını kapsamaktaydı. Şehremaneti'nde, Şehremini yürütme organı, Şehir Meclisi ise yasama organı sıfatına sahipti. Şehremini atamayla görev alırken, Şehir Meclisi halk tarafından seçilen 12 kişiden oluşuyordu. Şehir Meclisi'nin aldığı kararlar hükümet onayıyla bağlayıcı oluyordu.

Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde 1840'lı yıllarda vilayet meclisleri kuruldu. Bu vilâyet meclislerine halkın katılımı söz konusuydu. Vilâyet İdare Meclisi'nde halkın seçtiği 2 Müslüman, 2 Gayrimüslim üye oluyordu. Dini liderler meclisin doğal üyesiydi. Meclis hukuki konulara karışamazdı ve sadece danışma görevini yerine getiriyordu.

Halkın seçeceği üyelerin seçimi için bir kurul kurulurdu. Bu kurul 4 üyelik için toplam 12 aday belirleyip livalara gönderirdi. Livalarda yapılan seçimle bu 12 aday 8 adaya indirilip vilayete gönderilirdi. Vilayette vali bu 8 aday arasından 4 üyeyi belirleyip başkente gönderirdi. İstanbul'dan gelen onayla birlikte bu kişilerin meclis üyeliği

⁷² Örenç, a.g.e., 2020, 153.

⁷³ Örenç, a.g.e., 2020, 153.

başlardı. Üye olma şartları Osmanlı vatandaşlığı, 500 kuruş vergi ödeme, okuma yazma bilme ve 30 yaşından büyük olmaktı.

Bunların yanı sıra 1840'lı yıllarda Vilâyet Umumî Meclisleri adında yerel temsilcilerden oluşan ve istekleri yöneticilere bildiren bir organ daha ortaya çıktı. Bu meclis yılda bir toplanırdı. Toplantıdan bir ay önce sancaklarda seçim yapılırdı. Bu seçimlerde kazalardan gelen Müslüman ve Gayrimüslim temsilciler üç kişiyi delege olarak açık oylama usulüyle toplantıya katılması için seçerdi. 40 gün süren toplantıların sonucu vali tarafından İstanbul'a bildirilirdi. Yetki belirsizliği ve temsilcilerin yetersizliği yüzünden yerel idare meclisleri istenileni veremeyince bu konu hakkında 1848 ve 1852 yıllarında 2 adet ferman çıkarıldı.⁷⁴

Sultan Abdülmecid döneminde mali ıslahatlar da yapıldı. Osmanlı Devleti'nde bu döneme kadar bütçe kavramı henüz oluşmamıştı. Bu yüzden devlet hazinesi tek bir hazine olarak birleştirilip modern bütçe hazırlandı ve vergi adaleti konusu düzenlendi. Burada amaç kamu gelirlerini artırmak ve yeni malları vergilendirmektir. Bu yüzden örfî vergilerin yerine "an-cemaatin vergi" isimli tek bir vergi konuldu. Bu düzenleme ile vergi miktarı ve vergi sayısı tekleştirilmişti.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasının finansmanı ile ilgili problemler ekonomide belirsizlik yarattı. Bu belirsizlik sonucu Osmanlı Devleti'nde enflasyon artarken, vergi gelirleri azaldı. Bu da Osmanlı Devleti'nde akçe'nin tağşiş (paranın değerinin düşürülmesi) edilmesine neden oldu. Para basım görevi ise Darphane işletmesine verildi. Alınan tedbirler sorunları çözmezince 1850 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk kez olmak üzere kâğıt para olan kaimeler üretildi. Bununla birlikte tedavüldeki kaimelerin artması ve kaimelerin sahtelerinin yapılması ekonomideki sıkıntıların çözülmesini yine engelledi.⁷⁶

Tanzimat döneminde ekonomik sıkıntılar sona ermeyince dış borçlanma kararı alındı ve ilk olarak Kırım Savaşı'nda Avrupalı Devletlerden borç alındı. Bununla birlikte alınan dış borçlarla dahi Osmanlı Devleti'nin ekonomisi düzeltilemedi. Alınan her yeni borçla önceden alınan diğer borçların ödenmesi, Osmanlı Devleti'ne verilen borçların faizinin yüksek (3-4 kat) olması ve Osmanlı Devleti'nin hisse senetlerinin

⁷⁴ Örenç, a.g.e., 2020, 152.

⁷⁵ Örenç, a.g.e., 2020, 156-157.

⁷⁶ Örenç, a.g.e., 2020, 158.

spekülasyonlar nedeniyle değer kaybetmesi gibi sebepler yüzünden ülkenin ekonomisi tamamen bozuldu. Sultan Abdülmecid döneminin devamında Osmanlı Devleti ekonomik olarak tamamen yabancılara bağımlı hale geldi.

Osmanlı'nın ekonomik faaliyetlerinde bir başka problem ise üretimde makineleşmenin tüm dünyada yayılması ile gerçekleşti. Bu döneme kadar hammaddelerde tekel usulü ve gümrük vergilerinin yüksek olmasıyla gelir elde eden Osmanlı Devleti, bu gelişmeler üzerine bu usullerden vazgeçmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, artık teknolojik tüm ürünleri Avrupa'dan satın almaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde fabrikalar açılrsa da gerek ekonomik gerek ise beşerî sermaye olarak yetersiz olunması nedeniyle açılan fabrikalar kapandı ve Osmanlı Devleti gün geçtikçe daha da dışa bağımlı hale geldi.

Sultan Abdülmecid döneminde askeri ıslahatlar da yapıldı. Tanzimat Fermanı'ndan sonra askerlik vatanî görev olarak tekrardan düzenlenmişti. Bu düzenlemeye göre askere her aileden sadece bir kişinin gitmesi ve ailede eğer tek çocuk varsa bu çocuğun gitmemesi kararı alındı. Ordu 5 yılda bir yenilenecekti, askerlik yaşı 20, er sayısı ise 20000'di. 5 yıllık asli görev süresinin sonuna 7 yıl yedeklik durumu eklendi. Bu düzenlemenin istisnası olağanüstü hallerdi. Tanzimat döneminde kara ordusu 5'e ayrılırken 1848'de bu 5 birime 2 birim daha eklendi.

Sonra ordu sayısı ihtiyaç doğrultusunda tekrar arttırıldı. Osmanlı Devleti'nde halk bu sisteme karşı isyanlar çıkardı. Bu isyanlara karşı kullanılan Başibozuk adlı güvenlik kuvvetlerin orantısız güç kullanması sonucu halkın isyanı daha da büyüdü ve bu yeni askerlik sistemi Osmanlı Devleti'nde uygulanamadı.⁷⁷

Tanzimat Fermanı'yla Gayrimüslimler için cizye kaldırılmış ve askerlikte Albay rütbesine kadar yükselebilmelerine izin verilmişti. Gayrimüslimler, cizyenin kaldırılması sonrası askere gitme ihtimalleri ortaya çıktığı için isyan etti. Bunun üzerine yapılan düzenleme değiştirildi ve Cizye yerine bedel-i askeri vergisi getirilerek Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarına askerlik konusunda tercih hakkı tanındı.⁷⁸

⁷⁷ Örenç, a.g.e., 2020, 159.

⁷⁸ Gülsoy, U. (2002). "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Mûafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri (1855-1909)", *Tarih Dergisi*, ? (37), 101.

Tanzimat Dönemi'nde personeller için düzenlemeler oluşturuldu. Bu düzenlemeler ile protokol kuralları yeniden belirlendi, yazılarda tarih ve imza kullanılmaya başlandı, yazılar açık ve anlaşılır hale getirildi, kullanılan lakaplar sadeleştirildi, rütbeler düzenlendi ve mesaiyle tatil kavramları getirildi.⁷⁹

Sultan Abdülmecid döneminde toplumsal ıslahatlar da yapıldı. 1844 yılında ikinci kez nüfus, emlak ve gelir sayımı yapıldı. Bu sayım sonrası idarî, ekonomik ve malî ihtiyaçlar için temettüat adlı defterler düzenlendi. Kırım Savaşı'nda ilk kez telgraf kullanıldı. Sultan Abdülmecid'in telgrafa olan ilgisi bu sistemin Beylerbeyi Sarayı'nda denenmesini sağlamıştı. Kırım Savaşı döneminde ise savaşın sürdüğü yerlerde telgraf hattı inşaatı yapıldı.⁸⁰

Sultan Abdülmecid döneminde eğitim alanında da ıslahatlar yapıldı. Bu ıslahatlar 1845'te Meclis-i Muvakkat-i Maarif'in açılışıyla başladı. Bu mecliste ilkokulların ücretsiz ve zorunlu olması, ortaokul sayısında artış ve Darülfünun'un kurulması kararı alındı. Bu kararlar doğrultusunda 23 Temmuz 1846 tarihinde Darülfünun açıldı. Sonrasında 1847 yılında "Mekâtib-i Umumiye Nezareti" kuruldu ve bu Nezaretin Nazırı Heyet-i Vükela'ya dahil edildi. Bu iki kurumdan sonra 1851 yılında Encümen-i Dâniş (Bilim Kurulu) kuruldu. Encümen-i Daniş'in açılışına Sultan Abdülmecid dahil tüm önemli devlet adamları katıldı. Encümen-i Daniş 40 yerli 30 yabancı azadan oluşuyordu.

Bu faaliyetler sonucu Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nde tamamen devlet destekli olmayan gazeteler çıkarılmaya başladı. Bu dönemde 1840 yılında ilk yarı resmî gazete olan Ceride-i Havadis (William Churchill) ve 1860 yılında ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahvâl (Agah Efendi ve İbrahim Şinasi) çıkarıldı. Bu dönem arşivin kurulması kararı alındı ve 1848 yılında Hazine-i Evrak binasının inşaatıyla tüm resmî nitelikli evrağın burada toplanmasına karar verildi.⁸¹

Sultan II. Mahmud'un yaptığı ıslahatlar, Sultan Abdülmecid'in 1861 yılında sona eren Sultanlık döneminde Tanzimat ıslahatlarına dönüşmüştü. Sultan Abdülmecid'ten sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleşen ıslahatlar yine Tanzimat ıslahatları olarak bilindi. Tanzimat döneminin ikinci Sultan'ı olan Sultan Abdülaziz,

⁷⁹ Örenç, a.g.e., 2020, 151.

⁸⁰ Örenç, a.g.e., 2020, 161.

⁸¹ Örenç, a.g.e., 2020, 161-162., Berkes, a.g.e., 2022, 231-242.

bu dönemin son ıslahatlarını yapan kişiydi. Tanzimat döneminin üçüncü ve son Sultan'ı Sultan V. Murad olup kendisi sadece 93 gün tahtta kaldığından dolayı kendisi döneminde herhangi bir ıslahatın varlığından söz etmek mümkün değildi.

Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık saltanatında yapılan ıslahatlar genel olarak Sultan Abdülmecid döneminde başlatılmış Tanzimat ıslahatlarını devam ettirmek şeklinde gerçekleşti.

Bu kapsamda 1864 yılında yapılan Vilayet Nizamnamesi'yle Osmanlı Devleti'nin idari yapısı ve yerel meclisleri tekrardan düzenlendi. Sultan II. Mahmud dönemiyle başlayıp Tanzimat dönemiyle iyice belirginleşen merkeziyetçilik eğilimi, kendisine bağlı çağdaş bir vilâyet yönetimini amaçlıyordu. Bu doğrultuda taşra sistemi düzenlenerek eyalet yerine vilâyet, sancak yerine liva kavramları getirildi. Beylerbeyi sıfatı valiye, sancak beyleri ise mutasarrıfa dönüşmüştü. Tüm taşra kurumları kendine ait meclislere sahipti. İdare Meclisleri olarak adlandırılan bu meclisler, hukuki konular hariç diğer konuları düzenlemeye yetkililerdi. 1871'de ise İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile taşra teşkilatı merkeziyetçilik lehine tekrar düzenlendi. Artık taşranın en üst bölgesi olan vilayette yönetici olarak merkezden atanan vali ve onun emrinde yine merkezden atanan defterdar, ticaret ve ziraat memuru ve umûr-ı hâriciye memurları bulunmaktaydı. Bu düzenlemelerin yanı sıra yeni bir taşra birimi olarak Nahiyeler (Bucak) kuruldu.

Ekonomik olarak Sultan Abdülmecid döneminden itibaren problemler yaşamakta olan Osmanlı Devleti'nde Merkez Bankası'nın görevlerini yerine getirecek bir kurum ihtiyacı vardı. Bu doğrultuda 1863 yılında İngiliz ve Fransız Ortaklığı'na sahip yabancı bir banka olan Bank-ı Osmanî-i Şahane kuruldu. 1867'de ise sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bankası olacak Ziraat Bankası'na dönüşecek Memleket Sandıkları kuruldu.⁸²

Sultan Abdülaziz'in döneminde eğitim ıslahatlarına devam edilme kararı alındı. Bu doğrultuda 1864 yılında Islahane Mektebi (yetim, öksüz veya aileleri fakir olan çocuklara eğitim vermek veya meslek kazandırmayı amaçlayan okul), 1865 yılında ise Mekteb-i Sanayi açıldı. 1868 yılında Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) kuruldu.

⁸² Yazan, Ö. (2017). "Ziraat Bankası'nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (4), 222-223.

1869 yılında Maarif-i Umumiye Kanunnamesiyle (“Osmanlı Devleti’nde rüşdiyelerden sonra gelen bir orta öğretim kurumu olarak bir İdadi Mektebi’nin kurulmasının planladığı yasa”) yabancıların okul açmasına izin verildi. 1870 yılında Kız Öğretmen Okulu açıldı, 1873 yılında ise Darüşşafaka açıldı. 1874 yılında Mekteb-i Maadin (Maden Mektebi) kuruldu.⁸³

Sultan Abdülaziz döneminde toplumsal ıslahatlar da yapıldı. 1863’te Osmanlı Devleti’nin ilk posta pulu basıldı. Osmanlı Devleti’nin Batılı tipte ilk İtfaiye Teşkilâtı 1871 yılında kuruldu. 1872’de ise Osmanlı Devleti’nde ilk resim sergisi Şeker Ahmet Paşa (1841-1907) tarafından açıldı.⁸⁴

Sultan Abdülaziz’in 1876’de tahttan indirildiğinde kadar yaptığı ıslahatlar, Tanzimat ıslahatları bağlamında Sultan Abdülmecid’in yaptığı ıslahatların devamı niteliğini taşıyordu. Bu sebeple Sultan Abdülaziz ıslahatlarının Osmanlı Devleti’nde mutlak bir değişikliğe sebebiyet verdiğini söylemek güçtü. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’ni bulunduğu siyasi konumdan çıkarmak için yapılan ıslahatlar başarısız olduğu söylenebilirdi. Osmanlı Devleti’nin söz konusu ıslahatları, özellikle kurumsal örgütlenme ve diğer konular açısından Osmanlı Devleti’ni Batılı bir çizgiye getirmiş olsa dahi, siyasal yönden başarılı hamlelerle desteklenmediği için Osmanlı Devleti’nin bu ıslahatlarla amaçladığı azınlıkların bağımsızlığını ilan etmesini engelleyememişti.⁸⁵

Bu ıslahatların temelinde var olan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı, modern anlamda bir devlet yapısının oluşması için gerekli hukuki altyapıyı sağlamış olsa dahi, bu fermanlarda yer alan maddeler doğrultusunda Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti’ne müdahalesine neden olmuştu. Bu durum da Osmanlı Devleti’nin istediği siyasi ilerlemeyi elde edememesinin temel sebeplerinden biri oldu.

Bu duruma sebep olan bir başka unsur, söz konusu ıslahatlar ile iç politikada ilerlemenin sağlanmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti’ndeki askeri ilerlemenin bir türlü istenen seviyeye gelememiş olmasıydı. Söz konusu askerî açıdan geride kalma durumu, azınlıkların Avrupa desteğiyle isyan ederek, Osmanlı Devleti’ne karşı zaferler kazanmasına neden olmuş, bu da Osmanlı Devleti’nin ıslahatları

⁸³ Berkes, a.g.e., 2022, 230.

⁸⁴ <https://shorturl.at/ahUW7>, Erişim Tarihi: 28.08.2023.

⁸⁵ Berkes, N. (2023). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul, 26.

gerçekleştirirken ilk amacı olan bulunduğu siyasal durumdan kurtularak iyi bir konuma geçme isteğini gerçekleştirememesini sağlamıştı.⁸⁶

İslahatların başarısız olma sebeplerinden bir diğeri ise, bu ıslahatları destekleyecek “sivil bir toplum” yahut “ulusal burjuvazi” kavramlarının oluşturulamamasıydı. Bu iki kavramın oluşturulamaması durumu tüm bu ıslahatların devlet bürokrasisi tarafından yapılmasına ve halk tarafından benimsenmemesine sebep olmuştu. Bu durum doğal olarak ıslahatların güçlü bir köke sahip olma durumunu engellemişti.⁸⁷

Bunun yanı sıra Tanzimat ıslahatları Osmanlı Devleti’ni tamamen yeniden düzenleme amacı güdüyordu. Oldukça kısa sürede oldukça büyük ıslahatlar amaçlayan bu plan, nitelikli personel eksikliği çekti. Bu da Tanzimat ıslahatlarının, uygulanmak istediği bazı bölgelerde durumun daha da kötü hal almasına neden olmuştu. Bu durum da Osmanlı Devleti’nde belirli bir noktadan sonra ekonomik problemler yaşanmasına ve ıslahatların başarısız olmasına sebep oldu.⁸⁸

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda Tanzimat ıslahatlarının başarısız olması normal karşılanmalıydı. Bu başarısızlığa karşı çıkan muhalefetin çözüm önerisi ise Osmanlı Devleti’ni etkisi altına alacak olan düşünce akımlarıydı. Bunun yanı sıra ıslahatlar Osmanlı Devleti’nin modern devlet temellerine sahip olmasını sağlamıştı. Bu düşünce akımları ve temeller sonrasında Kanun-i Esasisi’nin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

2.1.4. Osmanlı Devleti’nde Yapılan İslahatlar Sonrası Ortaya Çıkan Düşünce Akımları

Osmanlı Devleti’nde Sultan III. Selim döneminde başlayıp Sultan II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde yapılan eğitim ıslahatları ve kurulan Tercüme Odası, Darülfunun, Encümen-i Daniş vb. kurumlarla beraber aydın bir kesim oluşmuştu. Osmanlı aydınları olarak tanımlayabileceğimiz bu insanlar, geçici veya sürekli devlet görevleriyle Batı medeniyetini tanıma fırsatı bulmuş, yabancı dil bildikleri için Osmanlı Devleti’nin dışındaki diğer ülkelerle sürekli olarak etkileşim halinde olan kişilerdi.⁸⁹ Osmanlı Aydınları’nın diğer ülkelerin kültürleriyle olan etkileşimi, bu

⁸⁶ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 153.

⁸⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 291-292.

⁸⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 244-246.

⁸⁹ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 100.

lkelerde ortaya çıkan fikirlerden etkilenmelerine ve 1800’l yıllarda Osmanlı Devleti’nin Avrupalı Devletler karşısındaki siyasi konumunun değişmesi için arayışlara girmelerine neden oldu.⁹⁰

Osmanlı Aydınları’nın bu arayış esnasındaki ortak düşüncesi, Osmanlı Devleti’nin siyasi konumunun daha iyi hale gelebilmesi için Osmanlı Devleti’nde kültürel ıslahatların yapılmasının mutlak bir gereklilik olduğu düşüncesiydi. Osmanlı Aydınları’nın birbirlerinden ayrıldığı nokta ise bu kültürel ıslahatların yapılmasında hangi fikirlerin kaynak olarak alınacağı ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nin merkez ideoloji olarak hangi düşünce akımını seçeceği konusunda ortaya ıktı.⁹¹

Osmanlı Aydınları arasında yaşanan bu fikir ayrılıkları, 1800’l yıllar ve sonrasında da devam etti. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin son döneminde mevcut siyasi problemlerin çözebilmesi için farklı düşünce akımları ortaya ıktı. Bu düşünce akımları 6 ana düşünce akımı olarak şekillense bile (Osmanlıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik, İşlmcılık, Turancılık, Türkçülük ve Batıcılık) bu düşünce akımları arasında net bir zıtlık veya birliktelik bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti’nde dönemin ihtiyaçlarına göre bu düşünce akımlarından sadece birinin tek başına uygulandığı yahut birden fazla düşünce akımının birlikte uygulandığı görüldü. Buna ek olarak bu düşünce akımlarının uygulanmasının mutlak olmadığı da sylenmeliydi. Bu düşünce akımlarından herhangi birinin belirli bir dönem Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisi olmasına rağmen, yıllar ilerledikçe merkez ideoloji hükmünü kaybederek kullanımdan uzaklaştırıldığı da görülmekteydi.

2.1.4.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık düşünce akımı, Osmanlı Devleti’nde yaşayan farklı etnik grupları üst bir kimlik olan Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi amaçlayan düşünce akımına verilen isimdi.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan ulus devlet fikrinden etkilenen azınlıkların devlete karşı isyan ettiği görülmüştü. Osmanlıcılık düşünce akımı, söz konusu isyan faaliyetlerinin başarıya ulaşması durumunda Osmanlı Devleti’nin parçalanacağını düşünen Osmanlı Aydınları tarafından, bu parçalanmanın engellenmesi için

⁹⁰ ren, a.g.e., 2020, 258.

⁹¹ Ortaylı, İ. (2017). *Türklerin Altın ağı*, İstanbul, 45.

oluşturulmuş siyasi bir akımdı. Osmanlı Devleti’nde Osmanlıcılık akımı ilk kez Sultan II. Mahmud’un 1826’da “Ben tebaanın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, mûsevî’sini havrada farkederim, aralarında başka bir fark yoktur” şeklindeki ifadesiyle ortaya çıkmıştı. Tanzimat Dönemi’nde de Osmanlıcılık düşünce akımı etkisini sürdürmüştü.⁹²

Tanzimat döneminde görev yapan Sâdık Rifat Paşa’nın (1807-1857, Hariciye Nazırı) “hubb-ı vatan ve millet ve celb-i te’lîf-i kulûb” ifadesi; Mustafa Reşid Paşa’nın, “Din ve mezhep farkı tebaanın ancak şahıslarına müteallik bir iştir” ifadesi, Keçecizade Fuad Paşa’nın (1814-1868, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) “devletin ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği” ifadesi ve Emin Ali Paşa’nın “tebaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılması” ifadesi, Tanzimat döneminde Osmanlıcılığın bir düşünce akımı olarak benimsendiğini gösteriyordu.⁹³

Bu açıklamalar doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin ilk siyasi düşünce akımı olarak tanımlanabilecek Osmanlıcılık düşünce akımı, Tanzimat Fermanı ile Kanunilik kavramını, Islahat Fermanı ile eşitlik kavramını içerir hale gelmişti. Özellikle Islahat Fermanı sonrası kabul edilen eşitlik kavramı, Osmanlı Devleti’nde bulunan tüm azınlıkların tek bir ulus olarak kabul edilmesini amaçlayarak Osmanlıcılık düşünce akımını devletin merkez ideolojisi haline getirmişti.

Islahat Fermanı sonrası isyanların sona ermemesi nedeniyle, Tanzimat Osmanlıcılığı’yla beraber uygulanan Batıcılık düşünce akımı yerine İslâmcılık düşünce akımının Tanzimat Osmanlıcılığı’yla beraber uygulanmasını isteyen muhalif bir Osmanlı Aydın grubu oluştu.⁹⁴

Bu doğrultuda kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Namık Kemal, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa gibi meşrutiyet sistemine geçilmiş bir Osmanlıcılık düşünce akımını isteyen insanlar tarafından oluşturulmuştu.⁹⁵

⁹² Somel, S. A. (2004). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İstanbul, 88-90.

⁹³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>, Erişim Tarihi: 29.08.2023.

⁹⁴ Çalış, H. Ş. (2004). *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Ankara, 33.

⁹⁵ Yazıcı, N. (2002). *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara, 15., Somel, a.g.e., 2004, 96-98.

1856 sonrası Tanzimat iktidarının Osmanlılık düşünce akımına karşı kendi Osmanlılık düşünce akımıyla muhalefet eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1872 yılında Cemiyet'in lideri olan Midhat Paşa önderliğinde bu muhalefeti başarıya ulaştırdı. Artık iktidar olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne göre, Osmanlılık'ta önemli olan unsur, siyasi ve eğitime ilişkin haklarda eşitlik ve ortak bir vatan üzerinde yaşayan vatandaşların kardeşliği idi.⁹⁶

Osmanlılık düşünce akımıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın tebaadan vatandaşa dönüştürülmek istendiği görülmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde yaşayan halktan bahsetmek için tebaa yerine Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm milletlerin oluşturduğu birlik anlamına gelen “İttihâd-ı Osmânî” ve Osmanlı Devleti vatandaşlarının birleşmesi anlamına gelen “İmtizâc-ı Akvâm” kavramları kullanılmaya başlandı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Midhat Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte iktidara gelmesi sonucu yaptıkları ilk siyasi faaliyet, Sultan II. Abdülhamid'in yöneticiliğinde Kanun-i Esasisi'ni yürürlüğe koyarak I. Meşrutiyet'i ilan etmek oldu. Meşruti idareli bir Osmanlılık düşünce akımını savunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu faaliyeti sonucu Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Osmanlıcılığı oldu.

Bu Osmanlılık düşüncesi, Kanun-i Esasisi'nde 8. maddede resmi olarak düzenlenmiş olup, “Devlet-i Osmâniyye tâbiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepte olursa olsun bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur” şeklinde ifade edilmişti.⁹⁷ Bunun yanı sıra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, Batıcılık yerine tercih ettiği destekleyici düşünce akımı olan İslâmcılık'ta 11. maddede “Devleti Osmaniye'nin dini İslâmdır” şeklinde düzenlenmişti.

Kanun-i Esasisi'nin ihtiva ettiği düzenlemelere rağmen Osmanlı Devleti'nin azınlıkları bağımsızlık için isyan etmeye devam etti. Bu da gerek Tanzimat Osmanlıcılığı gerek ise Yeni Osmanlılar Osmanlıcılığı'nın başarısız olduğunu göstermekteydi. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid, Midhat Paşa'yı sürgüne gönderip iktidarı ele geçirince Osmanlılık fikrinden uzaklaştı.

⁹⁶ Berkes, a.g.e., 2023, 32.

⁹⁷ <https://shorturl.at/gEGR2>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

Sultan II. Abdülhamid, Balkanlar’da kaybedilen topraklar sonucu Anadolu’ya gelen göçler sebebiyle Osmanlı Devleti’ndeki Müslüman nüfusun oransal olarak artması gibi sebepler doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisini, Osmanlı Devleti’nin Müslüman halkına ve İslâm dayanışmasına dayandıran İslâmcılığa çevirdi. Bu da Osmanlılık düşünce akımının Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı döneminde uygulanmamasına neden oldu.

Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid döneminde, eşitlik kavramı ve siyasî haklar açısından Osmanlılık kavramı kullanılmaya devam etti. Örneğin bu dönem basınla uğraşan Ahmed Midhat Efendi (1844-1912, Yazar ve Gazeteci) tarafından, Osmanlılığın hala en doğru fikir akımı olduğu iddiasında bulunulmuştu.

Osmanlılık düşünce akımı, tüm bu olaylar sonucu Sultan II. Abdülhamid muhalifleri tarafından benimsendi. Örneğin Sultan II. Abdülhamid’in yönetimine karşı oluşan muhalefetin en önemli örgütlenmesi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, her milliyetten azınlığı bünyesinde bulundurduğu için Osmanlılık fikrini kabul etmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “çeşitlilik gösteren Osmanlı halkının millî ve içtimaî inkişafını siyaseten teşkil etme hedefleri” vardı.⁹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında Sultan II. Abdülhamid’e isteklerini kabul ettirerek muhalefetlerini başarıya ulaştırdı. Bu doğrultuda II. Meşrutiyet ilan edildi ve Kanun-i Esasisi yeniden yürürlüğe girdi.

Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Osmanlılık düşünce akımının yeniden devletin merkezi ideolojisi olması planlanmıştı. Bununla birlikte II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Girit ve Bosna-Hersek’te azınlıkların çıkardığı isyanlar sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti de Sultan II. Abdülhamid gibi Osmanlılık fikrinden uzaklaşarak Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisi olarak Turancılık ve Türkçülük düşünce akımını kabul etti.

Osmanlılık düşünce akımı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif olan fırkalar tarafından savunulsa bile, 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları sonucunda, tüm Rumeli topraklarının Osmanlı Devleti’nin elinden çıkması sonucu geçerliliğini yitirdi.⁹⁹

⁹⁸ Erbil, H. N. (2006). *Türkiye İçin Necat ve İ’tilâ Yolları*, İstanbul, 189.

⁹⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilik>, Erişim Tarihi: 29.08.2023.

2.1.4.2. Adem-i Merkeziyetçilik

Adem-i Merkeziyetçilik, Prens Sabahaddin tarafından Sultan II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin yönetimi için önerilen, temelde merkezi otorite kavramı yerine mahallî idarelere büyük yetkiler tanıyan düşünce akımıydı.¹⁰⁰

Bu düşünce akımı dünyada ilk olarak Avrupa'da Orta çağ (395-1453) dönemi boyunca var olan feodal sistemin (derebeyi kontrolünde bölgesel yönetim sistemi) yıkılıp yerine merkezi krallıkların kurulması sonrasında, bu feodal sistemin kontrol ettiği bölgelerin nasıl yönetileceği hususunda ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısı Avrupa'dan farklı olduğundan dolayı bu düşünce akımı Tanzimat Dönemi'nde taşranın yönetim durumuna ilişkin ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan itibaren merkeziyetçi bir yönetime sahipti.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin mahalli idaresi eyalet ve sancaklardan oluşuyordu. Eyaletleri merkeze bağlı beylerbeyi yönetiyordu. Beylerbeyi bu yetkilerini âyanların yardımıyla kullanıyordu. Bu durum belirli bir yerden sonra âyanların güçlenmesini sağladı. Bu güçlenme durumu, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşlar sonucu merkezi otoritesinin zayıflaması sonucu sürekli olarak devam etti.¹⁰²

Bu durum bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın Sultan II. Mahmud'u tahta çıkarması sonucu Sened-i İttifak'ın imzalanmasını sağladı. Sened-i İttifak ile âyanlar hukuki bir statü kazanmışlardı. Bu statü Alemdar Vaka'sı sonucu Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle sona erdi. Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçiliğin güçlenmesi için yapılan düzenlemeler başarısız olunca 1842 yılında yapılan yeni bir düzenleme yapıldı ve bu düzenlemede yer alan "her kazaya oranın kadim ailelerinden müdür-i kazâ namıyla birer idareci tayin edilmesi ve bu müdürlerin haftada üç defa o mahallin hâkim, müftü ve eşrafiyla bir meclis akdetmeleri ve memleketin işlerinin böyle görülmesi" hükmüyle taşrada bulunan nüfuzlu ailelerin rolü resmîleştirildi. Böylece adem-i merkeziyet kavramı Osmanlı Devleti'nde güçlendi.¹⁰³

¹⁰⁰ Berkes, a.g.e., 2023, 201., Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 2010, 244.

¹⁰¹ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 2010, 257.

¹⁰² Timur, T. (2018). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 14.

¹⁰³ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 88-92.

Buna örnek olarak 1861 Lübnan Nizamnâmesi verilebilirdi. Bu Nizamnâme'yle Osmanlı Devleti bu yönetimi uzaktan izlemeyi kabul etmişti. Aynı tip düzenlemeler 1865'te Bosna-Hersek'te, 1867'de Girit'te yapıldı. Bununla beraber düzenlemelerin yapıldığı yerlerin sahip olduğu kuvvet sonrasında bu bölgelerin bağımsızlığını elde etmesiyle sonuçlandı. Bu durum da doğal olarak Osmanlı devlet adamlarının daha sonrasında adem-i merkeziyetçiliğe temkinli yaklaşmasına neden oldu.

Bu olaylar sonrası Osmanlı Devleti'ndeki tüm mahalli idarelerin düzenlenmesi için bir nizamname yapılması konusu gündem oldu. Keçecizade Fuad Paşa, "sınırları genişletilmiş vilâyet ve livâlara malî ve idarî yetkiler verilmesi" fikriyle adem-i merkeziyetçiliği savunurken Cevdet Paşa, adem-i merkeziyetin uygulanmasını istemiyordu. Bu tartışmalar sonrasında hazırlanmış 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi, merkeziyetçiliği ve adem-i merkeziyetçiliği eşit seviyede uygulamayı planlamıştı. Bu eşitlik 1871 tarihli Vilayet Nizamnâmesi ile bozuldu. Artık vilayette yönetici olarak merkezden atanan vali ve onun emrinde yine merkezden atanan defterdar, ticaret ve ziraat memuru ve umûr-ı hâriciye memurları bulunmaktaydı. Bununla beraber 1864 ve 1871 vilâyet nizamnâmeleri, özel statülü vilâyetlerle yarı bağımsız statülü vilâyetlerde uygulanamadığından buradaki adem-i merkeziyet bozulmadı.¹⁰⁴

Kanun-i Esasisi'nin ortaya çıktığı dönemde, Midhat Paşa'nın önderliğinde Osmanlı Devleti'nin yönetimi için adem-i merkeziyetçi bir federal rejim önerisi ortaya çıktı. Dönemin Alman Birliği'nden etkilenilmesi sonucu ortaya çıkan, merkeziyetçiliğin zayıflatıldığı ve mahalli özerk bölgelerin kurulduğu bu sistem sonrasında Namık Kemal'in merkeziyetçilik fikri karşısında destek göremeyince Midhat Paşa tarafından da desteklenilmemeye başladı.

Söz konusu fikrin ortaya çıkışındaki amaç tüm tebaanın katıldığı bir meclis oluşturarak Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin üzerindeki baskısını azalmaktı. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin 108'inci maddesi "Vilâyatın usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile

¹⁰⁴ Gençoğlu, M. (2011). "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 48.

tâyin kılınacaktır.” şeklinde düzenlenmiş ve adem-i merkeziyetçilik devletin merkez ideolojisi olamasa bile Kanun-i Esasisi’nde yer almıştı.¹⁰⁵

Sultan II. Abdülhamid Kanun-i Esasisi’ni, yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra ortaya çıkan 93 Harbi’nden sonra uygulamadan kaldırdığı için Sultan II. Abdülhamid döneminde adem-i merkeziyetçilik uygulanmadı. Bu yüzden adem-i merkeziyetçilik düşünce akımı II. Meşrutiyet’in ilanına kadar ancak Sultan II. Abdülhamid muhaliflerinin teorik tartışmalarının konusu oldu.

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde adem-i merkeziyetçilik kavramı taşrada bulunanların merkez iktidarında yer almak istemesi şeklinde anlaşılıyordu. Bu durumu değiştiren kişi ise Prens Sabahaddin oldu. Ona göre Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu toplumda kolektifliğin yerine bireyselciliğin ön plana çıkmasıyla olacaktı. Adem-i merkeziyetçilik kavramı ise, bu kolektifliğin sebebi olan merkeziyetçiliğin karşısında durarak bireyselci yapıya geçilmesinde temel ilke olmalıydı.¹⁰⁶

Prens Sabahaddin’e göre, “ıslahatlar herkesi kapsayacak, adem-i merkeziyet uygulanacak, seçimle gelecek belediye meclisi üyeleri mahallî idarede söz sahibi olacak, vilâyet meclislerinde azınlıklar, nüfusları oranında temsil edilecek, Osmanlı Devleti’nde imtiyazlı hiçbir grup bulunmayacak, jandarma teşkilâtında her azınlık, nüfusu oranında yer alacak, yalnız vali, mutasarrıf, defterdar, mahkeme reisleri merkezî idare tarafından tayin edilecekti”.¹⁰⁷

Prens Sabahaddin’in bu görüşleri, Osmanlı Devleti’ni parçalayacağı düşüncesiyle Jön Türklerin merkeziyetçi kanadı tarafından reddedildi. Prens Sabahaddin, bunun üzerine “bu görüşün azınlıklara muhtariyet verilmesi anlamına gelmeyeceğini, adem-i merkeziyetin kendisinden önce Kanun-i Esasisi’nin 108’inci maddesinde, “Vilâyâtın usûl-i idâresi tevsî-i me’zûniyyet ve tefrîk-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtı nizâm-ı mahsûs ile ta’yin kılınacaktır” maddesi ile düzenlendiğini” ifade etti ve Jön Türklerden ayrılarak “Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”ni kurdu.

II. Meşrutiyet sonrası iktidara Jön Türklerin merkeziyetçi kanadı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gelmesi üzerine Prens Sabahaddin’in adem-i merkeziyetçilik

¹⁰⁵ <https://shorturl.at/cmzK9>, Erişim Tarihi: 29.08.2023.

¹⁰⁶ Berkes, a.g.e., 2023, 202.

¹⁰⁷ Berkes, a.g.e., 2023, 40.

fikri tekrar reddedildi. Prens Sabahaddin buna karşılık adem-i merkeziyetçi fikirlerini dönemin muhalif fırkaları olan Osmanlı Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na kabul ettirse de bu fırkalar iktidar olamadığı için bu fikir Osmanlı Devleti siyasetinde yer bulamadı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise 1921 Anayasası'nın 11. maddesinde “Vilâyet, mahallî umurda mânevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumi tekâlifî ve menafîi birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir” maddesiyle, yerel yönetimlere muhtariyet verilip vilâyet meclislerine de yerel yönetim konusunda geniş yetkiler verildi.

1921 Anayasası sonrası kabul edilen 1924 Anayasası ve diğer anayasalarda ise taşra teşkilatı ve yerinden yönetime ilişkin düzenlemeler bulunmakla birlikte adem-i merkeziyetçilik nitelikli düzenlemelere yer verilmemişti.¹⁰⁸

2.1.4.3. İslâmcılık

İslâmcılık düşünce akımı, Avrupalı devletlere karşı İslâm medeniyetinin tekrardan güçlü bir konuma gelebilmesinin ancak İslâm dinini referans alan bir modernleşme hareketiyle mümkün olacağını ifade eden akımdı. Bu modernleşme ile İslâmî bir Rönesans fikri oluşturulmak isteniyordu.

Tanzimat döneminin sonuna kadar İslâmcılık düşünce akımının Osmanlı Devleti'nde merkez ideoloji olarak düşünüldüğünü söylemek güçtü. Bununla birlikte Tanzimat döneminin son döneminde yapılan ıslahatların Batıcılık fikriyle yapılması Osmanlı Aydınları'nda memnuniyetsizlik yaratmıştı. Bu da Tanzimat Osmanlıcılığı'na karşı kendi Osmanlıcılığı'nı ortaya çıkaran Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Tanzimat Osmanlıcılığı'nın Batıcılığına karşı İslâmcılık düşünce akımını benimsemesine neden oldu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa ve Ali Suâvi (1839-1878, Gazeteci ve Devlet Adamı) İslâmiyet'i, Osmanlı

¹⁰⁸ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 29.08.2023.

modernleşmesinin oluşturabileceği kimlik kaybına karşı bir güvence olarak görmüştü. Yeni Osmanlılar Cemiyeti Müslümanların inanç ve coğrafya birliğinden oluşan bir “İslâm milleti” kavramına ulaşmasını istemişti.¹⁰⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin, İslâmcılık düşünce akımı doğrultusunda yaptığı temel eleştiriler genel olarak Tanzimat döneminde yapılan hukuk düzenlemelerinde ortaya çıkmıştı. Cemiyet’e göre kanunların Batı medeniyetinden alınmaması, mahkemelerin Batı usulüyle kurulmaması gerekiyordu. Ziya Paşa Osmanlı Devleti’nin modern dönem düzenlemelerinin de İslâmi usullerle yapılması gerektiğini ifade ederken, Namık Kemal ise oluşan hukuki dualizm’den şikayetçiydi.¹¹⁰

Islahat Fermanı da gayrimüslimlere verilen hakların İslâma aykırı olduğu açısından ve gayrimüslimlerin Müslümanlardan göre öncelikli hale gelmesi sebebiyle eleştirilmişti. Bu eleştiriler, İslâmcılığın Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin merkez ideolojisi olmasını sağlamamıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin muhalefetinin temelinde, Tanzimat döneminin başlangıcında değil devamında yapılan ıslahatlar yer almaktaydı. Bu da Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin muhalefetini Mustafa Reşid Paşa ve onun Osmanlıcılık düşüncesine değil, sonraki sadrazam Emin Ali Paşa’ya yönlendirmesini sağlamıştı.

Bu doğrultuda Yeni Osmanlılar Cemiyeti iktidarı elde ettiğinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin İslâmcılık’la desteklenen Osmanlıcılığı, Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisi olmuştu.¹¹¹

Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisinin İslâmcılık olması gerektiğini düşünüyordu. Buna Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin İslâmcılık ideolojisine olan sempatisi de eklenince, Kanun-i Esasisi içeriğinde İslâmcılık düşünce akımına uygun maddeler bulundurulur halde yürürlüğe girdi.

Kanun-i Esasisi’nin 3. maddesi hilafet makamının varlığını açıklamış ve hilafetin Sultan’a ait olmasını “Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.” şeklinde düzenlemişti. 4. madde, Sultan’ın İslâm dininin hamisi olduğunu “Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniyeinin hükümdar ve padişahıdır.” şeklinde ifade ediyordu. 11. madde, Osmanlı Devleti’nin dininin

¹⁰⁹ Berkes, a.g.e., 2023, 190.

¹¹⁰ Sungu, İ. (1940). “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, İstanbul, 803-805.

¹¹¹ Berkes, a.g.e., 2023, 191.

İslâm olduğunu “Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır” şeklinde ifade ediyordu. 64. madde düzenlenecek kanunların İslâm dinine aykırı olamayacağını “Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zatı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat'iyen red veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder” şeklinde ifade ediyordu.¹¹²

Bu düzenlemeler doğrultusunda İslâmcılık düşünce akımının, devletin ikinci merkez ideolojisi olduğu söylenebilirdi. Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etmesi sonrasında Sultan II. Abdülhamid yönetiminde tek güç haline geldi ve Osmanlı Devleti'nin ideolojisini Müslüman halka ve İslâm dayanışmasına dayandıran İslâmcılığa çevirdi.

Bu değişimden sonra İslâmcılık düşünce akımı Panislamizm adı altında 1878 yılından 1908 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi oldu.¹¹³

Bu dönemde İslâm birliğini sağlamak amaçlı özellikle Arap Yarımadası ve çevresinin başkent İstanbul'a bağlanması için birçok ıslahat yapıldı. Bu ıslahatlara örnek olarak yapımına 1900 yılında başlanıp 1908 yılında tamamlanan Hicaz Demiryolu verilebilirdi.

Sultan II. Abdülhamid'in mutlak iktidarının II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sonlanması ve sonrasında yaşanan 31 Mart Vaka'sı sonucu tahttan indirilmesi üzerine İslâmcılık düşünce akımı Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi olma durumunu Türkçülük ve Turancılık düşünce akımlarına bıraktı.

İslâmcılık fikri bu duruma rağmen Osmanlı topraklarındaki etkisini sürdürdü. Bu dönem ön plana çıkan Ziya Gökalp'in, Ali Suavi'nin İslâmcılık fikri çerçevesinde ortaya çıkardığı “aklî-naklî şariat, içtimaî usûl-i fıkıh” hakkındaki görüşlerinden etkilendiği gözükmekteydi. Osmanlı Devleti'nde İslâmcılık düşünce akımı bir kavram

¹¹² t.ly/tl6cH, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

¹¹³ Berkes, a.g.e., 2023, 199.

olarak ilk kez 1913 yılında yine Ziya Gökalp tarafından “Üç Cereyan” adlı makalelerde kullanılmıştı. Bunun yanı sıra yine Ziya Gökalp tarafından 1918 yılında yazılan “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı eserde Türkçülük-Turancılık düşünce akımıyla İslâmcılık düşünce akımının beraber uygulanması incelendi.¹¹⁴

Bununla beraber İslâmcılık düşüncesi İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı Devleti’nin merkez ideolojisi olan Türkçülük-Turancılık düşüncesine karşı bir muhalefet aracı olarak da kullanıldı.¹¹⁵

İslâmcılık düşüncesinin uygulanması, I. Dünya Savaşı’nda alınan mağlubiyet üzerine Turancılık düşüncesiyle birlikte sona erdi. Osmanlı topraklarında İslâmcılık düşünce desteklenmeye devam etse dahi, bu topraklarda otoriteyi kuran Türkiye Devleti’nin merkez ideolojisi Türkçülük düşünce akımıydı. Türkçülük düşüncesinin ideologları, Ziya Gökalp gibi Turan düşüncesi çerçevesinde İslâmcılık fikrinden uzak olmayan insanlardan oluşmasına rağmen, Türkçülük fikrinin benimsenmesi sonucu İslâmcılık’tan vazgeçmişlerdi.¹¹⁶

Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti döneminde 1921 Anayasası (1923 değişiklikleri sonrası) ve 1924 Anayasaları 2. maddelerinde “Türkiye Devletinin Dini İslâmdır” hükmünü bulundursalar dahi, Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojisi, İslâmcılık düşünce akımını benimsemek yerine Türkiye Cumhuriyeti’ni dini uygulamalardan uzaklaştırarak laik bir çizgiye getirme amacı taşıyordu.

Bu doğrultuda 1922 yılında saltanatın kaldırılması, 1924 yılında hilafetin kaldırılması ve 1928 yılında “Türkiye Devletinin Dini İslâmdır” hükmünün 1924 Anayasası’ndan çıkarılması gibi inkılaplar gerçekleştirildi.¹¹⁷

2.1.4.4. Turancılık

Turancılık, Matthias Alexander Castrén tarafından Ural-Altay kavimleri birliğini sağlamak amaçlı oluşturulan bir düşünce akımıydı. Sonrasında Rus İmparatorluğunda yaşayan Türk ideologlar tarafından dünyada yaşayan tüm Türklerin birliğinin

¹¹⁴ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 27-28., Berkes, a.g.e., 438.

¹¹⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 436.

¹¹⁶ I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti’nde İslâmcılık ve Turancılık düşüncelerinden uzaklaşılmasının temel sebebi alınan mağlubiyet olmakla beraber, İslâmcılık fikrinden uzaklaşılmasında Osmanlı Devleti’nin savaş döneminde Arap yarımadasından destek görememesi de önemli bir sebepti.

¹¹⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 29., Berkes, a.g.e., 2022, 515-521.

sağlanması olarak yorumlandı. Bu doğrultuda Macarlar, Finler, Estonlar, Tunguzlar, Ugorlar, Türkler ve Moğol kavimlerinin bir araya gelerek tek bir devlet çatısı altında toplanması planlanmıştı.

Osmanlı Devleti'nde ise bu düşünce akımı 1896 yılında David Léon Cahun'un (1841-1900, Gezgin ve Yazar) "Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar" adlı eseri, Necip Asım Yazıksız (1861-1935, Asker ve Tarihçi) tarafından çevrilince önem kazandı.¹¹⁸

Turancılık fikri 1904'te Yusuf Akçura'nın yazdığı Üç Tarz-ı Siyaset kitapçığı sonrası düşünce akımına dönüştü.

Yusuf Akçura, "Osmanlı memleketindeki müslim ve gayri müslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek, böylece aralarında tam müsâvat husule getirmek, fikirlerce ve dince tam serbestlik vermek, bu müsâvat ve serbestiden faydalanarak söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilâflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek Amerika Birleşik Devletleri hükümetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana getirmek" olarak tanımladığı Osmanlıcılığı, Türkçülük-Turancılık ile kıyasladı ve Türkçülük-Turancılığın daha doğru bir düşünce akımı olduğunu ifade etti.¹¹⁹

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e II. Meşrutiyet'i ilan ettirmesi ve sonrasında yaşanan 31 Mart Vaka'sı'nın bastırılması sonucu İslamcılık düşünce akımı Osmanlı Devleti'ndeki gücünü kaybetti.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde çıkan azınlık isyanları sonucu Osmanlıcılık fikrinden de uzaklaşılınca devletin merkezi ideolojisi Türkçülük-Turancılık oldu. Bu doğrultuda 1908 yılında "Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişteki ve günümüzdeki durum, etkinlik ve eserlerini öğrenmek ve öğretmek" için Türk Derneği kuruldu.

Yine bu doğrultuda 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti, Turan fikrine yönelik kültürel çalışmalar ve siyasi görüşler ortaya attı.

¹¹⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 214-222.

¹¹⁹ Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, 1976, 35-36.

Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideoloğu olarak tanımlanan Ziya Gökalp, "Genç Kalemler" dergisinde yazdığı "Turan" şiirinde kullandığı "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan" dizeleriyle Turancılık düşünce akımının edebi temelini oluşturdu.¹²⁰

Türk Yurdu derneğinden bir yıl sonra 1912'de kurulan Türk Ocağı, 1930 yılında kapanana dek Turancılık düşünce akımının fikir merkezi oldu. 1913'te gerçekleşen Bâb-ı Âli Baskını sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı tamamen ele geçirmesi sonucu Turancılık düşünce akımı, Türk Ocağı'nın da fikri etkisiyle birlikte Türkçülükten ayrılarak Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi oldu.

Bu dönem Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin (1884-1920, Yazar ve Şair), Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944, Şair, "Turan'a Doğru"), Halide Edip Adıvar (1884-1964, Yazar ve Akademisyen, "Yeni Turan") ve Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, "Turan" İlkokul Okuma Kitabı), 1913-1918 döneminde Osmanlı Devleti halkına Turan fikrini yayan başlıca Osmanlı Aydınları idi.

I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'nin açtığı Kafkas Cephesi, Turancılık düşünce akımı doğrultusunda büyük Turan devletini kurmayı amaçlıyordu. Hatta I. Dünya Savaşı'na ilişkin Osmanlı Devleti'nin resmi propoganda yazısı olan ve 1914'te çıkan "Türkler bu Muharebede Ne Kazanabilirler" adlı eserde Munis Tekinalp (1883-1961, Yazar ve Filozof), Turan'ı kurtarmanın amaçlandığını söylemişti.¹²¹

Bu girişim, 1914'te Enver Paşa (1882-1922, Harbiye Nazırı) komutasındaki ordunun Sarıkamış'ta Rus İmparatorluğu'na karşı yenilgisi sonucu başarısız oldu. 1918'de Azerbaycan ve Dağıstan Rus İmparatorluğu'nun işgalinden kurtarılsa dahi Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı kaybedince Turancılık düşünce akımı Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi olmaktan çıktı ve yerine Anadolu Türklerinin birliğini temel alan Türkçülük düşünce akımı, Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Devleti'nin merkez ideolojisi oldu.

Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar Turancılık düşünce akımıyla benzer yönleri bulunan Türkçülük düşünce akımını merkez ideoloji olarak benimsemiş olsa bile, Turancılık düşünce akımını reddetmişti.

¹²⁰ Banarlı, N. S. (1995). *Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul, 446., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 224.

¹²¹ Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London, 34-35.

Esasında Turancılık düşünce akımının ideoloğu olan Ziya Gökalp, 1923 yılında Turancılığın “uzak mefkure” olduğunu, esas olanın sadece Türkiye ve Anadolu Türkleri olduğunu ifade etmişti. Bu açıklamadan sonra Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi isimlerde Turancılık düşünce akımından vazgeçtiklerini söylemişlerdi. Mustafa Kemal Atatürk’te Turancılık düşünce akımı hakkında “tarihte örneği olmamış imkânsız bir hedef” ifadesini kullanmıştı.¹²²

Turancılık düşünce akımı, bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında kullanılmadı fakat Türkiye Cumhuriyeti topraklarında 1940’lı yıllarda Hüseyin Nihal Atsız’ın (1905-1975, Türkolog ve Şair) “Atsız ve Orhun: Aylık Türkçü Mecmua” adlı yayımıyla tekrar önem kazanacaktı.

2.1.4.5. Türkçülük

Türkçülük düşünce akımı, Osmanlı Devleti’nin 1913 sonrası merkez ideolojisi olan Turancılık düşünce akımının I. Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi’nde başarıya ulaşmayacağını anlaşılmaya başlanması üzerine ön plana çıkan, Osmanlı’daki Anadolu Türkleri’ni politik ve kültürel olarak birleştirmek isteyen düşünce akımıydı. Osmanlı Devleti tarihinde etkili olmuş diğer tüm düşünce akımları gibi, Türkçülük düşünce akımının ortaya çıkması da Tanzimat Fermanı’nın kabulüyle mümkün olmuştu. Tanzimat Fermanı ile Batıcılık destekli bir Osmanlıcılık düşünce akımı hâkim kılınmak istese bile, Osmanlı Türkleri arasında milliyetçi hareketler görülür oldu.

Tanzimat dönemindeki Türkçülük düşünce akımı, diğer azınlıkların aksine Osmanlı Devleti’nden ayrılma düşüncesinde bulunmak yerine Osmanlıcılığın getirmek istediği eşitliği Türkler lehine değiştirmeyi amaçlamıştı. Bu durum Türkçülük düşünce akımının Osmanlıcılık düşünce akımından diğer azınlıkların düşünce akımlarına göre geç ayrılmasına ve Türkçülük düşünce akımının Osmanlı Devleti’ndeki düşünce akımları arasında tarihi açıdan en son ortaya çıkan düşünce akımı olmasına neden olmuştu.¹²³

Türkçülük düşüncesi çerçevesinde Arthur Lumley Davids’in (1811-1832, Dil Bilimci) “A Grammar of the Turkish Language with a Preliminary Discourse on the

¹²² Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 25., Berkes, a.g.e., 2023, 69-70.

¹²³ Berkes, a.g.e., 2023, 56., Erbil, a.g.e., 2006, 183., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 164., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 9.

Language and Literature of the Turkish Nations: Copious Vocabulary, Dialogues, A Collection of Extracts in Prose and Verse, and Lithographed Specimens of Various Ancient and Modern Manuscripts” adlı eseri (1836 yılında Fransızca’ya da çevrilerek Sultan II. Mahmud’a ithaf edilmişti) ve Mustafa Celâleddin Paşa’nın (1826-1876, Yazar ve Asker) 1869 tarihli “Les turcs anciens et modernes” (Eski ve Modern Türkler) adlı kitabıyla Türk kavramı yeniden tanımlandı. Mustafa Celâleddin Paşa bu kitabında, Türkler’in Avrupalı olduğunu, Türkçe’yle diğer Avrupa dillerinin bağlantılı olduğunu söylemişti. Bu eserler dışında Tanzimat döneminde Türk kavramının kullanımı hakkında çok bir örnek yoktu (1868’de yayımlanan Terakkî gazetesi’nin “Türk gazetesi” ifadesiyle yayımlanması gibi istisnai durumlar mevcuttu). Bu doğrultuda Tanzimat dönemi ve sonrasında oluşan Kanun-i Esasisi’nde Türkçülük düşünce akımıyla ilgili net bir düzenleme bulunmamaktaydı.¹²⁴

Bununla beraber, 18. maddede “Tebaa-i osmaniye’nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır” devlet memuriyetine girişte Türkçe dilini bilme zorunluluğu getirilmiş, 57. maddede “Heyetlerin müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur” Meclis-i Umumi’de yapılacak tartışmaların Türkçe olması zorunluluğu düzenlenmişti. 68. maddede “Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebai devleti aliyyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmıyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihabta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır” düzenlemesi ile Meclis-i Mebusan’a üye olmak için Türkçe bilme şartı getirilmişti.¹²⁵

Bu düzenlemeler Türkçülük düşünce akımının dolaylı yoldan olsa da Kanun-i Esasisi’ne etkisi olarak gösterilebilirdi. Sultan II. Abdülhamid’in döneminde merkez

¹²⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

¹²⁵ <https://shorturl.at/bsAY9>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

ideoloji İslâmcılık olsa bile Türkçülük düşünce akımının kültürel altyapısının oluşması bu dönemde gerçekleşti. Macar Türkologların artan çalışmaları, 1893 yılında Orhun yazıtlarının okunması, Gaspıralı İsmâil Bey'in (1851-1914, Eğitimci ve Yazar) faaliyetleri, 1883 tarihli Tercüman gazetesi, Süleyman Hüsnü Paşa'nın (1838-1892, Müşir ve Yazar), Târîh-i Âlem adlı eseri yazması, Şemseddin Sâmî (1850-1904, Yazar ve Filozof), Ahmed Vefik Paşa (1823-1891, Osmanlı Sadrazamı) ve Mehmet Emin Yurdakul gibi Osmanlı aydınları Türkçülük düşünce akımının gelişmesini sağladı.

Siyasî anlamda Türkçülük Sultan II. Abdülhamid dönemi muhalifleri Jön Türkler tarafından ortaya çıkarıldı. Jön Türkler muhalefet dönemlerinin başlangıcında esasında Osmanlıcılık ve İslâmcılık kavramlarını kullanıyorlardı.¹²⁶

Bununla beraber 1902'de Paris'te düzenlenen I. Jön Türk Kongresi'nde diğer Jön Türkler ile yollarını ayıran Ahmed Rıza Bey ve onun Jön Türk grubu Siyasi Türkçülük düşüncesini kullanmaya karar verdi.

Bu doğrultuda Ahmed Rıza Bey'in ekibi tarafından çıkarılan Şûrâ-yı Ümmet gazetesi içeriğinde Osmanlıcılığa değil Türkçülüğe yer veren ilk gazete olurken, Süleyman Vâhid (1859-1940, Siyasetçi) ve Tarsusîzâde Münif (1873-1930, Şair) tarafından çıkarılan Anadolu dergisi de bu nitelikteydi. Bu dönem siyasî Türkçülük düşünce akımı için yayımlanan ilk gazete ise "Türk" adını taşıyordu. Bu gazetenin 1903 yılında Kahire'de çıkan ilk sayısında yayımlanan "Türk" makalesinde "Türkler'in muhâfaza-i hukûku, tehzîb-i ezhânı, tensît-i efkârı için te'sis olunduğunu belirttikten sonra Türkler'in Macarlar gibi kavimlerle akrabalığı ve diğer Doğu kavimlerine olan üstünlüğü" fikri savunuldu. Türkçülük'ün tanımlanması 1904 yılında Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyâset'inin yayımlanmasıyla oldu. Yusuf Akçura, bu eserinde Osmanlı Devleti'nin merkez ideoloji olarak Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük arasından Türkçülüğü seçmesi gerektiğini savundu.¹²⁷

Bu yayımlar sonrası Jön Türklerin siyasi organı olan Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti (sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti) siyasî Türkçülüğü, Turancılıkla birlikte merkez ideoloji olarak kabul etti. Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'nin yazışmalarında "Adriyatik denizinden Çin hududuna kadar vâki memleketler baştan

¹²⁶ Ortaylı, İ. (2023). *Türklerin Tarihi*, İstanbul, 65., Berkes, a.g.e., 2023, 209.

¹²⁷ Kieser, H. L. (2006). *Turkey beyond nationalism: towards post-nationalist identities*, Londra, 19

aşağı yalnız bir din ile mütedeyyin değil, bir lisan ile de mütekellim Türk cinsi ile meşguldür. Afrika ve Hindistan'dan sarfınazar yalnız Türk cinsinden olanlar ittihat etseler dünyanın en şevketli hükümetini teşkile muktedir olurlar” gibi ifadeler kullanılıyordu.¹²⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan ederken azınlıklardan da yararlandığı için Osmanlıcılık düşüncesini Türkçü-Turancı düşüncenin yerine kullanmaya başlasa da azınlıkların isyan etmesi durumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar Türkçü-Turancı düşüncesini merkez ideoloji olarak benimsemesine neden oldu. 1908 yılında kurulan Türk Derneği, 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ve 1912 yılında kurulan Türk Ocağı tarafından yayımlanan Türk Yurdu ve Yeni Mecmua dergileriyle Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gibi gazeteler sayesinde Türkçülük ve Turancılık düşünce akımı tüm Osmanlı Devleti'nde yayıldı.

Bu dönemde Türkçülük düşünce akımı, İslâmcılık ve Osmanlıcılık akımlarına karşı gerek tez gerek ise anti tez olarak kullanıldı. Örneğin Ziya Gökalp 1913'te yazdığı “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak” isimli çalışmasında, Türkleştirilmiş bir İslâm'dan bahsetmişti.¹²⁹ İttihat ve Terakki döneminde çıkan Balkan Savaşları sonrası Osmanlıcılık düşünce akımının, I. Dünya Savaşı'nda ise İslâmcılık ile Turancılık düşünce akımının gücünün ortadan kalkmasıyla birlikte Türkçülük düşünce akımı Osmanlı Devleti'nin olmasa bile Osmanlı Devleti topraklarında kullanılan son merkez ideoloji oldu.¹³⁰

Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti isminden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan Türkçülük düşünce akımından etkilenmiş kimseler tarafından kurulmuştu. Toplamda 23 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nda¹³¹ 7 farklı maddede 9 kez Türk kelimesi geçmekteyken, 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası¹³² ise 27 farklı maddede 41 kez Türk kelimesi içermekteydi. Örneğin 1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti

¹²⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

¹²⁹ Doğanoglu, M. (2016). “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak”tan “Türkçülüğün Esasları”na Ziya Gökalp ve Ulus Tasavvuru”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (4), 1200., Berkes, a.g.e., 2022, 411-412.

¹³⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 436.

¹³¹ <https://shorturl.at/qtAU7>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

¹³² <https://shorturl.at/CDT27>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

vatandaşlarına verilen hakları tanımlamış ve bu haklardan yararlanmak için ön şart olarak konulan vatandaşlık kavramını Türklükle özdeşleştirmiş durumdaydı.

Türkiye Devleti'nin ideolojisinin Türkçülük düşünce akımı olduğu görülmekteydi. Anadolu Türklerini merkezine alan bu düşünce akımı doğrultusunda, Turancılık düşüncesi dönemin Aydınları olan Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar ve Yusuf Akçura tarafından Türkçülük düşüncesi ile değiştirildi. Anadolu topraklarında artık Türkçülük düşünce akımı ön plandaydı¹³³. Türkçülük düşünce akımının nasıl uygulanacağı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin düşün problemi oldu. Toplumcu bir Türkçülük'ü benimseyen Ziya Gökalp'in 1924'te ölmesi üzerine, toplumun kendi sınıflarını oluşturduğu liberal nitelikli bir Türkçülük tezini ortaya atan Yusuf Akçura'nın fikirleri kabul edildi. Böylece Türkçülük, Atatürk tarafından kendini Türk hissedenden herkesin Türk olduğu, şovenist bir nitelikten uzak duran subjektif bir milliyetçilik olarak tanımlandı.

2.1.4.6. Batıcılık

Batıcılık düşünce akımı, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne geri dönebilmesi için, daha iyi durumda olan Batı medeniyetinin kültürel ve teknolojik yeniliklerinden mutlak suretle faydalanılması gerektiğini savunan düşünce akımıydı.¹³⁴ Batıcılık düşünce akımı Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetinin gücü karşısındaki konumunu kabul ederek Batı medeniyetini oluşturan Avrupalı Devletlerle iyi ilişkiler kurmasını istiyordu.

Osmanlı Devleti'nde Batı medeniyetinin üstünlüğü 1606 Zitvatorok Anlaşması'yla kabul edildi. Batıcılık düşünce akımının ortaya çıkması ise, Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Osmanlılığı fikrini kabul etmesiyle oldu. Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti'nde düşünsel olarak da Batı medeniyetinin üstünlüğü kabul edimişti. Bu doğrultuda Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönemde her ne kadar Tanzimat Osmanlılığı merkez ideoloji olmuş olsa bile, bu dönem yapılan tüm ıslahatlar aslında Batı Medeniyeti düzenlemelerinin Osmanlı Devleti'ne uyarlanması şeklinde oldu. Bu da Osmanlı Devleti'nde Batıcılık düşünce akımının Tanzimat Osmanlılığı'yla birlikte uygulanmasını sağladı.

¹³³ Berkes, a.g.e., 2023, 69., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 229.

¹³⁴ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 56-57.

Bu durum Osmanlı Devleti'nde Osmanlıcılık ile Batıcılık'ın aynı düşünce akımının iki farklı yüzü olarak kabul edilmesine sebep oldu. Tanzimat döneminde muhalif pozisyonda yer alan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin düşünsel muhalifliği de bu doğrultuda şekillenip Osmanlıcılığı Batıcılık'tan ayırıp İslâmcılığa yaklaştırmak isteği şeklinde oluşmuştu (Cemiyet'in önemli üyelerinden Şinasi kompleksiz bir Batıcı olsa bile, 1865 yılında yurtdışına çıkmasından itibaren Cemiyet'te fikir olarak etkinliğini kaybettiği için bu görüşü önemsenmemişti).¹³⁵

I. Meşrutiyet döneminin başlamasıyla birlikte iktidar Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Sultan II. Abdülhamid'e geçti. Bu iktidar değişimi sonrası Batıcılık'tan uzak bir Osmanlıcılık isteyen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle, İslâmcılığı savunan Sultan II. Abdülhamid'in yönetim döneminde ıslahatların devamı getirilse bile, Batıcılık düşünce akımının uygulandığı söylenemezdi. Bu da ortaya çıkan Kanun-i Esasisi'nde Batıcılık düşünce akımına ilişkin bir düzenlemenin bulunmasını engellemişti.¹³⁶

Batıcılık düşünce akımının Osmanlı Devleti'nde tekrar ön plana çıkması ise, Hüseyin Cahit (1875-1957, Yazar) ve Tefik Fikret (1867-1915, Şair)'in yazılarıyla gerçekleşti. Bu dönem merkez ideoloji olan İslâmcılık düşünce akımına karşı aklın kullanılması, Avrupalılaşma ve bireyselleşme kavramlarıyla birlikte muhalif bir antitez haline gelen Batıcılık düşünce akımının yeniden iktidar tarafından benimsenmesi II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte mümkün oldu.

Esasında, Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 ve sonraki değişikliklerle Batıcılık düşünce akımına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştı. Merkez ideoloji olarak Turancılık-Türkçülük düşünce akımını seçen İttihat ve Terakki Cemiyeti bu düşünce akımlarıyla birlikte oluşturduğu özgürlük ortamıyla Batıcılık düşünce akımının da ön plana çıkmasını sağlayacaktı. Böylece 1911'de Abdullah Cevdet tarafından yayımlanan İctihad mecmuası ile Batıcılık düşünce akımı yeniden ortaya çıktı. Bu dergide yazan Kılıçzâde Hakkı (1872-1960, Düşünür ve Yazar) ve Celâl Nûri (1881-1938, Gazeteci ve Yazar)'nin yazıları sayesinde Materyalizm, Pozitivizm, Freudizm ve Darwinizm gibi düşünceler Osmanlı Devleti'nde tanıtıldı.

¹³⁵ Berkes, a.g.e., 2023, 186., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 55 ve 56. sayfanın dipnotu.

¹³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/islamcilik>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

Batıcılık düşünce akımına göre Osmanlı Devleti'ndeki yapısal problemler vardı. Bu yapısal problemler ekonomik sıkıntılara, ekonomik sıkıntılar ise siyasi sıkıntılara neden olmuştu. Bu sıkıntıların çözümü için yapılması gereken Osmanlı Devleti'nin toplumunun tamamen Batılılaşmasıydı. Bu da “Asyaî kafalar'ın Batılılaştırılması” olarak açıklanıyordu. Batıcılık düşünce akımı üyeleri, bu değişim gerçekleştirilmeden yapılacak ıslahatların faydasız olduğunu savunmuşlardı.¹³⁷ Batıcılık için 1912'de 17 maddelik bir program hazırlandı. Kılıçzâde Hakkı Bey'in yazdığı bu programın ilk maddesi, “Hânedan mensuplarının Avrupa ülkelerinde olduğu gibi orduda eğitim almalarını”, ikinci ve on yedinci maddesi “modern Batılı değerlerin geleneksel değerlerin yerini alması”, üçüncü maddesi “fesin terkedilip yerini çağın gerekliliklerini uygun yeni bir millî başlığın alması”, dördüncü ve beşinci maddesi “kadınlara çeşitli hakların verilmesi ve dinî makamların bu konuya karışmaması”, altıncı maddesi “tekke ve zâviyelerin ilga edilmesi”, yedinci maddesi “medreselerin kapatılarak yerlerine Batı yöntemlerine göre eğitim veren kurumların tesisi”ni düzenliyordu.¹³⁸

Programın devamında, sekizinci madde “geleneksel alışkanlıkların terkedilmesi”, dokuzuncu ve on birinci maddesi “yeni bir ahlâk telakkisi oluşturulması”, onuncu maddesi “cemiyetlerin yönetime dair işlerle ilgilenmemeleri”, on ikinci maddesi, “meşihatta yapılacak bir ıslahat ile bu makamın modernleşmesi”, on üçüncü maddesi “orduda yapılması düşünülen ıslahat”, on dördüncü maddesi “bütün mezheplerin tek bir mezhep çatısı altında birleştirilmesi”, on beşinci maddesi “dilde yapılması düşünülen ıslahat”, on altıncı maddesi “özel girişimin toplumda itici güç olması” ve on sekizinci maddesi “kanunlarda çağın gereklerine uygun reformlar” konusunu düzenliyordu.¹³⁹

Bu program sonrası Batıcılık düşünce akımına mensup kişiler, Batıcılığın sınırı, ölçüsü, yöntemi, gayesi vb. konulardaki anlaşmazlıklar sonucu tam Batıcı ve kısmi Batıcı olarak 2 gruba ayrıldı. Tam Batıcı Abdullah Cevdet, Batı medeniyeti'nin kayıtsız şartsız kabulünü isterken, Kısmi Batıcı Celal Nurî ise Batı medeniyeti'nin

¹³⁷ Berkes, a.g.e., 2023, 200.

¹³⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/batililasma>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

¹³⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/batililasma>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

tamamının alınmaması gerektiğini, Batı Medeniyeti'nden alınması gerekenin Batı'nın tekniği olduğunu ifade ediyordu. Celal Nuri'nin İçtihad dergisinden ayrılarak Serbest Fikir dergisini kurmasıyla sonuçlanan bu anlaşmazlık sonucu Batıcılar güç kaybetti.¹⁴⁰

Bu olayın yanı sıra Batıcılık düşünce akımı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı kaybetmesinden sonra (1912 yılında Halâskâr Zâbitân grubunun verdiği askeri muhtıra), iktidarın gelenekselcilerin eline geçmesi üzerine yeniden güç kaybetti. I. Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonucu iktidarı tamamen ele geçirmesiyle birlikte ise, Batıcılık düşüncesi Osmanlı basınında yeniden önem kazandı ve tıpkı Sultan II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi İslâmcılığı savunan fikir adamlarına karşı bir anti tez olarak ileri sürülmeye başlandı. Bu önem kazanma durumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Alman İmparatorluğu ile siyasi ilişkilerini geliştirmesi sonucu daha da arttı. Batıcılık düşünce akımı, diğer çağdaşları gibi siyasi bir akıma dönüşemedi. Buna örnek olarak Batıcılık düşünce akımı mensuplarının bazılarının I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı'nı destekleyerek Ankara'ya geçmesi, bazılarının ise Kurtuluş Savaşı'nın karşısında yer alıp başkentte önemli görevler alması durumu verilebilirdi.

Bu ve bunun gibi durumlar yüzünden Batıcılık gerek Osmanlı Devleti gerek ise Türkiye Cumhuriyeti'nin merkez ideolojisi olamamış, ancak bu iki devlet tarafından kabul edilen diğer merkez ideolojilerin destek ideolojisi olmuştu.¹⁴¹

I. Dünya Savaşı sonucu Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Batıcılık düşünce akımı gerek 1921 gerek ise 1924 Anayasalarında yer bulmamaktaydı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan tüm yeniliklerin Batı medeniyeti kökenli olması ise, Türkiye Cumhuriyeti'nde Batıcılık düşünce akımının güçlenmesini sağlamıştı. Bu duruma Atatürk İnkılapları'nın (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık ve Laiklik) hepsinin Batı medeniyeti kaynaklı olması ve 1912 Batıcılık Düşünce Adamları Programı'nda yer alan değişiklik taleplerinin tamamının Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilmesi örnek olarak verilebilirdi.¹⁴²

¹⁴⁰ Şengül, T. (2007). "Political Idea Movements and Intellectual Changes in the History Curricula", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 70.

¹⁴¹ Berkes, a.g.e., 2023, 200-202., <https://shorturl.at/bdxN3>, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

¹⁴² Berkes, a.g.e., 2022, 540-549.

2.2. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Avrupa'nın Siyasal ve Düşünsel Durumu

2.2.1. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Dönemde Avrupa'nın Siyasal Durumu

1876 öncesi Avrupa topraklarında tam anlamıyla bir istikrardan bahsedilemezdi. Her ne kadar 1648 Vestfalya Antlaşması ile, ulus-devlet kavramı ve uluslararası sistem ortaya çıkarılmış olsa dahi, bu sistemin Avrupalı devletler arasında sürekli olarak uygulandığını söylemek güçtü. Avrupalı devletler bu dönemde aralarında yaptıkları savaşlar doğrultusunda barış antlaşmaları yapsa dahi, güç dengeleri değiştiğinde bu antlaşmalara uyulmuyor, yapılan yeni savaşların sonucuna göre yeni barış antlaşmaları yapılıyor ve bu barış antlaşmasının hükümleri uygulanmaya başlıyordu.

Fransız İhtilali'nden sonra oluşan yeni güç dengesi de bu durumun başka bir görünümüydü. O döneme kadar Kıta Avrupası'nın en güçlü devleti olarak kabul edilen Fransa'nın, bu olay sonrası yaşanan hükümet sistemi değişikliğinin de etkisiyle gücünü kaybettiği düşünülüyordu. Bu dönem ordunun başına geçen Napolyon, önce 1796'da Fransa'nın Kıta Avrupası'nda bulunan rakiplerini yendi, 1804 yılında ise Fransa İmparatoru oldu. Napolyon, bu dönemde kendi adıyla anılan savaşlarla Kıta Avrupası'nı neredeyse tamamen ele geçirse de çıkan isyanlar ve 1813 Rusya Seferinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Fransa güç kaybetmeye başladı. Bunun üzerine Avrupalı devletlerin oluşturduğu Altıncı Koalisyon 1814'te Leipzig'de Napolyon'u yenerek onu tahttan çekilmeye zorladı. 1 yıl sonra tahtına geri dönen Napolyon 1815'te Waterloo'da mağlup edilince Fransa'nın Avrupa hakimiyeti sona erdi.¹⁴³

Bu olay sonrası Avrupalı Devletler, Avrupa'daki sınırlar ve güçler dengesini belirlemek için 1815 yılında Viyana'da bir kongre düzenledi. İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından düzenlenen bu kongre sonrası alınan kararlar, Avusturya İmparatorluğu başbakanı Metternich (1773-1859) ile anıldı. Metternich, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan hürriyetçilik, milliyetçilik ve sosyalizm akımlarına karşı Avrupa statükosunun korunmasından yanaydı. Bu durum Avrupa'da Fransa ve Rus İmparatorluğu'na karşı yapılacak üç farklı ittifak ile gerçekleşecekti. Bu ittifaklar sonucu Orta Avrupa'nın merkezinin Avusturya İmparatorluğu olması amaçlanmıştı.¹⁴⁴

¹⁴³ Çetintaş, E. (2020). "1792-1815 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi", *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 70.

¹⁴⁴ İsmailoğlu Kacır, T. (2019). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Habsburg Monarşisi'nin Şark Siyasetine Dair Perde Arkası Tartışmalar", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 222.

Viyana Kongresi'nde kendisine karşı karar alınan devletlerden biri olan Fransa bundan sonraki dönemde dış politikada Kıta Avrupası'ndaki gücünü muhafaza etmeye çalışırken, iç politikada ise rejim değişiklikleri ve iç isyanlarla karşılaştı. Napolyon'un tahttan indirildiği 1815 yılında Fransa'da krallık rejimine geri dönüldü. 15 yıl süren bu krallık rejimi sonrası 1830'da yaşanan Temmuz Devrimi ile hükümet sistemi anayasal krallığa (Temmuz Monarşisi) dönüştü. 18 yıl süren bu rejim 1848'de çıkan başka bir isyanla sona erdirildi ve İkinci Cumhuriyet kuruldu. Cumhurbaşkanı seçilen Üçüncü Napolyon, 1852 yılında İkinci Cumhuriyet'e son vererek imparatorluk rejimini tekrar oluşturdu. 18 yıl süren II. İmparatorluk 1870'te Prusya'ya kaybedilen savaş sonrası Üçüncü Napolyon tahttan indirilince sonra erdi ve çalışmamız döneminde mevcut olan Üçüncü Cumhuriyet (1870-1940) kuruldu. 1876 yılına geldiğimizde Fransa, Kıta Avrupası'ndaki mutlak gücünü kaybetmiş, 1870 sonrası kaybedilen savaşla birlikte Prusya'nın dahi gerisine düşmüştü.¹⁴⁵

Viyana Kongresi'nde kendisine karşı karar alınan diğer devlet ise Rus İmparatorluğu'ydu. Rus İmparatorluğu bu dönemde Doğu Avrupa'ya doğru genişlerken, Avusturya İmparatorluğuyla Balkanlar, Osmanlı Devleti'yle ise Balkanlar, Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz konusunda nüfuz mücadelesi halindeydi. 1812 yılında Rus İmparatorluğu, Napolyon'u gücünün en üst noktasında iken yenilgiye uğrattı. Bu savaş sonrası Kıta Avrupası'ndaki gücünü kaybeden Fransa'ya bir alternatif olarak Rus İmparatorluğu oluştu. Bu yüzden Rus İmparatorluğu'na karşı Birleşik Krallık ve Avusturya İmparatorluğu ittifak yaptı.

Buna rağmen Avusturya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'ne karşı zaferler kazanan Rus İmparatorluğu'nun süper güç olduğu söylenebilirdi. Bu Viyana Kongresi'nde düzenlenen güçler dengesine aykırılık oluşturdu. Bu aykırılık Rus İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerle savaşmasına ve savaşı kaybetmesine sebep oldu. Bu savaş sonrası 1856 yılında Paris'te bir konferans düzenlendi ve 31 maddeden oluşan Paris Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Büyük Britanya'nın sömürgelerinin tehdit edilmemesi için Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz, Akdeniz, Doğu Hindistan'dan uzak tutulması antlaşma maddeleriyle düzenlendi.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 122.

¹⁴⁶ Demiray, S. (2021). "Kırım Savaşı ve Sonrası Osmanlı-Rusya İlişkileri". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, ? (71), 627-628. https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/13-Paris_Antlasmasi.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

Bu antlaşma Rus İmparatorluğu'nda o döneme kadar sürdürülen Batıcılık düşüncesinin bir kenara bırakılmasına ve Slavlığın üstünlüğü doğrultusunda Slav halklarının Ortodoks bir çizgide birleşerek tek devlet olması gerekliliğini savunan Panslavizm düşünce akımının merkezi ideoloji olmasına neden oldu.¹⁴⁷ Bu düşünce akımı değişikliğinin bir diğer sebebi yine Kırım Savaşı'yla bağlantılıydı. Kırım Savaşı'nda Katolik Avrupalı Devletler'in, Müslüman Osmanlı Devleti'yle birleşip kendileriyle savaşmaları sonucu Katolikleri dine ihanet etmekle suçlayan Rus İmparatorluğu, çözümü mezhep merkezli bir içe kapanma fikriyle buldu.

Avusturya Arşidüklüğü, Napolyon'un 1804 yılında Fransa İmparatoru olması üzerine dönemin Kutsal Roma İmparatoru Franz'ın kendisini Avusturya İmparatoru ilan etmesi sonucu (1768-1835) ayrı bir İmparatorluğa dönüştü.¹⁴⁸ Bu dönemde Napolyon Savaşları sonucu güç kaybeden Avusturya İmparatorluğu, Altıncı Koalisyon'la birlikte Napolyon'u mağlup etti. 1815 Viyana Kongresi'yle birlikte gücünü geri kazanan Avusturya İmparatorluğu, yeni bir süper güç olarak çıkan Rus İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki isteklerini de Paris Barış Antlaşması'yla birlikte engelledi.

Avusturya İmparatorluğu, Alman uluslarının milliyetçilik akımı doğrultusunda Prusya önderliğinde başlattıkları bağımsızlık hareketlerini ise 1866 yılında Prusya'nın Avusturya İmparatorluğu'nu yenmesi sonucu engelleyemedi. Bu olay üzerine Alman Konfederasyonu'ndan ayrılan Avusturya İmparatorluğu 1867 yılında Macaristan'la birleşti. Bu iki devlet arasında yapılan uzlaşa ile Avusturya İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na dönüştü. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yöneticisi, ordusu ve dışişleri tekti. Bunlar dışında İmparatorlukta tek elden yürütülen bir faaliyet yoktu. İmparatorluk bu uzlaşa sonrası mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçti.

Paris Barış Antlaşması'nın sonrası olarak ortaya çıkan Alman İmparatorluğu'nun siyasi tarihinin temelinde Prusya ve Otto von Bismarck (1815-1898, sonrasında Alman İmparatorluğu Şansölyesi) vardı. Prusya esasında başlangıçta Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nda başkenti Königsberg olan bir parçaydı.

¹⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., 2017, 58.

¹⁴⁸ Milliyet. (1990). *Büyük Ansiklopedi*, İstanbul. 511-12.

Bununla beraber Prusya, 1701-1713 İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra başkenti Berlin olan Prusya Krallığı'na dönüştü. Napolyon Savaşları döneminde Prusya, Napolyon tarafından işgal edilen bölgelerden biriydi.¹⁴⁹

Prusya Napolyon'un yenilgisi üzerine toplanan Viyana Kongresi'nde sınırlarını genişletti. Bununla beraber Prusya ve diğer Alman devletleri halen Avusturya İmparatorluğu'nun merkezinde olduğu Alman Konfederasyonu'nun yönetimi altındaydı. Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonucu Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımı sonrası Prusya ve diğer Alman şehir devletlerinde ulus devlet temelli bir bağımsızlık düşüncesi oluştu. Birinci Wilhelm'in, 1861 yılında Otto von Bismarck'ı başbakan olarak ataması Prusya'nın bu bağımsızlık düşüncesi çerçevesinde hareket edebilmesini sağladı. 1862 yılında göreve başlayan Otto von Bismarck öncelikle 1864'te Avusturya İmparatorluğu'yla birlikte Danimarka'yı yenerek Schleswig Dükaliği'ni topraklarına kattı. 1866 yılında ise bu sefer Avusturya İmparatorluğu'na savaş açtı ve Prusya-Avusturya Savaşı'nı kazanarak Kuzey Alman Şehir Devletlerinin Prusya egemenliğinde birleşmesini sağladı. Bu dönem Kuzey Alman Konfederasyonu ile dört Güney Alman Şehir Devleti arasında yapılan 1867 Antlaşması sonrasında İmparatorluğun ilk anayasası olacaktı. Bu antlaşma sonrasında geriye kalan Güney Alman Şehir Devletleri'yle birleşmek için Fransa'ya savaş açıp 1870 yılında bu savaşı da kazanan Prusya en sonunda 1871 yılında Alman birliğini sağladı. Bu birlik bundan sonra Prusya devletinin Alman İmparatorluğu (II. Reich) olarak anılmasını sağladı. Yeni Alman İmparatorluğu'nun İmparatoru Kaiser ünvanıyla I. Wilhelm oldu.¹⁵⁰

Almanya ile aynı süreçlerden geçen diğer devlet İtalya idi. Napolyon döneminde İtalyan şehir devletlerinde milliyetçilik ve ulus-devlet kurma düşüncesi oluşmuştu. Napolyon'un yenilgisi üzerine İtalya toprakları Avusturya İmparatorluğu kontrolüne verildi ve Sardinya-Piemonte Krallığı, Lombardiya-Venedik Krallığı, Toskana Grandüklüğü, Papalık Devleti ve Modena Düküğü yeniden kuruldu fakat İtalyanlar İtalya'nın bir ulus devlet olarak birleşmesi için çalışmalara başladı. Bu faaliyetler 1820'den 1856'ya kadar Avusturya İmparatorluğu tarafından bastırılmalı (1820-1821,

¹⁴⁹ Çetintaş, a.g.m., 2020, 61-62.

¹⁵⁰ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 412.

1830-1831, 1848-1849) dahi Sardinya-Piemonte Kralı İkinci Victor Emmanuel (1820-1878) tarafından etkin bir şekilde desteklendi.

Kırım Savaşı'nda, Kırım'a çıkarma yapmak için kuvvete ihtiyaç duyan Müttefik Avrupa Devletlerine destek sağlayarak Avrupa siyasi sahnesine katılan Sardinya-Piemonte Krallığı, bu hareketi sonrası İtalyan birleşmesi konusunda Fransa'nın desteğini aldı.¹⁵¹

Bu doğrultuda 1859'da Avusturya İmparatorluğu'na savaş açan Sardinya-Piemonte Krallığı, Fransa'nın da desteğiyle savaşı kazanarak Lombardiya'yı ele geçirdi. Bu savaş sonrası Kuzey İtalya'daki şehir devletleri Sardinya-Piemonte Krallığı'na katılmaya başladı. 1848 yılında yapılmış Sardinya Krallığı Anayasası 1861 yılında tüm İtalya'yı kapsayacak şekilde genişletildi. 1861 yılı itibarıyla Sardinya-Piemonte Krallığı'nın merkezinde olduğu, Kuzey ve Orta İtalya'nın tamamen birleştiği bir İtalya Krallığı ortaya çıkmıştı. 1866 yılında çıkan Prusya-Avusturya savaşında Prusya'yı destekleyen İtalya Krallığı, bu destek karşılığında Venedik ve çevresini elde etti.¹⁵²

Böylece 1815 Viyana Kongresi sonrası 5 parçaya bölünen İtalya'nın, Papalık Devleti dışındaki diğer 4 parçası birleşmiş oldu. Papalık Devleti bu dönemde Katoliklerin koruyucusu olarak dini bir politika izleyen III. Napolyon tarafından destekleniyordu.

1870 Prusya-Fransa Savaşı'nda III. Napolyon'un yenilmesi üzerine Sardinya-Piemonte Krallığı Roma'yı ele geçirip burayı başkent yaptı. Papa'nın bu durumu kabul etmemesi üzerine Sardinya-Piemonte Krallığı 1871'de çıkardığı "Garanti Kanunu" ile Papa'yı fahri devlet başkanı olarak Sardinya-Piemonte Kralı ile aynı statüye getirdi. Papa İtalya Krallığı'nın dini lideri olmayı kabul edince 1871 yılında İtalyan birliği sağlanmış oldu.

Kanun-i Esasisi öncesi dönemde Avrupalı Devletler arasında en güçlü olan devlet ise Birleşik Krallık'tı. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan Napolyon döneminde Birleşik Krallık, 1793'ten 1815 yılına kadar Napolyon ve onun yaymaya çalıştığı fikirlerle savaştı. Napolyon dönemi ortaya çıkan ulus-devlet fikri, bir ada devleti olarak oldukça fazla sayıda sömürgeye sahip Birleşik Krallık'ın varlığına dair bir tehditti. Bu

¹⁵¹ Collier, M. (2003). *Italian unification, 1820–71*, Oxford, 2., Risorgimento İtalyan birleşmesine verilen addı.

¹⁵² Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 239.

savaşlarda Fransa İmparatorluğu Birleşik Krallık'ı ablukaya alsa bile 1815 Waterloo Savaşı'nda Fransa'nın yenilgisi sonrası toplanan 1815 Viyana Kongresi'nde Birleşik Krallık'ın gücü korundu ve oluşacak yeni tehditlere karşı ittifaklar yapıldı.¹⁵³

Napolyon savaşları sonrasında Kıta Avrupası'nda Birleşik Krallık'ın yeni düşmanı ise Rus İmparatorluğu oldu.¹⁵⁴

Bu dönem tahta geçen I. Victoria (1837-1901, 7. Birleşik Krallık Kraliçesi) döneminde gücünün doruk noktasına ulaşan Birleşik Krallık denizlerde Pax Britannica (küresel polislik), Dışişlerinde ise "muhteşem yalnızlık" politikasını uyguluyordu. Kıta Avrupası ve Orta Asya'da Rus İmparatorluğu'nun güçlenmesi sonucu (bu dönem Büyük Oyun olarak adlandırıldı) Birleşik Krallık'ta 1815 Viyana Kongresi ile kurulan Avrupa dengesinin Rus İmparatorluğu lehine bozulduğu ve Rus İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'ın sömürgelerini Hindistan başta olmak üzere işgal edeceği korkusu oluştu.¹⁵⁵

Bu düşünce doğrultusunda Birleşik Krallık Hristiyanlar'dan oluşan bir devlet olmasına rağmen Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Rus İmparatorluğu'na karşı destekledi ve Kırım Savaşı sonunda Rus İmparatorluğu'nun yenilmesini sağladı.

Paris Barış Antlaşması'nda düzenlenen maddelerle Rus İmparatorluğu'nun Kıta Avrupası'nın yeni süper gücü olması engellenerek Birleşik Krallık'ın mutlak konumu korundu. Bu antlaşma ile Rus İmparatorluğu'nun Boğazlar, Karadeniz ve Akdeniz'le olan bağlantısı kesildi ve Birleşik Krallık'ın sömürgelerini tehdit etmesi ihtimali engellenmişti. Böylece Birleşik Krallık'ın dünyanın en güçlü devleti olma durumu, Kanun-i Esasisi'nin kabulü döneminde de devam etti.

2.2.2. 1876 Kanun-i Esasisi Öncesi Dönemde Avrupa'nın Düşün Durumu

Avrupa'da Orta çağ'ın sonuna kadar (1453) düşünsel fikirler genel olarak din, felsefe ve devlet kavramları hakkındaydı. Socrates, Platon ve Aristo'yla birlikte Antik Yunan'da başlayan bu düşünceler, İslâm Medeniyeti'nin yükselmesiyle birlikte Farabi (872-950), Birûni (973-1048) gibi bilim insanları tarafından geliştirilmişti.¹⁵⁶

¹⁵³ Lloyd, T. O. (1997). *The British Empire 1558–1995*, Oxford, 115-118.

¹⁵⁴ Porter, A. (2001). *The Nineteenth Century, The Oxford History of the British Empire Volume III*, Oxford, 401.

¹⁵⁵ Royle, T. (1999). *Crimea: The Great Crimean War, 1854–1856*, Hachette, sonsöz.

¹⁵⁶ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 12.

Orta çağ'ın sona erip Yeni çağ'ın (1453-1789) başlamasıyla gerçekleşen Rönesans (15. ve 16. yüzyıl'da Avrupa ile Antik Yunan arasında, bilim, sanat, mimarlık ve felsefe konularında bağlantı kuran, deneysel düşünce ve insan yaşamı hakkında çalışmaların yapıldığı, 1450'de Johannes Gutenberg tarafından matbaanın bulunmasıyla bilgiye erişimin kolaylaştığı dönem) ve Reform (Yenilikçi Reform, 16. Yüzyıl'da Martin Luther (1483-1546) önderliğinde Katolik Kilisesi'ne karşı ortaya çıkarak Protestan Mezhebi'nin kurulmasıyla sonuçlanan hareket, böylelikle Avrupa'nın üzerinde baskı yaratan Katolik Kilisesi'nin gücü azalmış ve Avrupa'nın bilimsel ilerleyişi hızlanmıştı) hareketleriyle birlikte düşünce ilerleyişinin merkezi Avrupa olmuştu.¹⁵⁷ Bu dönemde ortaya çıkan Francis Bacon (1561-1626), Baruch Spinoza (1632-1677), Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Rene Descartes (1596-1650), Immanuel Kant (1724-1804) ve Niccolo Machiavelli (1469-1527) gibi düşünürler din, felsefe ve devlet kavramları hakkındaki fikirleri daha da geliştirdi.¹⁵⁸

Yeni çağ'ın bitişiyle Yakın Çağ'ın başlamasını sağlayan Fransız İhtilali ise din, devlet ve felsefe gibi genel kavramlar yerine daha özel kavramların ortaya çıkarak tartışılmasını sağladı. Bu döneme kadar yapılan düşünsel çalışmalarda, egemenlik hakkını Tanrı'dan aldığını düşünen mutlak krallıklar söz konusuydu. Bu doğrultuda düşünsel çalışmalar bu mutlak krallıkların nasıl daha kusursuz bir hal alabileceği üzerine yapılıyordu. Fransız İhtilali sonucu ise bu mutlak krallıkların yıkılabileceği ve Kıta Avrupası'nda da halkın egemenliğine dayanan demokratik bir rejimin oluşabileceği fikri gelişti. Bu da doğal olarak kuvvetler birliği hükümet sistemlerine karşı bazı arayışların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu arayış, günümüz dünyasında halen oldukça güçlü olan 3 düşünce akımını ortaya çıkardı.

Bunlar bireysel faaliyetlerin serbestisi üzerine şekillenen siyasi bir felsefe ve yönetim fikri olan **liberalizm**, sosyoekonomik olarak refahın ancak toplumun tüm kesimleriyle yönetime katılması sonucu mümkün olduğu üzerine temellenen siyasi bir felsefe olan **sosyalizm** ve aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aralarında dil, tarih, gelenek vb.

¹⁵⁷ Yıldırım, M. (2020). "Rönesans ve Reformasyon", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 186-188., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 187-189. Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 2010, 269.

¹⁵⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 252-258.

bağlantılar bulunan belirli bir grubun (millet) egemenliğini ve bağımsızlığını kazanarak kendi kendini yönetmesini isteyen ideolojik bir fikir olan **milliyetçilik**ti.

Bu düşünce akımlarının yanı sıra, 26 Ağustos 1789 tarihli Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile oluşan milli egemenlik, eşitlik, özgürlük, insan hakları, masumiyet karinesi, inanç özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi kavramlar da Avrupa düşünce akımını etkiledi.¹⁵⁹

Bu duruma neden olan siyasi olay, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan Napolyon döneminde, Fransa'nın neredeyse tüm Kıta Avrupası'nı ele geçirmesiydi. Bu savaflara kadar çok uluslu merkezi krallıklar tarafından yönetilen Avrupa Devletleri, Fransa'nın kazandığı üst üste zaferler sonrasında parçalanmaya başladı. Fransa, merkezinden oldukça uzak olan bu toprakları elinde tutamayacağının bilincine sahipti. Bu doğrultuda çok uluslu devletlerin parçalanması için düşünce akımlarının Kıta Avrupası'nda yayılmasını sağladı. Bu durum kendisini ilk olarak Napolyon'un işgal ettiği Alman topraklarında 1804-1815 yılları arasında oluşan milliyetçi akımla gösterdi.

Napolyon'un 1815 yılında Waterloo'da kesin olarak yenilmesi sonrası Avusturya İmparatorluğu'nun liderliğinde Viyana'da bir kongre toplandı. Viyana Kongresi'ne dönemin güçlü, çok uluslu ve sömürgeci imparatorlukları olan Avusturya İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve Birleşik Krallık gibi devletler katılmıştı. Bu kongrede alınan kararlar Metternich sistemi olarak adlandırıldı. Metternich sistemi en temelinde, İmparatorluklar arasında yapılacak ittifaklara Fransa'nın yaydığı bu düşünce akımlarını engellemeyi amaçlıyordu. Bunun temelinde, İmparatorlukların yıkılacağı endişesi vardı. Viyana Kongresi kararlarına rağmen 1820 Devrimi adı verilen isyanlar çıktı. Bu isyanlara örnek olarak Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan Sırp ve Yunan isyanlarıyla, Rus İmparatorluğu'na karşı çıkan Polonya isyanları verilebilirdi.¹⁶⁰

Söz konusu bu isyanlar büyüyerek en sonunda 1830 yılında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bazı devrim hareketlerine sebep oldu. Fransa ve Belçika'da gerçekleşen bu

¹⁵⁹ Birinci, G. (2017). "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7 (2), 51.

¹⁶⁰ Aydın, H. V. (2018). "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33 (2), 304.

devrimler başarılı oldu. Bu devrimler sonucu Fransa, anayasal bir monarşi olan Temmuz Monarşi'sine geçerken, Belçika'da ise Hollanda'dan ayrılarak anayasal monarşiyi benimsemiş yeni bir devlet kuruldu. Aynı tarihte çıkan Polonya (Kasım Ayaklanması) ve İtalya milliyetçi ayaklanmaları ise sırasıyla Rus İmparatorluğu ve Avusturya İmparatorluğu tarafından bastırıldı. Bu dönemde çıkan son isyan ise İsviçre'de Usterdag adı verilen anayasa değişikliğine ilişkin yerel bir ayaklanmaydı.

1830 Devrimleri'yle birlikte yaşanan bu olaylardan sonra Avrupa'da liberalizm düşüncesi de yayıldı. 1800'lü yıllarda kurulan Avrupalı devletler genel olarak liberaldi. Bu dönem yenilik yapan devletlerde ise liberal kavramların kullanımı ortaya çıkmıştı (1830 Devrimleri sonrası İspanya ve Portekiz'de liberal nitelikli anayasalar yürürlüğe kondu). Artık özgürlük, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk, tarafsızlık, öz-sahiplik gibi kelimeler bu devletlerde kullanılmaya başlanmıştı. Liberallere göre her insan yaşama hakkına, özgürlüğe ve mülkiyet hakkına sahip olmalıydı.

Osmanlı Devleti'nde 1830 Devrimi'nin etkileri Birleşik Krallık ile yapılan 1838 Baltalimanı Antlaşması sonrası liberal ekonomiyi kabul etmesiyle başladı. Osmanlı Devleti'nde sonrasında yapılan Tanzimat Fermanı ve bu Ferman ile ortaya çıkan Tanzimat Osmanlılığı'nda liberal uygulamaları görmek mümkündü. Sultan'ın mutlak yetkilerinin kısıtlanması, bireylerin şahsi teşebbüsüne izin verilmesi, bireylerin can, namus ve mal güvenliğinin düzenlenmesi, yargılamada açıklık, müsadere yasağı gibi düzenlemeler bu durumun bir göstergesiydi.¹⁶¹

Sosyalizm ilk kez 1827'de Birleşik Krallık'ta kavram olarak kullanıldı ve sosyal mülkiyet, kooperatif işletmeler, ortak kamu mülkiyeti gibi kavramlarıyla destek buldu. 1830 Devrimleri sonrası sosyoekonomik denge ve düzenin sağlanacağı düşünülüyordu. Bununla beraber liberal politikalar devletler ve şirketlerin refahını arttırsa da Sanayi Devrimi sonrası oldukça oluşan işçi sınıfı için anlam ifade etmemekteydi.¹⁶²

¹⁶¹ Eşiyok, B. A. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi*, 34 (266), 79-83., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 229.

¹⁶² Uslu, A. (2014). "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9 (1), 4-6.

Bu doğrultuda 1837-1842 yıllarında Almanya’da kurulan Sol¹⁶³ Genç Hegelciler grubunun (grup Bruno Bauer (1809-1882), Karl Marx (1818-1883), Ludwig Feuerbach (1804-1872) ve Friedrich Engels (1820-1895) gibi kişilerden oluşmaktaydı) çabalarıyla birlikte sosyalizmin ücrette eşitlik, çalışma saatlerinde adalet, tatil hakkı ve üretim araçlarının mal sahiplerine değil onları kullanan kişilere ait olması gibi fikirleri özellikle işçi sınıfı arasında kabul gördü. 1843-1847 arası dönemde ise Karl Marx ve Friedrich Engels, Genç Hegelciler ile yollarını ayırdı. Bu dönemde Karl Marx, insanların ekonomik çıkarlarına uygun bir şekilde davranması eğiliminde olduğunu düşündüğünden, sosyalizmin ortaya çıkabilmesi için ekonomik olarak zor durumda olan işçi sınıfına yönelik bir çağrıda bulunmaya karar verdi. Bu karar sonrası 21 Şubat 1948 yılında Karl Marx ve Friedrich Engels’in birlikte yazdığı Komünist Manifesto yayımlandı.¹⁶⁴

Bu eser sonrası dünyada 1848 Devrimleri olarak bilinen işçi ayaklanmaları çıktı. Berlin, Paris, Viyana, Sicilya, Roma, Venedik, Milano, Piemonte şehirlerinde ardı ardına isyanlar meydana geldi. Fransa’da Temmuz Monarşisi yerini İkinci Cumhuriyet’e bırakırken, Prusya’da anayasal monarşi kabul edildi. Romanya ve Polonya Rusya İmparatorluğu’na, Macaristan ise Avusturya İmparatorluğu’na bağımsızlık için savaş açtı.¹⁶⁵

1848 yılında da yaşanan devrim faaliyetleri de İmparatorluklar tarafından bastırıldı. Buna rağmen orta ve alt sınıfın büyük imparatorlukları tehdit edebildiği görülmüştü. Bu yüzden imparatorluklar 1830 Devrimleri’nde liberalizmi kabul ettikleri gibi, 1848 Devrimleri’nde de sosyalizm ve onun getirdiği fikirleri de kabul etmek zorunda kaldı. 1848 Devrimleri sonrası etnik grupların üç temel talebi oluşmuştu. İlk talep liberalizm doğrultusunda mülkiyet, yaşama hakkı ve mülkiyet hakkı, ikinci talep sosyalizm doğrultusunda eşitlik hakkı, üçüncü talep ise ilk iki talebin yerine getirilmesi

¹⁶³ Dünya siyasetini halen etkilemekte olan sol ve sağ ayrımı Fransa’da kurulmuş mecliste üyelerin görüşüne göre oturduğu tarafı seçmesiyle oluşmuştu.

¹⁶⁴ Bu eser, burjuva (zengin orta sınıf) ile proleterya (fakir işçi sınıfı) arasında giderek büyüyen çıkar çatışmasını anlattı. Bu eserde Karl Marx, proleterya’dan çıkarlarına uygun davranıp sosyalist bir toplum ortaya çıkarmasını talep etmişti. Esere göre özel mülkiyet ortadan kaldırılmalı, sınıfsız ve devletsiz tek bir toplum ortaya çıkarılmalıydı.

¹⁶⁵ Düzcü, L. (2016). “Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek:1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ? (38), 54.

durumunda etnik gruplara önce özerklik sonrasında ise bağımsızlıklarının verilmesiydi.

Bu son talep imparatorlukların sonu anlamına geleceğinden, imparatorluklar bu talep yerine ilk iki talebin yerine getirilmesine karar verdi. Bu doğrultuda 1830 Devrimleri ile liberal talepleri, 1848 Devrimleri sonrası ise sosyalist talepler yerine getirildi. Yani mutlak monarşi ile yönetilen imparatorluklar iktidarlarını tamamen kaybetmemek için mutlak iktidarlarının kısıtlanmasını kabul ederek bu iktidarlarını parlamentoyla paylaştırdıkları anayasal monarşileri kabul etme eğilimine girdi. Prusya'nın 1848 Devrimleri sonrası, Avusturya İmparatorluğu'nun ise Macaristan'la imzaladığı ikili uzlaşısı sonrası anayasal monarşiye geçişi de bu tarihsel çizgide oluşmuştu. Bu dönemde anayasal monarşi ile yönetilen Birleşik Krallık'ta Whig sistemi adı verilen anayasal reformlar ile İmparatorluğun bünyesinde bulundurduğu bazı uluslara haklar tanındı.¹⁶⁶

Rus İmparatorluğu'nda ise liberal kökenli 1825 Aralıkçılar İsyanı başarısız olunca Rus İmparatorluğu dönemin çizgisinden ayrıldı ve I. Nikolay (1796-1855, 12. Rus İmparatoru) döneminde bakanlıkların oluşturduğu komitenin güçsüzleştirilmesiyle birlikte daha otokrat bir yönetime geçildi. Kırım Savaşı'nın kaybedilmesi sonrasında dış politika olarak Panslavizm kabul edilse bile, iç politika da 1861 Toprak Reformu'ndan sonra sosyalist görüşü benimsemiş (Narodnikler) halkın bu görüş çerçevesinde devrimci faaliyetlere girdiği, bunun yanı sıra ılımlı liberal hareketinde güçlendiği gözükmekteydi.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti, 1848 Devrimleri'nden eşitlik isteyen azınlıkları çerçevesinde etkilenmişti. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti gerek Tanzimat Fermanı'yla gerek ise Tanzimat Dönemi idarecileri ile liberalizm fikirlerini kabul etmişti.¹⁶⁸

Sosyalist fikirler Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların da isyan etmesine sebep oldu. Bu isyanların temelinde Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlıkların eşitlik talebi yatıyordu. Bu azınlıklar Hristiyan azınlıklar olduğu için Avrupalı Devletler bu duruma müdahale etti. Bu müdahale sonrası esasında Osmanlı Devleti'nin bir iç sorun düzenlemesi olan

¹⁶⁶ Bu uluslara örnek olarak İrlanda ve Amerika verilebilirdi.

¹⁶⁷ Berkes, a.g.e., 2023, 207.

¹⁶⁸ Örneğin Keçecizade Fuad Paşa vasiyetinde, Osmanlı Devleti'nde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve serbest ekonomik model ile liberal yönetimin benimsenmesini istemişti.

Islahat Fermanı, Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın bir maddesi olarak yer alarak uluslararası bir güvence altına girdi.

Islahat Fermanı, sosyalizm fikrinin Osmanlı Devleti'ndeki görünümüyü. Islahat Fermanı ile o döneme kadar uygulanan Müslümanların vatandaşlık haklarında üstün olma durumu kaldırılıyor ve hangi dine inandığından bağımsız tüm Osmanlı vatandaşlarının eşit haklara sahip olduğu düzenleniyordu.¹⁶⁹

Islahat Fermanı ile Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik sağlanıyor ve Osmanlı Devleti sosyalist düşünceleri kabul ediyordu. Osmanlı Devleti Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere verilen haklar doğrultusunda, sonrası ıslahatlarda tüm tebaasına eşitlik ilkesini gözettili. Bu durum Tanzimat döneminde kabul edilmiş Osmanlılık düşünce akımının daha net uygulanmasına ve Batıcılık düşünce akımının Osmanlı Devleti'nde güçlenmesine sebep verdi. Islahat Fermanı sonrası azınlıkların bağımsızlık talepleri sona erme de eşitlik taleplerinin kabul edilmesi sonucu Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları Kanun-i Esasisi'ne gelene kadar yavaşladı.

Avrupa'da ise 1848 devrimleri sonrası dönemde, düşünce akımları yönünden ortaya iki farklı durum çıktı. Bu iki durumun temelinde de sosyalizm düşünce akımı vardı. Bunlardan birincisi, o döneme kadar ortaya çıktığı haliyle uygulanan liberalizm fikrinin 1848 Devrimleri sonrası yenilenmesi gerekliliğinin ortaya çıkmasıydı. O döneme kadar imparatorluklara ve bu imparatorlukların şirketlerine refah getiren liberalizm, bu refahın orta ve alt sınıfa sağlanamaması nedeniyle bu sınıflardan destek görmemişti. Bu durum da orta ve alt sınıf tarafından sosyalizm düşüncesinin benimsenmesine ve 1848 Devrimlerine sebep oldu. 1848 Devrimleri bastırılsa da liberalizmin imparatorluklardan beklentileri ve refahın paylaşımı konusundaki fikirlerin yenilenmesi gerekliliği oluştu. Bu doğrultuda liberalizmin o döneme kadar imparatorluklardan tek beklentisi olan vatandaşların güvenliğinin sağlanması durumu değiştirildi ve buna sağlık, adalet ve eğitim başta olmak üzere başka hizmetlerin devlet tarafından sağlanması eklendi ve refahın toplumun tüm düzeyine yayılması için çalışmalar gerçekleştirildi. Bu çalışmalar liberalizmi sosyalizme yaklaştırdı ve en sonunda yeni bir devlet tanımı oluştu. Bu tanıma göre yeni devlet, liberal devlete göre

¹⁶⁹ Bülbül, G. (1989). "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 176-177.

toplumun sınıfları arasında eşitliği, refah ve hizmetler açısından sağlamayı amaçladığı için daha güçlüydü. Bu yeni devlete sosyal devlet, bu düşünce akımına ise sosyal demokrat düşünce akımı adı verildi.¹⁷⁰

1848 sonrası sosyalizmin ortaya çıkardığı ikinci durum ise sosyalizmin eğer devrim başarıya ulaşıyorsa nasıl uygulanacağı konusunda ortaya çıktı. Sosyalistler 1848 Devrimleri sonucu alınan haklar doğrultusunda, fikirlerinin iktidara gelebileceğini görmüşlerdi. 1848 Devrimi'nin bastırılması sonucu 16 yıl kadar beklemek zorunda kalan sosyalistler, 1864 yılında Londra'da Birinci Enternasyonel'i kurdu.¹⁷¹

Bu kongrede "uluslararası işçi dayanışması", "sendikal hareket", "grev", "siyasal eylem", "üretim araçlarının özel mülkiyetinin ve sürekli orduların kaldırılması" gibi konular tartışılırken sosyalizm düşüncesi en sonunda üç farklı siyasi düşünceye ayrıldı. Bunlardan birincisi Karl Marx ve klasik sosyalizmdi. İkincisi, sadece üretim araçlarında değil, geriye kalan tüm kavramlarda ortaklık söylemiyle ortaya çıkan ve bu her konuda ortaklık (sınıf, para ve hatta gerekirse devletin varlığının olmaması) söylemiyle sosyalizmden ayrılan komünizmdi. Üçüncüsü ve sonuncusu ise Mihail Bakunin (1814-1876) tarafından oluşturulan her koşulda her türlü otoriteyi ve kavramı reddeden anarşizmdi.

Bu tartışmalar en sonunda bu üç farklı düşünceyi savunan tarafların birbirlerinden ayrılmalarına, 1870 yılında çıkan Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilgisi üzerine III. Napolyon'a karşı çıkan 1871 Fransız İsyanı sonucu Paris'te iki ay sürecek ve Paris Komünü adı verilecek komünist bir rejimin kurulmasına ve en sonunda ise 1782'te Mihail Bakunin ve onun anti-otoriter çevresinin Birinci Enternasyonel'den kovulmasına sebep oldu.

Islahat Fermanı ile Kanun-i Esasisi arası tarihi dönemde sosyalizm ve kendisinden türeyen bu fikirler oluşmaya ve güçlenmeye devam etti. Sosyalizmden türeyen bu fikirler en sonunda II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından 1991 yılına kadar dünyanın en güçlü iki devletinden biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin

¹⁷⁰ Turşucu, H. (2008). "Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Kısa Bir Giriş", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2 (2), 77-81.

¹⁷¹ Yurdakul, Ç. (2019). "Marx'ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm", *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (3), 4.

merkez ideolojisi (1922-1991 yılları arasında var olmuş ve komünizmi benimsemiş bir devletti) olma niteliğini kazanacaktı.¹⁷²

2.3. Osmanlı Devleti’nde Liberalizm ve Sosyalizm Düşünce Akımları

2.3.1. Osmanlı Devleti’nde Liberalizm Düşünce Akımı

Osmanlı Devleti’nde liberalizm düşünce akımı, Fransa’nın Campo Formio Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti’yle kara sınırlarına sahip olması sonrası yayıldı. Liberalizm fikri, devletin mutlak gücünün azaltılarak sadece güvenlik işlevini yerine getirmesini ve mutlak monarşi sistemlerinden vazgeçilerek demokrasiye geçilmesinin doğru olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Liberalizm fikri vatandaşların yaşama, mülkiyet ve özgürlük haklarının mutlak olduğunu iddia ediyordu. Bu hakların yanı sıra bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk, tarafsızlık, öz-sahiplik gibi kavramlardan da bahsediliyordu.

Osmanlı Devleti’nde ise Sultan’ın gücü mutlaklıktı. Bu mutlaklık liberalizm’in savunduğu fikirlere ters düşmekteydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nde liberalizm fikri Sultan’ın mutlak gücünün sınırlandırılması üzerine düzenlendi. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nde liberalizm Sened-i İttifak ile başladı. Sultan ve âyanların birbirlerini tanımaları ve âyanların haklarının kabulü için yapılan Sened-i İttifak, sultanın mutlak yetkilerini ilk defa kısıtlayan liberal bir anlaşmaydı. Alemdar Vakası sonucu âyanların gücü kırılınca Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti’nde kalıcı bir durum oluşturmadı.¹⁷³

Bu dönem Kıta Avrupası’nda 1830 Devrimleri olarak bilinen isyanlar ortaya çıkmıştı. Bu isyanların siyasi amacı ulus-devlet amaçlı bir bağımsızlık iken, vatandaşların isteği ise liberalizm’in vaat ettiği hakları elde edebilmektir. 1830 Devrimleri Fransa ve Belçika’da başarılı olup liberal devletler kurulmasına, diğer ülkelerde ise her ne kadar isyanlar bastırılrsa bile vatandaşlara liberalizm özelinde haklar verilmesine neden oldu. 1830 Devrimleri sonucu Kıta Avrupası’nda liberalizm daha da ön plana çıktı. Bunun sebebi ise ekonomiydi. Kıta Avrupası’nın imparatorlukları, liberalizmin ekonomik

¹⁷² Gürkan, Ü. (1964). “S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları”, *Anakra Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 172-176.

¹⁷³ Pamir, A. (2004). “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 80.

alandaki doğru uygulanması halinde ülkeye katacağı refahı Birleşik Krallık örneğinde deneyimleme şansı elde etmişti. Osmanlı Devleti'nde ıslahatların yapıldığı bu dönemde rehber olarak Batı medeniyeti alınmıştı. Bu da Osmanlı Devleti'nin liberalizmi, dönemin Kıta Avrupası ülkelerinde olduğu gibi ekonomik açıdan deneyimlemesine neden oldu.¹⁷⁴

Kavalalı Mehmed Ali Paşa olaylarında Birleşik Krallık'ın desteğini almayı amaçlayan Osmanlı Devleti, Birleşik Krallık'la 1838 Baltalimanı Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre tekel sistemi kaldırıldı. Birleşik Krallık'a hammaddeler konusunda serbestlik tanındı. Osmanlı Devleti'nin iç ticaretine Birleşik Krallık vatandaşlarının da katılabilmesi sağlandı. Birleşik Krallık vatandaşlarından alınan vergiyle Osmanlı Devleti vatandaşlarından alınan vergi eşit hale getirildi. Birleşik Krallık'tan alınan transit geçiş vergisi kaldırıldı ve Birleşik Krallık gemilerinin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde seyahat ederken sadece bir kez gümrük vergisi ödemesi düzenlendi.

Bu antlaşmaya kadar Osmanlı Devleti, hammaddeler konusunda uyguladığı tekel usulüyle birlikte kapalı bir ekonomi sistemine sahipti. Sanayi Devrimi sonrası bu kapalı ekonomi usulü Osmanlı Devleti'nde uygulanamaz hale gelmişti. İhracat, makineleşmenin bir türlü sağlanamaması nedeniyle oldukça düşmüştü. İthalat ise, diğer ülkelerin seri üretimi sebebiyle artıyordu. Batı medeniyetinin yakaladığı refahı gören Osmanlı Devleti, bu refahtan yararlanmak istemişti. Bu da Osmanlı Devleti'nin 1838 Baltalimanı Antlaşması'yla ekonomide liberal sisteme geçmesini sağladı.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti'ndeki liberal düşünce sadece ekonomiyle sınırlı kalmadı. Tanzimat Fermanı'yla liberal düşünceler tüm düzenlemeleri etkiledi. Tanzimat Fermanı, kendisine temel olarak kanunilik ilkesini almış ve Sultan'ın dahi bu Ferman'da yazan ilkelere uyacağından bahsetmişti. Bunun yanı sıra Ferman'da tüm vatandaşlara can ve namus güvenliği vaat edilmiş, vergilendirmede adalet, rüşvetin kaldırılması, yargılamada alenilik, herkesin mal ve mülke sahip olabilmesi, bu mal ve mülklerin müsaderenin kaldırılmasıyla birlikte miras olarak bırakılabilmesi düzenlenmişti.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Avdar, R.; Avdar, R. (2020). "Balta Limanı'ndan Mondros'a Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (1838-1918)", *Sakarya İktisat Dergisi*, 9 (5), 111.

¹⁷⁵ Berkes, a.g.e., 2023, 27-29., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 259-261.

¹⁷⁶ Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, 17.

Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde liberalizm fikirleri etkili olmaya başladı. Özel mülkiyet, yaşama hakkı, bireysel özgürlükler, şahsi teşebbüsler, hoşgörü gibi kavramlar ülkede uygulanan kavramlar oldu. Osmanlı Devleti'nde liberalizm devlet adamlarının da desteğini almıştı. Mustafa Reşid Paşa Birleşik Krallık, Emin Ali Paşa Fransa'nın fikirleri doğrultusunda liberalizmi savunuyordu. Keçeçizade Fuat Paşa vasiyetinde serbest teşebbüs ve liberalizmin Osmanlı Devleti'nde hâkim kılınması gerektiğini ifade etmişti.

Bu doğrultuda liberalizm fikri oldukça geniş bir uygulama alanı buldu. 1839'dan itibaren yapılan ıslahatların liberalizm etkisi altında yapıldığı ifade edilebilirdi. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de liberalizmin sağladığı refahın alt ve orta sınıfa aktarılması konusunda problemler yaşandı. Bu durum Osmanlı Devleti'nde daha da problemli oldu çünkü 1838 Baltalimanı Antlaşması sonucu ekonomide liberalizmi kabul eden Osmanlı Devleti'nde amaçlanan sonuçlar ortaya çıkmamıştı.¹⁷⁷

Baltalimanı Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Avrupa'nın ekonomik sistemine uyum sağlayarak Batı medeniyetinin elde ettiği refahtan faydalanmayı ve Devlet'in içinde bulunduğu ekonomik problemleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Bununla birlikte Baltalimanı Antlaşması bu amaçlananları yerine getiremedi. Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayla beraber kaldırdığı tekel usulü, Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetinin açık pazarı olmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi küçük işletmeler tarafından yönlendiriliyordu. Bu küçük işletmeler, seri üretime geçmiş Avrupalı şirketlerle rekabet edemeyerek battı. Osmanlı Devleti'nin kurduğu büyük fabrikalar ise teknolojik gelişmeler konusunda Avrupalı Şirketlerle rekabet edemediği için kapanıyordu. Bu da Osmanlı Devleti'nin ekonomisine büyük bir darbe vurdu.

Osmanlı Devleti'nde durum bu şekilde devam ederken, dünyada ise liberalizmin getirdiği refahın orta-alt sınıfa yayılmaması durumu 1848 Devrimleri'ne neden oldu. 1848 Devrimleri sonrası dünyada sosyalizm ve eşitlik temelli düşünceler etkili olmaya başladı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde 1856'de yayımlanan Islahat Fermanı da kendisine temel olarak eşitlik ilkesini almıştı. Osmanlı Devleti'nde ekonomik olarak liberalizm fikri kabul görmeye devam etse de sosyalizmin ortaya çıkardığı eşitlik fikri Osmanlıcılığı etkilediğinden dolayı siyasi anlamda liberalizm Osmanlı Devleti'nde

¹⁷⁷ Berkes, a.g.e., 2023, 29.

odak noktası olmaktan çıktı. Islahat Fermanı, Tanzimat Osmanlıcılığı'na karşı muhalefetin ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak adlandırılan bu muhalefet, Tanzimat Osmanlıcılığı'na karşı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kendi Osmanlıcılığı'nı savunuyorlardı. Bununla beraber Yeni Osmanlılar Cemiyeti de ekonomik açıdan liberalizmi savunuyordu. Buna örnek olarak Namık Kemal'in anayasal ve iktisadi özgürlük talepleri gösterilebilirdi.¹⁷⁸

Tanzimat dönemi 1876 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin iktidara gelerek Kanun-i Esasisi'ni kabul ettirmesiyle sona erdi. I. Meşrutiyet olarak adlandırılan yeni dönem de liberalizmin etkisinde oluşmuştu çünkü Kanun-i Esasisi de Sultan'ın mutlak yetkilerini sınırlamayı amaçlıyordu. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin 9. ve 10. maddeleri kişilerin özgürlüğünü, 11. maddesi herkesin dininin Osmanlı Devleti tarafından korunacağını, 13. maddesi herkese şirket kurabilme yetkisi tanıyarak ekonomik liberalizmi, 19. ve 20. maddeleri devlet memuriyetine girişte liberalizmde ifade edildiği gibi liyakatin aranacağını, 21. maddesi özel mülkiyeti ve müsadere yasağını, 22. maddesi konut dokunulmazlığını, 24. maddesi angarya yasağını, 25. maddesi vergilendirmede kanuniliği ve 26. maddesi işkence ve eziyet yasağını düzenlemişti.

Ekonomik ve siyasi olarak liberalizmi kabul eden 1876 Kanun-i Esasisi, Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi üzerine uygulanmadı. Sultan II. Abdülhamid döneminde ekonomik açıdan uygulanma alanı buldu. Osmanlı Devleti'nde Hazine-i Hâssa Nazırı olan Sakızlı Ohannes Paşa (1836-1912), devletin ekonomiye müdahale ettiği politikalara karşı bir düşünce yapısına sahipti. Sakızlı Ohannes Paşa'ya göre kalkınma için iktisadi özgürlük, mülkiyet hakkı, bireysel özgürlük ve ekonomide rekabetçilik oluşturulmalıydı. Bu görüşleri doğrultusunda yazdığı Mebad-i İlmi Serveti Milel ("Milletlerin Zenginleşmesi Bilimin Kaynakları") adlı kitabı ile Osmanlı Devleti'nin ilk klasik iktisat kitabını yazmıştı. Sonraki dönemde inşaa edilen demiryollarının da özel sektör tarafından yapılması gerektiğini savunan Sakızlı Ohannes Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminde görev yapmış olmasına rağmen dönemin muhalifleri olan Jön Türkleri dahi ekonomik fikir açısından etkilemişti. Jön Türklerde yaşanan bu

¹⁷⁸ Gedikli Berber, Ş. (2011). "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (80), 215-221.

etkilenme Prens Sabahaddin'in liberalizm fikrini adem-i merkeziyetçilik düşünce akımıyla birlikte devletin merkezi ideolojisi yapmak istemesiyle kendisini gösterdi.¹⁷⁹

Prens Sabahaddin'in bu fikirleri, "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin programında da yer bulmaktaydı. Prens Sabahaddin'e göre, devletin sosyal yapısının değişmesi gerekiyordu. Devlet merkeziyetçilik yüzünden geride kalmıştı. Bu yüzden siyaset, sosyal yaşam ve ekonomide bireysellik ve bireysel girişimin ön plana çıkması gerektiğini ifade ediyordu.¹⁸⁰

Prens Sabahaddin bu doğrultudaki görüşlerini, yerinden yönetimlerin merkeziyetçiliğe göre güçlü olduğu adem-i merkeziyetçilik düşünce akımı ve ekonomide mutlak bir liberalizm başlıkları altında toplamıştı. Prens Sabahaddin'in bu görüşleri, adem-i merkeziyetçilik ilkesi özelinde devleti parçalayacağı düşüncesiyle Ahmed Rıza Bey ve çevresindekiler tarafından reddedildi. Bununla birlikte Prens Sabahaddin'in ekonomik fikirleri ise özellikle bireysel özgürlük ve girişimcilik kavramları açısından Jön Türkler ve sonrasında kurdukları cemiyet olan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kabul gördü. Bu durum kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara geldiği II. Meşrutiyet döneminde tekrar ilan edilen Kanun-i Esasisi'nin liberalizm içerikli maddelerinde herhangi bir değişiklik yapılmaması ve Sultan'ın yetkilerinin 1909 yılında yapılan değişikliklerle daha da fazla kısıtlanması şeklinde gösterdi.

1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin ilk sosyal bilim dergisi "Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası" yayımlandı. Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949, Şair ve Filozof), Ahmet Şuayip (1876-1910, Felsefeci ve Hukuk Adamı) ve Mehmed Cavid Bey (1875-1926, sonrasında Maliye Nazırı) tarafından kurulan bu dergi, Osmanlı Devleti'nde liberalizm'in yayım organı oldu.¹⁸¹

Bu derginin manifestosu niteliğini taşıyan "Mukaddime ve Program" isimli yazıda Osmanlı Devleti'nin kalkınabilmesi için toplumsal ve ekonomik ıslahatlar yapması gerektiğini söyleyen dergi, ıslahatların Auguste Comte ve Le Play gibi dönemin pozitivist sosyal bilimcilerinden faydalanarak yapılması gerektiğini, ekonomik ıslahatlar konusunda ise liberal fikirlerin bilimle birlikte mutlak bir şekilde

¹⁷⁹ Yılmaz M. (2021). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7/ Liberalizm*, İstanbul, 32.

¹⁸⁰ Okan, O. (2008). "Prens Sabahhattin" Literatürü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 487-489.

¹⁸¹ Erdoğan, A. (2014). "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *Sosyoloji Dergisi*, 3 (28), 74.

uygulanması gerektiğini ifade etmişti. Bu derginin yazarlarından olan Mehmed Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nde Sakızlı Ohannes Paşa ve Prens Sabahaddin'den sonra liberalizmin yeni temsilcisi oldu. Kendisine göre Osmanlı Devleti'nin ekonomide bireysel teşebbüsü serbest bırakan liberal politikalar izlemesi gerekmekteydi, bu durum da uluslararası iş bölümüyle gerçekleşecekti.¹⁸² Osmanlı Devleti'ne düşen görev ise tarım göreviydi. Osmanlı Devleti'nin serbest piyasa gerekliliklerini yerine getirip, Osmanlı Devleti'ne uluslararası sermayenin girişinin kolaylaştırılması gerekmekteydi. Mehmed Cavid Bey bu durumun aşamalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştu.

Bu derginin çıktığı dönem Osmanlı Tarihi'nin en özgürlükçü dönemi değildi. Sonrasında yaşanan 1912 Seçimleri (Sopalı Seçim) ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri muhtıra ile iktidardan düşürülmesi sonucu bu özgürlükçü dönem sona erdi.

1913 yılında iktidarı tekrar elde eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasette Türkçü-Turancı ve Batıcı bir politika izlediğinden dolayı siyasi anlamda liberalizmin ön plana çıkmasına izin vermedi. Bu dönem daha merkezîyetçi bir politikayı benimsemiş İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adem-i merkezîyetçilikle özdeşleşmiş liberal politikaları siyasi anlamda uygulamaması normal karşılanmalıydı. Ekonomik anlamda liberal politikalar ise Maliye Nazırlığını 1917 yılına kadar Mehmed Cavid Bey'in yerine getirmesi nedeniyle Osmanlı Devleti yıkılana kadar sürdürüldü.

Osmanlı Devleti sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de söz konusu durum sürdü. Siyasi anlamda hep merkezîyetçi politikalar izleyen Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi sonrası alınan kararlar doğrultusunda 1929 yılına kadar ekonomik açıdan devlet destekli liberalizm politikasını benimsemişti.¹⁸³

Bu dönem kurulan muhalif partiler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ise parti programlarında direkt olarak liberalizmin uygulanması görüşünü savunmuştu.¹⁸⁴

¹⁸² Berkes, a.g.e., 2023, 44.

¹⁸³ Ercoşkun, B. (2019). "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Liberalizm", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (?) 72, 115., Timur, a.g.e., 2018, 45-47.

¹⁸⁴ Timur, a.g.e., 2018, 78 ve 176.

1929 yılında gerçekleşen Dünya Ekonomik Krizi (Kara Perşembe) o dönem ekonomisini yeni kurmakta olan bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet destekli liberalizm düşüncesinden vazgeçerek tamamen devletçi bir politika izlemek zorunda bırakacaktı.¹⁸⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nde liberal politikaların yeniden ön plana çıkması ise ancak 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle mümkün olacaktı.

2.3.2. Osmanlı Devleti'nde Sosyalizm Düşünce Akımı

Sosyalizm ve onunla ortaya çıkan kavramlar, dünyada ilk olarak Fransız İhtilali sonrası oluşmuştu. Bununla birlikte Sosyalizm ve onunla ortaya çıkan kavramların tüm dünyada yayılması ise 1848 Devrimleri'yle oldu. Bu devrimlerin nedeni, Sanayi devrimi sonrası oluşan orta-alt sınıfın, Sanayi Devrimi ve liberalizm kaynaklı oluşan refahtan faydalanma talebiydi. Bu talep sonrasında eşitlik kavramıyla özdeşleşti. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde de sosyalist kavramlar ilk olarak yine 1848 sonrası, yarı özel bir gazete olan Ceride-i Havadis'te görüldü. Osmanlı Devleti'nde sosyalizm kavramı bu dönem Arapça bir kelime olan İştirak ile (birliktelik, ortaklık, paydaşlık) tanımlanmıştı.¹⁸⁶

1848 Devrimleri sonrası sosyalizmden çıkan eşitlik fikrinden etkilenen azınlıklar, Osmanlı Devleti'ne eşitlik ve bağımsızlık talepleriyle isyan etmeye başladı. Bu isyanlar Balkanlarda gerçekleştiğinden dolayı Avrupalı devletlerinde bu azınlıkların haklarının korunması kararı alındı. Bu da Islahat Fermanı'nın normalde bir iç düzenleme olmasına rağmen Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın bir maddesine konularak uluslararası güvence altına alınmasına neden oldu.¹⁸⁷

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın kanunilik ilkesi temelinde düzenlenmesi gibi, eşitlik ilkesi temelinde düzenlenmişti. Islahat Fermanı'yla amaçlanan, Tanzimat Osmanlıcılığı'nı bir adım ileriye götürerek Osmanlı'da yaşayan herkesi "Osmanlı" kimliği altında eşit bir şekilde vatandaş haline getirmektir. Bu da herkese eşit vatandaşlık hakları sağlanarak yapılacaktı. Islahat Fermanı ile tüm

¹⁸⁵ Timur, a.g.e., 2018, 163.

¹⁸⁶ Cesur, E. (2017). "Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve "İştirâk" Kavramı", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (3), 867.

¹⁸⁷ Demiray, a.g.m., 2021, 628.

gayrimüslimlere devlet memuru olma hakkı tanındı. Din değıştirme hakkı kabul edilerek İslâm'dan çıkmanın ölüm cezasıyla cezalandırılması kaldırıldı. Tüm tebaaya askerî okullara gitme hakkı tanındı. Cizye kaldırılarak vergide eşitlik sağlandı. Bunun yanı sıra Islahat Fermanı ile iltizam sistemi de (Osmanlı Devleti'nin vergilerinin belli bir bedel karşılığında kişilere devredilerek vergilerin bu kişiler tarafından toplanması yöntemi) kaldırıldı. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere kendi meclislerini oluşturma ve bu meclislerde kendi meselelerine ilişkin karar alabilme yetkisi de tanınmıştı. Islahat Fermanı'nın bu düzenlemeleri sosyalizm'in Osmanlı Devleti'ndeki ilk uygulamasıydı.

Bu mutlak eşitlik durumu iç siyasette muhalif grupların oluşmasına sebep oldu. Öncelikle Sultan Abdülmecid'e, sonrasında Sultan Abdülaziz'e karşı Islahat Fermanı'nın getirdiğı mutlak eşitlik sebebiyle muhalefet edilmeye başlandı. Tanzimat döneminin Osmanlıcılığı kendisine Batı'yı rehber olarak almıştı. Muhalefet ise bu rehberlik durumundan rahatsızdı. Islahat Fermanı'nın mutlak eşitliğinin uygulamada Müslümanları Gayrimüslimlerden daha zayıf bir pozisyona düşürdüğü fikrinde olan muhalifler, rehber olarak İslâmcılık düşüncesinin alınması gerektiğini iddia ediliyordu. Bu doğrultuda kurulan muhalif grup sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti ismini aldı.

1856-1876 arası Tanzimat dönemi ıslahatları eşitlik kavramı üzerinden ilerlemişti. 1876 yılında ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek iktidara geldi. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin iktidara gelmesi sonucu sosyalizm düşüncesinin geri plana atılması beklenmişti. Bununla birlikte Islahat Fermanı, Paris Barış Antlaşması'nın içinde yer aldığı için Avrupa güvencesine sahipti. Bu yüzden Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu eşitlik kavramına müdahale edemedi ve Kanun-i Esasisi, içeriğinde eşitliğe ilişkin düzenlemeler bulundurdu. 8. madde din veya mezhep farketmeksizin tüm tebaa'nın Osmanlı olarak sayılacağını, 14. madde tüm tebaa'nın lüzum gördükleri konuda meclise başvurabileceğini, 15. madde tüm tebaa'nın eğitim hakkına sahip olduğunu ve 19. ve 20. maddelerde ise şartlar sağlandığı sürece tüm tebaa'nın memuriyete girme hakkını düzenlemişti. Tüm bu düzenlemeler sosyalizmin getirdiğı eşitlik kavramının Kanun-i Esasisi'ndeki görünümleriydi. Bununla birlikte 93 Harbi sonrası Meclis-i Mebusan tatil edilince Kanun-i Esasisi'nin uygulanma durumu çok kısa süreli oldu. Bu dönem sonrası ortaya çıkan Sultan II. Abdülhamid

döneminde Islahat Fermanı çerçevesinde ıslahatlar yapılmış olsa bile, merkez ideoloji olarak İslâmcılık benimsendiğinden dolayı sosyalizmden bahsetmek mantıksızdı.¹⁸⁸

Sosyalizm kavramları, Sultan II. Abdülhamid'in muhalifleri olan Jön Türkler ve onların örgütlenmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte yeniden gündeme gelecekti. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta Türkçü-Turancı bir düşünce yapısına sahip olsa bile, Sultan II. Abdülhamid'e karşı Rumeli'deki azınlıkların desteğiyle isyan edecekleri için Osmanlıcılık düşüncesini benimseme kararı aldı.¹⁸⁹

Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamnamesinde, "Hükûmet-i hâziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyei ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatani ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslâm ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir" şeklinde eşitlik içeren bir düzenleme bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki tüm ulusların barış içinde bir arada yaşaması planlamıştı. Bununla birlikte isyan başarılı olup II. Meşrutiyet ilan edilince azınlıklar Girit ve Balkanlarda bağımsızlık için ayaklandı. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşıp Türkçülük-Turancılık fikrini yeniden merkez ideoloji haline getirdi. Bununla beraber II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yeniden ilan edilen Kanun-i Esasisi'nde eşitlik durumları ortadan kaldırılmadı ve 1909 değişiklikleriyle ortaya çıkan özgürlükçü düşünce ortamında sosyalizm kendi başına bir kavram olarak ortaya çıktı.

Dünyada sosyalist faaliyetler o dönem İkinci Enternasyonal'in (1889-1916) içinde yaşanan orta-alt sınıfın eğer ülkeler arası bir savaş çıkarsa birbirlerini mi yoksa ülkelerini mi destekleyeceği sorusu sonucu çıkan tartışmanın (devrimci komünistler ve sosyal demokratlar arasında çıkan bu tartışma sonrasında İkinci Enternasyonal'in

¹⁸⁸ Tanıyıcı, Ş.; Kahraman, S. (2017). "II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam", 1 (2), 8-9.

¹⁸⁹ Berkes, a.g.e., 2023, 53-59.

dağılmasına sebep oldu) etkisindeydi. Osmanlı Sosyalizmi de bu tartışmanın etkisinde ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nde bu dönem henüz işçi sınıfı bilinci oluşmamıştı.¹⁹⁰

Bunu takip eden süreçte Selanik şehri Avrupa'yla olan etkileşimi doğrultusunda sosyalist düşünceler ve işçi hareketlerinin merkezi haline geldi ve Selanik'te 1909 yılında 15 farklı işçi örgütünü birleştiren Sosyalist İşçi Federasyonu kuruldu. Bu örgütün amacı sosyalizmi Osmanlı Devleti'nde hâkim kılmak ve tüm işçileri bir araya getirmektir fakat bu örgüt başarısız oldu.¹⁹¹ Bu girişimi ilk sosyalist parti olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Hüseyin Hilmi (1885-1922) tarafından 1910'da kurulması izledi. İştirak dergisi bu fırkanın yayım organıydı. 1911 yılında bu fırkanın Paris Şubesini açan Dr. Refik Nevzad (?-1960), Sosyalist içerikli bir gazete olan Beşeriyet'i çıkardı.¹⁹²

Bu gazetelerde yazılanlara göre Sosyalizm Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını iki aşamalı bir planla engelleyecekti. Birinci evre siyasi evreydi ve bu evre Meşrutiyet'in ilanıyla tamamlanmıştı. İkinci evre ise sosyal evreydi, bu sosyal evre sonucu özgürlük ortaya çıkacaktı. Bu sosyal evrenin tamamlanması için toplumun tamamen değişmesi gerekiyordu. Bu değişimin gerçekleşebilmesi için bir inkılap ya da bir ihtilalin gerekliliğinden bahsedilmişti.¹⁹³

Bununla beraber Osmanlı'daki sosyalizm fikri Türklerden daha çok gayrimüslimler ve azınlıklarda destek buldu. Örneğin Hınçak Partisi kendisini sosyalist olarak tanımlamaktaydı. 1908 sonrası yapılan seçimlerde gayrimüslim mebuslardan bazıları sosyalist düşünceleri temsil ediyordu ("Erzurum'dan Varteks Serengülyan'la Karekin Pastırmacıyan, Muş'tan Keğamder Garabetyan, Van'dan Vahan Papazyan; Sivas'tan Nezaret Dagavaryan, Kozan'dan Hamparsum Boyacıyan, Selanik'ten Balkan Sosyalizmi'ni temsil eden Dimitar Vlahof ve Serez'den Hristo Delçev").¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde sosyalizm, azınlıkların bağımsızlık faaliyetleri için kullandığı bir kavrama dönüşünce Osmanlı Devleti'nde sosyalist faaliyetlere karşı harekete geçildi.

¹⁹⁰ Aydar, Ö. (2014). "Osmanlı Devleti'nde İlk Sosyalizm Tartışmaları ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler". *V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, St Petersburg, Russia – September 11-14*, 78.

¹⁹¹ Berkes, a.g.e., 2023, 54., Erdal, S. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler (Doktora)*, Erzurum, 352-355.

¹⁹² Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 82.

¹⁹³ Tunaya, a.g.e., 2016, 83.

¹⁹⁴ Erdal, a.g.e., 2014, 117.

Böylece sosyalist yayımların yayımı durduruldu, yurtdışında yayım yapanların ülkeye sokulması yasaklandı, sosyalist faaliyetlerde bulunan insanlar ise idama mahkûm edildi.

Sosyalist faaliyetler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de yer buldu. Hüseyin Hilmi, 1919 yılında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı, Mehmet Şefik Daymer (1887-1959) ise Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurdu. 1920 yılında ise Mehmed Mustafa Subhi (1882-1921) liderliğinde Türkiye Komünist Partisi kuruldu. Bu parti tüm mülkiyetin ortaklığını savunan komünizm destekçisi bir partiydi. Bu yüzden Türkiye Komünist Partisi'ne karşı eylemler düzenlendi. 1921 yılında Mustafa Subhi'nin öldürülmesi üzerine Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyetlerine yasak getirildi.¹⁹⁵

Anayasal açıdan ise 1921 Anayasası döneminde Kanun-i Esasisi'nin ihtiva ettiği eşitlik içeren maddeler uygulanmaya devam etti. Kanun-i Esasisi'ni yürürlükten kaldıran 1924 Anayasası ve sonrasında yapılan 1961 ve 1982 Anayasaları'nda eşitlik kavramı kullanılmış olsa dahi sosyalist kavramlar veya düzenlemelerde bulunulmamıştı.

2.4. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa'nın Anayasal Yapısı

2.4.1. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa'nın Hükümet Sistemleri

2.4.1.1. Avrupa'da kuvvetler birliği hükümet sistemleri

Kanun-i Esasisi döneminde Avrupa'da Kuvvetler Birliği'ne sahip hükümet sisteminden anlaşılması gereken, modern anlamda yürütme yerine geçen tek bir kişinin gücü bünyesinde bulundurduğu monarşi'ydi. Monarşi, tek kişinin (kral) yönetimindeki devlet düzenine verilen isimdi. Monarşi'de bu yönetim aynı aileden gelen üyelerin hanedanlık şeklinde yönetim süresi olarak birbirini takip ettiği bir saltanat şeklinde gerçekleşiyordu. Monarşiler tarihsel süreç boyunca iktidarını hep Tanrı kavramıyla özdeşleştirmişlerdi. Bu özdeşleştirmeye göre, Monarşi'nin başında bulunan kişinin kullanmakta olduğu iktidarın kaynağı Tanrı'ydı. Yani kullanılan iktidar, Tanrı tarafından seçilmiş olan bu kişiye kullanılması için bizzat Tanrı tarafından verilmişti. Böylece monarşi sisteminin hükümdarı, kendisine kutsallık atfederek, kendisini Tanrı ve tebaası arasında konumlandırıyordu. Bu konum hükümdara tanrısal nitelikler de

¹⁹⁵ Timur, a.g.e., 2018, 39., Berkes, a.g.e., 2022, 491.

verdiğinden dolayı hükümdar artık tebaasına hesap vermek zorunda kalmıyordu. Hükümdarın hesap vermesi gereken tek varlık Tanrı'ydı. Bu durum Antik Mısır'da olduğu gibi hükümdarın tebaanın Tanrısı olduğunu iddia ettiği şekillerde alabiliyordu.¹⁹⁶

Bu dönem sonrası artan devlet faaliyetleri doğrultusunda hükümdarın artık her konuda yetkin olması mümkün değildi. Bunun yanı sıra dönemin ulaşım ve haberleşme araçlarının yetersizliği merkezden uzak yerlerin merkezden yönetimini imkânsız hale getiriyordu. Bu durum iktidarın merkezdeki uzmanlar ve yerel güçlerle paylaşılmasına neden oldu. Bu da mutlak monarşi düzeninin zayıflamasına ve daha az mutlak monarşik bir yapının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yeni monarşi halkın tamamının değil fakat belirli bir kesimin (aristokrat) yönetime katıldığı yeni bir sistemdi. Bu sistem sonrasında oligarşi olarak tanımlandı.¹⁹⁷

Bu değişikliklere rağmen mutlak monarşilerin dinle olan bağlantısı zayıflamadı. Monarşinin zayıflamasıyla birlikte hükümdarların iktidarının meşruiyetinin sorgulanması üzerine hükümdarlar kendilerine daha dini bir nitelik vererek iktidarlarının meşruiyetini arttırma yoluna gitti.¹⁹⁸ Bu durum Kıta Avrupası'nda Orta Çağ'ın (350-1453) başlamasını sağladı. İlk Çağ'a göre daha farklı bir devlet anlayışının geliştiği bu dönemde din kavramı hükümdarlara meşruiyet vermesinin yanı sıra, onları denetleyen bir kavrama da dönüşmüştü.¹⁹⁹

Katolik Kilisesi'nin lideri Papa'nın, hükümdarı veya bir ülkeyi dinden çıkararak (aforoz-enterdi) onların meşruiyetine son vermesi gibi bir gücü vardı. Katolik Kilisesi tebaasına cennetten toprak satabiliyor (endüljans), yargı yetkisini (engizisyon) de bünyesinde bulunduruyordu. Bu dönemde din kavramı dışında monarşiyi kısıtlayan diğer bir kurum ise orduydı. Askeri gücü elinde bulunduran ordu, monarşiyeye sahip hükümdarın iktidarının meşruiyetini sağlayan güçtü. Ordu, eğer hükümdarın iktidarını kabul etmezse isyanlar çıkarır ve hükümdarın meşruiyetini zayıflatırdı.²⁰⁰

¹⁹⁶ Çağlar'a ilişkin tarihsel sınırlandırmaların mutlak bir geçerliliği olmamakla birlikte, dönemlerin daha kolay incelenebilmesi için son dönemde bu düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Mutlak bir monarşinin bu derece güçlü olduğu yönetimler İlk Çağ ile sınırlı kaldı (MÖ 3000 – MS 350). Ortaylı, a.g.e., 2023, 86-87.

¹⁹⁷ <https://www.etymonline.com/search?q=oligarchy>, Erişim Tarihi: 04.09.2023.

¹⁹⁸ Berkes, a.g.e., 2023, 36.

¹⁹⁹ Ortaylı, a.g.e., 2023, 87-88.

²⁰⁰ Ortaylı, a.g.e., 2023, 134.

Bu iki kurumun etkisiyle birlikte hükümdarların monarşisi güçsüzleşirken, feodalite rejimi oluştu. Feodalite rejimine göre bölgesel güçler, bölgelerinde bulunan insanları kendilerine verecekleri vergi karşılığında her türlü tehlikeden koruyordu. Söz konusu vergilerin merkeze aktarılması durumu tamamen feodal beylerin arzusuna göre gerçekleştiğinden, bu aktarılmama durumu merkezi otoritenin güçsüzleşmesine, yerinden yönetimin ise güçlenmesine sebep verdi. Hükümdar feodal beylere karşı askeri faaliyette bulunmak isterse de büyük kalelerde bulunan feodal beylerin kalesinin işgal edilmesi için gereken teknolojiye yoksundu.²⁰¹ Bu durum İstanbul'un fethi sonrası değişti. İstanbul'un, topraklarla fethedilmesiyle birlikte feodal beyler artık kalelerinde savunma yapamayacaktı. Bunun yanı sıra feodal beylerin yönettiği kentlerde ekonominin gelişmesi burjuva sınıfının oluşmasını sağlamıştı. Burjuva sınıfının çıkarlarını korumak için kendi bölgelerinde koruma vaat eden feodal beyler yerine ülke genelinde koruma vaat eden hükümdarları tercih etmesi feodalitenin gücünü kırdı.²⁰²

Böylece monarşi, İlk Çağ'da olduğu kadar mutlak olmasa da burjuvazinin etkisiyle yeniden ortaya çıktı. Bu monarşiler sonradan değişim gösterse bile Kanun-i Esasi döneminde var olan imparatorlukların atası niteliğindedir.

Feodal sisteme karşı monarşiyi destekleyen burjuvazi, feodal rejimin yıkılmasından sonra hükümdar ve Papa'nın yetkilerinden rahatsız olmaya başladı. Bu dönemde gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle sosyokültürel anlamda devrimler yaşayan Kıta Avrupası'nda bu yetkilerin burjuvazi ile paylaşılması gerektiği fikri oluştu.²⁰³

Bu da Kıta Avrupası'nda önce 1568-1648 Seksen Yıl Savaşı'na (Hollanda İsyanı) sonrasında ise 1618-1648 Otuz Yıl Savaşı'na sebep oldu. Bu savaşlar sonrasında imzalanan 1648 Westfalya Barış Antlaşması ile modern devletin tanımı yapıldı ve devletlerin egemenliği, devletler arası eşitlik, devletlerin birbirinin içişlerine karışmaması ve her ulusun kendi geleceğine (self determinasyon) karar verme hakkına sahip olduğu hususları düzenlendi. 1648 Westfalya Barışı'ndan sonra ulus-devlet kavramı oluştu. Bu kavram gereğince büyük imparatorlukların içinde bulunan her

²⁰¹ Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 2010, 35-36. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 57.

²⁰² Ülgen, P. (2010). "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", *Mukaddime*, 1 (1), 10., Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 2010, 97., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 61.

²⁰³ Ortaylı, a.g.e., 2023, 175., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 245.

ulusun kendi bağımsız devletini kurma hakkı vardı. Bununla beraber bu hakkın kullanılması, imparatorlukların yıkılması anlamına geleceğinden monarşi sistemine sahip bu imparatorluklar kendisini oluşturan ulusların imparatorluklarından ayrılmaması için sert tedbirler alarak otokratlaştı.²⁰⁴

Kıta Avrupası'nda 1789 tarihine kadar otokratlaşmış imparatorluklar hüküm sürdü. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonucu milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm fikirleri tüm dünyaya yayıldı. Bu fikirlerin ortak özelliği hükümdarın tüm yetkileri elinde tutmasının engellenmesiydi. Bu doğrultuda çıkan 1830 Devrimleriyle liberalizm, 1848 Devrimleriyle ise sosyalizm temelli fikirler tüm dünyanın odak noktası oldu. İmparatorluklar bu fikirlerin taleplerine karşılık verilmezse imparatorluklarının yıkılacağına bilincindelerdi. Bu yüzden tüm Kıta Avrupası ülkeleri Kuvvetler Birliği Hükümet Sistemi'nden vazgeçerek Kuvvetler Ayrılığı Hükümet Sistemi'ne geçmeye başladı.

Kanun-i Esasisi dönemi itibariyle Kıta Avrupası'nda toprağı bulunan ülkelere sadece Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu, Portekiz Krallığı Kuvvetler Birliği Hükümet Sistemi olan monarşi ile yönetiliyordu. Kanun-i Esasisi dönemi Monarşi'sinde, hükümdar halen her şeye yetkili tek güçtü. Kuvvetler Ayrılığı Hükümet Sistemleri'nde olduğu gibi bu ülkelere de meclisler bulunmasına rağmen meclislerin karar alıcı bir özelliği yoktu, sadece danışma niteliği taşıyorlardı. Hükümdar cezalandırma ve bağışlama gibi en temel hukuk yetkilerini dahi yargıdan bağımsız kullanıyordu.

Mutlak monarşilerin zıttı olarak ortaya çıkan demokrasilerde ise yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılarak farklı organlar tarafından kullanılması ve yasama ile yürütme organının seçimle gelmesi bir zorunluluktur. Demokrasilerde hükümet sistemleri temel olarak 3 başlık altında incelenebilir. Bunlar yürütme organının gücünün az olmasından daha çok olmasına göre, parlamenter sistem, yarı başkanlık sistemi ve başkanlık sistemiydi. Parlamenter sistem ve yarı başkanlık sisteminde, yürütme organında hem başbakan hem cumhurbaşkanı (başkan) olmak üzere iki başlılık bulunmaktayken, başkanlık sisteminde ise monarşi gibi tek başlılık durumu söz konusuydu. Parlamenter ve yarı başkanlık sisteminde yürütme organının yasamaya

²⁰⁴ Çiftçi, K. (2018). ““Westphalia-Sistemi”ne karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset””, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 692-693.

karşı sorumluluğu varken, başkanlık sisteminde böyle bir sorumluluk yoktu. Bu açılardan bakıldığında yarı başkanlık sistemi her ne kadar başkana daha fazla yetki tanımış olsa dahi, yarı başkanlık ve parlamenter sistemin monarşiye kıyasla çok daha güçsüz bir yürütme organına sahip olduğu söylenebilirdi. Bu yüzden modern hükümet sistemleri açısından monarşiye en çok benzeyen sistem, başkanlık sistemi idi.²⁰⁵

Yürütme ve yasama erklerinin birbirinden sert ve kesin bir şekilde ayrıldığı başkanlık sistemi, modern dünyada istikrarlı, güçlü ve demokratik bir yönetim vaadiyle ortaya çıktı (örneğin Amerika Birleşik Devletleri). Modern dünyada yürütme organının en güçlü konumda olduğu bu sisteme göre, monarşilerde olduğu gibi yürütme organı tek kişilikti. Başkan'ın çalışması için meclis güvenine ihtiyacı yoktu, yürütme organının yasama organına karşı bir sorumluluğu yoktu. Bununla beraber başkanlık sisteminde, yürütme organı her ne kadar tek kişilik olsa dahi, göreve yasama organından ayrı olarak yapılan bir seçimle geliyordu.

Direkt olarak halk tarafından seçilen başkan yasama organında görev yapamıyordu, yasama organının çalışmalarına katılamıyor ve müdahale edemiyordu. Bunun yanı sıra başkanın monarşide olduğu gibi sembolik olmayan yasama organını da feshetme yetkisi de bulunmamaktaydı.²⁰⁶

Bu açıklamalar doğrultusunda Kanun-i Esasisi dönemi itibarıyla, Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu ve Portekiz Krallığı'nda uygulanmakta olan otokrat mutlak monarşinin, günümüz modern devletlerinde bir uygulaması gözükmemektedir. Monarşiye uygulanma açısından en çok benzeyen sistem başkanlık sistemi olmakla beraber, başkanlık sisteminin modern bir devlette yürütme organının başı olan Başkan'a tanıdığı geniş yetkiler dahi monarşinin hükümdara tanıdığı yetkilerin yanında zayıf kalmaktaydı.

2.4.1.2. Avrupa'da kuvvetler ayrılığı hükümet sistemleri

Orta Çağ'da burjuvazinin doğuşuyla beraber Feodalite rejimi bitmişti. Böylece yeniden ortaya çıkan monarşiye karşı Rönesans ve Reform hareketlerinin de etkisiyle savaşlar açılmış ve bu savaşlar sonucu 1648 Westfalya Barışı imzalanmıştı. Bu

²⁰⁵ Yaman, A. (2014). "Başkanlık Sistemi, Uygulamaları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 85-87.

²⁰⁶ Kurt Topuz, S. (2016). "Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yarattığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma", *Ege Akademik Bakış*, 16 (3), 464.

Antlaşma sonrasında Kıta Avrupası'nda ulus devlet, uluslararası ilişkiler, egemenlik hakkı ve self determinasyon hakkı gibi kavramlarla birlikte modern anlamda devlet oluştu. İmparatorlukların hükümdarlarının monarşiden kaynaklı mutlak yetkilerinin sınırlandırılması talebi modern anlamda devletin oluşumuyla tekrarlınsa dahi, en güçlü çağını yaşayan İmparatorluk hükümdarlarının monarşi yetkilerinin kısıtlanması gibi bir durum 1789 yılına kadar gerçekleşmedi. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'yle birlikte yeniden ön plana çıkan ulus-devlet fikrinin yanı sıra bireylere özgürlük fikriyle liberalizm ve bireylere eşitlik fikriyle sosyalizm isimli iki fikir akımı ortaya çıktı. Fransız İhtilali sonrası Napolyon Savaşları'nda Fransa'nın Kıta Avrupası'na tamamen hâkim olması sonucu bu düşünceler Avrupa'nın tamamına yayıldı.²⁰⁷

1815'de Fransa'nın yenilmesi üzerine düzenlenen Viyana Kongresi'nde İmparatorlukların konumu garanti altına alınsa dahi, azınlıklar 1830 yılında liberalizm fikirleri için, 1848 yılında sosyalizm fikirleri için isyanlara kalkıştı. Bu isyanlar sonucu İmparatorlukların devamı için monarşi yetkilerinin paylaşılması gerektiğini anlayan hükümdarlar, mutlak monarşi sisteminden vazgeçerek yasama (kanun yapma) yetkilerini meclislerle paylaşma, bağımsız bir yargı oluşturma ve halkı yönetime dahil etmeyi seçti. Böylece Kıta Avrupası'nda monarşilerin mevcudiyetini devam ettirdiği fakat yönetim yetkilerini halk tarafından seçilen kanun yapıcı bir meclisle paylaştığı için yetkisinin sembolikleştiği anayasal monarşi (meşrutiyet) ortaya çıktı.²⁰⁸

Kıta Avrupası'na baktığımızda, Alman İmparatorluğu'nun anayasal monarşiye sahip olduğu görülmektedir. Yasama yetkisi halkı temsil eden Reichstag ve eyaletleri temsil eden Bundesrat isimli meclislerde bulunmaktaydı. Yurttaş erkekler tarafından tek derece ve gizli oyla seçilen Reichstag 397 üyeliydi. Bundesrat'ın başkanlığını yapan imparator, Şansölye'yi ve Bakanları seçiyordu. Şansölye ve bakanlar imparatora karşı sorumluydu.

Fransa'da 1830 Devrimi sonrası kurulan Temmuz Monarşisi anayasal monarşinin bir görünümüyü. Louis-Philippe'nin kral olduğu bu devrim sonucu Fransa anayasal monarşiye geçti. 1830-1848 yılları arasında süren bu düzende yasama gücü liberal bir

²⁰⁷ Çetintaş, a.g.m., 2020, 67.

²⁰⁸ Kurt Topuz, a.g.m., 2016, 471., <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesrutiyet>, Erişim Tarihi: 20.03.2022.

burjuvazinin elindeydi. Fransa sonrasında 1848 yılında İkinci Cumhuriyet'i, 1852 yılında İkinci İmparatorluğu, en sonunda ise 1870 yılında Üçüncü Cumhuriyet'i kurarak anayasal monarşi'den ayrıldı ve tamamen parlamenter sisteme geçti.

Avusturya İmparatorluğu'nda 1859'da İtalya'da yaşanan ve yenilgiyle sonuçlanan savaş sonrası anayasal monarşi'ye geçmişti. Avusturya İmparatorluğu'yla Macaristan Krallığı arasında yapılan ikili uzlaş sonrası kurulan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda anayasal monarşi'yi devam ettirdi. Bu devletlerin yanı sıra o dönemin devletleri olan İspanya İmparatorluğu, Sırbistan Prenslığı, Yunanistan Krallığı, İsveç ve Norveç Birliği, Danimarka Krallığı gibi ülkelerde de uygulanan hükümet sistemi, kuvvetler ayrılığına dayanan anayasal monarşiydi.

Kıta Avrupası'nda bulunmayan Birleşik Krallık'ta ise 1215 yılında Magna Carta Libertatum'un (Magna Carta) Kral John'a (1166-1216) kabul ettirilmesiyle hükümdarın mutlak monarşisi ilk kez sınırlandırıldı. Magna Carta ile artık kral onaysız vergi toplayamayacaktı. Tutukluluk durumu ve hapis cezaları kanuna dayalı olarak gerçekleşecekti. Ülkede seyahat ve ticaret serbestisi tanımlanmıştı.²⁰⁹ Birleşik Krallık'ta 13. yüzyılda Avam (Halk) ve Lordlar (Soylu) Kamaraları ile parlamenter sistemin ilk örneği oluşturulmuştu. Bu Kamaralar oluşturulduğunda Lordlar Kamarası'nın gücü daha fazlaydı. 1455 ile 1485 yılları arasında yaşanan Güller Savaşı'nda lordların çoğunun ölümü üzerine Avam Kamarası ve tahta geçen Tudor hanedanlığının gücü arttı. Bununla birlikte hükümdarların otoriterleşmesi I. Charles (1625-1649) döneminde doruk noktasına ulaştı. Bunun üzerine parlamento 1628 İngiliz Haklar Dilekçesi'nin hükümdar tarafından kabul edilmesini, I. Charles'ın mevcut iktidarına destek verilebilmesi için şart koştu. Anayasal monarşiyi tekrar güçlendirmek isteyen bu Dilekçede, halktan para toplanması için güç kullanılmaması, kimsenin hukuki sebep olmadan hapse atılmaması, konut dokunulmazlığı ve vergi konusunda keyfiliğin engellenmesi gibi düzenlemeler bulunmaktaydı.²¹⁰

I. Charles'ın bu Dilekçeyi kabul etmesine rağmen uygulamak istememesiyle mutlak monarşi taraftarları ile anayasal monarşi taraftarları arasında bir iç savaşa sebep oldu. En sonunda parlamento güçleri bu savaşı kazandı ve 1679 Habeas Corpus ve 1689

²⁰⁹ İlal, E. (1968). "Magna Carta", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34 (1-4), 214-225.

²¹⁰ Aktan, C. C.; Yay, S. (2019). "Teşviyeciler Manifestosu: Bir Sivil Anayasa Önerisi, Anayasal Demokrasi ve Anayasal Hukuk Devletine Yönelik Eşsiz Bir Yazılı Anayasa Metni", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11 (2), 103-104.

Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) ile anayasal monarşiyi tekrar hâkim kıldı. Bu Haklar Beyannamesine göre Parlamento'dan izin alınmadan vergi konulamaz, kraliyet için para ve asker toplanamazdı. Parlamento üyeleri yasama dokunulmazlığına ve mutlak yasama sorumsuzluğuna sahipti. Bunun yanı sıra parlamentonun kabul ettiği yasalar hükümdar dahil herkesi bağlayıcı nitelikliydi.²¹¹ 1689 sonrası Birleşik Krallık siyasi tarihinde her ne kadar parlamento güçsüzleştirilmek istense dahi, anayasal monarşi varlığını korudu. Sonrasında ise, ilk uygulaması 1848'de Kanada'da görülen Westminster (ismini İngiltere Parlamentosu'nun merkezi olan Westminster Sarayı'ndan alır) sistemi, Birleşik Krallık'ın yeni anayasal monarşi sistemi oldu. Westminster modeli Kıta Avrupası anayasal monarşisinden farklı bir sistemdi.²¹²

Westminster Modeli'nde Parlamento mutlak bir güce sahipti, iki meclisten oluşan Parlamento'da, Avam Kamarası yasama yetkisini kullanıyordu. Bakanlar Kurulu Parlamento'ya karşı sorumluyken, Parlamento'yu denetleyen herhangi bir kurum yoktu. Anayasanın yazısız olması durumu söz konusu olduğundan Parlamento anayasayla da sınırlandırılmıyordu. Bu doğrultuda Parlamento'yu sınırlandıran kavramın kamuoyu baskısı ve politik kültürün güçlülüğü olması tercih edilmişti. Münhasıran temsili demokrasi ilkesi kabul edilmişti. Seçim sistemi dar bölge ve çoğunluk esasına göre düzenlendi. Westminster Modeli'nde yürütme gücü çoğunluğa sahip kabinenin elinde toplanmıştı. İki partili bu sistemde parti ayrımları sosyoekonomik fikirlere göre sol ve sağ şeklinde gerçekleşmişti. Bu iki partiden çoğunluğu elde edemeyen parti azınlık olarak muhalefet görevini yerine getirirdi. Çoğunlukçuluk ilkesini gözetken bu modelde güçler dengesinden uzaklaşmış bir durumda yasama ve yürütme organı birleşmiş haldeydi. Meclis'in çoğunluğuna sahip parti kabineyi de kurduğundan hükümet başkanının yetkisi oldukça fazlaydı. Böylece sistemin istikrarlı bir şekilde sürmesi planlanmıştı. Modele göre merkezîyetçi üniter bir devlet fikri, yerel yönetimlere güçlü olmasına karşı tercih edilmişti. Bu yüzden yerel yönetimlerin anayasal güvencesi ya da mali bakımdan özerklikleri bulunmamaktaydı.

²¹¹ Şahingöz, A. (2022). "Avrupa'da İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi", *EURO Politika*, ? (17), 93-94.

²¹² <https://shorturl.at/qMOW5>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2022.

Kanun-i Esasisi döneminde Fransa dışında (Cumhuriyet), Kıta Avrupası ve Birleşik Krallık topraklarında Kuvvetler Ayrılığı Hükümet Sistemi olarak Anayasal Monarşi sistemini kabul edilmişti. Anayasal Monarşi halen dünyada uygulanan bir sistem olmakla birlikte, günümüzde demokratik devletlerde uygulanan parlamenter, yarı başkanlık ve başkanlık sistemlerine geçilmesinde kritik bir rol oynadığından (geçiş süreci monarşiden anayasal monarşiye, anayasal monarşiden ise bu üç sisteme şeklinde gerçekleşmişti) bu sistemlerle benzerlik taşımaktaydı.²¹³Anayasal Monarşi'nin esas ortaya çıkış amacı, monarşinin elinde bulundurduğu mutlak gücü sınırlamaktı. Bu yüzden günümüz demokratik devlet hükümet sistemleri arasında yürütme organını en çok sınırlayan parlamenter sistemle benzerlik içermekteydi.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha yumuşak bir şekilde uygulandığı, yürütme organının yasama organı içinden çıktığı ve sürekli olarak etkileşimde bulunduğu parlamenter sistemde yürütme devlet başkanı ve başbakan olmak üzere iki başlıydı. Çoğunluk ilkesinin esas olduğu bu düzende hükümet seçim sonucu çoğunluğu elde eden partiden çıkardı ve bu partinin başkanı başbakan olurdu. Başbakan yürütme açısından sorumluyken parlamento tarafından seçilen Devlet Başkanı sadece uzlaştırıcı ve uyarıcı nitelikli olduğu için hem yürütme açısından hem siyasal açıdan sorumsuzdu. Başbakan mutlaka parlamento üyesi olmalıydı, bakanlarda bu şart aranmamaktaydı. Bakanlar Kurulu ortak bir siyasi çizgiye sahip olup, gizli görüşmeler sonucu oybirliğiyle aldıkları kararlardan parlamentoya karşı birlikte sorumluydu (homojenlik, gizlilik, kolejjallik, kolektif sorumluluk ve dayanışma ilkeleri). Parlamento tek meclisli ya da iki meclisli olabilirdi. Yasama'nın denetleme ve gözetim hakkı vardı. Yasama güvensizlik oyuyla hükümeti düşürebileceği gibi yürütme de bu hakka sahipti.²¹⁴

Parlamenter sistemde anayasal monarşi ile amaçlanan yürütmenin gücünün azaltılması isteği başarılı olmuştu fakat anayasal monarşideki yürütme erkine sahip hükümdarın parlamenter sistemdeki gibi seçimle gelmiyor olması anayasal monarşinin parlamenter sistemden temel farkıydı. Yarı başkanlık ve başkanlık sistemleri açısından ise, devlet başkanının anayasal monarşideki hükümdarın sembolik yetkilerinden çok daha

²¹³ Kurt Topuz, a.g.m., 2016, 471-474.

²¹⁴ Kurt Topuz, a.g.m., 2016, 463-464.

fazlasına sahip olması ve devlet başkanının direkt olarak halk tarafından seçilmesi, yarı başkanlık ve başkanlık sistemlerini anayasal monarşiden ayıran temel özelliklerdi.

2.4.2. 1876 Kanun-i Esasisi Döneminde Avrupa'daki Anayasal Ekoller

2.4.2.1. Alman anayasal düşünce ekolü

Alman Anayasal Düşünce Ekolü, Kanun-i Esasisi dönemi itibariyle kısa süreli bir gelişim alanı bulabilmişti. Bununla beraber Kıta Avrupası'nda anayasal gelişimin oluşmasını sağlayan faaliyetlerin çoğu Alman topraklarında yaşanmıştı. 1876 itibariyle Alman İmparatorluğu'nun bulunduğu bölge, Orta Çağ'da Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun kontrolündeydi. Söz konusu devlet Kıta Avrupası'nda oldukça geniş alanları yöneten bir imparatorluk olduğu için, içindeki ulusların bir ulus bilincine sahip olmasını destekler bir durumda değildi. Bununla beraber Orta Çağ'da bu bölgelerde Katolik Kilisesi'nin mutlak hakimiyeti de söz konusuydu.

Orta Çağ'ın kapanmasıyla birlikte merkezi krallıklar ve burjuvazi güçlenmişti. Bu güçlenme üzerine gerçekleşen Rönesans hareketinden sonra dünyada bilimin merkezi de Avrupa olmuştu. Bu olaylar neticesinde Katolik Kilisesi'nin Alman topraklarındaki mutlak gücüne karşı Martin Luther (1483-1545) tarafından 1517 yılında bir isyan başlatıldı. Dinin ve eğitimin laikleşmesi talebiyle oluşan bu isyan 1555 Augsburg Antlaşması'yla sona erdi. Bu Antlaşma'nın maddelerine göre Hristiyanlıkta 3. bir mezhep olarak Protestanlığın kabulü, Katolik Kilisesi'nin güçsüzleştirilmesi, Alman Şehir Devletleri güçlenmesi gibi durumlar kabul gördü. Sonrasında bu isyan Reform hareketi olarak adlandırıldı.²¹⁵

Reform hareketi sonrasında Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu sınırlarında Protestanlık mezhebinin yayılması üzerine, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık ve iktidar savaşları başladı. Otuz Yıl ve Seksen Yıl savaşları olarak adlandırılan bu savaşlar en sonunda Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlandı ve 1648 yılında Vestfalya Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma sonrasında, ulus-devlet, self determinasyon hakkı, devletler arası eşitlik, devletlerin birbirinin iç işlerine karışmaması, devletlerin egemenliği ve uluslararası

²¹⁵ Güriz, A.; Ersöz, G. (1968). "Avrupada Reform Hareketi ve Mülkiyet Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 267.

ilişkiler gibi kavramlar düzenlenmişti. Alman toprakları açısından bu antlaşmanın önemi ise dönemin Alman Şehir Devletlerine özerklik tanınmasıydı.²¹⁶

Vestfalya Barışı sonrası özerkleşen Alman Şehir Devletlerinin sayısı yüzleri bulmaktaydı. Bu dönemde Brandenburg Dükaliği olarak ortaya çıkan bir şehir devleti, İspanya Veraset Savaşı'nın (1701-1713) sonunda krallık statüsüne hak kazandı. Bu Dükalık bundan sonra başkenti Berlin olan Prusya Krallığı olmuştu. Prusya Krallığı'nın kurulmasından sonra Alman toprakları, Avusturya ve Prusya arasında bölündü. Bu durum dünya tarihine Alman ikiliği olarak geçti. 1789 tarihine kadar bu Alman ikiliği devam etti. Fransız İhtilali sonrası 1806 yılında Prusya işgal edilerek Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu yıkıldı ve yerine Avusturya İmparatorluğu kuruldu. Avusturya İmparatorluğu'nun bu üstün durumu ise 1815'te Napolyon'un yenilgisi üzerine sona erdi. Viyana Kongresi'nde, Avusturya İmparatorluğu'nun Batı Almanya toprakları elinden alınsa da Almanların tamamen birleşmesine izin verilmedi ve Prusya dışında bağımsız krallıklar, prenslikler ve kentler kuruldu. Tüm bu devletlerin birleşmiş hali ise Alman Konfederasyonu olarak adlandırıldı.²¹⁷

1789 Fransız İhtilali fikirlerinin yayılması sonucu çok uluslu bir yapıya sahip Avusturya İmparatorluğu güçsüz duruma düşerken, Prusya ise 1848 devrimleri esnasında ilk anayasayı kabul ederek anayasal monarşi sistemine geçti. Sonrasında Birinci Wilhelm'in, 1862 yılında Otto von Bismarck'ı başbakan olarak ataması Prusya'nın Alman birliğini kurma yönünde faaliyetlere başlamasını sağladı.

Prusya öncelikle 1864'te Avusturya İmparatorluğu'yla birlikte Danimarka'yı yenerek Schleswig Dükaliği'nı topraklarına kattı. 1866 yılında ise Prusya bu sefer İtalya'yla birlikte Avusturya İmparatorluğu'na savaş açtı ve 1866 Prusya-Avusturya Savaşı'nı kazandı. Bu savaş sonucu Prusya, Avusturya İmparatorluğu'nun Alman Federasyonu'ndan ayrılmasını ve Kuzey Alman Şehir Devletleri'nin Prusya egemenliğinde birleşmesini sağladı. Bu savaş sonrası Prusya liderliğindeki Kuzey Alman Şehir Devletleri'yle güneydeki 4 Alman Şehir Devleti'nin birleşmesi sonucunu oluşturan Kuzey Alman Konfederasyonu Antlaşması sonrasında Alman İmparatorluk

²¹⁶ Salihpaşaoğlu, Y., Gümüş Boyacı, Ö. T. (2020). "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 200-201.

²¹⁷ Erkan, S. (2010). "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 (22), 98-100.

tarihinin ilk anayasası olacaktı. Prusya sonrasında Güney Alman Şehir Devletleri'yle birleşmek için Fransa'ya savaş açıp 1870 yılında bu savaşı da kazandı. Bu savaş sonrası Prusya Alman birliğini sağladı.²¹⁸

Ortaya çıkan bu yeni devlet Alman İmparatorluğu (II. Reich) ismini aldı ve Birinci Wilhelm Kaiser Wilhelm oldu. İmparatorluk Şansölyesi ise Otto von Bismarck oldu. Alman İmparatorluğu, Şansölye Bismarck döneminde politikasını güvenlik ve diplomatik ilişkiler üzerine kurdu. Bu diplomatik ilişkilerden anlaşılması gereken sırasıyla Fransa, Rus İmparatorluğu, Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve İtalya ile iyi ilişkiler kurmaktı.²¹⁹

Alman İmparatorluğu anayasası ise Kuzey Alman Konfederasyonu'na Dört Güney Alman şehir devletinin katılması için yapılan antlaşmanın 16 Nisan 1871 tarihinde Reichstag tarafından anayasaya dönüştürülmüş haliydi. Bu antlaşma bu 4 devleti Kuzey Alman Konfederasyonu'na üye yaparken, bu oluşuma “Deutsches Reich” adı veriliyordu. Söz konusu antlaşma sonrasında Bismarck'ın imparatorluk anayasası adını aldı. Bu anayasa, taraflar arası bir antlaşma niteliğini taşımakta olduğundan, imzalayan devletler arasında herhangi bir şüphenin oluşmaması için Alman İmparatorluğu'nun yönetimine ilişkin her türlü konuyu düzenlemişti. Bismarck'ın hazırladığı bu antlaşma 14 bölüm ve 78 maddeden oluşan yapıyla sert ve kazuistik niteliklere sahipti. Bu Anayasa, Almanya'nın kırsal ağırlıklı yapısını ve Junker (Prusya'daki toprak sahibi soylu) Bismarck'ın otoriterliğini içermektedir. Bu anayasaya göre Alman İmparatorluğu federal bir imparatorluktu, 25 devlet (eyalet olarak da biliniyordu) kendi hanedanlarına ve meclislerine sahipti. Bununla birlikte Alman İmparatorluğu'nda posta, askeriye ve para ortak olarak kullanılacaktı.²²⁰

1848'den itibaren anayasal monarşiyle yönetilen Prusya, Alman İmparatorluğu'na dönüştüğünde de bu hükümet sistemini kullandı. Alman İmparatorluğu'nda iki meclisli yapı kabul edilmişti. Reichstag isimli meclisin üyeleri yurttaş erkekler tarafından tek derece ve gizli oyla seçilen 397 kişiden oluşuyordu. Bundesrat isimli meclis ise 25 eyaleti temsil eden federal bir konseydi. Alman İmparatorluğu'nun

²¹⁸ Öztürk, M. (2023). “Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya'nın, Zollverein'in ve Bismarck'ın Rolü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18 (2), 414.

²¹⁹ Menek, İ. H. (2023). “Zollverein ve II. Reich: Alman Ulusal Birliğinin Kurulması ile Zollverein'in İlişkisi Üzerine Bir Analiz”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 598.

²²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_the_German_Empire, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

kanunlarını Bundesrat ve Reichstag birlikte yapıyordu. Bundesrat'ın başkanı Prusya Kralı'ydı. Prusya Kralı imparator sıfatını da taşıyordu. Prusya Başbakanı iki kısa dönem dışında hep İmparatorluk Şansölyesi oldu. Bakanlar da Şansölye gibi imparator tarafından seçiliyor ve ona karşı sorumlu oluyorlardı.

Bununla beraber Alman İmparatorluğu Anayasası'nda sorunlar da mevcuttu. Örneğin 1867 ve 1871'de belirlenen seçim bölgeleri sonrasında nüfustaki değişikliklere göre değiştirilmedi. Bu da yıllar ilerledikçe Alman İmparatorluğu'nda kentleşmenin gelişmesine rağmen Reichstag'da kırsalın hep daha güçlü olmasına neden oldu. Bu da Reichstag'ın teoride var olan her yasayı geri çevirme gücünün, uygulamada uygulanamamasına neden oldu. Bir başka problemde Alman İmparatorluğu'nun siyasal sistemiyle Prusya'nın siyasal sistemi arasındaki uyumsuzluktu. Reichstag üyeleri, üç sınıflı bir seçim sistemiyle belirleniyordu. Erkek nüfusun mülk sahibi olan yüzde 15'lik kesmi, Reichstag'ın üyelerinin yüzde 85'ini seçiyordu. Reichstag bu yüzden hep muhafazakarların kontrolünde kaldı. Eyalet Meclisi Bundesrat'ta ise merkez ve sol partiler güç sahibiydi. Bu duruma Alman İmparatorluğu'nda iki kısa dönem hariç hep Prusya'nın başbakanının şansölye olması da eklenince yürütme iki mecliste birden çoğunluğu sağlayamaz olmuştu. Bir diğer sorun bakanların asker kökenli olmasıydı. Dış politika hakkında yetersiz olan bu bakanlar parlamentoda da problemler oluşturdu.

Bismarck oy verecek kırsal nüfusun, muhafazakâr partiye oy vereceklerini düşündüğünden yetişkin erkeklere genel oy hakkı tanıdı. Bu seçimlerde Katolik inançlı Merkez Partisi ve Sosyal Demokrat Parti iyi oylar alınca Bismarck seçim sonrası Liberaller'in desteğini alarak Kulturkampf'ı (Kültür Savaşı) başlattı. Bu doğrultuda medeni nikah kabul edildi, papazların yeri sabitlendi ve tarikatlar dağıtıldı. Buna rağmen Kulturkampf amacına ulaşamadı ve Katolikler siyasi örgütlenme kararı aldı.²²¹

1870'li yılların sonunda Kulturkampf'ı terkeden Bismarck, bu sefer muhafazakârlar ve Liberaller'le birleşip Sosyal Demokrat Parti'ye karşı çalışmalar yaptı. Bunun temelinde Alman İmparatorluğu'nun sanayileşmesinin Sosyal Demokrat Parti'nin güçlenmesini sağlayacağı endişesi bulunuyordu. Sosyal Demokrat Parti, Bismarck'ın engellemelerine rağmen seçimlere katılsa bile bu seçimlerde meclis çoğunluğunu elde

²²¹ Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1911. Erişim Tarihi: 20.03.2022.

eden Bismarck, Sosyal Demokrat Parti'yi 1878-1890 yılları arasında yasadışı ilan etti. Bu partinin yasadışı ilan edildiği 1880'lerde işçileri sosyalizmden uzaklaştırmak ve sosyal demokratları zayıflatmak için sosyal güvenlik uygulamaları başlatıldı. Bu düzenlemeler Kıta Avrupası'ndaki ilk modern kamusal sosyal güvenlik sistemini oluşturdu.²²²

Tüm bu düzenlemelere rağmen Bismarck sosyalistler konusunda başarısız oldu ve 1890 seçimlerinde Alman Sosyal Demokrat Partisi yeniden güç kazandı. Bu duruma rağmen devlet işlerini ve diplomasiyi kontrol eden Şansölye Bismarck'ın, 1875 yılında merkez bankasını kurması, 1872'de hukuk ve 1876'da ceza muhakemeleri usulü yasasını yürürlüğe koyması, 1874'te askerlik süresini yedi yıl yapması gibi çalışmalar İmparatorluğun birliğini güçlendirdi.²²³

Bu açıklamalar doğrultusunda Alman Anayasal Düşünce Ekolü'nün, klasik bir Kıta Avrupası Anayasası Düşüncesi Ekolü olmak yerine Alman İmparatorluğu Şansölyesi Otto von Bismarck'ın siyasi faaliyetlerini desteklemek amaçlı oluşturulduğu görülmektedir. 1848 yılında Prusya'nın anayasal monarşiye geçmesiyle başlayan Alman Anayasal Düşünce Ekolü, Prusya'nın Alman İmparatorluğu'nu kurmak için yaptığı siyasi faaliyetler sonucu şekillenmişti. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi döneminde henüz yeni kurulmuş olan Alman İmparatorluğu'nun Anayasası da Prusya ile 4 adet Güney Alman Şehir Devleti'nin birleşmesini içeren anlaşmanın sonrasında uyarlanmasıyla oluşmuştu.²²⁴

Bu da Kıta Avrupası ülkesi olmamasıyla beraber gelişimini tarihe yayarak yavaş bir şekilde yapan ve genel olarak yazısız olarak ilerleyen İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'yle oldukça zıttı. Bir diğer Kıta Avrupası ülkesi olan Fransız Anayasal Düşünce Ekolü ile yazılı olma konusu açısından benzeşme durumu olsa dahi, Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nden daha kısa süreli bir sürece sahipti.

²²² Kalkan, M. (2020). "Almanya'da Sosyal Politika-Sosyal Devlet", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, ? (3), 167.

²²³ https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

²²⁴ Koç, E. (2021). "1871'den Günümüze Alman Dış Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80), 1697.

2.4.2.2. İngiliz anayasal düşünce ekolü

İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü, Kıta Avrupası Anayasal Düşünce Ekollerinden farklıydı. Tarihsel süreç Kıta Avrupası Düşünce Ekollerine göre daha uzun olduğu için, daha düzenli bir ilerlemeye sahipti çünkü İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'nde, dünya tarihindeki ilk Anayasal Belge olan 1215 Magna Carta'dan Kanun-i Esasisi dönemine kadar sürekli olarak bir Anayasal Düşünce gelişimi olmuştu.

Anglo-Sakson gelenekleri doğrultusunda, İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'nü, Kıta Avrupası Anayasal Düşünce Ekolü'nden farklı kılan bir hususta Anayasal sürecin sözlü olması konusunda yaşanmıştı. İngiliz ve Birleşik Krallık Anayasalarında tek bir anayasal metinden bahsetmek mümkün değildi. İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü ve Anglo-Sakson kültürüne göre Anayasa kanunlar, müzekkereler, uzman görüşleri ve antlaşmalar gibi yazılı metinlerden ve yazılı olmayan kaynakların bir araya gelmesiyle kendiliğinden oluşuyordu. Yani anayasa, hukuki yapıyı oluşturan yasalar ve ilkelerin tümü olarak bireylerin devletle ilişkisini ve devletin organlarının işleyişini düzenlerdi. İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'nde tek bir anayasal metin bulunmadığından bu durum yazısız anayasa olarak açıklandı.²²⁵

İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'nün ortaya çıkışı da Alman Anayasal Düşünce Ekolü'nde olduğu gibi siyasi tarihle bağlantılıydı. Aslan Yürekli Richard'ın (1157-1199) ölümü üzerine tahta geçen Yurtsuz John (1166-1216) aristokratlara kötü davranmaktaydı. Sonrasında Fransa'ya savaşta yenildi ve Papa tarafından aforoz edildi. Bunun üzerine aristokratlar ayaklanıp onu tutukladı. Bunun üzerine Kral John aristokratlarla kendi mutlak yetkilerini kısıtlayan bir anlaşma yapmayı kabul etti. Bu anlaşma, 1215 Magna Carta'ydı. Bu belge dönemin feodal düzenine uygun bir kral-aristokratlar anlaşmasıydı. Magna Carta ile Kral onaysız vergi toplayamayacaktı. Tutukluluk durumu ve hapis cezaları kanuna dayalı olarak gerçekleşecekti. Seyahat ve ticaret serbestisi tanımlanmıştı. Bu anlaşma sonrası 13. yüzyılda Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası adlı iki kamarayla birlikte parlamento oluşturuldu. Avam Kamarası halkı, Lordlar Kamarası ise soyluları temsil etmekteydi ve Lordlar Kamarası, Avam Kamarası'na kıyasla daha güçlüydü.²²⁶

²²⁵ Barnett, H. (2019). *Constitutional and Administrative Law*, Oxford, 9., Ortaylı, a.g.e., 2017, 54.

²²⁶ Kara, F. (2012). "Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine", *Yasama Dergisi*, ? (21), 12-17.

Bu durumu tersine çeviren olay Güller Savaşı oldu. York ve Lancaster soylularının Krallığı ele geçirmek için birbiriyle savaştığı ve Tudor soylularının Kral olmasıyla sona eren iç savaş, Lordlar Kamarası'nı oluşturan aristokratların güçlerini kaybetmesine neden olduğu için Avam Kamarası ve Merkezi Otorite'yi güçlendirmişti. Bununla birlikte iç savaş sonrası krallığı elde eden Tudor hanedanlığı, Avam Kamarası'yla iktidarı paylaşmamak için ordu ve yargı kurumlarını Avam Kamarası'na karşı güçlendirdi. Tudor hanedanlığı dönemi ülkenin Protestanlığı kabul ettiği dönemdi.²²⁷

1603 yılında Kral I. James (1566-1625), İngiltere, İrlanda ve İskoçya Kralı olarak tahta çıktı. Kral I. James'in döneminde ülkede yaşanan iç sıkıntılar Kral'ın gücünün azalmasına ve parlamentonun gücünün artmasına neden oldu. Kral I. James'ten sonra tahta çıkan I. Charles döneminde bu iç sıkıntıların büyümesi sonrasında iyice güçlenen Avam Kamarası, I. Charles tarafından iki kez feshedilse de yeniden kuruldu. En sonunda Birleşik Krallık ile Fransa'yla arasında çıkan savaş sonrası desteğine ihtiyaç duyulan Avam Kamarası, bu desteği vermek için Magna Carta'da olduğu gibi Kral'ın kendileriyle bir anlaşma yapmasını talep etti. Bu talep sonucu 1628 İngiliz Haklar Dilekçesi yapıldı. Anayasal monarşiyi tekrar güçlendirmek isteyen bu Dilekçede, halktan para toplanması için güç kullanılmaması, kimsenin hukuki bir sebep olmadan hapse atılmaması, konut dokunulmazlığı ve vergi konusunda keyfiliğin engellenmesi gibi düzenlemeler bulunmaktaydı.

I. Charles, İngiliz Haklar Dilekçesi'nin kabulünden sonra Avam Kamarası'nı üçüncü kez feshetti. Bununla birlikte ülkede yaşanan iç karışıklıklar sona ermedi ve en sonunda iç savaş çıktı. İç savaşı Oliver Cromwell (1599-1658) liderliğinde Avam Kamarası güçleri kazandı. Oliver Cromwell Koruyucu Lord unvanını alıp Avam Kamarası'nı dağıtarak askeri bir diktatörlük kurdu. Oliver Cromwell'in ölümü üzerine yerine oğlu Richard Cromwell (1626-1712) geçti. Onun yönetiminde İngiltere'de tekrar başlayan iç sıkıntılar George Monck (1608-1670) liderliğinde bir isyana ve başarıyla sonuçlanan bu isyan sonrası ülkenin yönetimine karar verilmesi için Long Parliament'in (Uzun Parlamento) kuruluşuna neden oldu.²²⁸

²²⁷ Yiğit, D. (2022). "VII. Henry ve VIII. Henry Dönemlerinde İngiltere'nin İskoçya Politikası", *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 48.

²²⁸ Aktan; Yay, a.g.m., 2019, 103 dipnot.

Long Parliament Birleşik Krallık'ın yönetim şeklini yeniden monarşiye çevirme kararı aldı ve sonrasında Birleşik Krallık'ı yönetecek kralın belirlemesi için bir konvansiyon kurarak kendini feshetti. Bu Konvansiyon da Kral olarak II. Charles'ı (1630-1685) seçti.

İktidarı Long Parliament sayesinde elde eden II. Charles, Kral olduktan sonra Avam Kamarası'nı kısıtlamaya başladı. Bu kısıtlamalar sonrası II. Charles döneminde mali problemler oluştu. Bu da Birleşik Krallık'ta bir dizi mali kanunların kabul edilmesini sağladı. Bunların arasında 1679 yılında kabul edilen Habeas Corpus adlı mali kanuna göre tacın harcamalarının kanunileşmesi sağlandı, jüri tahkikatı ve tazminat faktörleri eklendi.

II. Charles sonrası tahta çıkan II. James'in (1633-1701) Katolik olması, Birleşik Krallık'ta Katolik düzenine geri dönüş korkusu sonucu isyana neden oldu. Muhteşem Devrim olarak isimlendirilen bu isyan sonrası Kral II. James tahttan indirildi ve yerine II. Mary (1662-1694) ve eşi III. William (1650-1702), kraliçe ve kral olarak getirildi. Bununla birlikte Avam Kamarası, parlamentonun yetki durumunu belirlenmesini istedi ve parlamentonun yetki durumunu belirleyen 1689 Haklar Beyannamesi yayımlandı. 1689 Haklar Beyannamesi ile Birleşik Krallık'ta anayasal monarşi tekrar hâkim kılındı. Bu Haklar Beyannamesine göre Parlamento'dan izin alınmadan vergi konulamaz, kraliyet için para ve asker toplanamazdı. Parlamento üyeleri yasama dokunulmazlığına ve mutlak yasama sorumsuzluğuna sahipti. Bunun yanı sıra parlamentonun kabul ettiği yasalar hükümdar dahil herkesi bağlayıcı nitelikliydi.²²⁹

Kraliçe Anne (1665-1714) döneminde ortaya çıkan veraset sorunu sonrası kraliyetin gücü daha da azaltıldı. Veraset sorununu çözmek için yapılan 1701 Veraset Yasası (Act of Settlement) hükümlerine göre, Kral protestan olmak zorundaydı, Kral parlamento onayı olmadan savaş ilan edemezdi. Yabancılar Privy Council'e (Kabine) katılamazdı. Privy Council üyesi birinin imzası olmadan kanunlar yürürlüğe girmezdi. Avam Kamarası üyeleri devlet memuru olamazdı. Kral parlamento soruşturmasını engelleyemezdi. Kral parlamentonun izni olmadan ülkeyi terk edemezdi. 1701 yılı

²²⁹ Koç, A. K. (2018). "İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış", *Liberal Düşünce Dergisi*, 23 (91-92), 64-67.

itibariyle Privy Council yani kraldan bağımsız yürütme güçlenmişti. Avam Kamarası'nın onayının mutlaklığı da parlamento'yu güçlendirmişti.

Böylece Birleşik Krallık'ta meşruti fakat parlamenter olmayan bir düzen ortaya çıkmıştı. Bu düzenin parlamenter sistem olması ise 1715-1760 yılları arasında yapılan düzenlemeler sonucu Kraliyet'in güç kaybetmeye devam edip Parlamento'nun ise güç kazanmasıyla gerçekleşti. Sonrasında yaşanan Sanayi Devrimi, ülkenin ziraatçılıktan sanayiciliğe geçmesine ve toplumunda bu doğrultuda düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkardı.²³⁰

Bu doğrultuda 1829'da Katoliklerin tüm kısıtlamaları kaldırıldı. 1832'de seçim sistemi düzenlendi. 1834'te mahalli idareler reformu yapıldı. 1867'de o döneme kadar uygulanan seçmenlik durumu genişletildi ve 1884'te her aile reisine bir oy hakkı verildi. Seçim hakkı kadınlara ise I. Dünya Savaşı'nın ardından tanınacaktı.²³¹

Bu da en sonunda Westminster Modeli'nin oluşmasını sağladı. Westminster Modeli'nde Parlamento mutlak bir güce sahipti, iki meclisten oluşan (Avam Kamarası-Lordlar Kamarası) Parlamento'da, Avam Kamarası yasama yetkisini kullanıyordu.

Bakanlar Kurulu Parlamento'ya karşı sorumluyken, Parlamento'yu denetleyen herhangi bir kurum yoktu. Anayasanın yazısız olması durumu söz konusu olduğundan Parlamento anayasayla da sınırlandırılmıyordu. Bu doğrultuda Parlamento'yu sınırlandıran kavramın kamuoyu baskısı ve politik kültürün güçlülüğü olması tercih edilmişti. Modelde münhasıran temsili demokrasi ilkesi kabul edilmişti. Seçim sistemi dar bölge ve çoğunluk esasına göre düzenlendi.

Westminster Modeli'nde yürütme gücü mecliste çoğunluğa sahip kabinenin elinde toplanmıştı. İki partili bu sistemde parti ayrımları sosyoekonomik fikirlere göre gerçekleşmişti. Bu iki partiden çoğunluğu elde edemeyen parti muhalefet görevini yerine getirirdi. Çoğunlukçuluk ilkesini gözetken bu modelde güçler dengesinden uzaklaşmış bir durumda yasama ve yürütme organı birleşmiş haldeydi.

²³⁰ Bilik, E. (1951). "İngilterede 18 ve 19 uncu Yüzyıllarda Parlamento Hükümeti ve Anayasa Islahatı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 440-443.

²³¹ Bilik, a.g.m., 1951, 449-452.

Meclis'in çoğunluğuna sahip parti kabineyi de kurduğundan hükümet başkanının yetkisi oldukça fazlaydı. Böylece sistemin istikrarlı bir şekilde sürmesi planlanmıştı. Modele göre merkezîyetçi üniter bir devlet fikri, yerel yönetimlere güçlü olmasına karşı tercih edilmişti. Bu yüzden yerel yönetimlerin anayasal güvencesi ya da mali bakımdan özerklikleri bulunmamaktaydı.²³²

İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü, parlamentonun yıllar geçtikçe düzenli olarak güç kazandığı bir Düşünce Ekolü'ydü. Ülkede yaşanan her anayasal gelişme, ülkede yaşanan bir olayın sonucu veya olaya karşı gösterilen bir tepkiydi. Bu durum halkın anayasal gelişmeleri daha kolay kabul etmesini sağlamıştı. Bu açıklamalar doğrultusunda İngiliz Anayasal Düşünce Ekolü'nün, çağdaşları olan Alman ve Fransız Anayasal Ekolleri'ne kıyasla çok daha uzun süreli bir altyapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu da İngiliz Anayasal Ekolü'nün yazısız olmasının da etkisiyle çağdaşlarına kıyasla çok daha farklı bir çizgide durmasını sağlamıştı.

2.4.2.3. Fransız anayasal düşünce ekolü

Fransız İhtilali'nden Kanun-i Esasisi'ne kadar olan süreçte Fransa'da 15 hükümet değişikliği, 4 devrim, 2 darbe ve 3 dış müdahale gerçekleşmişti. Bu istikrarsız durum Fransız Anayasaları'nı da etkiledi çünkü Fransa'da yaşanan bu istikrarsızlık, toplumsal dengenin sağlanması için yapılan anayasaların korunması için sert nitelikli olmasına neden oldu. Bununla beraber sert olan bu anayasalar, yönetici gücün değişmesi sonucu yeni yönetici gücün fikirleri doğrultusunda değiştirilemediğinden dolayı, bu yeni yönetici gücün, bu anayasalar yerine yeni ve yine sert nitelikli anayasalar yapmasına neden oldu. Bu da Fransız İhtilali'nden Kanun-i Esasisi'ne kadar olan süreçte 13 farklı yeni Anayasa yapılmasına sebep olacaktı.²³³ Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nün başlangıç tarihi 1791 yılıydı. Fransa'da yaşanan Fransız İhtilali sonucu Kral'ın mutlak yetkileri elinden alınmış olsa bile, devletin yönetim şekli

²³² Kama, S. (2016). "Parlamente Hükümet Sistemi Olarak "Westminster Modeli" Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 170-192.

²³³ Gürkan, E. C. (2011). "1791 ve 1793 Fransız Anayasaları'na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13 (3), 185.

halen mutlak monarşiydi. 1791 Anayasası Fransa tarihinin ilk anayasasıydı ve bu anayasayla birlikte Fransa’da mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş yapılmıştı.

1791 Anayasası’nda temel hakları içeren bir başlangıç kısmı vardı, bu haklar arasında “Memuriyet ve istihdama kabul edilmede, vergilendirilmede ve cezalandırılmada eşitlik”, “seyahat, ikamet ve hareket özgürlüğü”, “ifade ve ibadet özgürlüğü”, “toplanma ve dilekçe özgürlüğü”, “mülkiyet dokunulmazlığı” gibi haklar vardı. 1791 Anayasası’na göre yasama bu temel haklara aykırı kanun yapamayacaktı. 1791 Anayasası’na göre iktidarın kaynağı ulustu. Bu ulus burjuva nitelikliydi ve ulusal egemenliğe sahipti. 1791 Anayasası’na göre, mutlak monarşi ve onun kavramları bir daha geri dönülemez şekilde iptal edilmişti. 1791 Anayasası’nda yasama var olan “yasa yapmak”, “vergi koymak”, “para basılmasına karar vermek”, “ülke içine yabancı askeri birlikleri kabul etmek” gibi yetkileri doğrultusunda iktidarı kullanma yetkisine sahipti. 1791 Anayasası’na göre yürütmenin yetkileri ikincil nitelikteydi ve Kral tarafından kullanılırdı. Bu doğrultuda 1791 Anayasası’nda bu iki organın yetkileri birbirinden ayrılmaya çalışılmıştı. 1791 Anayasası’na göre sivil iktidar, askeri iktidara göre öncelikliydi. 1791 Anayasası’nda yargı bağımsızdı, hakimleri halk seçecekti. 1791 Anayasası’na göre anayasa değişikliği özel olarak kurulan meclislerle gerçekleşecekti.²³⁴

1792 yılında 16. Louis (1754-1793) tahttan indirildi ve Birinci Cumhuriyet (1792-1804) ilan edildi. Yönetim sistemi olarak ise yasamanın mutlak güce sahip olduğu bir kuvvetler birliği hükümet sistemi olan meclis hükümeti sistemi kabul edildi. Bu yönetim sisteminin kabulünden sonra 1793 Anayasası yapıldı.

208 maddeden oluşan 1791 Anayasası’na kıyasen 1793 Anayasası 124 maddeden oluşmaktaydı. 1793 Anayasası’nda da temel hakları içeren bir başlangıç kısmı vardı. Bu haklar arasında 1791 Anayasası’nda sayılmış hakların yanı sıra “eşitlik”, “özgürlük”, “güvenlik”, “kamu borcunun güvenilirliği”, “temel eğitim”, “sosyal yardım”, “sınırsız basın özgürlüğü”, “dernek kurma özgürlüğü” gibi haklar da tanımlanmıştı. 1793 Anayasası’na göre iktidarın kaynağı halktı. 1791 Anayasası’nda olduğu gibi bu halkta burjuva nitelikliydi fakat 1791 Anayasası’nda düzenlenmiş aktif yurttaşlık kavramı daraltılarak daha demokratik bir nitelik kazandırılmıştı. 1793

²³⁴ Gürçan, a.g.m., 2011, 187-207.

Anayasası'nda, 1791 Anayasası'na göre değişiklik yapılarak seçimler tek dereceli hale getirilmişti. 1793 Anayasası'nda yasama yürütmeye göre net bir şekilde öncelikli ve üstündü. Bu doğrultuda yürütmenin yasama tarafından yönlendirilmesi ve denetlenmesi düzenlenmişti. 1793 Anayasası'nda da Sivil iktidarın, askeri iktidar tarafından tehdit edilmemesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştı. 1793 Anayasası'na göre de yargı bağımsızdı, hakimleri ulus (halk) seçecekti. 1793 Anayasası'nda da anayasa değişikliği özel olarak kurulan meclislerle (kurucu meclis) gerçekleşecekti.²³⁵

1793-1795 yılları arasında meclis hükümeti sisteminin uygulanamazlığı durumu ortaya çıktı ve yürütmeyi yasamaya karşı güçlendiren 1795 (III. Yıl) Anayasası kabul edildi. 1795 Anayasası'na göre servete dayalı seçmen hakkı düzenlendi. Buna göre genel oy düzeninden vazgeçilmişti. 1795 Anayasası'na göre tek dereceli sistemden de vazgeçildi. 1795 Anayasası ile Fransa'da çift meclisli bir yasama organı “beşyüzler ve ihtiyarlar meclisleri” sistemine geçilmişti. Yürütme yetkisi beşyüzler meclisi tarafından hazırlanan bir listeden ihtiyarlar meclisi tarafından seçilen beş Directoire (Beşler Heyeti) eliyle yerine getirilecekti. Bu beş Directoire, idari işlerle uğraşp bakanları seçecekti. 1795 Anayasası'nda yapılan bu düzenlemelere idari ve siyasal işlevlerin ayrılması planlanmıştı.²³⁶

Bu Anayasa'nın ardından 1799'da yapılan bir hükümet darbesi, Directory'yi sisteminin yerine Konsüllük sisteminin kurulmasına ve Napolyon'un Birinci Konsül olmasını sağladı.

1799'de gerçekleşen bu olay sonrası yeni bir Anayasa ihtiyacı doğmuştu. Bu da Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836, Yazar ve Diplomat) tarafından hazırlanan ve son değişiklikleri Napolyon tarafından yapılan 1799 Anayasası'nın oluşmasını sağladı.

1799 Anayasası'nda genel oy düzenlemesi yeniden düzenlendi. Bununla birlikte seçmen, bu genel oy yetkisini sadece güvenilir bulduğu kişileri belirlemekte kullanabiliyordu. Napolyon'a bağlı Senato'da bu güvenilir bulunan kişiler arasından yasama meclisi üyelerini seçmekteydi. 1799 Anayasası'na göre “Devlet Konseyi”, “Tribunat”, “Yasama Meclisi” ve Senato olmak üzere dört adet meclis vardı. Devlet Konseyi üyeleri I. Konsül tarafından belirleniyordu. Tribunat ile Yasama Meclisi

²³⁵ Gürçan, a.g.m., 2011, 187-208.

²³⁶ Ekinçi, E. (2016), “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 160.

üyeleri Senato tarafından belirleniyordu. Senato üyeleri ise kendi üyelerini kendi belirliyordu. Yasama faaliyetleri Devlet Konseyi'nin oluşturduğu yasama tasarılarının Yasama Meclisi tarafından onaylanmasıyla gerçekleşiyordu. Yürütme erki ise üç adet konsül tarafından kullanılıyordu.²³⁷

1799 Anayasası sonrası Napolyon'un yetkileri artmıştı. Bu doğrultuda 1802 yılında görev süresi sonu ölümü olmakla birlikte Birinci Konsül olarak ilan edilen Napolyon, 1804 yılında I. Cumhuriyet'e son verip I. İmparatorluğu kurdu. I. Fransız İmparatorluğu olarak adlandırılan devlet, 1804 yılından 1814 yılına kadar olan süreçte Kıta Avrupa'nın neredeyse tamamını yönetti fakat bu dönemde Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nü ilgilendiren tek olay 1807 yılında Senato ve Tribunat'ın kaldırılmasıydı. Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nün devamı ancak Napolyon'un düşüşünü takiben ortaya çıkan 1814 Anayasal Şartı ve Restorasyon dönemiyle mümkün oldu. 1791'den beri sürgünde olan Louis Stanislas Xavier (1755-1824), Paris'e geldi. İçinde ulusal egemenlik bulunan mevcut anayasa Kral yönetimiyle bağdaşmayacağı için yeni bir anayasa hazırlandı ve 4 Haziran 1814 tarihinde "Esas Teşkilat Fermanı" adı altında yayımlandı (Charte Consitutionelle).

1814 Şartı, Kral'ın halkına bir ihsanıydı, mutedildi ve monarşi niteliğindeydi. 1814 Şartı'na göre devletin kudreti Kraldan kaynaklanıyordu. Bununla birlikte bu kudretin kullanılma yetkisi halka da pay verildiğinden 1814 Anayasal Şartı'yla Fransa'da anayasal monarşiye geçilmişti. 1814 Anayasal Şartı'na göre kanun koyma yetkisi soyluların yüksek meclisiyle, eşitsiz oylu temsilciler meclisinden oluşan çift meclisli yasama organındaydı. Kral'ın yetkisi de başlangıç anayasalarına göre arttırılmıştı. Kral artık bu kanunların uygulanmasında mutlak yetkiliydi.²³⁸

1814 yılında başlayan Restorasyon dönemi, 1830 yılında liberal nitelikli düşünceler sonucu ortaya çıkan Temmuz Devrimi'yle sona erdi ve Fransa'da Louis-Philippe'in Kral olduğu ve burjuvazi tarafından desteklendiği Temmuz Monarşisi dönemi başladı. Bu yönetim değişikliği, 1814 yılında olduğu gibi 1830 yılında da sonrasında 1830 Anayasal Şartı olarak adlandırılacak bir anayasanın yapımına sebep oldu.

²³⁷ Ekinci, a.g.m., 2016, 161.

²³⁸ Abadan, N. (1952). "Constant ve Tarafsız Kuvvet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 7 (01), 202-204.

1830 Anayasal Şartı, 1814 Anayasal Şartı'nın üzerinde yapılan değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştı. 1830 Anayasal Şartı, artık Kral'ın halkına bir ihsanı değildi, halkın kendi eseri idi. Meclis tarafından hazırlanmış ve Kral'ın onayıyla birlikte ortaya çıkmıştı. Bu niteliği doğrultusunda 1814 Anayasal Şartı'nda olduğu gibi anayasal monarşiyi hükümet sistemi olarak kabul etmişti. 1830 Anayasal Şartı ulusal egemenlik ilkesini de tekrar kabul etmişti. Resmi din düzenlemesi Şart'tan kaldırılmış, sansür yasaklanmış, basın özgürlüğü gibi haklar Anayasal Şart'a yeniden eklenmişti. Bakanlar Kurulu'nun homojen bir kurul olarak düzenlenmesi de 1830 Şartı'yla getirilmişti.²³⁹

1830 yılında kurulan Temmuz Monarşisi'nin ömrü de çok uzun olmadı. Kurulduğundan itibaren birçok cumhuriyetçi ve işçi ayaklanmasıyla karşı karşıya kalan Temmuz Monarşisi, mali sermaye ve burjuvazi'nin desteğine rağmen 1848 Devrimleri sonucu yıkıldı. 1848 Devrimleri sonucu II. Fransız Cumhuriyeti kuruldu. Hükümet sistemi değiştiği için yeni bir anayasa yapılma yoluna gidildi ve 1848 Anayasası yapıldı.

1848 Anayasası'na göre egemenlik yurttaşların tamamına aitti. Her türlü iktidar ulusun gücü sayesinde ortaya çıkıyordu. Yasama ve yürütme erkleri birbirinden ayrıldı. Yasama gücü tek bir meclise, yürütme gücü ise Cumhurbaşkanı'na aitti.

1848 Anayasası'na göre, yasama meclisini ve Cumhurbaşkanı Fransız erkek nüfusu tarafından genel oy ile seçiliyordu. 1848 Anayasası ile Cumhurbaşkanı'na kanunların uygulanmasını gözetmek ve sağlamak görevi verildi.²⁴⁰

10 Aralık 1849'da Louis Napolyon Cumhurbaşkanı seçildi. 1848 Anayasası'nda yasama ile yürütme arasında bir uyuşmazlık çıkması durumunda bunun nasıl çözüleceğine dair düzenleme yapılmamıştı. Louis Napolyon bundan faydalanarak 2 Aralık 1851'de Meclis'i işgal ettirdi ve önde gelen üyelerini tutuklattı. Bunun yanı sıra 4 maddelik bir program hazırladı ve halkı 14 Aralık 1851'de bu programı oylamaya davet etti.

Bu 4 maddelik programda, halka genel seçim hakkı tanınması, Louis Napolyon'un 10 yıl daha Cumhurbaşkanlığı görevinde kalması, Bakanların Cumhurbaşkanı'na bağlı

²³⁹ Abadan, a.g.m., 1952, 204-205., Ekinci, a.g.m., 2016, 162.

²⁴⁰ Ekinci, a.g.m., 2016, 163.

olması ve yasama meclisi için yeniden seçim yapılması hususları mevcuttu. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde sonrasında Meclis-i Âyan'a karşılık gelecek ikinci bir meclisin kurulması öngörölmüşü. Bu oylama Louis Napolyon'un lehine sonuçlandı ve Louis Napolyon'un görev süresi 10 yıl daha uzatılmış oldu. Bu durumu 14 Ocak 1852 tarihinde 1852 Anayasası'nın yapılması ve 7 Kasım 1852 tarihinde Louis Napolyon'un III. Napolyon olarak taç giymesiyle birlikte II. Fransız Cumhuriyeti'ne son verilerek II. Fransız İmparatorluğu'nun kurulması izledi.

1852 Anayasası, 1852-1860 ve 1860-1870 tarihleri arasında iki farklı dönemde uygulandı. 1852 Anayasası, yürütmenin kuvvetlendirildiği bir anayasaydı. Bununla birlikte seçimle oluşan bir yasama meclisi de İmparatorluk'ta bulunmaktaydı. Bununla birlikte Fransız Anayasal Ekolü'nün bir özelliği olarak Anayasal ilerlemenin İmparatorluk dönemlerinde gerçekleşmemesinin başka bir yansıması olarak bu yasama meclisinin çalışması engellenmişti. Bu durum ülkedeki demokratik faaliyetlerin görünen unsuru olan seçim serbestisinin ortadan kaldırılmasıyla sağlanmıştı. 1860'tan 1870'ye giden dönemde ise İmparatorluğun içerisindeki liberal eğilimler arttı ve İmparatorluğun son döneminde yapılan bir plesibit ile ülkenin yönetim şekli İmparatorluk'tan anayasal monarşiye (liberal içerikli) dönüştürölse dahi, 1870 Prusya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine II. Fransız İmparatorluğu yıkıldı.²⁴¹

II. Fransız İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine 4 Eylül 1870 tarihinde III. Fransız Cumhuriyeti kuruldu.²⁴²

Çalışmamızın konusunu oluşturan Kanun-i Esasisi döneminde III. Fransız Cumhuriyeti vardı. III. Fransız Cumhuriyeti'nin anayasası ise 1875 Anayasasıydı. 1875 Anayasası'na göre, ülkenin yönetim şekli üniter parlamenter sistemdi. Yasama gücü çift yapılı bir meclise bırakılmıştı. Kanunların çıkarılması görevi bu çift yapılı meclisin göreviydi. Yürütme görevi ise 7 yıllık bir süre için çift yapılı meclisin ortak toplantısında oy çokluğuyla seçilen Cumhurbaşkanı'na aitti. Kanunların uygulanmasının gözetme ve sağlama görevi Cumhurbaşkanı'nın göreviydi.²⁴³

²⁴¹ Ekinci, a.g.m., 2016, 163-164.

²⁴² Bu dönem Paris'te, 18-26 Mart'tan 28 Mayıs 1871 tarihine kadar sonrasında Paris Kömünü olarak adlandırılacak sosyalist bir hükümette kurulmuştu.

²⁴³ Ekinci, a.g.m., 2016, 164.

Fransız Anayasal Düşünce Ekolü, Fransız İhtilali'nin sebebi olarak görülen mutlak monarşi'nin ortadan kaldırılması ve yönetim gücünün ulusa verilmesi amacı doğrultusunda ortaya çıkmıştı. Bu durum Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nün, 1791 Anayasası ile Anayasal Monarşi, 1793 Anayasası ile Meclis Hükümeti'nin kontrolünde üniter parlamenter sistem, 1795 ve 1799 Anayasalarıyla yürütmenin güçlendiği bir üniter parlamenter sistem, 1804-1814 arası İmparatorluk rejimi doğrultusunda sürecin durması, 1814 ve 1830 Anayasal Şartlarıyla tekrar Anayasal Monarşi, 1848 Anayasası ile tekrar üniter parlamenter sistem, 1852-1870 arasında İmparatorluk rejimi doğrultusunda sürecin tekrar durması ve en sonunda 1875 Anayasası ile yeniden üniter parlamenter sisteme dönülmesi gibi karışık bir sürecin içinden geçmesine neden olmuştu.²⁴⁴

Fransız Anayasal Düşünce Ekolü, oldukça karışık bir sürecin içinden geçtiği bu dönemde, yer yer yasamanın yetkilerini arttırmış, yer yer ise yürütmenin gücünü arttırmıştı. Anayasalar tarafından koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklerin de uygulanan hükümet sistemlerine göre değişiklik gösterdiği bu dönemde meclis yapısının dahi Anayasa'dan Anayasa'ya farklılık gösterdiği görülmekteydi. Bu doğrultuda Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nün gelişiminin lineer bir çizgide ilerlemediği, daha çok siyasi durumların yarattığı dalgalanmalar sonucu ortaya çıktığı söylenebilirdi.

Ortaya çıkış açısından Fransız Anayasal Düşünce Ekolü'nün, Osmanlı Devleti'ni etkilediği söylenebilirdi. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olacak Kanun-i Esasisi'nde de mutlak monarşi'nin yetkilerinin sınırlanması söz konusuydu. Bununla beraber Kanun-i Esasisi, Fransa'da olduğu gibi sultanlık makamını ortadan kaldırma amacı taşımadığı için meclis hükümeti sistemi gibi yasamayı mutlak şekilde yetkilendiren bir hükümet sisteminden ziyade, Sultan'ın var olan yetkilerini yasamayla paylaşması yolunu tercih etmişti. Fransa'da yapılanın aksine Osmanlı Devleti'nde bu keskin ayrımın yapılmaması, sonrasında Osmanlı Devleti'nde yürütmenin sahibi sultanın yasamaya karşı zaferini sağlayıp iktidarın tekrar monarşinin mutlak hakimiyetine geçmesine neden olacaktı.²⁴⁵

²⁴⁴ Ekinci, a.g.m., 2016, 157-164.

²⁴⁵ Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 271.

3. ANAYASAL ARAYIŞIMIZ: 1876 KANUN-İ ESASİSİ

3.1. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı

Arapça şart kelimesinden türetilen bir kavram olan **meşrutiyet** kelimesi, Farsça'da “anayasalı monarşi” anlamına gelmesine rağmen, kök dili olan Arapça'nın literatürüne girmemişti. Osmanlı Türkçesi'nde ise “anayasalı monarşi” anlamında kullanılan ilk tabir “nizâm-ı serbestâne” olarak Prens Fazıl Mustafa Paşa'nın 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e sunduğu mektupta kullanılmıştı. Bu tabir sonrasında İslâmî nitelikli “usûl-i meşveret” olarak kullanılmaya başlanmıştı. 1876 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet, şeriata uygun olması koşuluyla Sultan'ı sınırlayan bir anayasa ve bu anayasa çerçevesinde kurulacak kurumlarla ülkenin yönetilmesini amaçlayan siyasî bir rejim anlamına gelmekteydi.²⁴⁶

İslâm coğrafyasındaki ilk anayasa olan 1861 Tunus Kanunu, Mısır'da 1866 Fermanı'yla oluşturulan Meclis-i Şûrâi'n-nüvvâb, 1829 tarihinden kurulmaya başlanan Sırp “Meclis-i Şûrâ-yı Memleket”i (Skupština), 1831'de Eflak ve Boğdan'da kabul edilen “Teşkilât-ı Esâsiyye Nizamnâmesi” (règlement organique), Osmanlı Devleti'nde meşrutî rejimler oluşturan ilk anayasa ve temsili kurumlardı. Bunların yanı sıra 1861 Cebelilübnan Nizamnâmesi'yle bunu düzenleyen 1864 nizamnâmesi Lübnan'da karma bir idare meclisi kurulurken 1866 Fermanı'yla Girit adasında da karma nitelikli bir idare meclisi kurulması kararı alınmıştı. Yine 1862 Rum Ortodoks, 1863 Ermeni Grgoryen ve 1865 Yahudi Nizamnameleriyle dini cemaatler özelinde meşrutî rejimler kurabilme hakkı oluşmuştu.

Yani Yeni Osmanlılar Cemiyeti her ne kadar Avrupa'daki uygulamalardan etkilenmiş olsalar dahi Osmanlı Devleti'nde dini cemaatler ve özerk bölgelerde meşrutî uygulamalar ve bu uygulamalara kaynaklık eden hukuki metinler bulunmaktaydı.

Meşrutiyet kavramı Osmanlı Devleti'nde kavramsal olarak kullanılıyor olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde Sultan'ın muhalifleri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organları dışında, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği 30 Mayıs 1876 tarihine kadar tartışma konusu olmamıştı.²⁴⁷

²⁴⁶ Uzun, H. (2005). “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 153., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 326.

²⁴⁷ Bu basın yayım organlarına örnek olarak Muhbir ve Hürriyet gazeteleri verilebilirdi. Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 14-15.

Sultan V. Murad'ın tahta çıkış fermanında da “usûl-i idâre-i devletin bir esâs-ı metîn ve sahîh üzerine tesisi” ifade edilse bile meşrutiyet veya anayasa kavramlarından söz edilmemişti. Çünkü Tanzimat döneminin sonunda devlet adamı olup sultanın mutlak yetkilerinin sınırlandırılması için bürokratik ıslahat talep eden kişiler dahi anayasaya dayalı meşruti bir rejimin Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğunu düşünüyordu. Buna karşılık meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan kavramlarının Osmanlı Devleti için gerekliliği Yeni Osmanlılar hareketinin liderleri tarafından savunulmaya devam etmekteydi.²⁴⁸

16 Haziran 1876 tarihinde yaşanan Çerkez Hasan Olayı sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üzerindeki baskı arttığından dolayı Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi için Veliaht Abdülhamid'le görüşen Midhat Paşa, ona taht yolunu açmak için meşrutiyetin ilan edileceğinin garantisini aldı. Bu da Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişiyle birlikte iktidarın Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin eline geçmesine ve sürecin hızlanmasına neden oldu. Sultan II. Abdülhamid döneminde meşrutiyet ve anayasa çalışmalarına iki grup karşı çıktı. Bunlar sırasıyla ulema ve bürokrasinin içindeki muhalif gruplardı. Muhalif ulema meşrutiyetin, oluşturacağı meclisin içinde bulunacak gayrimüslimler nedeniyle İslâm'a aykırı olduğunu söylemişti. Ulema'da muhalif kesmin varlığıyla beraber meşrutiyet rejimini destekleyen bir grupta vardı. Hz. Muhammed'in gayrimüslimleri yönetimden uzaklaştırmadığını ifade eden bu kesim, İslâmi usullerin artık günümüz koşullarına göre yorumlanması gerektiğini de ifade etmişti. Ulemanın bu desteği karşısında muhalif ulemanın muhalefeti, muhalefetin liderleri olan Kara Muhyiddin, eski kazasker Şerif Efendi ve diğer meşrutiyet karşıtlarının tutuklanarak 1876 ekiminde sürgüne gönderilmesi sonucu sona ermişti.²⁴⁹

İkinci muhalif grup ise Cevdet Paşa'nın liderlik ettiği, meşrutiyetin siyaseten uymadığını iddia eden bürokratik gruptu. Bu muhalefet, 7 Ekim tarihinde “her halde şer‘-i şerif ile tatbik ve telif edilmesi lâzım geleceğinden tanzîmât-ı cedîdeyi ahkâm-ı şer‘iyye ve zarûriyyât-ı meşrûa-i zamânîyye ile tatbika kadir olacak ulemâ” olarak tanımlanan ve Midhat Paşa başkanlığında yirmi sekiz kişiden oluşan bir Kanun-i

²⁴⁸ Burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti Meclis için islami bir kavram olan “şûrâ-yı ümmet” kavramını kullanmıştı.

²⁴⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 317-318.

Esasisi Komisyonunun kurulmasını sağladı ve sonrasında Tersane Konferansı'nda etkisiyle birlikte I. Meşrutiyet ilan edilip Kanun-i Esasisi kabul edildi.²⁵⁰

Kanun-i Esasisi'nde son söz Sultan'a aitti. Çift yapılı bir Meclis sistemini benimsemiş olan Kanun-i Esasisi'nde, Meclis-i Âyan Sultan iradesiyle atanıyordu. Bu iki meclisin birleşimi ile ortaya çıkan Meclis-i Umumi Sultan'a bağlıydı ve Sultan meclisi feshetme yetkisine sahipti. Meclis-i Umumi'nin yasama yetkisi Sultan'ın onayına bağlıydı. Yasamanın yürütmeyi denetlemesi ancak Sultan'ın izniyle olabiliyordu çünkü Heyet-i Vükela Sultan'a karşı sorumluydu. Kanun-i Esasisi'nde temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesinin ancak kanunla yapılacağı düzenlenmişti fakat bununla beraber bu hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir düzen kurulmamıştı. Düzenlenen bu hak ve özgürlüklerde halkın siyasi haklarına ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştı.

Bu düzenlemeler doğrultusunda Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin meşruti bir düzen getirdiği söylenemezdi. Bu düzenlemeyle sadece, Sultan'ın zaten kullanmakta olduğu yetkileri anayasal güvence altına alınmıştı.²⁵¹ Bu durum Sultan'ın, 93 Harbi'ni sebep göstererek 1878 yılında Meclis-i Mebusan'ı tatil etmesine ve I. Meşrutiyet'i sona erdirmesine olanak tanıdı. Bu dönemde yeniden muhalefete geçen meşrutiyet taraftarlarında yaşanan jenerasyon değişimi 1895'ten itibaren meşruti rejim destekçilerinin Jön Türk olarak kabul edilmesine neden oldu. Jön Türklerin bu talebi, tıpkı Yeni Osmanlılarda olduğu gibi ulema kesiminden de destek görecekti.²⁵²

Jön Türklerin oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet talebi üzerine 1908 yılında II. Meşrutiyet kabul edildi ve Kanun-i Esasisi'nde, yasama-yürütme dengesi açısından yasama lehine ciddi düzenlemeler yapan 1909 değişiklikleri yapıldı. 1909 değişiklikleri sonrası yapılan düzenlemelerde yürütmenin gücünün tekrar artırılması fikri benimsense de, 1909 değişikliklerinden sonra Osmanlı Devleti topraklarında 1921 Anayasası'nın kabulüne kadar anayasal monarşi rejimi yani meşrutiyete geçiş sağlandı. 1921 Anayasası'nın kabulü sonrası, bulundurduğu “Hâkimiyet bilâ-kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” ve “İcra kudreti ve teşrî salâhiyeti milletin

²⁵⁰ Uzun, a.g.m., 2005, 153.

²⁵¹ Uzun, a.g.m., 2005, 154-155.

²⁵² Hoca Muhyiddin Efendi'nin ifadesiyle “bu asrın müceddidi ... bu meclisi küşâd ve millet-i İslâmiyye'ye hürriyet veren” olacaktır.

yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder” maddeleri doğrultusunda Osmanlı Devleti topraklarında meşrutiyet yönetim sistemine son verilmişti.

3.2. 1876 Kanun-i Esasisi Dönemini Ortaya Çıkaran Kişiler

3.2.1. Midhat Paşa

Ahmed Şefik Midhat Paşa (1822-1884), Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemi Osmanlı devlet adamıydı.²⁵³ Kendisine Midhat ismi amirlerinin kendisini beğenmesi sonucu “övülen” anlamında verilmişti.²⁵⁴ 1840'ta başladığı Sadaret Kalemi görevinde 2 yıl çalıştıktan sonra 1842 yılında sırasıyla Şam, Konya ve Kastamonu'nda divan kâtibi oldu. Bu dönem yolsuzluklar hakkında hazırladığı rapor Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından beğenilince başkentte çalışmaya başladı. 1851 yılında “Serhalife” görevine getirildi. Bu dönem Arabistan Müşiri olan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı (1813-1871, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) teftiş edip onun görevinden alınmasına neden oldu.

1852 yılında Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye'ye atandı. 1854 yılında Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa sadrazam olunca Midhat Paşa Rumeli'ye gönderildi. Rumeli'de yaptığı çalışmaları yeni sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya sundu. Bu çalışmalar sonucu yeniden ön plana çıkan Midhat Paşa Avrupa'ya gönderildi ve Fransızca öğrendi. 1859 yılında ise Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye Başkâtibi olup Kuleli Olayı'nda görevlendirildi.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa yeniden sadrazam olunca Midhat Paşa tekrardan başkentten Rumel'ye gönderildi ve Niş valisi yapıldı. Bu görevde başarılı olan Midhat Paşa, eşkiyalık olaylarını önledi, halkın barış içinde yaşamasını sağladı, sulama kanalları yaptırdı, kimsesiz çocuklara ıslahhaneler açtı, zirai kredi kooperatifleri kurdu, posta şirketlerini faaliyete geçirdi. Bu dönem, sonrasında Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'ne temel olacak Memleket Sandıkları'nı kurdu. Memleket Sandıkları ile devlet destekli kooperatif sistemine geçti. Bu başarıları sonrası Prizren eyaleti de Niş'e bağlandı. Midhat Paşa Niş'te yaptığı çalışmalar ve

²⁵³ Çocukluğu babasının naiplik görevi nedeniyle Vidin ve Lofça'da geçti. 12 yaşında İstanbul'a geri döndüğünde bir yandan Divan-ı Hümayun'da görev yaparken, Fatih Camii'nde Arapça, Farsça ve İslâm Hukuku gibi konular hakkında dersler aldı.

²⁵⁴ Özgüldür, Y.; Özgüldür, S. (1994). “1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5 (5), 311.

hizmetlerle çağdaş belediyeçiliğin kurulmasını sağlamıştı. Zamanla Osmanlı Devleti'nin her yerinde "Memleket Sandıkları" kuruldu. Midhat Paşa'nın bu başarısı sonrası, Osmanlı Devleti'nde vilayetler için nizamname yapılma kararı alındı. Fuat Paşa'nın başkanlığındaki bu komisyona Midhat Paşa da üye olarak çağrıldı.

Bu komisyon sonrasında "Tuna Vilayeti Nizamnâmesi"ni oluşturdu. Bu Nizamname doğrultusunda Tuna Vilayeti kuruldu ve buraya vali olarak Midhat Paşa atandı. 3 yıl süren bu görevde Midhat Paşa, Tuna Vilayeti'nin idaresini bu yeni nizamnameye göre düzenledi. Midhat Paşa köylerde İhtiyar Meclislerini, kazalarda ise İdare ve Deavi Meclisleri'ni kurdu. Bunun yanı sıra Vilayet Umum Meclisleri'ni de kurdu. Midhat Paşa, bu dönemde Tuna'da 3000 kilometre yol ve 1400 köprü yaptırdı. Yetimhaneler ve Islahhaneler kurdu. 1866 yılında telgrafi vilayete getirdi. "Tuna Telgrafi Vapurları"nı açtı. Vergilerin toplanması için "tahsildarlık" kurumunu kurdu. "Tuna" gazetesini yayımlamaya başladı.²⁵⁵

Midhat Paşa'nın bu çalışmaları Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki panslavizm faaliyetlerine aykırılık teşkil ediyordu. Bu yüzden Midhat Paşa hakkında "Mısır gibi imtiyazlı bir vilayet kurmaya çalışıyor" söylentileri çıkarıldı. Bunun üzerine Midhat Paşa 1868 yılında valilikten alınarak Şura-yı Devlet Başkanlığı'na getirildi.²⁵⁶ Midhat Paşa valilikten ayrılınca Bulgar İsyanı yaşandı. Bu isyanı bastırması için yeniden Tuna'da görevlendirilen Midhat Paşa isyanı bastırıp İstanbul'a döndü. Midhat Paşa, Şura-yı Devlet başkanlığını 1 yıl boyunca sürdürdü. 41 kişiden oluşan bu kurumda vatandaşlık, metrik sistem, emniyet sandığı, madenler ve sanayi mektebi gibi konular üzerinde çalıştı. Bu görev sonrası dönemin Sadrazamı Emin Ali Paşa tarafından Bağdat valiliğine atandı.

Midhat Paşa, Bağdat vilayetini üç sene boyunca yönetti. Bu görev döneminde 6. Ordu komutanı ünvanını da taşıyordu. Midhat Paşa bu valilik görevinde de başarılı oldu. Bu başarılar Dicle ve Fırat'ta vapur işletmelerinin kurulması, Fırat'ın temizlenmesi, Irak'ta sulama tesisleri açılması, Irak'ta petrol elde edilmesi, Bağdat'ta Sanat Okulu kurulması, Kuveyt'in Osmanlı idaresine bağlanması gibi faaliyetlerdi. 1871 yılında Sadrazam Emin Ali Paşa'nın ölümü üzerine Sadrazam olan Mahmud

²⁵⁵ Ortaylı, a.g.e., 2017, 270.

²⁵⁶ Kılıç, S. (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde uygulanması ve Mithat Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 109.

Nedim Paşa'nın (1818-1883) Tanzimat ıslahatlarına karşı olması nedeniyle Bağdat Valiliği görevinden istifa edip başkente gitti. Midhat Paşa'ya Sivas Valiliği görevi teklif edildi, bu görevi kabul etmeyen Midhat Paşa kendisine teklif edilen Edirne Valiliği görevini ise kabul etmek zorunda kaldı.

Midhat Paşa Edirne'ye gitmeden 31 Temmuz 1872 tarihinde Sultan Abdülaziz ile görüştü. Bu görüşme sonrası Sultan Abdülaziz tarafından sadrazamlık görevine getirildi. Genel olarak imar ve yolsuzluklarla ilgilendiği bu sadrazamlık görevinden 80 günün sonunda azledildi. Midhat Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra dönemin muhalifleri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katıldı. Bu Cemiyet'e katılmasından kısa süre sonra, önceki sadrazamlık döneminin de etkisiyle Cemiyet'in lideri oldu. Midhat Paşa bu dönemde cemiyet üyelerine sultanın mutlak iktidarının paylaşılması gerektiğini, bunun da meşruti bir sistem ve anayasayla birlikte gerçekleşeceğini ifade ediyordu. Midhat Paşa muhaliflere katıldığı bu dönemde devlette görevler almaya da devam etti. 1873'te Adliye Nazırı oldu, buradan kısa sürede azledilip Selanik valiliğine atandı. Bu görevi de sadece üç ay sürdü. 1875 yılında tekrar Adliye Nazırı oldu. Bu görevden ise Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı protesto etmek için kendi rızasıyla ayrılarak meclis ve anayasa fikri üzerinde çalışmaya devam etti.

Bu dönem ekonomik problemler yaşayan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi'ni yayımladı. Bu kararname ile Osmanlı Devleti maliyesinin iflas ettiğini açıkladı. Ramazan Kararnamesi sonucunda tüm Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin karşısına geçtiğini gören Yeni Osmanlılar Cemiyeti liderleri Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa, bu durumun değişmesi için Sadrazam ve Şeyhülislam'ın değişikliğini talep etmeye karar verdi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin medrese öğrencilerine düzenlediği Softalar İsyanı başarıya ulaşınca Sultan Abdülaziz, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli üyelerini devlette önemli konumlara getirdi. Midhat Paşa bu dönemde yeniden Şura-yı Devlet başkanı olmuştu.²⁵⁷

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, bu dönem Osmanlı Devleti'ne verilen Berlin Memorandumu sonucu monarşi yönetim sisteminin değişmesine ve Meşrutiyet sisteminin Osmanlı Devleti'nin yeni yönetim sistemi olmasına karar verdi. Bu doğrultuda Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine Meşrutiyet'i kabul edeceği

²⁵⁷ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 112.

düşünülen Veliht Murad'ın getirilmesi kararı alındı. Bu karar doğrultusunda 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine Sultan V. Murad tahta çıktı.²⁵⁸ Sultan Abdülaziz'in ölü bulunması üzerine Çerkes Hasan olayı yaşandı. Bu olayda Midhat Paşa dışındaki Cemiyet liderleri öldürüldü.

Çerkes Hasan olayı sonrasında Sultan V. Murad bunalıma girince tahttan indirildi ve yerine Midhat Paşa'ya Kanun-i Esasisi'ni yürürlüğe koyacağının sözünü veren Sultan II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra, Midhat Paşa tarafından 8 Ekim 1876 tarihinde anayasa taslağının hazırlanması için "Cemiyet-i Mahsusa" kuruldu. Cemiyet-i Mahsusa iki aylık çalışmadan sonra anayasa tasarısını Sultan'a sundu. Bununla beraber bu taslak henüz Sultan tarafından kabul edilmeden Midhat Paşa'nın isteği üzerine Krikor Odyan tarafından Prusya ve Belçika anayasaları metniyle değiştirildi. 17 Aralık 1876 tarihinde Midhat Paşa'nın 2. kez sadrazamlığa atanması üzerine 23 Aralık'ta 1876 Kanun-i Esasisi Sultan'ın iradesiyle yürürlüğe girdi.²⁵⁹

Berlin Memorandumu sonrası Balkanların durumu için İstanbul'da bir konferans yapılması planlanmıştı. Burada alınan kararlar, Midhat Paşa yönetimindeki Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Bu olay sonrası Sultan II. Abdülhamid, 5 Şubat 1877'de Midhat Paşa'yı sadrazamlık görevinden alarak ülke dışına sürdü. Aralık 1878'de atfedilen Midhat Paşa, Suriye Valisi oldu. Midhat Paşa 2 yıl süren valiliğinde yollar, köprüler ve okullar yaptırdı. Beyrut, Şam ve Akka'da geniş caddeler açtırdı. Mine kasabası ile Trablus şehri arasındaki yola bir tramvay hattı inşaa ettirdi ve çıkan Dürzi isyanını bastırdı. Bu başarılar Şam'ın özerk bir hal alacağı korkusunu yaratınca Midhat Paşa 1880 yılında Suriye Valiliği görevinden alınıp Aydın Valiliği görevine atandı. 9 ay süren bu valilik sürecinde, polis ve jandarma ekiplerini düzenledi. Suçlulara karşı çalıştı. Okullar inşaa ettirdi. Çeşme, Urla ve Seferîhisar yollarını yaptırdı.

Midhat Paşa bu başarıları üzerine yeniden Sultan II. Abdülhamid'in iktidarına bir tehdit olarak görülmeye başlandı. Bunun üzerine başkentten kendisi ve ailesinin öldürülmesi için bir seryaver gönderildi. Midhat Paşa bu olay üzerine 5 Mayıs 1881

²⁵⁸ Örenç, a.g.e., 2020, 237.

²⁵⁹ Bereilles, B. (1919). *La Diplomatie turco-phanarote. Introduction till Rapport secret de Karatheodory Pacha sur le Congrès de Berlin*, Paris, 25., Tunaya, T. Z. (1971). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 27., Erbil, a.g.e., 2006, 43-45.

tarihinde Fransız konsolosluğuna sığındı, fakat Fransız Konsolosluğu bu sığınma talebini geri çevirdi. Bunun üzerine Midhat Paşa 8 Mayıs 1881 tarihinde teslim oldu.²⁶⁰ Midhat Paşa Yıldız Mahkemesi'nde yargılandı ve idam cezası aldı. Bu yargılamayla birlikte ilk kez bir sadrazamın yargılanması yapılmış oldu.

Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid idam cezasını müebbet hapis cezasına çevirdi. Bu karar üzerine Arabistan'daki Taif Kalesi'ne gönderilen Midhat Paşa, burada 3 yıl gözetim altında tutulduktan sonra muhafızları tarafından 1884'te öldürüldü. Midhat Paşa'nın cenazesi 1951'de Taif'ten getirildi ve Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne defnedildi.²⁶¹

Midhat Paşa, başarılı belediyeçilik faaliyetleri sonrası Osmanlı Devleti'nde yükselerek 2 farklı dönemde sadrazamlık yapmış ve Osmanlı Devleti'nde ilk meşruti dönemi başlatan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin liderliğini üstlenmiş kişiydi. Midhat Paşa'nın devlet yönetimi hakkındaki düşünceleri belediyeçiliği döneminde şekillenmişti. Yerel yönetimlerin iyi anlamda yönetim sağladığı bölgelerin sayısının artmasının Osmanlı Devleti'ni bulunduğu konumdan kendiliğinden çıkaracağı fikrini kabul eden Midhat Paşa, söz konusu yerel yönetimlerin iyi yönetiminin gerçekleşebilmesi için bu yerel yönetimlerin gücünün artmasını ve Sultan'ın mutlak iktidarının paylaşılması gerektiğini düşünmüştü.

Midhat Paşa, bunun yanı sıra 1848 Devrimleri'nin fikir adamlarıyla da etkileşime geçmişti. Bu fikir adamlarının eşitlik temalı fikirlerinden etkilenen ve dönemin Birleşik Krallık büyükelçisiyle iyi bir iletişim kuran Midhat Paşa, söz konusu Sultan'ın mutlak iktidarının paylaşımının gerçekleşebilmesi için Birleşik Krallık'ta olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de anayasal monarşi niteliğinde bir meşrutiyet rejiminin oluşması gerektiği sonucuna varmıştı.²⁶²

Midhat Paşa'nın diğer fikri olan yerel yönetimlerin gücünün artırılması konusunda Alman İmparatorluğu'ndan etkilendiği görülmektedir. Alman İmparatorluğu, merkeziyetçiliğin çok da güçlü olmadığı, İmparatorluğu oluşturan şehir devletlerinin ise kendi yönetimleri açısından kuvvetli olduğu bir sisteme sahipti. Bu doğrultuda

²⁶⁰ Uygur, F. (2017). "Fransız Matbuatında Midhat Paşa Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21 (3), 657.

²⁶¹ Haydaroğlu, İ. (2004). "Mithat Paşa'nın Şehadetine Dair Bir Araştırma", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (35), 133-137., Berkes, a.g.e., 2022, 335.

²⁶² Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 399.

yerel yönetimlerin gücünün artırılması durumunu Osmanlı Devleti'ne adem-i merkeziyetçilik ismiyle uygulamak isteyen Midhat Paşa, Cemiyet'te Namık Kemal'in öncülüğündeki merkeziyetçilik destekçilerinin baskısı üzerine bu fikrinden vazgeçti ve Osmanlı Devleti'nde meşruti fakat merkeziyetçi bir sistem oluşturan Kanun-i Esasisi'nin kabulünü sağladı.

3.2.2. İbrahim Şinasi

İbrahim Şinasi (1826-1871), Türk yayımcı, oyun yazarı, gazeteci ve şairdi. İbrahim Şinasi, Tophane Müşiriyeti Mektubî'nde kâtip adayı olarak memuriyet hayatına başladı. Burada çalışırken Farsça, Arapça ve Fransızca öğrendi.²⁶³

Bu görevindeki başarıları sayesinde önce memurluk sonra ise hulefalık derecesine yükseldi. 1849 yılında Osmanlı Devleti tarafından yurtdışında ders alabilmesi Fransa'ya gönderildi. Mustafa Reşid Paşa onu yurtdışına gönderirken maliye alanında uzmanlaşmasını istese de İbrahim Şinasi Fransa'da edebiyat ve dil hakkında çalışmalarda bulundu. Fransa'da Ernest Renan (1823-1892), Alphonse de Lamartine (1790-1869), Pavet de Courteille (1821-1869) ve Paul Emile Littré (1801-1881) gibi edebiyat ve dil konusunda Fransa'da önemli görülen insanlarla arkadaşlık kurdu. Fransa'da yaşarken 1863 yılında basılacak “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye” (Osmanlı Darb-ı Meselleri Atasözleri) adlı eserini yazdı. Bu eseriyle Türkçe Atasözlerini Arapça, Farsça ve Fransızca karşılıklarıyla karşılaştırdı. 1851 yılında Société Asiatique'e üye seçildi.

1854'te Osmanlı Devleti'ne dönüp Tophane Kalemi'nde görev aldı. Bu görevi sonrası Meclis-i Maarif Üyesi oldu. Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlık görevine son verilmesi üzerine bu görevden uzaklaştırılan İbrahim Şinasi, 1857'de Mustafa Reşid Paşa tekrar sadrazam olunca görevine geri döndü. Mustafa Reşid Paşa'nın ölmesi üzerine Yusuf Kâmil Paşa'nın (1808-1876, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) koruyuculuğu altına girdi. 1859'te ilk kitabı “Tercüme-i Manzume”yi yayımlayan İbrahim Şinasi 1860'ta Agah Efendi'yle birlikte ilk Türk özel gazetesi olan Tercüman-ı Ahval Gazetesi'ni çıkardı. Aynı yıl Şinasi'nin Şair Evlenmesi adlı batılı tarzdaki ilk Türk tiyatro oyunu yayımlandı. Şinasi bu gazetede, abone ve tefrika gibi gazetecilik

²⁶³ Yılmaz, S. (2013). “Şinasi'nin Düşünce Dünyası ve Mustafa Reşid Paşa'ya Yazdığı Kasidelerin Tematik Tahlili”, *Gazi Türkiyat*, 1 (13), 158.

kavramlarını ilk kez kullanan kişi oldu. İbrahim Şinasi Tercüman-ı Ahval'den sonra 1862'te Tasvîr-i Efkâr gazetesi ve Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nı kurdu. Şinasi bu faaliyetleri bireysel sermayesiyle yapan ilk Osmanlı vatandaşı oldu. İbrahim Şinasi bir şiir seçkisi olan Müntahabat-ı Eş'ar adlı eserini kendi matbaasında yayımladı.²⁶⁴

İbrahim Şinasi, bir yandan da Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yazılan yazıları kendi matbaasında kitap haline getiriyordu. Bunların arasında Ahmed Vefik Paşa'nın Bahadır Han'dan çevirdiği "Uşal Şecere-i Türkî'si ve Hikmet-i Târîh'i", Kâtib Çelebi'nin (1609-1657) "Düstûr-ı'l-amel li-ıslâh-i'l-halel ve Mîzânü'l-hak fî ihtiyâr-i'l-ehak" adlı eserleri ve Mustafa Behçet Efendi'nin (1744-1834) yaptığı "Târîh-i Tabîi" çevirisi vardı.

İbrahim Şinasi Tasvîr-i Efkâr gazetesinde Namık Kemal ve Ebuzziya Mehmet Tevfik'i (1849-1913, Yazar ve Yayıncı) çalıştırdı. Tasvîr-i Efkâr gazetesinde Sultan Abdülaziz yönetimine getirilen eleştiriler nedeniyle 1863'te devlet memuriyetinden uzaklaştırıldı. Bu olay sonrası Sultan Abdülaziz'e muhalif Osmanlı Aydınları'nın oluşturduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılan İbrahim Şinasi, 1865'e kadar olan süreçte gazetesini yönetti. Yazılarında batılı bir dil kullanan İbrahim Şinasi'ye karşı "Ruzname-i Ceride-i Havadis" isimli gazetede Küçük Sait Paşa tarafından yapılan dil konusundaki eleştiriler Osmanlı Devleti tarihinde "Mesele-i Mebhusetü Anha" olarak bilinen ilk dil tartışmasını ortaya çıkardı.²⁶⁵

İbrahim Şinasi 1865'te Tasvîr-i Efkâr gazetesini Namık Kemal'in yönetimine bırakıp Fransa'ya gitti. Şinasi Fransa'da sözlük çalışmalarıyla ilgilendi. Bu dönem Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kendisinden istediği destek talebine bir karşılık vermedi. 1867 yılında Sultan Abdülaziz ile barıştı ve onunla birlikte Peşte'ye gidip oradaki Macar dil bilginleriyle görüştü. 1867 yılında İstanbul'a geri döndü fakat kısa süre sonra yeniden Paris'e gitti. Fransa'da kaldığı sürede Osmanlı Lügati için çalıştı ancak Osmanlı Lügati Sözlüğü'nü "tı" harfine kadar tamamlayabildi. Şinasi, 1869'da

²⁶⁴ Bu eser, o döneme kadar yazılan şiir kitaplarının aksine divan adıyla sunulmadı ve İbrahim Şinasi'nin bireysel sermayesiyle kendi matbaasında yayımlandı. O yüzden bu şiir seçkisi "divân tertip etme geleneğini kırma ve yıkma yolunda somut bir adım" olarak kabul edildi.

²⁶⁵ Pehlivanlı, H. (2005). "Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askeri Gazete ve Süreli Yayınların Yeri", *Atam Dergisi*, 21 (61), 246.

İstanbul'a döndü ve yeni bir matbaa açarak eserlerinin basımıyla uğraştı. 1871'de öldü.²⁶⁶

İbrahim Şinasi, halkçılık, anayasacılık ve batıcılık konularını tanıtan kişi olmuştu. 1860'lı yıllarda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne önderlik eden Şinasi, İstanbul'da çıkan Courrier d'Orient gazetesi ve Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yazdığı yazılarla meşruti monarşi, anayasanın gerekliliği ve Batıcılık düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde öncüsü oldu.²⁶⁷

1865'te Tasvîr-i Efkâr gazetesini Namık Kemal'in yönetimine bıraktıktan sonra Osmanlı Devleti'nden ve burada gerçekleşen siyasi faaliyetlerden kopan İbrahim Şinasi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ideoloğu olma ünvanını yine Namık Kemal'e bırakmıştı.²⁶⁸

Bu durum ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin yurtdışına çıktığı dönemde Cemiyet üyelerine karşı soğuk davranması İbrahim Şinasi'nin siyasi fikirlerinin Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından benimsenmesini engelledi.²⁶⁹

İbrahim Şinasi bu dönem Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden kendisini soyutlasa da ortaya çıkardığı laiklik ve ulusçuluk fikirleriyle onları etkilemişti. Bununla beraber bu soyutlama durumu sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin iktidarı elde edip I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasisi'ni ilan ettiği dönemde İbrahim Şinasi'nin Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için önerdiği Osmanlı Devleti'nin tamamen Avrupa modeline göre yeniden düzenlenmesini amaçlayan Batıcılık fikrinin yerine, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yeni ideoloğu olan Namık Kemal'in İslâmcılık, Osmanlıcılık, parlamentolu meşruti idare ve tabii hakların garanti altına alınmasının bir sentezi olan düşüncesinin uygulanmasına neden oldu.

3.2.3. Namık Kemal

Namık Kemal (1840-1888), Türk Milliyetçiliğin esin kaynağı olan yazar, devlet adamı, şair ve gazeteciydi. Asıl ismi Mehmet Kemal'di. Küçük yaşta Farsça ve Arapça

²⁶⁶ Bu sözlükten günümüze kadar gelen bir parça olmadı.

²⁶⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 277-278.

²⁶⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 283.

²⁶⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 283-284.

öğrendi. Dedesinin görevi nedeniyle Kars'a taşınıp burada divan edebiyatı, atıcılık, avcılık ve cirit dersleri aldıktan sonra başkente geri döndü.²⁷⁰

1855'te dedesinin görevi nedeniyle Bulgaristan'a gitti. Burada hece ve aruz vezni kullanarak şiirler yazdı. Bu şiirleri dinleyen dedesinin arkadaşı Şair Binbaşı Eşref Bey, Mehmet Kemal'e kâtip ve yazıcı anlamındaki "Namık" ismini verdi. 1857'de yeniden başkente dönüp Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda memuriyet hayatına başladı. Bu memuriyet hayatına sonrasında Gümrük Kalemi'nde devam etti. Bu dönemde şairler topluluğu Encümen-i Şuara'ya katıldı.

1863 yılında Tercüme Odası'nda çalışmaya başladı ve Şinasi'yle tanıştı. Bu dönemde Batı edebiyatı, fransızca, tarih ve hukuk öğrendi ve Şinasi'nin gazetesi Tasvîr-i Efkâr'da çalışmaya başladı. Burada çalışırken "hak, millet, vatan, hürriyet, millet meclisi" kelimeleri Osmanlı Devleti'nde yaygınlaştıran kişi oldu.²⁷¹

1865 yılında Şinasi ülkeyi terkedince Namık Kemal Tasvîr-i Efkâr'ı kendi çıkartmaya başladı. Aynı yıl sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dönüşecek İttifak-i Hamiyyet isimli derneğin kurucularından biri oldu. Bu dernek parlamento ve anayasa kavramlarını Osmanlı Devleti'ne getirmeyi amaçladığından bu doğrultuda Tanzimat iktidarını eleştirmeye başlayan Namık Kemal'in 1867 yılında yazdığı "Şark Meselesi" makalesi, Tasvîr-i Efkâr gazetesinin kapatılıp Namık Kemal'in Erzurum'a vali muavini göreviyle atanmasına neden oldu. Namık Kemal bu olay üzerine Sultan Abdülaziz iktidarına Mısır meselesi yüzünden muhalif olan Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın (1829-1875) davetini kabul ederek Paris'e gitti. Prens Mustafa Fâzıl Paşa bu dönemde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin lideriydi. Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sonrası Paris'ten Londra'ya geçen Namık Kemal Londra'da çıkarılan Muhbir gazetesinde çalışmaya başladı. Namık Kemal bu gazeteden Ali Suavi'yle anlaşamayınca ayrıldı. Sonrasında diğer Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleriyle birlikte Hürriyet gazetesini çıkarmaya başladı.

Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyareti sonunda Sultan ile ilişkilerini düzeltince muhalif Osmanlı Aydınları'na destek vermeyi kesti. Bunun üzerine Namık Kemal başta olmak üzere Osmanlı Aydınları, 1870 yılında Sadrazam

²⁷⁰ Tansel, A. F. (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara, 416.

²⁷¹ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 16.

Emin Ali Paşa'yla barışıp Osmanlı Devleti'ne geri döndü. Osmanlı Devleti'ne geri dönen Namık Kemal'in affedilme şartları arasında siyasi yazı veya eleştiri yazmaması şartı vardı. Bununla birlikte Sadrazam Emin Ali Paşa'nın ölümü üzerine Namık Kemal, 1872 yılında çıkarmaya başladığı İbret gazetesiyle yeniden muhalefete başladı. Bu dönemin sadrazamı Mahmud Nedim Paşa'yı eleştiren yazıları yüzünden Gelibolu'ya mutasarrıf olarak atandı. Gelibolu'da "Vatan yahut Silistre" adlı oyunuyla "Evrâk-ı Perişan" adlı eserini tamamladı. Namık Kemal, bu görevini sürdürürken bir yandan İbret ve Hadika gazetelerinde eleştiri yazıları yazmaya devam ediyordu. En sonunda Gelibolu'da kuduz salgınına karşı aldığı köpekleri sürgün etme tedbiri yüzünden görevinden alındı.²⁷²

1872 yılının sonunda başkente dönen Namık Kemal yeniden İbret gazetesinin başına geçti. Yazdığı bir makale sonrası gazetesi tekrar kapatılınca tiyatroyla ilgilenmeye başladı. Gelibolu'da tamamladığı “Vatan yahut Silistre” oyunu, 1 Nisan 1873 tarihinde Gedikpaşa'daki Agop Tiyatrosu'nda sahnelendi. Halkın oyundan etkilenip taşkınlıklarda bulunması sebebiyle İbret gazetesi kapatıldı ve Namık Kemal Mağusa'ya sürüldü. Bu sürgün durumu 38 ay sürdü.²⁷³

Sultan Abdülaziz'in Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından tahttan indirilmesi sonrasında başkente geri dönen Namık Kemal bir kahraman gibi karşılandı. Bunun üzerine Namık Kemal Hürriyet Kasidesi'ni yazdı. Sonrasında Sultan II. Abdülhamid tarafından Kanun-i Esasisi'nin hazırlanması için kurulan Cemiyet-i Mahsusa'nın bir üyesi oldu. Namık Kemal bu anayasa görüşmelerinde “Bir şey, ikilendi mi, muhakkak üçlenir de” beytiyle Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmekle tehdit edince yargılandı. Bu yargılama sonucu aldığı 6 ay hapis cezası sonradan beraate dönüştü. Bununla birlikte bu olay sonrası önce Girit'e sonra Midilli'ye mutasarrıf olarak atanarak başkentten uzaklaştırıldı.²⁷⁴

Midilli görevinde kaçakçılık sorununu çözdü. Gelirleri arttırdı. Türk okulları açtı ve Türk halkının sorunlarını ifade eden bir rapor yazıp bunu Bâb-ı Âli'ye sundu. Bu rapor sonrası 1882 yılında Nişan-ı Osmanlı madalyasıyla ödüllendirildi. Midilli'de “Vavelya”, “Murabba” ve “Vatan Mersiyesi” isimli şiirler yazdı ve Celaleddin

²⁷² Aydoğan, B. (2003). “Namık Kemal'in Mağusa Sürgünlüğü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (12), 17.

²⁷³ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 390.

²⁷⁴ Berkes, a.g.e., 2022, 335-336.

Harzemşah isimli oyununu tamamladı. Sultan II. Abdülhamid bu oyun sonrası onu bâlâ rütbesiyle ödüllendirildi. Kaçakçılık faaliyetleriyle mücadelesi sonrası kendisi hakkında yapılan şikâyetler yüzünden 1884 yılında Midilli mutasarrıflığı görevinden alınarak Rodos mutasarrıflığına atandı. Bu adadaki çalışmaları da başkent tarafından beğenildi ve sultan tarafından imtiyaz madalyasıyla ödüllendirildi. Rodos'ta Osmanlı tarihi hakkında eser yazmaya başladı. Bununla birlikte buradaki görevi de kendisi hakkındaki şikâyetler üzerine 1887 yılında sonra erdi ve Sakız Adası'na mutasarrıf olarak atandı ve burada 1888 yılında vefat etti.²⁷⁵

Namık Kemal, döneminin en önemli fikir, siyaset ve sanat insanlarından biri olmuştu. Başlangıçta eserlerini divan edebiyatının süslü yazısıyla yazsa da sonrasında Fransız romantizmi'nin etkisinde kaldı ve basit bir düz yazı kullanmaya başladı. Eserlerinde sanatı toplumun modernleşmesi için kullandı. Bunun yanı sıra eserlerinde kullandığı yurtseverlik, hürriyet, millet ve ilerleme gibi kavramlarla Türk milliyetçiliğinin edebi altyapısını oluşturdu. “Vatan Şairi” ve “Hürriyet Şairi” mahlaslarına sahip Namık Kemal, şiirin yanı sıra “eğlencenin en faydalısı” olarak nitelendirdiği tiyatro türünde de dram konulu eserler verdi. Namık Kemal Türkiye Cumhuriyet'nin kurucusu olacak Mustafa Kemal Atatürk'ü de kullandığı milliyetçi kavramlarla etkilemişti.²⁷⁶

Namık Kemal'in siyasi görüşleri ise 3 soru ve bu sorulara verilen cevaplar üzerinden şekillenmişti. Birinci soru olan Osmanlı Devleti'nin çöküş nedeni nedir sorusuna siyasi ve ekonomik sebepler cevabını vermişti. İkinci soru olan çöküş dönemini engellemek için yapılması gereken nedir sorusuna eğitim ıslahatları cevabını vermişti. Bu iki soruyu cevaplamasıyla birlikte yapılması gereken ıslahatlara nerden başlanması gerektiği sorusu onun son ve siyasi görüşünü açıklayan soru oluyordu. Namık Kemal'e göre ıslahatlar anayasaya sahip merkezîyetçi bir devlet kurmakla başlamalıydı.²⁷⁷

Ona göre Tanzimatla amaçlanan çağdaş bir devlet olsa dahi, sonuç Tanzimat dönemi devlet adamlarının despotluğu ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik geri kalmışlığı olmuştu. Bu da Osmanlı Devleti'ni Tanzimat ıslahatlarına başladığı konumdan bile daha kötü bir konuma getirmişti. Namık Kemal'e göre tüm bu sorunların çözümü

²⁷⁵ Milliyet. (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. İstanbul, 5448.

²⁷⁶ Bu etkilenme Mustafa Kemal Atatürk'ün Namık Kemal'i “Türk Milleti'nin yüzyıllardır beklediği sesi” olarak nitelendirmesine sebep olmuştu. Yazar Andrew Mango, Atatürk'ün Kemal isminin kaynağının Namık Kemal olduğunu iddia eder.

²⁷⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 288.

halkın temsil edildiği bir yönetim sisteminin kurulmasıydı. Namık Kemal sonrasında bu görüşünü geliştirerek devletin halkın tabii haklarını sağlamaktan başka bir şey yapmaması haline getirdi. Egemenlik halka teslim edilmeli ve bu halkta bu egemenliği seçtiği temsilciler yoluyla kullanmalıydı. Söz konusu temsilcilerin oluşturacağı kurum ise Meşveret Meclisleri olacaktı. Burada kullanılan kavramla birlikte İslâmcılık düşüncesi de anayasal rejimle bağdaştırılmış oluyordu. Namık Kemal’e göre adalet hükümlerinin uygulanması da olmazsa olmaz bir durumdu. Bu doğrultuda Namık Kemal’e göre ideal devlet, halkın rızasına dayanarak ortaya çıkan, şeriat hükümlerine uygun ve adalet çerçevesinde ortaya çıkmış kanunların uygulandığı bir devlettir.²⁷⁸

Namık Kemal bu düşünceleri doğrultusunda İslâmcılık, tabii haklar ve batı medeniyetinin ilerlemiş yanlarını bir araya getirerek Osmanlı Devleti’nde anayasal bir rejimin ortaya çıkmasını amaçlamıştı. Bu düşüncesi anayasal sisteme muhalif İslâmcılık düşüncesi destekçileri tarafından, Şeriat hükümlerinin zaten İslâm doğrultusunda en doğru temel kanunlar olduğu nedeniyle eleştirildi. Özellikle Cevdet Paşa tarafından dile getirilen bu fikre göre İslâmcılık hükümlerinin doğru uygulanması ve yetkin bir Sultan’ın devlet yönetimini yerine getirmesi durumunda Şeriat hükümleri dışında herhangi bir “Temel Kanun” a ihtiyaç duyulmayacaktı.

1865 yılında İbrahim Şinasi’nin Tasvîr-i Efkâr’ın yönetimini Namık Kemal’e bırakıp Fransa’ya gitmesiyle birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin ideoloğu Namık Kemal olmuştu. Kanun-i Esasisi’nin yapılma sürecinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti iktidar ortağı sıfatını kazandığından cemiyetin ideoloğu olan Namık Kemal’in merkeziyetçilik, anayasacılık, İslâmcılık ve tabii hakların (temel hak ve özgürlükler) düzenlenmesi hususundaki fikirleri Cevdet Paşa ve İslâmcılık fikrini savunan bürokratif muhaliflerin tüm itirazlarına rağmen Kanun-i Esasisi’nde uygulandı.²⁷⁹

3.2.4. Ali Suavi

Ali Suavi (1839-1878) Osmanlı fikir adamı ve yazardı. Türkçülük fikrinin ilk eylemcisi olarak kabul edilirdi.²⁸⁰

²⁷⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 292. Namık Kemal bu dönem Léon Cahun gibi Türkçülük fikrini ön plana çıkaran insanlarla düşünsel tartışmalara girmiş olsa dahi, bu kendisinde Türkçülük veya Turancılık gibi milliyetçi bir fikrin benimsenmesine yol açmamıştı.

²⁷⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 295.

²⁸⁰ Özgen, N. (2018). *Geçmişten Günümüze Osmanlı Tarihi*, Ankara, 60.

Memuriyet hayatına İstanbul'da kâtiplikle başladıktan sonra Öğretmenlik sınavını kazanıp “muallimi evvel” ünvanını aldı. Simav ve Kurşunlu'da görev yaptıktan sonra Bursa Rüşdiyesi'ne atandı. 1864'te Rumeli'ye atandı. Burada verdiği saray karşısı vaazlar sonrası bölgenin mülki idare amiri tarafından görevinden azledildi.

Bu olay sonrası 1866 yılında başkente döndü. Bu dönem üyesi olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti sayesinde 1867 yılında Muhbir gazetesinde eğitim alanında yazdığı yazılarla birlikte gazeteciliğe başladı. Başkentte verdiği vaazlar ve Muhbir gazetesinin 32. sayısında yayımlanan siyasi içerikli makalesi nedeniyle tutuklanarak Kastamonu'ya sürüldü. Bu olay sonrası Sultan Abdülaziz yüzünden Mısır hidivi olamadığını düşünen ve kendisini Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin lideri olarak isimlendiren Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın davetini kabul ederek 1867 yılında Fransa'ya gitti.²⁸¹

Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sonrası buradan ayrılarak Londra'ya geçen Ali Suavi, 1867 yılında “Muhbir” gazetesini burada çıkarmaya başladı. Ali Suavi'nin bu gazetede kullandığı üslup, Sultan Abdülaziz ile barışmayı amaçlayan Prens Mustafa Fâzıl Paşa'yı rahatsız ettiğinden gazete kapatıldı. Ali Suavi bu olay üzerine yazılarını Hürriyet gazetesinde yayımlamaya başladı. Bununla birlikte Londra dönemindeki yaşam tarzı ve fikirleri nedeniyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden uzaklaşan Ali Suavi 1869'da Fransa'ya gitti. Burada çıkardığı “Ulum” isimli gazeteyle Türkçülük akımını savundu.

1872 yılında Sultan Abdülaziz'in doğum günü sebebiyle Osmanlı Devleti'nde genel bir af çıkartıldı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyelerinin çoğu bu aftan yararlanırken Ali Suavi'ye İstanbul yasağı getirildiği için kendisi bu aftan yararlanmadı ve Fransa'da kaldı. Ali Suavi Osmanlı Devleti'ne ancak Sultan II. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkması sonrası kendisine verilen özel izin sonucunda döndü.

Ali Suavi bu yurda dönüş sonrası Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Midhat Paşa'ya muhalif yazılar yazmaya başladı.²⁸²

Artık tamamen muhafazakâr ve saltanat destekçisi bir fikre sahip olan Ali Suavi 1877 yılında Galatasaray Sultanisi müdürü oldu. Dönemin Maarif Nazırı olan, batı yanlısı ve liberal fikirlere sahip Mehmed Tahir Münif Paşa (1830-1910) tarafından görevden

²⁸¹ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 328.

²⁸² Bu yazıları sonrası Sultan II. Abdülhamid'in koruyuculuğunu kazandı ve Yıldız Sarayı Kütüphanesi Müdürlüğü'ne atandı.

alındı. Bu olay sonrası Sultan II. Abdülhamid saltanatına muhalif olan Ali Suavi, V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı baskınına örgütledi. Bu baskın başarısız oldu ve Ali Suavi, Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa (1831-1905) tarafından öldürüldü. Kendi ifadesine göre Ali Suavi'nin kaleme aldığı kitaplarının sayısı 127'ydı. Günümüze kadar gelen Ali Suavi eserleri arasında 14 kitap ile tercüme ettiği 4 eser bulunmaktadır.²⁸³

Ali Suavi'nin siyasi görüşleri Osmanlı Devleti'nde İngiliz tipi meşrutiyeti hâkim kılmak üzerine şekillenmişti. Bununla birlikte Fransız filozoflardan da etkilenen Ali Suavi halkın isteklerini hükûmete istedikleri gibi sunabilecekleri bir sistemden bahsederek Osmanlı Devleti'nde cumhuriyet düşüncesiyle ilgili ilk ifadelerde bulunmuştu. Ali Suavi, bununla birlikte Yeni Osmanlılar arasında dini konularla en çok ilgilenen kişiydi. İslâm dininde reformun gerekliliğini ifade edip, hutbenin her milletin kendi dilinde okunmasını savunmuştu. Ali Suavi bunun yanı sıra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde Şinasi'yle birlikte ulusçuluk, milliyetçilik kavramlarını ilk kez kullanan kişiydi. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin diğer üyelerinde olduğu gibi kendisinde de ortaya atılan tüm kavramları İslâmcılık düşüncesiyle birleştirme düşüncesi vardı. Bu da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ortaya çıkardığı Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı sonrası Milli Müslüman tepkinin oluşumunu sağlamıştı.

Ali Suavi'nin düşünsel yapısı en sonunda Osmanlı Devleti'nde saltanat dışında bir yönetimin, özellikle demokratik unsurların uygulanamayacağı yönünde şekillendi. Bu da Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun meşruti idareyle sağlanabileceğini düşünen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden uzaklaşmasına ve Sultan II. Abdülhamid'e yaklaşmasını sağladı. Sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yönetiminin otokratlaştığı düşüncesiyle ona isyan etmesi ise Çırağan Baskını ve ölümüyle sonuçlandı.

3.2.5. Ziya Paşa

Abdülhamid Ziyâeddin (1829-1880) Osmanlı Devleti'nin devlet ve fikir adamı, şair ve gazeteci kişiliğiydi.²⁸⁴

²⁸³ Ülken, Z. H. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 74.

²⁸⁴ Sancar, N. (1956). "Ziya Paşa'nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 5 (1), 1.

Memuriyete Sadaret Mektub-i Kalemî'nde kâtip olarak başladı ve klasik edebiyatta kendini geliştirdi. Dönemin önemli şair ve edebiyatçılarından geldiği “Lebib Efendi Konağı” toplantılarına katıldı. Görevindeki başarıları sayesinde dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa tarafından Mâbeyn-i Hümayun Katipliği'ne atandı. Bu dönem Fransızca öğrenip Moliere'nin Tartuffe isimli eserini “Tartüf yahut Riyanın Encamı” olarak çevirdi. Bu eser Türk edebiyatında ilk manzume piyes eseri oldu. Bu dönem Louis Viardot'un (1800-1883) “*Endülüs Tarihi*”, Pierre Adoplhe Cheruel'in (1809-1891) “*Engizisyon Tarihi*” adlı eserlerini Türkçeye çevirdi ve Encümen-i Şuara'ya katıldı. 1859 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam olan Emin Ali Paşa tarafından başkentten uzaklaştırıldı. Bu dönem yazdığı “Terci-i Bend” şiiriyle edebiyatta ün kazandı.²⁸⁵

132 beyit olan bu şiirde kâinat ve dünyaya yeni bir bakış getirilmiş ve Osmanlı hükümeti eleştirilmişti. Saraydan uzaklaştırıldıktan sonra Atina elçiliği ve Kıbrıs Mutasarrıflığı görevlerinde bulundu. 1861 yılında Paşa olan Ziya Paşa 1863'te Amasya, 1865'te Canik Mutasarrıflığı görevlerinde bulunduktan sonra 1866'da İstanbul'a döndü. Bu dönem kurulan İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden olan Ziya Paşa, Muhbir gazetesinde yazmaya başladı. 1867'de bu gazetede yayımlanan hicivleri yüzünden Kıbrıs'a atandı. Bu olay üzerine Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın yaptığı teklifi kabul ederek Fransa'ya gitti.

Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sonrası buradan ayrılarak İngiltere'ye gitmek zorunda kalan Ziya Paşa, burada Sultan'a “Ziya Paşa'nın Arzuhalı” isimli eserini sundu. Bu Eser, Sadrazam Emin Ali Paşa aleyhine yazılmış bir hicivdi. Ziya Paşa, sonrasında Namık Kemal'le birlikte Hürriyet gazetesini çıkarmaya başladı. 1868'de çıkan bu gazete içinde Ziya Paşa'nın Osmanlı hükümetini ağır bir şekilde eleştirdiği bir yazı bulunduruyordu. Bu durum, Prens Mustafa Fâzıl Paşa'yı rahatsız etti.

Fuat Paşa da gazeteyi engellemek için İngiliz yetkililerle görüşmelerde bulununca Ziya Paşa ve çevresindekiler maddi sıkıntılar yaşamaya başladı. Bu problemi Mustafa Fâzıl Paşa'dan sonra Mısır Hidivi İsmail'in desteğini alarak çözen Ziya Paşa gazeteyi çıkarmayı sürdürdü. Ziya Paşa'ya göre ülkenin problemi idareciler, Namık Kemal'e göre ise ülkenin problemi yönetim sisteminiydi. Namık Kemal'in eleştirileri Mısır

²⁸⁵ Solak, Ö. (2009). “Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ve Tanzimat Neslinde İlk Tereddütler”, *Turkish Studies*, 4 (3), 1999.

Hidivi'ni da içeriyordu. Bu yüzden Ziya Paşa ile tartışan Namık Kemal 1869'da gazeteden ayrıldı. Ziya Paşa gazeteyi önce Cenevre'de sonrasında Londra'ya yayımlamaya devam etti. Ali Suavi tarafından yazılan "Ali Paşa Muhakemesi" adlı makalede geçen "Ali Paşa'nın öldürülmesi gerekliliği" ifadesi yüzünden Ziya Paşa tutuklandı. Sonrasında serbest bırakılan Ziya Paşa önce Fransa'ya sonra İsviçre'ye gitti. İsviçre'ye gittiğinde gazeteyi taşbasma yöntemiyle çıkarsa da sonrasında gazeteyi kapatma kararı aldı. Hürriyet'in kapanmasıyla birlikte yeniden gazete çıkaramayan Ziya Paşa Sadrazam Emin Ali Paşa'nın ölümü üzerine Osmanlı'ya geri döndü.²⁸⁶

İstanbul'a dönünce çeşitli memuriyetliklerde görevlendirildi. 1876 yılı itibariyle Maarif Müsteşarlığı görevini sürdürüyorken Sultan II. Abdülhamid'in oluşturduğu Kanun-i Esasisi Komisyonunda yer aldı. Kanun-i Esasisi'nin ilanından sonra Sultan II. Abdülhamid, Ziya Paşa'yı Suriye'ye vali olarak gönderdi. Suriye valiliği sonrası Konya'da valilik yapan Ziya Paşa, 1878 yılında Adana'ya vali oldu. Adana'da eğitim ve kültürel anlamda ıslahatlar yaptı. Buraya bir tiyatro binası inşa ettirdi ve İstanbul'dan tiyatro heyeti getirdi. Tiyatro'da oynanması için bir piyes tercüme ettirdi. İmarla ilgili faaliyetlerde de bulunan Ziya Paşa 1880 yılında Adana'da vefat etti.²⁸⁷

Ziya Paşa, döneminin en üretken yazarlarından biriydi. Daha çok şiir tarzında eser verdi. Ziya Paşa Batılılaşma yanlısı ve ıslahatçı bir kişilikti. Türk edebiyatının geleneğine sahip çıkmasını istemişti. Ziya Paşa'ya göre şiir ve yazı dili, halkın dili olmalıydı. Ziya Paşa şiirlerinde divan şiir biçimlerini kullandı. Bu şiirlerde hak, adalet, uygarlık, hürriyet gibi kavramlardan bahsetti. "Terci-i Bend" ve "Terkîb-i Bend" adlı şiirlerinde ise gerçeği kavramanın imkansızlığı, Tanrı'nın egemenliği gibi metafizik konularını işledi.

1874-1875 yıllarında Fars, Arap ve Türk şairlerin şiirlerini "Harâbât" adlı şiir ansiklopedisinde topladı. Bu eser için yazdığı manzum önsöz, "Mukaddeime-i Harabat" adıyla ayrı bir eser olarak da basıldı.²⁸⁸ Ziya Paşa'nın manzum eserleri önce

²⁸⁶ Uçman, A. (2014). "Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Nâmık Kemal ve Ziya Paşa Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, 24 (1), 125.

²⁸⁷ <https://shorturl.at/kuBL4>, Erişim tarihi:30.06.2022.

²⁸⁸ Ziya Paşa'nın bu önsözde divan edebiyatına yaptığı övgü, Namık Kemal tarafından eleştirilmiş ve Namık Kemal'in bu önsöze karşılık olarak "Tahrib-i Harâbât" adlı manzumeyi yazmasına neden olmuştu.

Hamdi Paşa tarafından “Eş’ar-ı Ziya” adıyla, sonrasında Süleyman Nazif tarafından “Külliyyat-ı Ziya Paşa” adıyla birer ciltte toplandı. Ziya Paşa’nın Sadrazam Emin Ali Paşa’ya hiciv içeren “Zafername” adlı manzumesi de vardı. Ziya Paşa, siyasi konular üzerine küçük kitaplar da kaleme aldı. “Rüya”, “Veraset-i Saltanat-ı Seniyye”, “Ziya Paşa’nın Arzuhalı” bu eserlerdendi.

Gazetelerde yazdığı makalelerde ise Hürriyet’in 7 Eylül 1868 tarihli 11. sayısında yayımladığı “Şiir ve İnşâ” başlıklı makalesi çok ünlüydü. Bu makalede şiirde, halk şiirinden faydalanılması gerektiğini ve halkın anlayabileceği dilin kullanmasını söylemişti.²⁸⁹ Ziya Paşa siyasi fikir olarak da Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ne katkılarda bulundu. Şinasi, Ali Suavi ve Namık Kemal tarafından ortaya konulan fikirlerin geliştirilerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin plan ve programına girmesinde önemli rol oynayan Ziya Paşa, Tanzimat muhalefeti konusunda ise diğer Cemiyet üyelerinden ayrılmaktaydı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nde fikir olarak ön plana çıkan Şinasi, Ali Suavi ve Namık Kemal Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminde ortaya çıkan ıslahatlarla birlikte Osmanlı Devleti’nin kötüye gittiği konusunda Ziya Paşa’yla hemfikir vaziyetlerdi.

Bununla birlikte bu üç isim, her ne kadar çözüm yolu olarak birbirlerinden farklılaşsalar dahi yaşanan sıkıntıların sebebinin Osmanlı Devleti’nin yapısında olduğunu düşünüyor ve bu fikre uygun olarak çözümler getiriyorlardı. Ziya Paşa ise muhalefetini şahsileştirmiş ve Emin Ali Paşa’nın artan gücünü “Despotluk” olarak tanımlayarak onun şahsına karşı bir mücadeleye başlamıştı. Ziya Paşa bu fikri doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin yaşadığı problemlerden kurtulmasının yolunun Emin Ali Paşa’nın Sadrazamlık’tan uzaklaştırılmasıyla olduğunu ifade ettiği için, Osmanlı Devleti’nin yapısal problemlerine ilişkin yeni bir çözüm yolu sunmamıştı. Bu da onun Osmanlı Devleti’ne ilişkin fikirlerinin Cemiyet’te ön plana çıkmamasına neden oldu.

²⁸⁹ Donbay, A. (2001). “Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşâ Makalesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (10), 184.

3.2.6. Ahmed Cevdet Paşa

Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Türk hukukçu, tarihçi, şair, ilim ve devlet adamıydı. Başkentte astronomi, tarih, coğrafya, matematik öğrendi. Divançe'sinde bulunan şiirlerin belirli bir kısmını da bu dönem yazdı. 1843 yılında Şair Süleyman Fehim Efendi kendisine “Cevdet” mahlasını verdi.²⁹⁰

1844 yılında Rumeli'de kadı oldu. Bu durum sadece rütbe niteliği taşıdığından başkentten ayrılmadı ve 1845'te camilerde müderris olarak ders vermeye başladı. Dönemin Şeyhülislamı sayesinde Mustafa Reşid Paşa'yla tanıştı. Mustafa Reşid Paşa'yla beraber çalışmaya başladı, onun kanunlar hazırlamasına yardımcı oldu. Bu dönem Fransızca öğrendi.

1848 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın görevlendirmesiyle Romanya'ya gitti. 1849 yılında ilk Türk anonim şirketi niteliğine sahip Şirket-i Hayriye'nin kuruluş nizamnamesiyle, “Kavâid-i Osmâniyye” (Osmanlı Dil Bilgisi) adlı kitabı yazdı. Keçecizade Fuad Paşa'yla birlikte yazdığı Kavaid-i Osmaniyye, Türk dilinin ilk gramer kitabıydı ve 50 yıl boyunca ders kitabı olarak okutuldu.²⁹¹

1850 yılında Meclis-i Maarif'e üye ve Dar-ül-Muallimin'e (Öğretmen Okulu) müdür oldu. Dar-ül-Muallimin Okulu için giriş ve sınav konularında yönetmelik hazırladı. Bu dönem “Ma'lûmât-ı Nâfia” (Fâideli Bilgiler) kitabını da yazdı. Cevdet Paşa, her konunun sade ve Türkçe yazılabileceğine inanıyordu, herkesin okuma yazma bilmesi gerektiğini söylüyordu. Bu yüzden tüm eserlerini halkın anlayabileceği şekilde yazdı. 1851 yılında Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin kültürel olarak ilerlemesi için Fransız Bilimler Akademisi gibi bir akademinin kurulmasını planladı. Sultan Abdülmecid kendisine sunulan bu fikri uygun buldu ve Encümen-i Daniş kuruldu. Cevdet Paşa bu Encümen-i Daniş'in asli üyesi oldu. 1853 yılında Encümen-i Daniş'te Osmanlı tarihinin yazılması kararı alındı. Alınan bu karar doğrultusunda Cevdet Paşa'ya Osmanlı Tarihi'nin 1774-1826 yılları arasındaki döneminin yazılması görevi verildi. Bu dönem Mısır'a giden Cevdet Paşa çalışmanın 3 ciltlik kısmını yazıp sultana sundu.

²⁹⁰ Halaçoğlu, Y. (1985). “Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa”, *Ahmet Cevdet Paşa Semineri, Tarih Araştırma Merkezi*, 1., Ertan, V. (1964). *Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara, 9., Şimşirgil, A.; Ekinci, B. E. (2007). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul, 4.

²⁹¹ Özkan, N. (2006). “Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (20), 225.

Bu başarısı üzerine Cevdet Paşa 1854 yılında “Süleymaniye pâyesi” aldı ve yüksek müderris oldu. 1855 yılında ise resmi devlet tarihçisi olarak görevlendirildi. 1886 yılında tamamlanacak “Tarih-i Cevdet” adlı eserinin çoğu kısmını bu görevi yerine getirirken yazdı. Bu eserin yanı sıra dönemin siyasi olaylarına ilişkin “Tezâkir-i Cevdet” adlı eseri ve Peygamberler tarihine ilişkin “Kısâs-ı Enbiyâ” adlı eseri yazdı.

Ahmed Cevdet 1856 yılında önce Galata Kadılığına, sonrasında Mekke-i Mükerrreme kadılığı görevine atandı. Bu yılın sonunda “Meclis-i Âlî-i Tanzimat” üyesi olup kanun faaliyetlerine katıldı. 1861 yılında İstanbul kadısı oldu ve İbn-i Haldun’un “Mukaddime”sini çevirdi. Aynı yıl içerisinde “Meclis-i Âlî-i Tanzimat”, “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” olarak değiştirildi. Ahmed Cevdet bu meclisin de üyesi oldu. Bu yeni kurulan meclisin nizamnamesini de Ahmed Cevdet hazırladı. 1863 yılında Anadolu kazaskerliği ünvanıyla Bosna’ya gönderilen Ahmed Cevdet bir buçuk yıl süren bu görevinde, ıslahatlar gerçekleştirme konusunda başarılı oldu.²⁹² 1864 yılında gönderildiği Kozan’da da ıslahatlar konusunda başarılı olunca Şeyhülislam olması beklendi. Bunun yerine Sultan Abdülaziz onu ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına aldı.²⁹³

Ahmed Cevdet 1866 yılında paşa oldu ve Halep’e vali olarak atandı. Cevdet Paşa bu görevi 2 yıl sürdürdükten sonra 1868’de temyiz mahkemesi sıfatıyla kurulan “Divan-ı Ahkam-ı Adliye”nin başkanı oldu. Bu görevi sürdürürken hukuk sisteminde ıslahatlar yapılması gerektiğinin farkına vardı. Bu ıslahatların başında Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçlarına uygun bir medeni kanun yapılması vardı. Sadrazam Emin Ali Paşa Fransız medeni hukukunun çevirisinden yanayken, Cevdet Paşa ise İslam Hukuku’nun Hanefi geleneğinin sistematik bir halde kanun haline getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Cevdet Paşa’nın bu fikri kabul gördü ve başkanlığını Cevdet Paşa’nın yaptığı Mecelle Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet sonrasında Mecelle kitabını hazırladı. Cevdet Paşa 1873’te Maarif Nazırı oldu. Nazırlık görevi boyunca tüm okul tahsil seviyeleri için ders programı hazırladı. “İbtidâiyye” adında modern niteliklere sahip bir ilkokul açtı. Cevdet Paşa bu ıslahatların yanı sıra Türkçe dil bilgisi için “Kavâid-i

²⁹² Bu görevindeki başarısı sonrası daha önce ilmiye sınıfında kimsenin hak kazanamadığı 2. rütbeden “Nişan-i Osmâni” ile ödüllendirildi.

²⁹³ Akman, Z. (2019). “Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, ? (43), 232.

Türki”, mantık için “Mi’yâr-ı Sedad”, edebiyat için “Âdâb-ı Sedad” adlı kitapları yazdı.

1874 tarihinde Yanya valiliğine atanan Cevdet Paşa bu görevi sonrası başkente dönüp Adliye Nazırı oldu. Cevdet Paşa Ticaret mahkemelerini Nazırlığa bağladı ve Osmanlı Kanunlarını içeren “Düstur”u yayımlattı. Bunların yanı sıra hâkimlerin çalışmalarında kolaylık sağlamak için “Ceride-i Mehâkim” adlı eseri yayınladı.

I. Meşrutiyet’in ilan edilmesi sonrası Cevdet Paşa Bulgar İsyanları ile ilgilenmesi için Rumeli’ye atandı. İsyanlar konusunda başarılı olan Cevdet Paşa, başkente dönünce önce Adliye sonra Maarif Nazırlığı görevlerinde bulundu. 1878’de Suriye valiliğine atanan Ahmet Cevdet Paşa, Kozan’da çıkan Kozanoğlu Ahmet Paşa isyanını bastırdı. Bu olay sonrası başkente çağrılan Cevdet Paşa önce Ticaret ve Ziraat Nazırı sonrasında Küçük Mehmed Said Paşa (1838-1914) kabinesinde Adliye Nazırı oldu. Bu nazırlık döneminde 1880 yılında Mekteb-i Hukuk’un açılmasını sağladı ve burada dersler verdi.

1881 yılında Sultan Abdülaziz’in ölümüne ilişkin kurulan Yıldız Mahkemesi’nde Adliye Nazırı olarak görev yaptı. Cevdet Paşa 1882’de nazırlıktan ayrıldı ve üç buçuk yıl boyunca eserleriyle ilgilendi. 1886’da son kez Adliye Nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa dört yıl süren bu görevi sonrası siyaset hayatına son verdi. 1895’te vefat etti.²⁹⁴

Cevdet Paşa, Mecelle’yi kaleme alarak İslam hukukunu Osmanlı tarihinde ilk kez kitaplaştıran kişiydi. Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi ve Sultan II. Abdülhamid döneminde beş defa adliye, üç defa eğitim, iki defa vakıflar, bir defa içişleri ve bir defa ticaret ve ziraat nazırlığı yaptı. Bu devirde Osmanlı Devleti’nde hazırlanan kanunların ve kurulan kurumların büyük kısmı Cevdet Paşa tarafından yapıldı. Cevdet Paşa yaptığı bu hukuki düzenlemelerde şekil açısından batılı uygulamalardan yararlanırken esas yani içerik anlamında şer’i uygulamaları kullanma üzerine bir anlayış geliştirmişti.²⁹⁵

Bu düşünce onun her ne kadar İslâmcılık düşüncesini benimsemiş olmasına neden olsa da Batı temelli yapılacak ıslahatlara diğer İslâmcılık düşüncesi mensubu kişiler kadar uzak olmamasına neden olmuştu. Bu da Cevdet Paşa’nın, Tanzimat düşüncesiyle asıl

²⁹⁴ Gündüz, M. (2012). *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara, 87-88.

²⁹⁵ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 130.

amaçlanan Osmanlı Devleti'nde Doğu ve Batı kültürünün olumlu noktalarını alarak güçlü bir sentez yaratma düşüncesinin bir devlet adamı olarak görünümü niteliğine sahip olmasını sağlamıştı.

3.2.7. Mustafa Celaleddin Paşa

Konstanty Borzecki (1826-1876), Leh asıllı Osmanlı Paşası'ydı.²⁹⁶

Küçük yaşlarda Lehçe, Rusça, Latince, Almanca ve Fransızca öğrenmişti. 1848 Devrimlerinden etkilenen Konstanty Borzecki, arkadaşlarıyla birlikte Poznan'daki eylemlere katıldı. Bu eylemlerin Prusya tarafından bastırılması sonucu hapse gönderildi. Hapisten çıktıktan sonra önce Fransa'ya gitti, Fransa'dan sonra ise Polonyalı devrimcileri Rus İmparatorluğu'na iade etmeyen Osmanlı Devleti'ne sığındı.

Harita çizim yeteneği ve birkaç yabancı dil bilmesi sebebiyle Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın dikkatini çekti. Osmanlı Ordusu'nun harita şubesine yüzbaşı rütbesiyle katıldı. Sonrasında Müslüman olup Mustafa Celaleddin adını aldı. Bu dönemde siyasi yazılara başladı.²⁹⁷

Mustafa Celâleddin Paşa 1869 tarihinde Fransızca olarak yazıp Sultan Abdülaziz'e ithaf ettiği "Les turcs anciens et modernes" (Eski ve Modern Türkler) adlı kitabı yazdı. Bu kitapta, Osmanlı Devleti'nin birliği, devamlılığı ve refahı için yapılması gerekenleri anlattı. Bunun yanı sıra kitapla Türkleri Avrupalılara anlatmaya çalıştı. Kitaptaki diğer konular ise eski Türk kavimleri, Türk kültürü, Türk tarihi, Osmanlı'nın kuruluşu ve Türk diliydi. Mustafa Celaleddin Paşa bu kitapta Türk kavramını yeniden tanımlayarak Türkçülük fikrini Osmanlı Devleti'nde ilk ortaya atan kişi oldu.²⁹⁸

Bu yönüyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni etkiledi. Bu etkilenen kişiler arasında Şemseddin Sami, Mehmed Emin Yurdakul, Yusuf Akçura ve Ahmed Vefik Paşa gibi isimler vardı. Mustafa Celâleddin Paşa bu kitabında, Türkler'in Avrupalı olduğunu, Türkçe'yle Avrupa dillerinin bağlantılı olduğunu söylemişti. Söz konusu kitabın ikinci baskısı Paris'te yapıldı. Bu baskı Mustafa Kemal Atatürk'e Ali Fuat Cebesoy tarafından hediye edilecekti. Anıtkabir

²⁹⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>, Erişim Tarihi: 16.10.2021.

²⁹⁷ Akbaba, Y. (2017), "Eski Türk Tarihi Araştırmalarının İki Öncü İsmi: Mustafa Celaleddin Paşa ve David Léon Cahun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (42), 537.

²⁹⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 221-222.

Müzesi'nde bulunan bu kitapta, Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaptan etkilendiği ve kitap hakkında çeşitli notlar aldığı görülmektedir.

Mustafa Celaleddin Paşa, Osmanlı Devleti tarihçiliğinin hanedan tarihçiliğinden ulus tarihçiliğine geçişine ilişkin değişimdeki etkin isimlerdendi. Mustafa Celaleddin Paşa bu dönem Rusların Slav kavimleri arasındaki en barbar halk olduğunu, Türk kavminin ise Dünya'nın en önemli, en medeni ve en kadim halkı olduğunu iddia etti. Bu görüşünün yanı sıra Latin uygarlığının Türk kökenli olduğu tezini ortaya attı. Mustafa Celaleddin Paşa'ya göre bu durum Latince kelimeler ve yerleşim alanlarının isminin Türkçe'yle olan benzerliği sayesinde ispatlanıyordu.²⁹⁹

Mustafa Celaleddin Paşa o dönem Osmanlı Devleti ile Rus İmparatorluğu arasında gerçekleşen tüm savaşlara katıldı. Askeri kolordu komutanı rütbesiyle katıldığı 1875 Karadağ Olayları'nda karnından yaralandı. Bu yaralanmadan altı ay sonra ise hayatını kaybetti.³⁰⁰

Mustafa Celaleddin Paşa, Léon Cahun'la birlikte Osmanlı Devleti'nde var olan düşünce akımları arasında en son ortaya çıkan “Türkçülük” fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan kişiydi. Diğer düşünce akımlarının aksine oldukça geç benimsenen Türkçülük fikrinin ideolojik temellerini “Eski ve Modern Türkler” adlı eseriyle ortaya koydu. Bu eserinde Türk Tarihi, Türklerin özellikleri, Türk Dili ve Türk kültürü gibi kavramları açıklamaya çalışan Mustafa Celaleddin Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni ideolojik olarak etkileyemese bile, onların ardılları olacak Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideologlarına kavram olarak temel niteliği görecekti.

3.2.8. Menâpirzâde Nuri Bey

Yusuf Paşazâde Nuri Bey (1844-1906) Osmanlı müzisyeni ve siyasetçiydi. Menâpirzâde Nuri Bey 1853'te Harem-i Hümayun'a kâtip oldu. Sonrasında memurluğa Tercüme Kalemi'nde devam etti.³⁰¹

²⁹⁹ Copeaux, É. (2016). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İstanbul, 31.

³⁰⁰ Akbaba, a.g.m., 2017, 537.

³⁰¹ Alparslan, Y.; Yakar, S.; (2009). *Maraş Meşhurları*, Ankara, 154.

Bu görevinde tanıştığı ve Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat çalışmalarını yetersiz bulan çalışma arkadaşlarıyla birlikte “İttifak-ı Hamiyyet” adında bir örgüt kurdu. Bu örgüt sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin temeli olacaktı. Menâpirzâde Nuri Bey, Belgrad Ormanı'nda örgütün yaptığı ilk toplantıda örgüt başkanı seçildi.

Örgüt, 5 Haziran 1867 tarihinde Tanzimat döneminin önemli devlet adamları olan Emin Ali Paşa, Fuat Paşa ve Mehmed Rüşdi Paşa'nın öldürmesini planladı. Bu plan ortaya çıkınca 3 Haziran 1867'de Osmanlı Devleti tarafından bu örgüte karşı geniş bir tutuklama faaliyeti başlatıldı. Menâpirzâde Nuri Bey, yokluğunda yapılan yargılama sonucu Akka'da 15 yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Menâpirzâde Nuri Bey bu ceza üzerine Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'ya geçtikten sonra önce Mustafa Fâzıl Paşa'nın yanına, sonrasında ise Jersey Adası'na geçti. Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği Fransa ziyaretinde de Jersey Adası'nda bulunmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in ziyareti sonrası 1869 yılında Paris'te çıkarılmaya başlanan “İttihat” gazetesinde yazar oldu. 1870'teki Prusya-Fransa Savaşı'nda Paris'te şehrin savunmasına katıldı. Paris'in teslim olması sonrası Belçika'ya Agâh Efendi'nin (1832-1887) yanına gitti. Menâpirzâde Nuri Bey, çıkarılan genel af sonrasında başkente döndü. Namık Kemal'in çıkardığı İbret gazetesinde Paris Komünü hakkında yazılar yazdı.³⁰²

Namık Kemal'in yazdığı Vatan yahut Silistre oyunu 1873 yılında Gedikpaşa Tiyatrosunda sahnelenince Menâpirzade Nuri Bey, İbret gazetesinin kapanmasına neden olacak bir övgü yazısı yazdı. 131 numaralı İbret gazetesinde yazılan bu yazı sonrası tutuklanan Menâpirzade Nuri Bey tutuklanan diğer kişilerle birlikte başkentten uzaklaştırıldı. 3 yılı aşkın bir süre Akka'da sürgünde kaldı.³⁰³

1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine Sultan V. Murad'ın geçmesi üzerine başkente geri döndü. Sürgünden döndükten sonra Meclis-i Sıhhiye üyesi oldu. Bu sürgün döneminde yaşadıklarını “Akka” isimli eserinde anlattı.

Sultan V. Murad yerine tahta çıkarılan Sultan II. Abdülhamid'i şehzadeliğinden beri tanıdığı için saltanat yanlısı bir düşünceye geçti. Sultan II. Abdülhamid döneminde

³⁰² <https://shorturl.at/kNQR5>, Erişim tarihi: 16.10.2021

³⁰³ Aydoğan, a.g.m., 2003, 17-18.

onun “İttihad-i İslam” faaliyetlerini destekledi. Bu dönem mâbeyn katipliği, sultanın has müşavirliği ve tütün rejisi komiserliği gibi görevler yaptı. Menâpirzâde Nuri Bey’e bu faaliyetleri nedeniyle 1888 tarihinde “bâlâ” rütbesi verildi. Menâpirzâde Nuri Bey 1906’da vefat etti.³⁰⁴

Menâpirzade Nuri Bey, siyasi ve gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra edebiyatla da uğraşmıştı. Birkaç kitabı, makaleleri, şiirleri vardı. Batı ve doğu müziği konusunda yetkin olan Menâpirzâde Nuri Bey, flüt ve piyano çalardı. Bu dönem güfteler ve besteler de yapmıştı.³⁰⁵

İbnülemin Mahmut Kemal İnal (1871-1957), "Nûr-ü'l Kemâl" adlı biyografik eserde Menâpirzâde Nuri Bey’in hayatını anlattı.

3.3. Osmanlı Aydınlarının Örgütlenmesi: Yeni Osmanlılar Cemiyeti

3.3.1. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Ortaya Çıkışı

Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1865 yılında kurulmuş olsa dahi, kavram olarak kullanımı daha eski bir döneme aitti. Yeni Osmanlı kelimesinin tarihte ilk olarak 1828’de Charles Macfarlane (1799-1858) tarafından dönemin neslini anlatmak amacıyla kullanıldığı görülmüştü. 1855’te Jean-Henri-Abdoloynme Ubiceni (1818-1884), Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemi neslini “jeuene turquie de Mahmut ve jeuene Turquie d’Abdul Medjid” olarak açıkladı. Yeni Osmanlıları bir kavram olarak kullanan ilk kişi ise Hippolyte Castille (1820-1886) oldu.

Yeni Osmanlı kavramının, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nden önce kullanılıyor olmasının sebebi Avrupa’da yaşanan isyanlardı. Avrupa’da 1800’lü yıllardaki tüm muhalifler Yeni veya Genç sıfatıyla ortaya çıkmıştı. Bu duruma Genç Almanya akımı, Genç İtalya akımı ve Genç Polonya akımı örnek verilebilirdi. Avrupa’da yaşanan bu akımları oluşturan kişiler edebiyatla uğraştıklarından bu akımlar edebi akım niteliği taşıyordu.³⁰⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’de aslında Osmanlı Basını’yla birlikte ortaya çıkmıştı. Bu dönem Osmanlı Aydınları’nın ortak özelliği, gazetecilik faaliyetleriyle

³⁰⁴ Koray, E. (1990). “Meslek Kuruluşu ve Faaliyeti”, Belleten, 54 (211), 1161.

³⁰⁵ Üsküdar Belediyesi web sitesi, Reji komiseri Menâpirzâde Nuri Bey Türbesi, Erişim tarihi:16.10.2021.

³⁰⁶ Berkes, a.g.e., 2022, 282.

uğraşmalarıydı. Bu doğrultuda çıkarılan Tercüman-ı Ahval, Tasvîr-i Efkâr, Muhbir ve Hürriyet gibi gazeteler Osmanlı Aydınlarının fikirlerini halka yansıtma amacı taşımaktaydı. Bu basın süreci, Avrupa'daki çağdaşlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yönetime karşı ortaya çıkan muhalefetin aynı zamanda edebi bir nitelik de taşımasını sağlamıştı.³⁰⁷

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde de Avrupalı muhalifler gibi muhaliflik durumu tek bir fikir çerçevesinde toplanmamıştı. Yeni Osmanlılar'ın ortak noktası, Tanzimat'a karşı muhalefet ve mutlak monarşinin sona erdirilip yerine meşruti monarşinin getirilmesi idi.

Yeni Osmanlılar, kendi dönemindeki muhalif akımlardan farklı özellikler de taşımaktaydı. Örneğin Avrupalı muhalifler burjuvazi iken, Yeni Osmanlılar devlet çalışanıydı. Avrupalı muhalifler üretir, Yeni Osmanlılar aktarırdı. Halk açısından bakılırsa Avrupalı muhalifler öğrenci, Yeni Osmanlılar öğretmendi.³⁰⁸

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, esasında Sultan Abdülaziz'in Tanzimat dönemine muhalifti. Bu muhalefet durumunun temelinde Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkardığı Tanzimat Osmanlıcılığı'nın, Islahat Fermanı'ndan sonra Emin Ali Paşa'yla birlikte değişmesi bulunmaktaydı.

1839'da ortaya çıkan Tanzimat Osmanlıcılığı, Batıcılıktan yararlanmasına rağmen onu merkez almamıştı. Tanzimat Osmanlıcılığı'nı oluşturan Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Müslüman Türk aydın kesmin koruyucusu olmuştu.

Islahat Fermanı'yla birlikte ise ortaya Emin Ali Paşa'nın Tanzimat Osmanlıcılığı çıktı. Bu yeni Osmanlıcılık, geleneksel değerleri terk eden, İslamcılık, Türkçülük gibi kavramlardan faydalanmayan, tamamen Batı temelli olup tebaanın ırkı veya mezhebine önem vermeden mutlak bir eşitlikten bahseden bir üst kimlik olarak ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra bu dönemi ortaya çıkaran Emin Ali Paşa dönemin Osmanlı Aydınları ile, kendisine yapılan muhalefetten dolayı anlaşmazlıklar yaşayan ve bu grup tarafından sürekli olarak tenkit edilen bir kimseydi. Emin Ali Paşa'nın kendisine yapılan eleştirilere verdiği karşılık Osmanlı Aydınları'nda onun bir despot olduğu

³⁰⁷ Davison, H. R.; Çev. Akinhay O. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, İstanbul, 201. Ortaylı, İ. (1989). "Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6 (?), 1702.

³⁰⁸ Kılıçbay, M. A. (1985). *Osmanlı Aydını*, İstanbul, 60.

fikrinin oluşmasına ve Mustafa Reşid Paşa'ya karşı bir özlem duyulmasına neden oldu. Bunun yanı sıra Islahat Fermanı'nın getirdiği mutlak eşitlik kavramının devleti yıkıma götüreceği fikri de aydınlar arasında mevcuttu.

O dönemde İslamcılık ve Türkçülük gibi Emin Ali Paşa Osmanlıcılığı'nda kullanılmayan fikirleri savunan bu aydınlar, Islahat Fermanı sonrası Tanzimat ıslahatlarının yetersiz ve yanlış olduğu konusunda hem fikirdi.³⁰⁹

Bu da aydınların Menâpirzâde Nuri Bey başkanlığında 1865 yılında Belgrad Ormanları'nda İttifak-ı Hamiyyet (Yurtseverler Birliği) adıyla, sonrasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak bilinecek dönemin ıslahatlarını yetersiz bulan muhalif bir örgüt kurmasına sebep oldu.³¹⁰ Bu örgüt 5 Haziran 1867 tarihinde Emin Ali Paşa, Fuat Paşa ve Mehmed Rüşdi Paşa'nın öldürülmesini planladı. Bu plan ortaya çıkınca 3 Haziran 1867'de Osmanlı Devleti tarafından örgüte karşı geniş bir tutuklama faaliyeti başlatıldı. Bu olay sonrası olayla doğrudan bağlantısı olmayan kişiler tutuklanmadı fakat çeşitli devlet görevleriyle başkentten sürüldü.

Başkentten sürülen Osmanlı Aydınları, Mısır Hidivliği'nin kendisine verilmemesi sonucu Sultan Abdülaziz'e karşı muhalefete başlayan Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın himayesi altına girek yurtdışına kaçtı. "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" adını verdiği muhalif Osmanlı Aydınları'nın başına geçen Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın amacı, Hidivlik mevzusu sebebiyle mevcut yönetime karşı etkili bir muhalefet oluşturmaktı.³¹¹

Bu dönem Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alan örgüte Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agâh Efendi gibi Osmanlı Aydınları da katılmış ve Cemiyet'in 245 üyesi olmuştu. Artık yurtdışına taşınan muhalif mücadele Mustafa Fâzıl Paşa'nın 1867'de Sultana yazdığı ve içerisinde parlamentolu bir meşrutî monarşi talebi bulunan mektubun Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanmasıyla yeniden başladı. Bu dönemde Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerinde Muhbir ve Hürriyet gibi gazeteleri yayımladı.³¹²

³⁰⁹ Sungu, a.g.e., 1940, 844.

³¹⁰ Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara, 32.

³¹¹ Berkes, a.g.e., 2022, 278-279. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 334-337.

³¹² Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 331.

Sultan Abdülaziz'in yurtdışı seyahati sırasında Mustafa Fâzıl Paşa, Sultan'la anlaşarak yurda geri döndü ve cemiyetin önemli üyeleri arasında fikir ayrılıkları oluşmaya başladı. Maddi desteğin kesilmesi ve yaşanan edebi anlaşmazlık üzerine zor dönemler geçirmeye başlayan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, gerek Sultan Abdülaziz'in doğum günü sebebiyle çıkarılan genel af gerek ise Sadrazam Emin Ali Paşa'nın ölümü gibi sebepler doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne geri döndü.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri krizlere çare bulunamaması, Emin Ali Paşa'nın ölümü üzerine görev yapan sadrazamların Tanzimat reformları ve devlet yönetimi gibi konularda başarısız olması gibi sebepler, Midhat Paşa'yı başkan olarak seçen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin güçlenmesine sebebiyet verdi.³¹³ Cemiyet askeri kesimden de destek görünce, Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1876'da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi ve tahta Sultan V. Murad'ı geçirerek iktidarı ele geçirdi.

Cemiyet Montesquieu (1689-1755) ve Rousseau (1712-1778) gibi dönemin demokratik kuramcılarından etkilenmişti. Bu da Osmanlı Devleti'nin iktidarı Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne geçtiğinde, devletin mutlak monarşiyle yönetilmesine son verilmesine ve merkezinde anayasa olan meşruti bir monarşiye geçilmesini sağlayacaktı.³¹⁴

3.3.2. Yeni Osmanlıların Faaliyetleri ve Bakış Açısı

3.3.2.1. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin plan ve programı

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin cemiyet plan ve programı hakkında tek bir metin bulunmamaktaydı. Bununla birlikte cemiyetin kuruluş toplantısında konuşulanlardan amaçlananın Sultan'ın mutlak monarşi iktidarına son verilip yerine meşrutiyet sisteminin getirilmesi olduğu anlaşılmıyordu. Bu siyasi söylemin yanı sıra halkın hukuken eşitliğini sağlamak, halkın hukuken güvencesi ve Osmanlı toplumunda adaleti sağlamak amaçlanmıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu vaatlerini gerçekleştirmek için basın yolunu kullanacaklarını ifade ediyorlardı.³¹⁵

³¹³ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 400.

³¹⁴ Koray, E. (1983). "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, 47 (186), 582.

³¹⁵ Kurdakul, N. (2000). *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Ankara, 14., Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 308.

Bu vaatler dışında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri arasında bir fikir birliğinden bahsedilemezdi. 1865 yılında ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, içinde Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslâmcılık başta olmak üzere oldukça fazla sayıda düşünce akımını savunan üyeler bulundurmaktaydı. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin savunduğu görüşler temel olarak üç ana başlıkta toplanabilirdi.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde savunulan birinci görüş, Cemiyet'in plan ve programda var olan meşruti idarenin oluşabilmesi için kuvvetler ayrılığının ve anayasal yapının gerekliliği idi. Bu görüşe göre anayasal yapılanma temsil, meşveret ve şûra gibi İslâmi usuller ve kavramlarla ortaya çıkarılmalıydı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde savunulan ikinci görüş, Osmanlı toplumunun düzenlenmesine ilişkindi. Ziya Paşa'yla Ali Suavi'ye göre toplumun zengin kesminin, fakir halka olan kötü davranışları toplumdaki en temel problem idi. Tanzimat ıslahatlarının toplum düzenini düzeltmek yerine daha da kötü bir hale getirdiği de iddia ediliyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde savunulan üçüncü görüş ise, Osmanlı Devleti'nde yapılan Tanzimat ıslahatlarının yetersizliği idi. Tanzimat ıslahatları ile oluşturmaya çalışılan modern Osmanlı Devleti'nin oluşturulamadığı, Osmanlı Devleti'nin modern hale getirilmesinin ancak modern idari kurumlarla oluşturulabileceği söyleniyordu. Bunun yanı sıra bu idari kurumlarda oluşacak bir idari kurum kültürünün Osmanlı Devleti için mutlak bir öneme sahip olduğu ifade ediliyordu.³¹⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin plan ve programı olarak ifade edilen metinlerde hürriyet, vatan ve millet gibi o döneme kadar Osmanlı Devleti'nde kullanılmayan fakat esasında Fransız İhtilali sonrası oluşan kavramlar kullanılmıştı. Bu kavramlar Batı terimleri olmakla beraber, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin düşünceleri doğrultusunda Arapça karşılıkları kullanılarak ifade edilmişti.³¹⁷

Bu kavramları Osmanlı Devleti'nde ön plana çıkaran Namık Kemal'in bu dönem ileri sürdüğü tezler günümüz Afrika'sında yapılan çalışmalarda dahi etkili oldu. Senegal'li Leopold Sedar Senghor (1906-2001, eski Senegal Başbakanı), vatan ve milleti “atalarımızdan bize kalan miras, bir toprak parçası, bir soy, bir dil ya da en azından bir şive” şeklinde Namık Kemal'den yaptığı alıntıyla tanımlamıştı.³¹⁸

³¹⁶ Berkes, a.g.e., 2022, 287-295.

³¹⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 266-267.

³¹⁸ Karpaz, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara, 42.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu plan ve programlar doğrultusunda basın yoluyla Osmanlı tebaası ile etkileşime geçti. Yeni Osmanlılar Cemiyeti Tasvîr-i Efkâr gazetesiyle Avrupa hukuku ve anayasa kavramlarını halka anlatırken, yurtdışında çıkarılan Hürriyet'te yayımlanan “Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar”la Osmanlı Devleti'ne uygun anayasa fikrini halka tartışmaya açtı. İttihad gazetesinde ise hukuk, özgürlük ve eşitlik kavramı anlatıldı, Meşrutiyet sistemi ve görevler açısından uzmanlaşmanın faydaları ifade edildi. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yaşadığı tehlikelere ilişkin çözüm önerileri yayımlandı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne göre Tanzimat Fermanı ve sonrasında ortaya çıkan Tanzimat Dönemi ıslahatları iyi niyetli düzenlemeler olsa bile uygulamalarda yapılan hatalar nedeniyle Osmanlı vatandaşları arasında din ve mezhep ayrılığı ortaya çıkmış ve Islahat Fermanı'yla birlikte Avrupa'nın bu konuda Osmanlı Devleti'ne müdahale şansı oluşmuştu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu duruma tepki gösteriyor ve bu durum düzeltilmesi gerektiğini savunuyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne göre Osmanlı vatandaşları bir bütün olarak bu duruma karşı harekete geçmeliydi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu tepkisi Osmanlı Devleti'ndeki ilk milli Müslüman tepkinin oluşmasına neden oldu. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti ıslahatlar konusunda çağdaşlık kavramını benimsemişti.³¹⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin buradaki amacı Batı ideolojisinden gelen bilim, fen ve teknolojiyi, İslâmcılık ideolojisiyle birleştirmek ve Osmanlı Devleti'ni kurtararak yeniden muasır medeniyet seviyesine çıkarmaktı.³²⁰

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin plan ve programına siyasi açıdan bakıldığında da tek bir fikirden bahsedilemezdi. Her ne kadar Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tamamı Osmanlılık fikrinde birleşmiş olsa dahi bu Osmanlıcılığa nasıl ulaşılacağı konusunda Anayasacı Liberalizmden Modernist İslamcılığa, Türkçülükten Sosyalizme kadar çeşitli fikirler üyeler arasında tartışılmıştı.³²¹

Siyasi anlamda belirli bir süreden sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde dört temel fikir ön plana çıkmıştı.

³¹⁹ Mardin, Ş. (2021). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 88.

³²⁰ Timur, a.g.e., 2018, 112.

³²¹ Ortaylı, a.g.m., 1989, 1702., Berkes, a.g.e., 2022, 284-285.

Bu fikirlerden birincisi İbrahim Şinasi'nin Batıcılık fikri doğrultusunda Batı medeniyetinin ıslahatlarının alınması üzerineydi. Bu fikir Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tarafından İslâmcılık fikrinin hâkim kılınması doğrultusunda desteklenmeyince İbrahim Şinasi kendisini siyaset ve Cemiyet'ten uzak tutmaya başlamıştı.

Bu fikirlerden ikincisi Ali Suavi'nin Osmanlı Devleti'nde demokrasinin imkânsız olduğuna ilişkin düşüncesi idi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri arasında yurtdışında yaşanan problemler ve meşruti monarşinin tek çözüm yolu olarak kabul edilmesi, Ali Suavi'nin siyasi fikirlerinin cemiyet tarafından benimsenmemesine sebep olmuştu. Bu olaydan sonra Ali Suavi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden uzaklaşarak demokrasi fikrinden tamamen kopmuş ve saltanat destekçisi olmuştu.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde ortaya çıkan üçüncü fikir Midhat Paşa'ya aitti. Midhat Paşa'ya göre devlet adem-i merkeziyetçilik fikri doğrultusunda federal bir rejimle yönetilmeliydi. Midhat Paşa o dönem ortaya çıkmış Alman Birliği'nin merkeziyetçi olmayan federal yapısından etkilenmişti. Dini farketmeksizin tüm tebaanın oluşturacağı bir meclis sonucu yönetilecek devletin, o dönem Tersane Konferansı'nda bu gerekçeyle karar almak isteyen Avrupalı Devletleri durduracağını düşünüyordu. Bununla birlikte bu görüş Namık Kemal tarafından savunulan merkeziyetçi görüş karşısında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden çok destek bulamadığı için uygulanmadı.³²²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde ortaya çıkan son siyasi fikir ise Namık Kemal'in parlamentolu idarenin mutlak suretle Osmanlı Devleti'nde uygulanması gerektiğine ilişkin düşüncesi idi. Bu fikir diğer üç fikrin aksine Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde mutlak olarak kabul edildi. Bu fikir Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde meşrutiyetin mutlak suretle Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli haline getirilmesi ve anayasanın yürürlüğe konulması olarak kabul edildi.³²³

Bu tartışmalardan sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Namık Kemal'in parlamentolu idarenin zorunluluğu fikri üzerine çalışmalar yaptı. Namık Kemal bu fikrinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde yeniden İslâmcılık düşüncesinin ön plana çıkmasını, Batı

³²² Berkes, a.g.e., 2022, 311-312.

³²³ Mardin, a.g.e., 2021, 89.

medeniyeti'nin bilim, fen ve teknolojinin alınmasını ve tabii haklar düzleminde temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını istemişti. Yeni Osmanlılar Cemiyeti anayasa çalışmalarını yaparken bu düşünceler doğrultusunda planlama yapmıştı.

Bu çalışmalar sonucu 23 Aralık 1876 tarihinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin lideri Midhat Paşa önderliğinde anayasa olarak Kanun-i Esasisi kabul ettirildi. Kanun-i Esasisi'yle birlikte Sultan anayasal olarak sınırlandırılmış ve aynı tarihte ilan edilen I. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı Devleti'nde meşrutiyete geçildi.³²⁴

3.3.2.2. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin dünya görüşü

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tanzimat Fermanı'nı ve Mustafa Reşid Paşa'nın ortaya çıkardığı ıslahatları desteklemekle birlikte, Islahat Fermanı'nı ve Emin Ali Paşa'nın ortaya çıkardığı ıslahatları eleştiriyordu. Burada yapılan eleştirinin sebebi Tanzimat Osmanlılığı'nın, Emin Ali Paşa döneminde Islahat Fermanı'nın da etkisiyle daha farklı bir Tanzimat Osmanlılığı'na dönüşmesiydi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1856 sonrası Osmanlıcılığa ek olarak uygulanan diğer düşünce akımlarının eşit olarak uygulanması yerine, Batıcılığın diğer düşünce akımlarına göre özellikle İslâmcılığı dışlayacak şekilde daha kuvvetli bir şekilde uygulandığını iddia ediyordu.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne göre bu durum Islahat Fermanı'yla gerçekleşmişti. Islahat Fermanı'na kadar Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar, Gayrimüslimlere göre daha üstün bir konumdaydı. Mutlak bir eşitlik amaçlayan Islahat Fermanı sonrasında bu durum ortadan kalkmıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ne Avrupalı Devletlerin yaptığı müdahaleleri de Islahat Fermanı'nın Paris Barış Antlaşması'nın içeriğinde var olması nedeniyle sahip olduğu uluslararası niteliğe dayandırmıştı.

Bu dönemde Osmanlı Aydınları'nın muhalif örgütlenmesi olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Emin Ali Paşa'nın yaptığı ıslahatlara ve Batıcılığa eleştiri getirdi ve İslâmi usüllere geri dönülmesini talep etti. İslâmcılık fikrinin İslâm dininin modernleşmesi olduğunu ifade eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlıcılığı modern bir İslâm düşüncesiyle zenginleştirmeyi amaçlıyordu.

³²⁴ Hayta, N.; Ünal, U. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara, 174.

Bu doğrultuda Cemiyet üyeleri İslâmcılık kavramlarını çokça kullandı. Örneğin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin gazetelerinde “adalet, bi'at, icma-i ümmet, meşveret” gibi kavramlar kullanılıyordu. Bunun yanı sıra İslâm'daki kıyas kavramı da ıslahatların dine uygunluğunu ifade etmekte kullanıldı. Islahatların İslâmi temellere sahip olması düşüncesi karşılık buldu ve Cemiyetin üye sayısı arttı.³²⁵ Üye sayısı artan Yeni Osmanlılar Cemiyeti söylemlerini sertleştirerek Osmanlı Devleti'nin birliğinin, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan kavramların sentezlenmesi sonucu oluşan Osmanlı-Müslüman milliyetçiliğinin benimsenmesi yoluyla sağlanacağını ifade etmişti.³²⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, bu teoriyi ortaya atarken Islahat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan azınlıkların bağımsızlıkları için ayaklanacaklarını düşünmüşlerdi. Büyük Britanya, Rusya ve Fransa tarafından oluşturulan ve “Şark Meselesi” adı verilen, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan düşünce bu teori doğrultusunda engellenmek isteniyordu.³²⁷ Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu teoriyle yetinmeyip ideal yönetim şeklini de tartışıyordu. Örneğin Ali Suavi, “Demokrasi: Hükümet-i halk, Müsavat” adlı eserinde demokrasi kavramını tartışmaya açıp, demokrasinin Osmanlı Devleti'ne uygun bir yönetim şekli olup olmadığı sorusunu ortaya atmıştı. Ali Suavi burada demokrasiyi kavram olarak dar anlamda cumhuriyet yani halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlamıştı.³²⁸

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı-Müslüman milliyetçiliği teorisi doğrultusunda devletin yapısını tamamen değiştirmeyi amaçlayan devrimci düşüncelere de sahipti. Bununla beraber bürokratik açıdan bakıldığında ise Tanzimat dönemi ortaya çıkan devlet kurumlarının ve Bâb-ı Âli'nin varlığını sürdürmesini istiyorlardı. Bu da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Bâb-ı Âli tarafından ortaya çıkarılan ıslahatlar ve düşüncelere karşı muhalefet ederken, bir yandan da burada oluşan bürokrasiyi korumak istemeleri anlamına geliyordu.³²⁹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin dünya görüşünde İslâmcılık düşüncesinin ön planda olması da muhalifleri tarafından Şeriat hükümlerinin zaten Osmanlı Devleti için

³²⁵ Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, 95., Findley, V. C. (2019). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul, 105.

³²⁶ Karpat, K. (2010). *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, 61., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 281.

³²⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 61-63.

³²⁸ Türköne, M. (1994). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul, 113.

³²⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 286.

“Temel Kanun” niteliği taşıması nedeniyle eleştiriliyordu. Osmanlı Devleti’nde şeriat hükümleri dışında bir anayasanın yapılması temelde İslâmcılık düşüncesine ters düşmekteydi. Bununla beraber Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nde Sultan’ın konumuna ilişkin bir fikir birliği de yoktu. İslâmcılık düşüncesine göre Sultan’ın İslâm dünyasının halifesi sıfatına sahip olması nedeniyle sınırlandırılmaması gerekirken Anayasa’nın yapılma amacının bu durum olması başka bir çelişki daha oluşturmuyordu. Bu çelişkilerin ortadan kaldırılamaması, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin iktidarı ele geçirdiğinde dahi bürokrasiyi kontrol edememesine ve Sultan’ın konumunun çok güçlü kalmasına neden oldu. Bu iki durum sonrasında Sultan II. Abdülhamid’in Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin gücünü kırarken büyük bir sıkıntı yaşamamasını sağlayacaktı.

3.4. 1876 Kanun-i Esasisi

3.4.1. 1876 Kanun-i Esasisi’nin Oluşumu

3.4.1.1. 1876 Kanun-i Esasisi’nin oluştuğu ortam

Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri konular başta olmak üzere sıkıntılar yaşaması Osmanlı Devleti’ni Avrupa medeniyetini kendisine rehber olarak almak zorunda bırakmıştı. Osmanlı Devleti’nde oluşan anayasa ve parlamento talebi yine Avrupa’da gerçekleşen olaylar sonucu ortaya çıktı. 1848 Devrimleri sonrası ortaya çıkan Islahat Fermanı, toplumda mutlak bir eşitlik vadeliyordu. Bu mutlak eşitliğe muhalif olan Osmanlı Aydınları’nın kurduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ne göre bu durum düzeltilmezse Osmanlı Devleti yıkılacaktı. Islahat Fermanı’nı ortaya çıkaran Emin Ali Paşa’nın şahsına karşı Cemiyet tarafından yapılan muhalefet, sonrasında “Tanzimat Despotluğu’na karşı muhalefet” olarak adlandırdıkları bir sistem eleştirisine dönüştü. Bu sistem eleştirisinin özünde Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin hepsinin Osmanlı Devleti’nin demokratikleşmesi talebinde bir araya gelmesi vardı.³³⁰

Bu demokratikleşme talebi doğrultusunda Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından, Osmanlı Devleti’nde o döneme kadar uygulanan mutlak monarşinin yerine, Sultan’ın yetkilerini halk tarafından seçilen bir yasama organıyla paylaştığı anayasal monarşi yani meşrutiyet ve bu durumu güvence altına alacak bir anayasa isteniyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin bu istek doğrultusunda basın yoluyla yaptığı

³³⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 282-287.

eleştiriler, bu üyelerin çeşitli devlet görevleriyle başkentten sürülmelerine neden oldu. Bu görevleri kabul etmeyerek Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın önerisi üzerine yurtdışına kaçan Cemiyet üyeleri, muhalefeti yurtdışından sürdürmeye başladı. Bu dönem basın faaliyetlerine ağırlık veren Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Cemiyet'in lideri Mustafa Fâzıl Paşa'nın muhalefetten vazgeçmesi ve cemiyet üyeleri arasında çıkan fikir uyuşmazlıkları nedeniyle problemler yaşamaya başladı.³³¹

Bu durum Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerini maddi ve manevi olarak zor duruma sokmuş vaziyetteydi. Dağılma aşamasına gelen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri, Emin Ali Paşa'nın ölümü ve Sultan Abdülaziz tarafından çıkarılan genel af ile birlikte İstanbul'a dönme kararı aldı.

Emin Ali Paşa'nın ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nde 1867 yılından itibaren aralıklarla devam eden Bulgar ve Hersek İsyanları tekrardan başladı. Osmanlı Devleti'nin bu isyanları bastıramaması sonucu Balkanlarda Müslüman halk ve Bulgar halk arasındaki problemler giderek arttı.³³² Bu durum Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı müdahalelerde bulunmasına neden oldu ve Osmanlı Devleti'nde siyasi yönden istikrarsızlık oluştu. Bu siyasi istikrarsızlık sonrasında ekonomik problemlere de neden oldu. Osmanlı Devleti ortaya çıkan bu ekonomik problemleri de çözemeyince 30 Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi'ni yayımlayarak maliyesinin iflas ettiğini açıkladı.

Tüm bu siyasi ve ekonomik problemler sürerken, Osmanlı Devleti'nde daha öncesinde sadrazamlık yapmış Midhat Paşa'nın liderliğini yapmaya başladığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti bürokratik ve askeri anlamda destek görmeye başlamıştı. Meşrutî monarşi ve Sultan'ın mutlak yetkilerinin kısıtlanmasıyla Osmanlı Devleti'nin mevcut problemlerinin çözüleceği iddiasını savunmaya devam eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti, mevcut gidişat karşısında Sultan Abdülaziz'den Sadrazam ve Şeyhülislam'ın değişikliğini talep etmeye karar verdi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin medrese öğrencilerine düzenlediği Softalar İsyanı başarıya ulaşınca Sultan Abdülaziz, Sadrazam olarak Mehmed Rüşdi Paşa'yı, Şeyhülislâm olarak Hasan Hayrullah

³³¹ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 64.

³³² McCarthy, J. (2001). *The Ottoman Peoples and the end of Empire*; London, Oxford, 44., Berkes, a.g.e., 2022, 154.

Efendi'yi atadı. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin esas amacı meşrutî monarşiyi hâkim kılmaktı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'ne Balkanlar yüzünden verilen Berlin Memorandumu'nun da etkisiyle 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine Sultan V. Murad tahta çıkarıldı.³³³

Tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in 4 Haziran'da, eşi Neşerek Kadın Efendi'nin ise 11 Haziran'da vefat etmesi sonucu Çerkes Hasan 15 Haziran 1876 tarihinde yapılan hükûmet toplantısını bastı. Çerkes Hasan bu baskın esnasında Savunma Nazırı Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı öldürdü. Bu olay sonrası Sultan V. Murad bunalıma girdi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti istedikleri meşrutî düzeni artık Sultan V. Murad'ın da getirebileceğini düşünmüyorlardı.

Bu yüzden Yeni Osmanlılar Cemiyeti lideri Midhat Paşa ile Veliaht Abdülhamid arasında meşrutî düzene geçilmesine dair bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma sonrası Sultan V. Murad tahttan indirildi ve yerine Sultan II. Abdülhamid tahta geçti.³³⁴

Osmanlı Devleti'nin başkent siyasetinde bu olaylar yaşanırken, Balkan topraklarında yaşanan isyanlar devam etmekteydi. Paris Barış Antlaşması sonrası Panslavizm politikası izlemeye başlayan Rus İmparatorluğu'nun bu isyanlarla beraber Balkanlara tamamen hâkim olmasından korkan Avrupalı Devletler en sonunda Balkan toprakları ve Balkanlardaki azınlıkların durumunu görüşmek için İstanbul'da Haliç Tersanelerinde uluslararası bir konferans toplanmasını istedi.

Bu Konferans talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrosu olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir karar alınmaması için bir an önce Kanun-i Esasisi'nin ve I. Meşrutiyet'in bir an önce ilan edilmesi kararını aldı.³³⁵

3.4.1.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin yapılışı

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, I. Meşrutiyet'in ilan edilip Kanun-i Esasisi'nin kabul edilebilmesi için V. Murad'ı Sultan yapmıştı. Çerkes Hasan olayı sonrası V. Murad'ın bunalıma girmesi sonucu kendisinin I. Meşrutiyet'i ilan etmeye uygun olmadığı düşünüldü. Midhat Paşa önderliğindeki Yeni Osmanlılar Cemiyeti bir an önce I.

³³³ Örenç, a.g.e., 2020, 237., Berkes, a.g.e., 2022, 311.

³³⁴ Berkes, a.g.e., 2022, 318.

³³⁵ Hacıoğlu, S. (2020). "1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri Önerisi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 188.

Meşrutiyet'in ilan edilmesini talep ediyordu. Bu yüzden Midhat Paşa Veliaht Abdülhamid ile anlaştı. Bu anlaşmaya göre V. Murad tahttan indirilecek ve Veliaht Abdülhamid tahta çıkacaktı. Sultan II. Abdülhamid bu anlaşmayla tahta çıktığı anda I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasisi'nin ilanı için çalışacağını garanti etmişti. Bu anlaşma sonrası 31 Ağustos tarihinde Sultan II. Abdülhamid tahta çıktı.³³⁶

Anlaşma hükümleri gereğince Midhat Paşa, Kanun-i Esasisi'nin hazırlanması için 8 Ekim 1876 tarihinde kurulan ve içerisinde Namık Kemal ve Cevdet Paşa gibi önemli devlet adamlarını bulunduran 28 kişilik "Cemiyet-i Mahsusa" kurulunun başına geçti. Cemiyet-i Mahsusa kurulduktan hemen sonra Meclis-i Umumi'nin kuruluşu kararını alsa dahi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ndeki I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasisi'ne ilişkin görüş birliği, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra ortadan kalkmıştı.³³⁷

Midhat Paşa'nın liderliğini yaptığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin probleminin çözümünün Meclis-i Mebusan'a bağlı olduğunu söylerken, Meşrutiyet'i istemeyen grup ise Kanun-i Esasisi'nin bulunduracağı eşitlik kavramı ve Sultan'ı sınırlandırması nedeniyle şeriata aykırı olduğunu ifade edip Osmanlı tebaasının anayasayı benimsemeyeceğini söylemişlerdi. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti halen Midhat Paşa ve meşrutiyet taraftarlarının kontrolünde olduğu için bu endişeler dikkate alınmadı.³³⁸

Böylece Kanun-i Esasisi'nin taslağının hazırlanması için Cemiyet-i Mahsusa'ya bağlı bir alt komisyon kuruldu. Bu Komisyon anayasa taslağıyla ilgili çalışmaları yapıp Cemiyet-i Mahsusa'ya iletliyordu. Cemiyet-i Mahsusa iki aylık bir çalışmadan sonra 20 Kasım 1876'de anayasa tasarısını Sultan II. Abdülhamid'e sundu.³³⁹

Sultan II. Abdülhamid, Midhat Paşa'yla Kanun-i Esasisi'nin hızlıca kabulüne ilişkin anlaşma yapmasına rağmen, taslağın Heyet-i Vükela tarafından incelenmesini ve Bâb-ı Âli'de çalışan memurların taslak hakkında fikirlerini belirtmelerini istedi. Sultan'ın bu talebinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki anayasa muhalifleri eylem yapmaya başladı. Eylemcilerin yakalanmasından sonra Midhat Paşa, Heyet-i Vükela'dan eylemcilerin yargılamadan direkt olarak sürgün edilmesini talep etti. Sultan II.

³³⁶ Vural, H. S. (2019). "Sultan II. Abdülhamid'in Cülusu", *PESA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 127., Berkes, a.g.e., 318.

³³⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 322.

³³⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 314.

³³⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 314-315.

Abdülhamid bu sürgün kararını kabul etse de en azından görünüşte de olsa yargılama talep etti. Bununla beraber eylemciler Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin etkisiyle yargılanmadan sürgüne gönderildi. Osmanlı Devleti'nde anayasa temelli demokratik bir rejim iddiası olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhaliflerini yargısız sürgüne göndermesi kararı, halkın anayasa muhalifleri ve Sultan II. Abdülhamid'in tarafına geçmesini sağladı.³⁴⁰

Bu olay sonrası Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin gücünün azaldığını anlayan Midhat Paşa, Kanun-i Esasisi'nin bir an önce kabul edilmesi için Sultan'ın talebinin yerine getirilmesini beklemedi ve tasarıyı kendisinin özel kalemi olarak görev yapan Krikor Odyan'a düzenletti. Krikor Odyan tarafından yapılan düzenleme, taslak metnin tamamen ortadan kaldırılarak Belçika ve Prusya anayasalarının metinleriyle değiştirilmesi şeklindeydi.³⁴¹

Belçika anayasası 1815 Viyana Kongresi'yle birlikte Hollanda'ya bağlanan Belçika'nın, 1830 devrimleri esnasında Hollanda'ya karşı başlattığı bağımsızlık savaşı sonucu yapılmıştı. 1830 devrimleri Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan liberalizm düşüncesinin etkisinde oluşmuştu. Bu doğrultuda liberalizm fikriyle ortaya çıkan Belçika isyanı başarıya ulaştı ve Belçika 1831 yılında Birinci Leopold önderliğinde bağımsızlığını kazandı. Bu dönem anayasal monarşiyi kabul eden Belçika Krallığı, 7 Şubat 1831 tarihinde Belçika Anayasası'nı kabul etti. Bu anayasa Ülkenin Bölgeleri, Vatandaşların Hakları, Güçler, Maliye, Ordu, Genel Düzenlemeler, Anayasa Değişiklikleri ve Ek Düzenlemeler olmak üzere 8 ana başlık ve 139 maddeden oluşmaktaydı. İçerik olarak ise kendisinden sonra yapılacak çoğu anayasayı liberalizm açısından etkileyecek nitelikte liberal bir anayasaydı.³⁴²

Kanun-i Esasisi'nde de bu liberalizm fikri 13. madde itibarıyla “Tebaa-i osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur” şeklinde düzenlendi ve liberalizmle birlikte dünya düşününde ortaya çıkan özgürlük, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk, tarafsızlık, öz-sahiplik gibi kavramlar da, Kanun-i Esasisi'nin ikinci başlığı olan “Tebaa-i Devleti Osmaniye'nin hukuku umumiyesi” adlı Osmanlı vatandaşlarına verilen haklarda düzenlenmişti. Buna

³⁴⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 323-324.

³⁴¹ Berkes, a.g.e., 2022, 339.

³⁴² Kossmann, E.H. (1978). *The Low Countries 1780-1940*, Oxford, 151-54., <https://shorturl.at/jJKV2>, Erişim Tarihi: 07.10.2023.

örnek olarak 10. maddede “Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz” şeklinde yapılmış düzenlemeyle kişi özgürlüklerinin garanti altına alınması ve 108’inci maddede “Vilâyâtın usûl-i idâresi tevsî-i me’zûniyyet ve tefrîk-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtı nizâm-ı mahsûs ile ta’yin kılınacaktır” şeklinde yapılan düzenleme verilebilirdi.

Kanun-i Esasisi’ni etkileyen diğer anayasa olan Prusya Anayasası anayasal disiplin anlamında kullanılmıştı. Bu dönem Prusya’da kamu hukuku teorileri tartışılmaya başlanmıştı. Bu tartışılan kamu hukuku teorileri arasında anayasa hukuku da vardı. Anayasa hukukuna ilişkin tartışmalar devleti yöneten yürütme organının anayasal monarşiye göre “anayasa” ve “idare” olmak üzere ikiye bölünmesi konusundaydı. Bu tartışmalar sonucu anayasa hukukunun ayrı bir alan olarak düzenlenmesi ve yürütmenin mutlaklığını sınırlandırması kabul edilmişti.³⁴³

Prusya Anayasası, 4 Güney Alman Devleti’ni, Kuzey Almanya Konfederasyonu’yla birleştiren bir antlaşmanın Reichstag tarafından Anayasa haline getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Prusya Anayasası, merkeziyetçiliği zayıf bir İmparatorluğun, güçlü Şehir Devletleri’yle ortak yönetimini amaçlıyordu. Bu yüzden bu anlaşma herhangi bir konunun nasıl uygulanacağı konusunda Şehir Devletleri’nde şüpheyi yer bırakmayacak şekilde her konuyu düzenleme amacı gütmüştü. Bu da anayasanın sert ve kazuistik bir nitelikte olmasına neden olmuştu. Prusya Anayasası, Federasyon’un Toprağı, Yasama, Federal Konsey, Başkanlık, Reichstag, Gümrük ve Ticari İşler, Demiryolları, Posta Telgraf İşleri, Denizcilik, Konsolosluk ve Dışişleri, Askeriye, Maliye, Ceza İşleri ve Genel Düzenlemeler olmak üzere 14 ana başlıkta 78 maddeden oluşmaktaydı.³⁴⁴

Kanun-i Esasisi’nin yapısal düzenlemesinde de bu Prusya Anayasası’ndan etkilenildiği görülmekteydi. Kanun-i Esasisi, Devletin Özellikleri, Vatandaşların Hakları, Heyet-i Vükela, Memur, Meclis-i Umumi, Heyet-i Âyan, Heyet-i Mebusan, Yargı, Divan-ı Âli (Yüce Divan), Maliye, Yerel Yönetim ve Genel Düzenlemeler

³⁴³ Saklı, A. R. (2013). “Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenleri: Prusya Ekolü”, *Ege Akademik Bakış*, 13 (3), 289.

³⁴⁴ <https://shorturl.at/agjE9>, Erişim Tarihi: 07.10.2023.

olmak üzere 12 bölüm ve 119 maddeden oluşan yapısıyla kazuistikti. Kanun-i Esasisi tıpkı Prusya Anayasası'nda olduğu gibi düzenlenebilecek her konuyu düzenleyerek devletin yönetiminde etkili olabilecek bir konunun Kanun-i Esasisi'nde olmama ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlamıştı.³⁴⁵

Prusya anayasal disiplini hem bu niteliğiyle hem de Prusya'da ortaya çıkan anayasa-idare düalizminin Kanun-i Esasisi'nin 3. bölümünde idarenin Vükelâyı Devlet adı altında ayrı bir bölüm olarak düzenlenmesiyle Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra Kanun-i Esasisi ilk bölümünde Sultan'ın haklarını düzenlemiş ve onun da Kanun-i Esasisi'ne uyacağı garantisıyla ortaya çıkmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti'nde de anayasa hukuku Prusya'da olduğu gibi yürütmenin mutlak iktidarını sınırlamıştı ve ondan idare kısmını ayırmıştı.

Kanun-i Esasisi bu iki anayasanın yanı sıra, Krikor Odyan'ın etnik kökenleri nedeniyle 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân'dan da izler taşıyordu.³⁴⁶ Bu nizamname, Islahat Fermanı sonucu ortaya çıkan tüm azınlıkların mutlak eşitlik olması durumunun Ermeni Patrikhanesi'ni rahatsız etmesi sonucu oluştu. Ermeni Patriği Islahat Fermanı'ndan önce cemaatin hem ruhani hem seküler lideriydi. Islahat Fermanı sonrası bu durumun ortadan kalkması üzerine yetkilerinin azaldığını düşünen Ermeniler, Islahat Fermanı'nın yerine "Milli Bir Nizamname" yapma kararı aldı. İçinde Krikor Odyan'ın da bulunduğu bir Ermeni grubu 24 Mayıs 1860 tarihinde nizamname taslağını oluşturdu. Bu nizamname taslağı 17 Mart 1863'te bir fermanla onaylanarak yürürlüğe konuldu. Ermeniler tarafında 1863 Ermeni Milli Anayasası olarak isimlendirilen, Osmanlı Devleti tarafından ise Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân olarak adlandırılan nizamname 150 maddeden oluşmaktaydı. Bu nizamnameye göre "Ermeni Ulusal Meclisi" kuruldu ve Ermeni Patriği mutlak yetkilerini artık bu Meclis ile paylaşmak zorundaydı.

Ermeni bölgesinde meşruti bir düzen niteliği taşıyan bu nizamnamenin Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkarılmak istenen I. Meşrutiyet dönemine, Ermeni Patriği-Ermeni Millet Meclisi, Sultan-Meclis bağlamında birebir benzediği görülmektedir. Bu benzerlik de Krikor Odyan'ın Kanun-i Esasisi'nin Meclis ile Sultan'ı sınırlandırmaya

³⁴⁵ Bu durumun sebebi Prusya'dan farklılık içermektedir. Kanun-i Esasisi'nin her konuyu düzenleme refleksinin temelinde, mutlak yetkilere sahip Sultan'ın düzenlenmeyen konularda yapacağı işlemlerle I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasisi'ne aykırı işlem yapabileceğine ilişkin korku bulunuyordu.

³⁴⁶ Davison, a.g.e., 2005, 134. Bereilles, a.g.e., 1919, 25., Berkes, a.g.e., 2022, 228.

ilişkin düzenlemelerini 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân'dan almasını açıklıyordu.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda ortaya çıkan son Kanun-i Esasisi taslağı da direkt olarak kabul edilmedi. Süleyman Bey, Küçük Said Paşa (1838-1914, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) ve İngiliz Said Paşa (1830-1896, sonrasında Bahriye Nazırı)'nın çabalarıyla birlikte "Osmanlı memleketinde bulunan milletlerin her biri kendi dilini konuşmakta serbesttir" maddesi Osmanlı Devleti'nin resmi dili "Türkçedir" şeklinde değiştirildi ve bu doğrultuda 18. ile 57. maddeler yeniden düzenlendi.

Sultan'ın siyasi nedenlerle bağlı olmak şartıyla mahkemesiz sürgün hakkına sahip olduğu 113. madde Damat Mahmud Celâleddin Paşa (1853-1903, sonrasında Adliye Nazırı ve Prens Sabahaddin'in babası)'nın çabalarıyla birlikte son anda kabul edildi. Bu son görüşmeler sürerken 19 Aralık 1876 tarihinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin lideri Midhat Paşa sadrazam oldu. En sonunda 23 Aralık 1876 tarihinde, Kanun-i Esasisi'nin bu son taslağı kabul gördü ve Kanun-i Esasisi kendisi için kurulan kürsüde kutlanmaya başladı ve bu kürsüde Sultan II. Abdülhamid'in iradesinin okunmasıyla birlikte yürürlüğe girdi.³⁴⁷

Bu esnada İstanbul'da Avrupalı devletlerin Balkanların durumuna ilişkin düzenlediği Tersane Konferansı devam etmekteydi. Toplantıda Osmanlı Devleti'ni temsil eden Dışişleri Bakanı Mehmed Esat Safvet Paşa (1814-1883), Sultan'ın meşrutiyeti ilan edip azınlıkları güvence altına aldığını söyledi ve toplantının artık anlamsızlaştığını söyleyip toplantıyı terk etti. Avrupalı devletler Safvet Paşa'nın bu çıkışından memnun olmadı ve bu durum Avrupalı Devletlerin, Kanun-i Esasisi'nin ilanı ile aynı gün aldığı Tersane Konferansı'nda aldığı kararların daha sert olmasına neden oldu.³⁴⁸

3.4.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Önemli Maddeleri ve Meclis Yapısı

3.4.2.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin önemli maddeleri

Kanun-i Esasisi orijinal haliyle 12 bölüm ve 119 maddeden oluşan, Osmanlı Devleti'nde meşruti monarşiyi hâkim kılmak isteyen temel bir kanundu.³⁴⁹

³⁴⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 333.

³⁴⁸ Tunaya, T. Z. (1971). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 27., Berkes, a.g.e., 2022, 336.

³⁴⁹ Erbil, a.g.e., 2006, 47-48., Berkes, a.g.e., 2022, 327.

Kanun-i Esasisi'nin birinci bölümünü oluşturan ilk yedi maddesinde Devletin özellikleri ve Sultan'ın hakları sayılıyordu. Sultanlık, halifelikle birlikte Osmanlı hanedanının en büyük erkek üyesine aitti. Sultan mutlak olarak dokunulmaz ve sorumsuzdu. Sultan 7. madde gereğince Heyet-i Vükela'yı ve Nazırları azlebiliyordu. Bunun yanı sıra hutbenin Sultan adına okunması, Osmanlı Devleti'nin uluslararası antlaşmalarını imzalama, paranın Sultan'ın adına bastırılması, şariat hükümlerini gözetme, yasalar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi veya affedilmesi, Osmanlı Devleti'nde savaş ve barış ilanı, Meclis-i Umumi'yi toplama, dağıtma ve temsilci seçimiyle ilgili hazırlıkları yapma gibi konular Sultan'ın hakkı olarak düzenlenmişti.³⁵⁰

Kanun-i Esasisi'nin ikinci bölümünde kamusal haklar düzenlenmişti. Kanun-i Esasisi'nin 8. maddesi Islahat Fermanı sonrası ortaya çıkan mutlak eşitlik temelli Osmanlıcılığın bir görünümü olarak tüm tebaaya ayırım yapılmaksızın "Osmanlı" denileceğini düzenlemişti. 9. madde tüm tebaanın diğer insanların özgürlüklerine dokunmadığı sürece özgür olduğunu düzenlemişti. 11. maddeye göre devletin dini İslam'dı. Bununla beraber kamu düzeni veya genel ahlak konuları dışında tüm dinlere inanç ve ibadet serbestisi düzenlenmişti. 13. maddede tüm Osmanlı tebaasının ekonomik faaliyetlerde özgürlüğü, 15. ve 16. maddelerde ise eğitim hakkı serbestisi düzenlenmişti. 17. maddede yasalar karşısında tüm tebaanın eşit olduğu ve tüm tebaanın vatana ait hakları bulunduğu düzenlenmişti. 18. maddede devlet görevlilerinin Türkçe bilmesi zorunluluğu düzenlenmişti. 20. maddeye göre toplanacak vergiler herkesin gelir durumuna göre orantılı olarak alınacaktı. 21. ve 24. maddede özel mülkiyete ilişkin karşılıksız müsadere yasağı savaş durumu istisnası hariç tutularak düzenlenmişti. 22. maddede yasal durumların gerektirdiği haller hariç konut dokunulmazlığı düzenlenmişti. 25. maddede yasal durumlar haricinde para toplanamayacağı söyleniyordu. 26. madde ise eziyet ve işkenceyi yasaklıyordu.

Kanun-i Esasisi'nin 3. bölümünde Devlet Yönetimi, 4. bölümünde Memurlar, 5. Bölümünde Meclis-i Umumi, 6. Bölümünde Meclis-i Âyan, 7. Bölümünde Meclis-i Mebusan, 8. bölümünde Hukuk, 9. bölümünde Divan-ı Ali, 10. bölümünde maliye, 11. bölümünde Taşra ve son olarak 12. bölümünde Çeşitli Maddeler düzenlenmişti.

³⁵⁰ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 137.

Hukuka ilişkin düzenlemelerin yapıldığı 8. ve 9. bölüme göre, Hakimler 81. madde doğrultusunda istifa hakkına sahip olmakla birlikte azledilemiyorlardı. 82. maddeye göre istisnalar dışında aleni yargılama esas alınmıştı. 83. maddeye göre tüm tebaa mahkemede savunmasını yapabilecekti. 84, 85 ve 87. maddelere göre mahkemeler kendilerini ilgilendiren davalara Kanun-i Esasisi istisnaları dışında bakmakla yükümlüydü. 86. maddeye göre mahkemeler bağımsızdı. 89. maddeye göre hukuki konularda karar verme yetkisi paylaşılamaz bir şekilde mahkemelere aitti. 90. madde hakimlerin devletten maaş alınan başka bir işle meşgul olamayacağını düzenlerken, 91. madde ise mahkemelerde çalışacak idari personelin durumunu düzenlemişti.³⁵¹

Bu düzenlemeler dışında önem arz eden başka maddelerde bulunmaktaydı. 27. maddeye göre Heyet-i Vükela üyeleri ve başkanı Sultan tarafından atanırdı ve Sultan'a karşı sorumluydu. 35. maddeye göre Meclis-i Mebusan ile Heyet-i Vükela arasında bir anlaşmazlık çıkması ve iki tarafında kararını değiştirmemesi durumunda, iki taraftan birini feshetme yetkisi Sultan'a aitti. 39. maddeye göre istisnai durumlar dışında memurlar azledilemiyordu ve 40. madde gereğince görevlerinden sorumlulardı. 41. madde ise kanuna aykırı emir konusunda memurların sorumluluğunu düzenlemişti.

Sultan ve Osmanlı Devleti'ne zarar veren kişilere karşı kurulan ve 30 azadan oluşan Divan-ı Âli 92. maddede düzenlendi. 95. maddeye göre Divan-ı Âli'nin kararları kesindi ve istinaf yahut temyize götürüleliyordu. 113. Maddeye göre Osmanlı Devleti'nde isyan çıkacağına ilişkin emareler varsa, hükûmet'in sıkıyönetim yetkisi olduğu düzenlenmişti. Bu maddede Sultan'ın Osmanlı Devleti'ne ilişkin tehdit içeren şahıslar hakkında mahkemesiz bu kişileri sürgün etme yetkisi de düzenleniyordu. 115. maddeye göre Kanun-i Esasisi'nin herhangi bir maddesinin uygulamadan kaldırılması yasaktı.³⁵²

³⁵¹ <https://Shorturl.At/Cabmw>, Erişim Tarihi: 02.04.2022.

³⁵² Ünal Özkorkut, N. (2004). "1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53 (1), 176., Berkes, a.g.e., 2022, 331.

3.4.2.2. Meclis yapısı ve oluşumu

Kanun-i Esasisi'nin 42. maddesi doğrultusunda Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan adında iki adet meclisin varlığı kabul edilmişti.³⁵³ Azaları ülke genelinde 4 yılda bir yapılan ve gizli oy esasının uygulandığı seçimlerle belirlenen Mebusan Meclisi'nin aza sayısı, ülkedeki her 50 bin erkeğe 1 aza şeklinde düzenlenmişti. Mebusan Meclisi'ne aza olarak seçilebilmek için 30 yaşından büyük olmak ve Türkçe bilmek şartı aranıyordu. Kanun-i Esasisi'nde Mebusan Meclisi azalarına aylık 20 bin kuruş maaş ve 5 bin kuruş yol parası verilmesi düzenlenmişti.³⁵⁴

Meclis-i Âyan azaları, Meclis-i Mebusan'ın aza sayısının üçte birini aşmama şartıyla, Sultan tarafından görevlendirilirdi. Meclis-i Âyan azaları istifa edebilme hakkına sahip olma şartıyla ömür boyu atanmaktaydı. Meclis-i Âyan'a seçilme şartları ise 40 yaşından büyük olmak, kamunun güvenine sahip olmak ve Osmanlı Devleti'ne hizmette başarılar göstermekti. Kanun-i Esasisi'nde Meclis-i Âyan azalarının aylıkları 10 bin kuruş olarak düzenlenmişti. Bu iki meclisin birleşimiyle kanun yapıcı ve Kanun-i Esasisi'nin uygulanmasını gözetip denetleyecek olan Meclis-i Umumi kuruluyordu.

Kanun-i Esasisi'nin 43. maddesine göre Meclis-i Umumi'nin çalışma süresi 4 aydı. Meclis-i Umumi'nin çalışması 1 Kasım tarihinde toplanma ile başlayacak ve 1 Mart tarihinde sona erecekti. 44. maddeye göre Sultan'ın bu çalışma süresi hakkındaki yetkisi saklıydı. Meclis-i Umumi'nin azaları, içtüzüğe aykırı faaliyette bulunmama şartıyla yasama sorumsuzluğuna ve oylamalara katılmakta serbestti. Bu yüzden azalar haklarında soruşturma açılmazdı. Azalar, Kanun-i Esasisi'ne aykırı faaliyette bulunursa ya da hıyanet veya rüşvetle suçlarından ceza alırlarsa azalıkları düşmekteydi.

Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'ın toplantı yeter sayısı özel düzenlemeler dışında toplam aza sayısının yarısından bir fazlaydı. Konuşmalar Türkçe yapılmalıydı. Toplantıların açık veya gizli olarak yapılması konunun içeriğine göre belirlenirdi. Meclis-i Umumi tarafından kabul edilen kanunlar Heyet-i Vükela'da kanunun

³⁵³ Gençkaya Ö.; Bişgin O.N. (2021). "I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanında Parlamento Denetiminde Öne Çıkan Mebuslar", *Yasama Dergisi*, (?) 44, 20.

³⁵⁴ <https://Shorturl.At/Cabmw>, Erişim Tarihi: 02/04/2022.

ilgilendirdiği nazır ve başvekil'in imzası sonucu Sultan'a gider ve onun onayıyla birlikte kanunlaşırdı.

4. 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NDE 1909 DEĞİŞİKLİKLERİ VE 1876 KANUN-İ ESASİSİ'NİN SON HALİ

4.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin İlk Uygulanma Dönemi

4.1.1. 1877'de Yapılan Seçimler ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Uygulanmaya Başlaması

Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve meşrutiyet taraftarları istediklerini almıştı. Osmanlı tebaasının çoğunluğunun ise Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet destekçisi olmadığı aşıkardı. Osmanlı tebaası muhafazakâr bir yapıda olduğu için Tanzimat ıslahatlarına dahi karşı çıkmıştı. Bu doğrultuda Tanzimat ıslahatlarının sadece bir başlangıç olduğunu, bu ıslahatların yetersiz kaldığını ve daha fazla ıslahat yapılması gerektiğini iddia eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Osmanlı tebaası tarafından desteklenmesi söz konusu değildi.

Bu Kanun-i Esasisi'nin yapılış sürecinde tebaanın muhalif bir grup oluşturmaya sebep olmuştu. Bu muhalif grup 1876 yılının Ekim ayında bildiriler hazırladı. Bu muhalif bildiriler dağıtıldığı gibi duvarlara da yapıştırıldı. Softalar İsyanı'nda olduğu gibi medrese öğrencileri bu sefer Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne karşı gösteri hazırlıklarına başlarken, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne bağlı bazı nazırlıklara karşı eylemler planlanmıştı. Bu eylemcilerin yakalanmasından sonra Midhat Paşa, Heyet-i Vükela'dan eylemcileri yargılamadan direkt olarak sürgün etmesini talep etti. Sultan II. Abdülhamid bu sürgün kararını kabul etse de en azından görünüşte de olsa yargılama talep etti. En sonunda eylemciler yargılanmadan sürgüne gönderildi.³⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümünün daha demokratik bir rejime geçilmesi olduğunu iddia eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhaliflerini yargısız sürgüne göndertmesi, halkın anayasa muhalifleri ve dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid'i daha çok desteklemesini sağladı. Kanun-i Esasisi'nin bürokratik muhalifleri ise bu olayı anayasa yapım sürecinde fiili bir örnek olarak göstererek 113. maddenin Sultan'a

³⁵⁵ Örneğin Namık Kemal, o dönem çıkarılan İttihat gazetesinde bu yargısız sürgün kararını desteklemişti.

yargılama yapmaksızın sürgün yetkisini tanıyacak şekilde değiştirilmesini sağlamakta kullandı.³⁵⁶

Bu durumun yanı sıra her ne kadar iktidarını Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi için verdiği söz sayesinde elde etmiş olsa bile, Osmanlı Devleti tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir şekilde iktidarı sınırlanan Sultan II. Abdülhamid'de tahta çıktıktan sonra Kanun-i Esasisi'ni onaylar durumda değildi.³⁵⁷

Birbirlerinin fikirlerini onaylamayan Sultan ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti arasında Kanun-i Esasisi sebebiyle ortaya çıkan bu problem sonrasında Tersane Konferansı kararlarıyla birlikte daha da büyüdü. Avrupalı Devletlerin Tersane Konferansı'nda aldığı kararlar Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki tüm gücünü kaybetmesi anlamına geliyordu. Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık, Bulgaristan ve Hersek için ise özerklik talebinde bulunan bu kararları Midhat Paşa hükümeti reddetti. Bu olay sonrası Avrupalı Devletler söz konusu şartların kabulü için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı. Söz konusu baskılar sonucu Sultan II. Abdülhamid, bu şartları reddetmiş olan Sadrazam Midhat Paşa'yı 5 Şubat 1877 tarihinde azletti ve Kanun-i Esasisi'nin 113. maddesine dayanarak bir gemiyle sürgüne gönderdi.³⁵⁸

Bu olay sonucu Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Midhat Paşa, Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet'in ilanıyla getirmek istedikleri anayasal monarşi düzeninin en önemli kurumu olan Meclis'in açılışını dahi göremeden bürokratik gücünü kaybederek Tanzimat döneminde olduğu gibi rejim muhalifi pozisyonlarına geri döndü.

Midhat Paşa'nın Şubat 1877'de sürgüne gönderilmesinden sonra ülke genelinde 29 Ekim 1876 tarihli Geçici Seçim Nizamnamesi gereğince meclis seçimleri yapıldı. Bu seçim vilâyet, liva ve kazaların idare meclis üyeleri arasından yapıldı. Seçimin ülke genelinde yapılmasına rağmen, iç işlerinde serbestliğe sahip Romanya, Mısır, Tunus, Karadağ ve Sırbistan gibi bölgeler zorunluluk olmadığı için meclise mebus göndermemeyi tercih etti. Bu seçimlere aday olarak yalnızca Osmanlı Türkçesi bilen, yurttaşlık haklarının tamamına sahip ve 30 yaşını doldurmuş erkeklerin katılmasına

³⁵⁶ Kanadıkırık, H. (2021). "Birinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 150.

³⁵⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 318.

³⁵⁸ Özgüldür, Özgüldür, a.g.m., 1994, 319.

izin verildi. Bu yüzden çifte vatandaşlık, yabancı bir devletin memurluğu, iflas etmiş olma veya “kötü ün” sahipliği gibi özelliğe sahip insanlar aday olamadı.³⁵⁹

Bu seçimler sonucu 1877 Mart-Haziran Osmanlı Meclis-i Mebusanı ya da diğer adıyla I. Meclis-i Mebusan oluştu. Bu meclis Osmanlı Devleti’nde tarihinde halk oylarıyla seçilen ilk meclis niteliğine sahipti. Meclis-i Mebusan 18 Mart ile 28 Haziran 1877 tarihleri arasında görev yaptı. 69 azası Müslüman, 46 azası gayrimüslim toplam 115 azadan oluşan Meclis-i Mebusan’da Osmanlı Devleti’nin etnik gruplarının çoğu “Türk, Arap, Kürt, Laz, Ulah, Arnavut, Boşnak, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi vb.” bulunmaktaydı.³⁶⁰

Bu Meclis’in açılış töreni Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu’nda yapıldı. Bu açılış töreniyle birlikte Meclis başkanlığına Ahmed Vefik Paşa seçildi. Açılışın Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu’nda yapılmasıyla birlikte meclis sonrasında eski Darülfünun binasına taşındı. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde Meclis-i Mebusan açılırken, Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti’ne isteklerini kabul ettirmek ve olası bir Osmanlı-Rus Savaşı’nı engellemek istiyordu. Bu doğrultuda Avrupalı Devletler bir araya gelerek 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü’nü hazırladı. Bu protokol, Tersane Konferans’ında alınan kararların biraz daha hafifletilmiş hallerini içermekteydi.

Osmanlı Devleti 12 Nisan 1877 tarihinde bu şartları da reddedince Rus İmparatorluğu 24 Nisan 1877 tarihinde, dünya tarihinde daha önce de bahsedildiği gibi 93 Harbi olarak bilinecek 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı başlattı. Bu dönem savaş sürerken, Osmanlı Devleti’nde ikinci kez meclis seçimleri yapıldı.

Kanun-i Esasisi’nin 119. maddesi, bu seçimlerin esnasında yeni bir seçim yasasıyla yapılmasını düzenleniyordu. Bununla beraber yeni seçim yasası I. Meclis-i Mebusan’dan geçmesine rağmen, Meclis-i Âyan’da henüz yasalaşmadığı için ikinci seçimde 29 Ekim 1876 tarihli Geçici Seçim Nizamnamesi’nde yazan şartlar doğrultusunda yapıldı.³⁶¹

³⁵⁹ Kayalı, H. (1995). “Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919”, *International Journal of Middle East Studies*, 27 (3), 266.

³⁶⁰ <https://shorturl.at/muM46>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.

³⁶¹ Kayalı, a.g.m., 1995, 267.

II. Meclis-i Mebusan 13 Aralık 1877'de toplandı. Meclis'in aza sayısı 56 Müslüman ve 40 gayrimüslim aza olmak üzere 96 oldu. Bu Meclis'in Başkanlığına Hasan Fehmi Efendi (1836-1910, sonrasında Adliye Nazırı), ikinci başkanlığına ise Hüdaverdizade Ohannes Efendi (1823-1915) seçildi. Bununla birlikte 1877- 93 Harbi sebebiyle Meclis-i Mebusan yasa tasarılarıyla ilgilenmeyerek savaşın yönetimi hakkında kararlar aldı.

Bununla beraber 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, her iki cephede de Osmanlı Devleti'nin aleyhine ilerlemişti. 93 Harbi'nde yaşanan bu bozgunlar üzerine Sultan II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı, Kanun-i Esasisi'nin 7. maddesinde “Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfîfi veya affı ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir” şeklinde düzenlenmiş yetkisine dayanarak süresiz olarak tatil etti.³⁶²

4.1.2. Tersane Konferansı ve Londra Protokolü

1876 yılında sonrasında tüm Balkanları etkisi altına alacak Bulgar ve Hersek isyanları çıkmıştı. Osmanlı Devleti bu isyanları başlangıçta bastırdı. Bununla birlikte Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'nin bu isyanları bastırma yöntemlerini eleştirdi ve Osmanlı Devleti'nden Balkanlar hakkında yeni bir düzenleme yapmasını talep etme kararı aldı.

Bu talebin yapılması için bir konferans düzenlenmesi planlanmıştı. Bu konferans sonrasında Tersane Konferansı olarak bilinecek, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki yönetimi ve Balkan azınlıklarının haklarını düzenlemek için Alman İmparatorluğu, Fransa, Birleşik Krallık, Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu temsilcilerinin 23

³⁶² Meclis'in yaklaşık 30 yıl sürecek bu döneminin bir tatil dönemi olduğu, Meclis'in tatil edilmesi sonra çıkarılan kanunlara "kanuniyeti sonradan teklif olunmak üzere" kaydı ve "kanun-u muvakkat" ibaresinin eklenmesi ile anlaşılmaktaydı. Güngör, B. (2021). “Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ? (60), 89.

Aralık 1876 tarihinde Haliç Tersanelerinde toplandığı konferanstı. Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir karar çıkmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Bu durumu değiştirmek için Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet ilan edildi.³⁶³

Osmanlı Devleti'nin bürokratları, I. Meşrutiyet'le birlikte ilan edilen Kanun-i Esasisi'nin içerdiği mutlak eşit Osmanlı tebaası düşüncesinin Balkanlardaki azınlıkları güvenceye almak için yeterli olduğunu düşünmüştü. Bununla birlikte Kanun-i Esasisi'nin ilan tarihiyle aynı gün toplanan Tersane Konferansı'nda ise Sırbistan ile Karadağ'ın bağımsız, Bulgaristan, Bosna ve Hersek'in özerk olması kararı alındı.³⁶⁴

Osmanlı Devleti'nde Sadrazam Midhat Paşa ve hükümet alınan bu kararları reddetti. Bu kararların reddi Osmanlı Devleti ve kendisini Panslavizm politikası gereğince Balkan azınlıklarının koruyucusu olarak gören Rus İmparatorluğu arasında bir savaş çıkması anlamına geliyordu. Bu savaşın mutlak bir Rus İmparatorluğu zaferiyle sonuçlanacağını düşünen Avrupalı Devletler, söz konusu sonucun tüm Balkanların Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmesi anlamına geldiğini bildiğinden, bu savaşın çıkmaması için arabuluculuk faaliyetlerinde bulunma kararı aldı. Bu savaşın istenmiyor oluşu Avrupalıların, Balkanların kontrolünü Osmanlı Devleti'ne bırakmak istediği anlamına gelmiyordu.

Böylece Birleşik Krallık, Rus İmparatorluğu, İtalya, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Fransa yeni bir konferans düzenledi. Bu konferans sonrası 31 Mart 1877 tarihinde alınan kararlar 1877 Londra Protokolünü oluşturdu.

Bu protokol içerdiği maddeler genel itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşayan Hristiyan azınlıklarına ilişkin ıslahatlar yapması, Balkanlardaki barışın mutlak bir şekilde sağlanarak ticaretin serbestleşmesine önem verilmesi şeklindeydi.³⁶⁵

³⁶³ Berkes, a.g.e, 2022, 336.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, İ. H. (1954). "Tersane Konferansı'nın Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *Tarih Dergisi*, 6 (9), 124.

³⁶⁵ Durmaz, F. (2015). "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 110.

1877 Londra Protokolü 4 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti tarafına iletildi. Osmanlı Devleti'nde Sadrazam İbrahim Edhem Paşa (1818-1893) hükümeti tarafından bir hafta boyunca değerlendirilen bu protokol en sonunda mağlup bir devlete sunulan şartlar olarak görüldüğünden reddedildi ve 12 Nisan 1877 tarihinde bu karar Avrupalı Devletlere bir notayla bildirildi. Bu nota sonrasında Rus İmparatorluğu 24 Nisan 1877'de Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı başlattı.³⁶⁶

4.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Askıya Alınması

24 Nisan 1877'de Rus İmparatorluğu'nun Eflak ve Boğdan'ı işgaliyle başlayan 1877-1878 Savaşı hem Doğu hem Batı cephesinde gerçekleştiğinden Osmanlı Devleti bir yandan Kafkasya'da, diğer yandan ise Tuna cephesinde Rus İmparatorluğu ordusuna karşı savaşmak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti Batı Cephesi'nde taarruz, Doğu Cephesi'nde ise savunma savaşı planlamıştı. Bu taarruz planları başarısız olunca Osmanlı Devleti'nde Batı Cephesi de Gazi Osman Nuri Paşa'nın (1832-1900) Plevne merkezli bir savunma yapması şeklini aldı. Bu doğrultuda Rus İmparatorluğu Batı Cephesinde Plevne mevkiî hariç mutlak bir ilerleme sağladı. Gazi Osman Paşa ise bu durumun aksine direnmeye devam etti. Bu da Batı Cephesi'ni tamamen Rus İmparatorluğu'nun taarruzuna karşı Gazi Osman Paşa'nın direnişi haline getirdi.³⁶⁷

Rus İmparatorluğu'nun tekrar tekrar yaptığı taarruzlara rağmen Gazi Osman Paşa ve Plevne direnmeye devam etti. Bu taarruzların başarısızlığı sonucu Rus İmparatorluğu planını Plevne'nin ikmal yollarını kesmek şeklinde değiştirdi. Bu plan diğer taarruzların aksine Sofya'nın alınmasıyla birlikte başarılı olunca Gazi Osman Paşa ve Plevne teslim oldu. Bunun üzerine Bulgarlar ve Sırlar Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçti.³⁶⁸

Kafkasya'da süren Doğu Cephesi'nde ise Rus İmparatorluğu ordusu Gümrü, Akkilise ve Iğdır'dan taarruza geçti. Osmanlı birlikleri Kars, Doğubayazıt ve Ardahan arasında savunma yapmayı planlamıştı. Doğu Cephesi Rus İmparatorluğu için arazi koşulları ve Osmanlı tebaasının direnişi nedeniyle Batı Cephesi'ne göre daha yavaş ilerledi.

³⁶⁶ <https://shorturl.at/cfnBI>, Erişim Tarihi: 23.09.2023.

³⁶⁷ Von Herbert, F. W. (1990). *Plevne Müdafaası*, Ankara, 131.

³⁶⁸ Kinross, L. (2008). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, İstanbul, 522.

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin savunma merkezlerinden biri olan Ardahan Rus İmparatorluğu tarafından işgal edilince Osmanlı Devleti bu cepheyi de kaybetmeye başladı. Bu süreçte Kars'ı da işgal eden Rus İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'nin savunmasını tamamen sona erdirmek için Erzurum'a taarruz düzenledi. Bu taarruz ise Osmanlı tebaasının Nene Hatun (1857-1955) önderliğinde yaptığı Aziziye Tabyası savunmasıyla başarısız oldu.

Rus İmparatorluğu'nun taarruzu başarısız olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesinin komutanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919), başkentin savunulması için İstanbul'da oluşturulan kuvvetlerin komutanı görevine atandı.³⁶⁹

Bununla beraber savaşın mutlak bir şekilde Rus İmparatorluğu tarafından kazanıldığı kesinleşmişti. Osmanlı Devleti bu durum üzerine ateşkes önerdi. Birleşik Krallık'ın o esnada Yeşilköy'de bulunan Rus İmparatorluğu'na eğer ilerlemeye devam ederlerse Birleşik Krallık'ın savaş ilan edeceğini ifade etmesi üzerine Rus İmparatorluğu ateşkesi kabul etti ve 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsız oluyordu. Bulgaristan Prensliği kuruluyordu. Bosna-Hersek özerkliğini kazanıyordu. Teselya Yunanistan'a bırakılıyordu. Osmanlı Devleti Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapma sözü veriyordu. Son olarak ise Osmanlı Devleti 300 milyon ruble nakit geri kalanı ise toprak olarak ödenecek toplam 2 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.

Bu ateşkes antlaşmasıyla tüm Balkanlar Rus İmparatorluğu'nun kontrolüne geçti. Bu durum Balkanlar meselesiyle ilgilenen Avrupa devletlerini rahatsız etti. Bu konu hakkında en memnun olmayan ülkenin Büyük Britanya olması, yeniden bir savaş ihtimalini ortaya çıkardı. Bu yüzden 13 Haziran 1878'de Otto Von Bismarck'ın başkanlığında Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu, Büyük Britanya, Alman İmparatorluğu, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'dan gelen diplomatlarının katılımıyla Berlin Kongresi toplandı ve 1878 Berlin Antlaşması yapıldı.

Bu Antlaşmaya göre Batı Cephesi'nde Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Romanya bağımsız olurken, Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli vilayetleri özerk oldu. Doğu

³⁶⁹ Durmaz, a.g.e., 2015, 113.

Cephesi'nde ise Kars, Ardahan ve Batum Rus İmparatorluğu'na bırakıldı. Tüm bu ağır toprak kayıplarına rağmen Osmanlı Devleti, 1878 Ayastefanos Antlaşmasına kıyasen Doğubayazıt ve Eleşkirt gibi bölgeleri elinde tutabildiğinden daha az toprak kaybetmiş ve daha az savaş tazminatı ödemişti.³⁷⁰

4.2. 1878-1908 Sultan II. Abdülhamid Döneminde 1876 Kanun-i Esasisi'nin Durumu

Yeni Osmanlılar Cemiyeti için Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra yerine geçecek Sultan'ın, Cemiyet'in Meclis ve meşrutiyet isteklerine karşı çıkmayacak herhangi bir hanedan üyesi olması yeterliydi. Veliaht Murad uysal kişiliği sebebiyle taht için Cemiyet'in ilk tercihi olmuştu. Çerkez Hasan olayı sonrası V. Murad'ın bunalıma girmesi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin onu tahttan indirmesine ve Veliaht Abdülhamid'in tahta çıkmasına neden oldu.

Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid için Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet kavramları, Sultan'ın kendi tebaasıyla iktidarını paylaşması olarak algılanmıştı. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid hiçbir zaman Kanun-i Esasisi'nin varlığını ve bağlayıcılığını talep etmedi. Kanun-i Esasisi'nin oluşumunda da sürecin uzamasının sebebi Sultan'ın Kanun-i Esasisi'ne muhalefeti olmuştu. Her ne kadar Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet ilan edilse bile Sultan II. Abdülhamid, kendisini Kanun-i Esasisi'yle bağlamayı ve istediği zaman Kanun-i Esasisi'nin uygulanmasını sona erdirebilmesini sağlayacak haklar elde etmeyi başarmıştı. Bu doğrultuda 93 Harbi mağlubiyetle sonuçlanınca Sultan II. Abdülhamid bu haklar doğrultusunda Meclis-i Mebusan'ı tatil ederek I. Meşrutiyet'e son verdi.³⁷¹

Fiili uygulamaya baktığımızda ise Kanun-i Esasisi'nin yürürlükten kaldırıldığına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde resmî ve özel kurumlar tarafından bir sene boyunca gerçekleşen olayları topluca göstermek üzere hazırlanan yapıtlar olan Devlet Salnamelerinde Kanun-i Esasisi yayımlanmaya devam etti. Meclis-i Âyan tekrar toplanmadı ama Meclis-i Âyan azalarına maaşları ödendi.

³⁷⁰ Öztürk, M. (2018). "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 683-685., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 416.

³⁷¹ Sariaslan, F. (2022), "1876 Anayasası (Kanun-i Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu", *Yasama Dergisi*, (?) 46, 142.

Bu açıklanan durumlar dışında ise Kanun-i Esasisi'nin herhangi bir hükmünün 1878-1908 dönemi arasında Osmanlı Devleti'nde uygulandığı söylenemezdi. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm tarihinde olduğu gibi, yürütme merkezli bir kuvvetler birliği hükümet sistemi olan mutlak monarşinin Sultan II. Abdülhamid tarafından uygulandığı bir dönem olacaktı.³⁷²

4.3. 1908 İhtilali ve 1876 Kanun-i Esasisi'nin Yeniden İlanı

4.3.1. 1908 İhtilaline Giden Süreçte Osmanlı Devleti

4.3.1.1. Jön Türkler

Jön Türkler, Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalif olarak ortaya çıkan “genç ve aydın” topluluğa verilen isimdi. Osmanlı Devleti'nde Jön Türkler kavramı Avrupa'daki muhalif gruplar gibi isimlendirilmişti. Bu dönem Avrupa'da ortaya çıkan muhalif gruplar “Genç Polonya, Genç Almanya” grupları olarak adlandırılırken Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan muhalif gruplar da “Yeni Osmanlılar, Genç Türkler, Genç Osmanlılar, Jön Türkler” isimleriyle adlandırılmıştı. Jön Türkler bu doğrultuda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ardılı olma niteliğini taşıyordu. Bu yüzden Jön Türkler'in siyasi bir akım olmalarının yanı sıra, Yeni Osmanlılar Cemiyeti gibi edebi bir niteliği de vardı.³⁷³

Jön Türkler'in siyasi görüşü, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne benzer bir şekilde Osmanlı Devleti'nde meclisin ve meşrutiyetin gerekliliği idi. Jön Türklere göre Osmanlı Devleti'nde Sultan'ın mutlak monarşisinden vazgeçilip yönetimin meclisle birlikte yerine getirilmesi gerekiyordu.

Jön Türkler fikir açısından da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle benzerlik göstermekteydi. Jön Türklerde, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde olduğu gibi Batı'nın bilim, fen ve teknolojisi ile Osmanlı medeniyeti birleştirilmek isteniyordu. Bununla birlikte Jön Türklerde Batı medeniyetinin güçlü olmasının Hristiyanlıkla alakalı olmadığı düşüncesi de benimsenmişti. Bu yüzden Jön Türkler, Batı medeniyetinin gelişmiş olmasını Hristiyan diniyle açıklamayan, onun yerine milli ruh (hars) ve toplumsal ahenk kavramlarını kullanan pozitivizm fikrini benimsedi. Bu doğrultuda

³⁷² <https://shorturl.at/rtyFG>, Erişim Tarihi: 23.09.2023., Berkes, a.g.e., 2022, 343.

³⁷³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/jon-turkler>, Erişim Tarihi: 20.03.2022. Berkes, a.g.e., 2022, 390.

Auguste Comte'nin Ahmed Rıza Bey'i, Emile Durkheim'in ise Ziya Gökalp'i etkilediği söylenebilirdi.³⁷⁴

Jön Türkler'in düşünce yapısı da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle benzerlik taşımaktaydı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde olduğu gibi Jön Türklerde de Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık düşünceleri savunulmuştu. Jön Türklerde bu düşüncelere ek olarak, Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyetçilik fikri de kullanıldı.

Jön Türkler'de, Yeni Osmanlılar'dan ayrılan özellik ise Osmanlıcılık fikrine verilen önemdi. Her ne kadar Jön Türkler ve sonrasında Jön Türklerin siyasi örgütlenmesi olacak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlangıçta temel ideoloji olarak aldığı düşünce akımı Osmanlıcılık olsa bile, Jön Türkler'de Yeni Osmanlılar'daki gibi bu fikre sıkı sıkıya bir bağlılık gözüküyordu.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Osmanlıcılık düşüncesi, tüm azınlıkları üst bir Osmanlı kimliği çerçevesinde İslâmcılık düşüncesiyle birleştirmektir. Bununla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin iktidardan düşüp Sultan II. Abdülhamid'in mutlak monarşiyi geri getirdiği 1878-1908 arası dönemde, azınlıkların bağımsızlık hareketleri hız kazanmıştı.

Jön Türkler bu durumun farkında olduğundan Osmanlıcılık düşüncesini mutlak olarak savunmak yerine, Türkçülük-Turancılık ve Sultan II. Abdülhamid döneminde merkez ideoloji olan İslâmcılık fikirlerini de ön plana çıkarmıştı.

Jön Türkler bununla birlikte Osmanlıcılık fikrinden hemen vazgeçmedi. Jön Türklerin siyasi örgütlenmesi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çıkardığı 1908 İsyanı Balkanlarda başladığı için, 1908 döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu isyana destek bulabilmek için Osmanlıcılık fikrini savunduğu görüldü. Bununla birlikte II. Meşrutiyet döneminde azınlıkların bağımsızlık için tekrar ayaklanması sonucunda Osmanlıcılık fikrinden vazgeçildi ve önce Türkçülük sonra Turancılık fikri Jön Türkler'in merkez ideolojisi oldu.

³⁷⁴ Timur, a.g.e., 2018, 112-113.

Jön Türkler'in tarihsel süreci Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne benzer şekilde ilerledi. Jön Türkler, İttihad-ı Osmani Cemiyeti olarak 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından örgütlendi. Jön Türklerin üye sayısı Sultan II. Abdülhamid döneminde, tıpkı Sultan Abdülaziz döneminde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin olduğu gibi hızla arttı.³⁷⁵ Oldukça hızlı örgütlenen bu grup, 1895 yılına kadar aktif bir faaliyette bulunmayarak grup üyelerini bilinçlendirmeye özen gösterdi. Bu bilinçlendirme faaliyetleri, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri olan Ziya Paşa, Şinasi ve Namık Kemal'in eserlerinin okunması ve üyeler arasında ortak bir bilinç yaratılması şeklinde gerçekleştirildi.³⁷⁶

Bu durum 1895 yılında değişti. 1895'teki büyük Ermeni yürüyüşü sonrası yaşanan çatışmalar sonucu Jön Türkler Sultan II. Abdülhamid yönetimini eleştirmeye başladı. Jön Türkler tüm bu olayların Sultan II. Abdülhamid yönetiminin basiretsizliğinden kaynaklandığını ve halkın Sultan II. Abdülhamid'e karşı harekete geçmesi gerektiğini ifade eden bildiriler dağıttı. Bu olay sonrası Jön Türkler sürgüne gönderildi.³⁷⁷

Yurt dışına giden Jön Türkler, gittikleri yerlerde İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin eylem merkezlerini oluşturdu. Bu eylemler basın yoluyla oldu. Bu dönem Cemiyet'e katılan Ahmed Rıza ve Mizancı Murad gibi Osmanlı Aydınları sayesinde Jön Türklerin fikirleri yayılmaya başladı. Bu yayımlar Avrupa'dan postayla Osmanlı Devleti'ne giriyordu. Osmanlı Devleti yönetimi bu durumu engellemek için bu yayımları satın alsa da Jön Türkler bu yayımları farklı adlarla yayımlamayı sürdürdü. Jön Türkler bu dönemde 13 ülkede 152'den fazla eser yayımladı. Meşveret, Mizan, Osmanlı Gazetesi ve Şuray-ı Ümmet isimli gazeteler bu dönem yayımlanan en önemli Jön Türk gazeteleriydi.³⁷⁸

Bu muhalif basın hareketleri Osmanlı Devleti'nde karşılık bulmaya başlayınca Sultan II. Abdülhamid "Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa'yı Paris'e gönderdi. Ahmed Celaleddin Paşa 10-22 Temmuz 1897 tarihinde yayımladığı bir hükûmet bildirisi Jön

³⁷⁵ Suny, R. G. (2009). "Truth in Telling: Reconciling Realities in the Genocide of the Ottoman Armenians", *The American Historical Review*, 114 (4), 934.

³⁷⁶ Timur, a.g.e., 2018, 265.

³⁷⁷ Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 429.

³⁷⁸ Bunların dışında o dönemde "Kanun-i esasi (1896, Mısır)", "Hak" (1899), "Sade-i millet" (1898, Mısır), "İkdam", "Muhbir (1866)" ve "İbret (1870)" gazeteleri de çıkmıştı. Bu dönem Jön Türkler tarafından çıkarılan dergiler ise "Şikaya Dergisi (1893, Şikaya)", "Şark ve Garb (1896, Paris)", "Musavve (1900)", "Mecmua-i Kemal (1905)", ve İçtihat (1904)"tı.

Türklerle genel af, memuriyet ve eğitimlerine devam etmek istemeleri halinde maaş teklifinde bulundu. Bu durumun istisnasınıysa teklifi kabul etmeyip basın hareketlerine devam eden insanların vatandaşlıktan çıkarılması ve Osmanlı Devleti topraklarına asla dönememesi oluştuyordu. Bu dönemde ikiye ayrılmış olan Jön Türklerden Mizancı Murad liderliğindeki ekip bu teklifi kabul ederken, Ahmed Rıza liderliğindeki ekip bu teklifi reddetti ve muhalefete devam etti.³⁷⁹

Mizancı Murad'ın teklifi kabul etmesinden sonra Jön Türkler dağılmanın eşiğine gelmişti. 1899'da Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın (1853-1903) oğulları Prens Lütfullah (1880-1973) ve Prens Sabahaddin'le birlikte Jön Türklerle katılması ile bu durum aşıldı. Mahmud Celaleddin Paşa, Osmanlı gazetesinin başına geçip Londra'da aktif muhalefet yapmaya başladı.

Bu olaylar sürerken Tunalı Hilmi, 1898 yılında Kahire'de Jön Türkler'in Mısır şubesini kurmuştu. 20 Ekim 1899 tarihinde I. Jön Türk kongresini toplamak için Jön Türkleri davet etti fakat bu toplantı gerçekleşmedi. Bu dönem Mahmud Celaleddin Paşa ve oğulları Mısır'a gitmişti. Mısır'da Prens Lütfullah ve Prens Sabahaddin, "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" hitaplı iki beyannameyle Jön Türkler'i kongreye çağırdı. Bu davet üzerine 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te sonrasında I. Jön Türk Kongresi olarak bilinecek "Birinci Osmanlı Liberaller Kongresi" toplandı. Jön Türkler bu kongrede, adem-i merkeziyet fikrini savunan Prens Sabahaddin grubu ve merkeziyet fikrini savunan Ahmed Rıza grubu olarak ikiye bölündü. Yapılacak ihtilal için Avrupa Devletleri'nin yardımını isteyen Prens Sabahaddin grubuna Ahmed Rıza grubunun destek vermemesi üzerine I. Jön Türk kongresi ortak bir karar alamadan dağıldı.³⁸⁰

Kongreden sonra Ahmed Rıza grubu faaliyetlerini "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında sürdürdü ve Şura-yı Ümmet gazetesini çıkardı. Prens Sabahaddin grubu ise faaliyetlerini "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" adı altında sürdürdü ve Terakki gazetesini çıkarmaya başladı. Jön Türklerin bu durumu 1906 yılında değişti. Selanik'te yöneticiliğini Mehmed Talat Paşa (1874-1921, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) ve İsmail Canbulat (1880-1926)'ın yaptığı Osmanlı Hürriyet

³⁷⁹ Durmaz, İ. (2019). "Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1254.

³⁸⁰ Kaan, O. (2019). "Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri", *Econharan*, 3 (4), 10.

Cemiyeti kuruldu. Bu dönemde Mustafa Kemal (1881-1938, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı), Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştu. Sonrasında bu iki cemiyet birleşti. 27 Eylül 1907 tarihinde bu iki cemiyetin birleşmesiyle oluşan yeni cemiyet Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birleşti. Bu birleşme ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti oluştu. Yeni cemiyetin dış merkezi Paris, iç merkezi ise Selanik oldu ve 29 Ekim 1907 tarihinde Mustafa Kemal Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 322 numaralı üyesi oldu.³⁸¹

26 Aralık 1907 tarihinde Paris'te II. Jön Türk Kongresi toplandı. Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin başkanlığında toplanan bu kongre 29 Aralık'ta bir beyanname yayımladı. Bu beyanname de Sultan II. Abdülhamid muhaliflerinin, Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleştiği ifade edildi. Bu Kongre'den sonra Jön Türkler artık Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak bilinecekti.

4.3.1.1.1. Ahmed Rıza Bey

Ahmed Rıza Bey (1858-1930), Osmanlı'ya mensup eğitimci, siyasetçi ve ideologtu. Ailesi sebebiyle batı kültürüyle büyüyen Ahmed Rıza ziraat eğitimi için Fransa'ya gitti. Osmanlı'ya döndükten sonra özel sektör ve kamu sektöründe tarım faaliyetlerinde bulunan Ahmed Rıza, 1887'de görevinden istifa etti ve Fransa'ya gitti.³⁸²

Bu dönem Fransa'da pozitivist düşünceyle tanıştı. Pozitivistlerin sömürgeciliğe eleştirisi ve Tunus'taki Fransız işgaline karşı çıkan Pozitivist Fransız entelektüellerden etkilenmişti. Bu dönem Société positiviste (Pozitivist Cemiyet)'in üyesi olan Ahmed Rıza, 1905 yılında pozitivistin yayılması için kurulan “Comité positif occidental”de (Müsbet Batı Kurulu) “Müslüman toplumların temsilcisi” oldu.

Paris'te Osmanlı Devleti aleyhine yazılan yazılara cevap veren Ahmed Rıza, 1891'de Osmanlı Devleti'nde kadın konulu bir konferansta “hürriyetpervêrâne” ifadesini kullandığı gerekçesiyle yurda dönmesi için çağrıldı. Bu olay sonrası Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalif bir konum alan Ahmed Rıza, Osmanlı

³⁸¹ Timur, a.g.e, 2018, 267.

³⁸² Malkoç, E. (2007). “Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2007 (11), 97., Berkes, a.g.e., 2022, 394.

Devleti'nin Posta ve Telgraf Nezâreti'ne bir mektup yazdı. Bu mektubunda hiçbir gizli cemiyete üye olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin faydasına çalışmaya devam edeceğini ifade etti. 1893 yılında Avrupa Devletleri'nin ilerlemesinin sebepleri üzerine çalışmaya başlayan Ahmed Rıza, bu konuyla ilgili lâhiyalar hazırlayarak bunu Sultan II. Abdülhamid'e gönderdi. Bu lâhiyalar hakkında bir işlem yapılmadığını görünce bu lâhiyaları Londra'da "*Lâyiha ve Mektub*" adıyla yayımladı. Ahmed Rıza bu dönem, sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak örgütün İstanbul'daki yapılanması olan "İttihâd-ı Osmâniye Cemiyeti"nin kuruluş nizamnamesi hakkında çalıştı.³⁸³

Bu Cemiyetin üyeleri 1892 yılında tutuklanıp serbest bırakıldıklarında yurtdışına kaçtı ve Ahmed Rıza'nın yanına gitti. 1894'te bu muhalif grubun yaptığı Cemiyet'e katılma teklifini, Cemiyet'in isminin değişmesi şartıyla kabul ederek aktif muhalefete başladı.³⁸⁴

Cemiyet üyeliğini kabul ettikten sonra Jön Türklerin Paris grubunun lideri olarak Meşveret'i çıkarmaya başladı. Siyasi bir gazete olarak on beş günde bir çıkan Meşveret, 1908'e kadar kesintisiz yayımlandı. Ahmed Rıza bu gazetede pozitivizm'in kavramlarını Osmanlı-İslam düşüncesiyle yeniden yorumladı ve Osmanlı değer yargılarına uyumlu hale getirdi. İttihat ve Terakkî'nin programı da Meşveret'in 3 Aralık 1895'te çıkan ilk sayısında yer almıştı.

Fransız hükümeti 11 Nisan 1896'da Meşveret'i yasaklayınca Ahmed Rıza, Meşveret'i Mayıs 1896'da İsviçre'de çıkarmaya başladı. Burada da yasaklanan gazete Eylül 1897'de Belçika'ya taşındı. Bu dönemde Ahmed Rıza'nın savunduğu laik ve pozitivist fikirler, muhafazakâr Jön Türkler'in Mizancı Murad'ı desteklemesine ve Aralık 1896'da Mizancı Murad'ın Jön Türkler'in yeni lideri olmasına neden oldu. Bununla birlikte Ahmed Rıza, Mizancı Murad ve çevresindekilerin Serhalife'nin teklifini kabul ederek Osmanlı Devleti'ne dönmesi sonucu azınlıkta kalan muhalif Jön Türkler'in yeni lideri oldu. Bu dönem durgunlaşan Jön Türk muhalefeti 1899 yılında Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğulları Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah'la birlikte yurtdışına gelmesi sonucu güçlendi.

³⁸³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza>, Erişim Tarihi: 18.09.2023.

³⁸⁴ Ahmed Rıza'nın önerisi, Auguste Comte'nin sosyolojisinde var olan statik sosyal ve dinamik sosyal kavramlarının incelediği kavramlardan oluşan "Nizam ve Terakkî" ismiydi. Bu öneri değiştirilerek kabul edildi ve cemiyet "İttihat ve Terakkî" ismini aldı.

Bu olay sonrası Jön Türklerin yol haritasının belirlenebilmesi için Prens Sabahaddin ve kardeşinin davetiyle Paris’te bir Kongre toplandı. “Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi” olarak bilinen bu kongrede, yerinden yönetimi savunan Prens Sabahaddin grubu ile, merkezîyetçi Ahmed Rıza grubu arasında Sultan II. Abdülhamid iktidarını devirme konusunda dış müdahaleyi kabul edip etmeme konusunda anlaşmazlık ortaya çıktı. Bu olay sonrası Prens Sabahaddin grubu “müdahaleciler”, Ahmed Rıza grubu ise “adem-i müdahaleciler” olarak bilindi.³⁸⁵

Bu iki grup I. Jön Türk Kongresi’nin ardından yollarını ayırırken, Ahmed Rıza grubu “Terakkî ve İttihat Cemiyeti”ni, Prens Sabahaddin grubu ise “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”ni kurdu. 1902 yılında Ahmed Rıza’nın liderliğindeki grup Kahire’de Şura-yı Ümmet’i çıkarmaya başladı.

1906’te Ahmed Rıza liderliğindeki Cemiyet, “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”yle birleşti. Bu olaya kadar hümanist, barışçıl, kadercî ve evrensel bir bakış açısına sahip olan Ahmed Rıza³⁸⁶, 1907’de toplanan ve Prens Sabahaddin’le birlikte eş başkanlığını yaptığı II. Jön Türk kongresi sonucu bu fikirlerinden vazgeçti ve ihtilal için her türlü faaliyeti destekleme kararı aldı.

Bu alınan karar doğrultusunda Resneli Niyazi’nin 3 Temmuz 1908’de başlattığı isyan başarıya ulaştı ve 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edildi. Ahmed Rıza, İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile başkente döndü ve başkentte “hürriyetçilerin babası” sıfatıyla karşılandı.

Ahmed Rıza, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Meclis-i Mebusan’ın başkanı oldu. 31 Mart Vaka’sı döneminde istifa eden Ahmed Rıza, Harekât Ordusu’nun isyanı bastırması sonrası tekrar Meclis-i Mebusan başkanı oldu. Bu dönem İttihatçılar’ın şiddet hareketleri nedeniyle onlardan uzaklaşan Ahmed Rıza, 1911’de başkanlıktan istifa etti. 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bâb-ı Âli baskınından sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden tamamen koptu.

Mondros Mütarekesi döneminde Sultan VI. Mehmed Vahdeddin (1861-1926) tarafından Meclis-i Âyan başkanlığına atandı. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu için Osmanlı bürokratlarıyla birlikte Vahdet-i Millî Cemiyeti’ni kurdu. Bu

³⁸⁵ Bu durum Türkiye tarihinde ilk sağ ve sol ayrımı olarak kabul edilmekteydi.

³⁸⁶ Timur, a.g.e., 2018, 109-113.

Cemiyet İstanbul'da bulunan yabancı devletlere muhtıra verip manda karşısı olduklarını ifade edince, Ahmed Rıza 1919'un Nisan ayında Meclis-i Âyan başkanlığı görevinden alındı. Bu dönem Mustafa Kemal'in 22 Haziran 1919'da kendisine yazdığı mektup doğrultusunda Fransa'da Millî Mücadele lehine kamuoyu oluşturmak için Paris'e gitti. 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından ardından 1926'da Türkiye'ye döndü. Türkiye'ye döndükten sonra anılarını ve İttihat ve Terakkî'nin tarihini yazdı. 26 Şubat 1930'da öldü.³⁸⁷

Ahmed Rıza İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucularından ve Jön Türklerin başındaki kişilerden biriydi. Auguste Comte'nin pozitivizmini Türkiye'ye tanıtan kişi olmuştu. Comte'ye göre toplumun kimliğinden bağımsız olarak müspet ilimlere dayanan bir sosyoloji fikri kurulmalıydı.

Bu müspet ilimleri “Pozitif Felsefe Kurları” adlı eserinde fizik, astronomi, matematik gibi pozitif bilimler olarak açıklamıştı. Ona göre sosyalizm analitik bir yöntemle ortaya çıkmalı ve mekanik bir determinizm içermeliydi. Tarih ilmini yadsımamakla birlikte açıklayıcı bulmayan Comte'ye göre, toplumlar teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç aşamadan geçerek oluşmalıydı. Comte'ye göre sosyoloji, toplumların düzenini inceleyen statik sosyal ve toplumun terakkisini inceleyen dinamik sosyalden oluşuyordu. Bu doğrultuda toplumsal ahenk ve milli ruh kavramlarını kabul eden Comte'ye göre din kavramı da lüzümsüz bir metafizikti.³⁸⁸

Bu fikirleri mutlak suretle kabul eden Ahmed Rıza, İslâm dininin devlet yönetiminde kullanılmaması ve şahsî bir inanç olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ettiğinden laiklik kavramının Türkiye topraklarındaki ilk savunucularından biri olmuştu. Bunun yanı sıra Ahmed Rıza'nın İttihad-i Osmani Cemiyeti'ne üye olmak için getirdiği şart olan “Nizam ve Terakki” ismi de, Auguste Comte'nin sosyoloji düşüncesinin iki ayağı olan dinamik ve statik sosyalin açıklayıcı kavramlarıydı. Bu düşünceler daha sonrasında Mustafa Kemal'i de etkilediğinden, Ahmed Rıza'nın düşüncelerinin pozitivizm bağlamında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinde de olduğu söylenebilirdi.³⁸⁹

³⁸⁷ Anıları, *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları* olarak yayımlandı.

³⁸⁸ Timur, a.g.e., 2018, 109-110.

³⁸⁹ Timur, a.g.e., 2018, 111-122.

Ahmed Rıza bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun kişi yahut siyasal rejim değişiklikleriyle değil toplumsal yapının değişiminde gören ve bu görüş çerçevesinde fikirler üreten ilk kişiydi. Ahmed Rıza'ya göre Osmanlı Devleti'nin kalkınabilmesi için halkın eğitilmesi gerekmektedir.³⁹⁰

Ahmed Rıza, Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasisi'ni değiştirerek yeniden uygulamasını istemişti. Ahmed Rıza'ya göre Kanun-i Esasisi'nde yapılacak değişikliklerle Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçiliği arttırılmalı, azınlıkların bağımsızlık hareketleri engellenmeli, Sultan'ın mutlak iktidarı sınırlandırılmalı ve Tanzimat'tan beri yapılan ıslahatlar tüm Osmanlı Devleti'nde bir bütün olarak yapılmalıydı. Ahmed Rıza ordunun görevinin vatani dış saldırılara karşı korumak olduğunu ifade etmiş, iç problemlerin ortaya çıkması durumunda ise ordunun duruma müdahale ettikten sonra kışlasına çekilerek iç siyasete karışmaması gerektiğini söylemişti.

4.3.1.1.2. Abdullah Cevdet

Abdullah Cevdet Karlıdağ (1869-1932), Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuş siyasetçi, şair, doktor, tercüman ve düşünürdü. Mekteb-i Tıbbiyye'de eğitim görürken biyolojik materyalist eğilimlerden etkilendi ve 1890 yılında Ludwig Büchner'e ait biyolojik materyalist görüşleri içeren "Kraft und Stoff" kitabının bir bölümünü "Fizyolocıya-i Tefekkür" ismiyle Türkçe'ye çevirdi.³⁹¹

Bu dönem çeşitli çeviriler yapan Abdullah Cevdet, 3 Haziran 1889'da İbrâhim Temo (1865-1945), Mehmed Reşid (1873-1919), Hikmet Emin ve İshak Sükûti'yle (1868-1902) birlikte İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'ni kurdu.³⁹²

1894'te Mekteb-i Tıbbiyye'den mezun oldu ve kolerayla mücadele için Diyarbekir'e gitti. Burada başta Ziya Gökalp olmak üzere birçok kişiyi Cemiyet'e üye yaptı. Bu dönem İstanbul'da yaşanan Ermeni olayları sebebiyle Cemiyetin halkı harekete geçmeye çağıran beyannâmesini yazdı. 1896'da bu beyannâme sebebiyle otuz üç arkadaşıyla birlikte tutuklandı ve Trablusgarp'a sürüldü. Burada yedi numaralı İttihat

³⁹⁰ Berkes, a.g.e, 2022, 394.

³⁹¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-cevdet>, Erişim Tarihi: 20.03.2022.

³⁹² Örs, O. (2013). "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Atatürk Yolu* Dergisi, 13 (51), 689.

ve Terakki Şubesi'ne üye olan Abdullah Cevdet, sonrasında buradan kaçarak Ahmed Rıza'nın yanına gitti.

1897'de Cenevre'ye geçerek, burada yayımlanmaya başlayan Osmanlı mecmuasının başyazarı oldu. Abdullah Cevdet, Sultan II. Abdülhamid'e karşı, dinî vazifelerini yerine getirmediği için halife sayılmaması konusundaki muhalefete de katkıda bulundu.

1898'de Jön Türkler'in yaşadığı maddi problemler üzerine Osmanlı Devleti'yle anlaşma yoluna gitti. İlk görüşmeler başarısız olurken, 1899'da aynı görüşmeler tekrarlandığında Abdullah Cevdet bu sefer teklifi kabul etti ve Viyana elçiliği tabipliğine getirildi. 1903'e yılına kadar bu görevi sürdüren Abdullah Cevdet Jön Türkler'den uzaklaştı ve sembolist şiirler yazdı. 1903 yılında Osmanlı Devleti'nin Viyana Elçisi ile problem yaşayan Abdullah Cevdet, Avusturya'dan sınır dışı edildi. Bu dönem hem Jön Türkler hem de Osmanlı Devleti tarafından uzaklaştırılan Abdullah Cevdet, 1904 yılında Cenevre'ye geçti ve burada anarşist eğilimler taşıyan "Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti"ni kurdu ve İctihad mecmuasını çıkarmaya başladı.

1905'te Mısır'a geçen Abdullah Cevdet, Prens Sabahaddin grubuna katıldı ve "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin yöneticisi oldu. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e rağmen, Jön Türklerle olan anlaşmazlıkları yüzünden Mısır'da kaldı. Bu dönem yayımladığı eserleri ulema çevresi tarafından büyük tepki çeken Abdullah Cevdet 1910 yılında İstanbul'a döndü.

Batıcılığı ve biyolojik materyalist fikirleri savunan Abdullah Cevdet, bu fikirleri benimseyen yazarları İctihad mecmuasının bünyesine kattı. Abdullah Cevdet, 1910 yılında Osmanlı Demokrat Fırkası'nın ikinci başkanı olarak siyasete atıldı. Sonrasında bu fırka Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılınca siyasetten uzaklaştı.

Abdullah Cevdet'in çabaları sonucu İctihad mecmuası Batıcılık düşüncesinin Osmanlı Devleti'ndeki merkezi olmuştu. Bununla birlikte İctihad mecmuası yazarları Balkan Harbi'nden sonra ikiye ayrıldı. Batı'nın her şeyiyle odak alınmasını isteyen Abdullah Cevdet ile bu görüşe karşı olan Celâl Nuri arasında çıkan tartışma, Batıcılık düşüncesinde "Tam Garpçılar" ve "Kısmî Garpçılar" ikilemini oluşturdu. Abdullah Cevdet bu tartışmada Tam Garpçılar'ın lideri oldu ve İctihad mecmuasını yayımlamaya devam etti. Bununla beraber 1915 yılında İttihatçılar'ın tehditleri sonrası

Mecmua'yı kapatmak zorunda kalan Abdullah Cevdet, 1918 yılına kadar herhangi bir faaliyette bulunmadı.³⁹³

Mondros Mütarekesi'nin ilân edilmesiyle birlikte Abdullah Cevdet İctihad mecmuasını bu sefer İctihad adıyla yayımlamaya başladı. Abdullah Cevdet bu dönem yeniden siyasete atılarak İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti'nin üyesi oldu. Abdullah Cevdet bu süreçte bazı devlet görevlerinde bulunsa bile, Osmanlı toplumunun her kesmi tarafından tepki gören bir şahsiyet olduğundan bu görevlerinde uzun süre kalamadı.³⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin beyannâmesini imzalaması ve işgal güçleriyle olan ilişkileri sebebiyle devlet memuriyetine girişi yasaklandı. Bu olaydan sonra İctihad mecmuasının yayımı ve biyolojik materyalist eserlerle uğraşmaya başladı. 29 Kasım 1932'de öldü.³⁹⁵

Abdullah Cevdet, Osmanlı Devleti ve Türkiye'de "Batıcılık" akımının yayılmasını sağlamıştı. Abdullah Cevdet'e göre "ikinci bir medeniyet yoktu, medeniyet Avrupa Medeniyeti'ydi". Abdullah Cevdet'e göre Batı, irfan, güç, ilim ve ilerlemenin merkezidi. Abdullah Cevdet din konusunda ise pozitivistten etkilenmişti. Ona göre din ancak eskiden yararlıydı. Ona göre din, temeli olmayan bir görüş olduğu için insanların eğitimi arttıkça ve dünya geliştikçe tarih sahnesinden silinecekti. Abdullah Cevdet'in Batıcılık temelli fikirleri, II. Meşrutiyet'e giden süreçte değişime uğradı. Batıcılık fikrini İslâmcılık ile birleştirme amacı gütmeye başlayan Abdullah Cevdet, din ile bilimin birlikte olarak uygulanması halinde ilerlemeyi ve gelişmeyi sağlayacağını savunmaya başlamış ve materyalist düşüncelerde İslâmi örnekler kullanmıştı.³⁹⁶

Abdullah Cevdet, Mısır döneminde tanıştığı Muhammed Abduh'un da etkisiyle, İslâm dininin orijinalinin toplumun ilerlemesi için Batı düşüncesiyle birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmişti. Bunun yanı sıra Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan İslâmcılığın yanlış olduğunu ifade etmiş ve dinin bir siyasi muhalefet aracı olarak

³⁹³ <https://shorturl.at/kpwyV>, Erişim Tarihi: 19.09.2023.

³⁹⁴ Timur, a.g.e., 2018, 292-293.

³⁹⁵ Çapçioğlu, İ.; Akyüz, N. (2021). "Abdullah Cevdet'in Batılılaşmaya Sosyo-Dini Yaklaşımı", *Journal of Analytic Divinity*, 5 (3), 32.

³⁹⁶ Çapçioğlu, Akyüz, a.g.m., 2021, 33.

kullanılması gerektiğini söylemişti. Bu iki düşünce doğrultusunda son olarak ise, bilimsel kavramların İslâmi bir içerikle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunan Abdullah Cevdet, bir yandan da İslâmın materyalist düşünce çerçevesinde reforme edilmesi gerektiğini savunmuştu.³⁹⁷

Bu düşüncelerle birlikte yaptığı “Tarih-i İslamiyet” kitap çevirisinden sonra ulemanın ağır tepkisini alan Abdullah Cevdet, aynı dönem Sultan II. Abdülhamid’in de tahttan indirilmesiyle beraber Batıcılık düşüncesi ve İslâmcılık düşüncesini entegre etmeye çalışmaktan vazgeçer ve Batıcılık düşüncesini desteklemesi için fazilet kavramını ortaya atar. Abdullah Cevdet’e göre artık insanlık için gerekli olan şey din değil fazilet ve ahlaktır.³⁹⁸

Abdullah Cevdet’in bu Batıcılık düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin yaptığı inkılaplarda Batı medeniyeti’nin rehber olarak alınması üzerine Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanma alanı bulmuştu. Abdullah Cevdet bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın ve işçi hakları savunucularından biriydi. Felsefe, tıp, sosyoloji ve siyaset alanlarında yetmişten fazla eser yazmış veya çevirmişti.

4.1.1.1.3. Mizancı Murad

Mehmed Murad Bey (1854-1917), Türk gazeteci, yazar, tarihçi ve politikacıydı. Mehmed Murad, Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesine gitmekten vazgeçerek 1873 yılında Osmanlı Devleti’ne geldi ve Maliye Nazırı Şirvanizade Mehmed Rüşdi Paşa’nın (1828-1874, Osmanlı Sadrazamı) hizmetine girdi.³⁹⁹

Bu dönem açılan sınavı kazanarak Mülkiye ve Hukuk Mektebi’nde tarih öğretmeni oldu. Aynı yıl İttihad ve Vakit gazetelerinde yazılar yazmaya başladı. 1880’de göreve başladığı Darülmualimin’de tarih öğretmenliği ve müdürlük yaptı. 1882 yılında Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti üyeliğine getirildi. Bu görev sonrası Mizancı Murad 1886 yılında sonrasında lakabı da olacak “Mizan” gazetesini yayımlamaya başladı. Başlangıçta Sultan II. Abdülhamid tarafından desteklenen bu gazete, meşrutiyet ve hürriyet kavramlarından bahsederek Sultan II. Abdülhamid

³⁹⁷ Çapcıoğlu, Akyüz, a.g.m., 2021, 35.

³⁹⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 412.

³⁹⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 395. Mehmed Rüşdi Paşa’nın Halep valisi olması üzerine onunla Halep’e gittikten sonra Rüşdi Paşa’nın ölümü üzerine İstanbul’a geri döndü ve Hariciye Nezareti’nin Matbuat Kalemi’nde (Dışişleri Bakanlığı Basın-Yayın Müşavirliği) çevirmenliğe başladı.

yönetimine karşı eleştiriler getirmeye başlayınca sansüre uğradı ve 1890'da kapanmak zorunda kaldı.

Mizancı Murad, 1891'de Düyun-u Umumiye komiseri oldu. Bu görevi sürdürürken 1892'de “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?” adlı romanı yayımladı. Görevindeki başarısı üzerine 1893'te altın liyakat madalyası ve Mecîdî nişanıyla ödüllendirildi. Bu dönem Mülkiye Mektebi'nden öğrencileri olan kişilerin talebi üzerine, Osmanlı Devleti'nin kalkınması amacıyla bir ıslahat teklifi hazırladı. Bu teklif Sultan tarafından reddedilince Avrupa'ya gitti.⁴⁰⁰

1895 yılının sonunda Paris'e giden Mizancı Murad, burada bulunan Jön Türkler ile iletişime geçti. Bunun ardından Ermeni problemini çözebilmek için Birleşik Krallık başbakanı Lord Salisbury'le (Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 1830-1903) görüştü fakat başarısız oldu. Paris'e döndüğünde Jön Türklerin lideri Ahmed Rıza'yla anlaşmazlık yaşayınca Kahire'ye gidip Mizan'ı burada yayımlamaya başladı. Bu dönem yazılarında Sultan II. Abdülhamid'i ağır bir şekilde eleştirmeye başlayan Mizancı Murad, Sultan'ı meşrutiyeti yeniden ilan etmeye ve tahttan ayrılmaya davet ettiği için idama mahkum edildi.

Bu olay üzerine 1896'nın temmuz ayında Paris'e geri dönen Mizancı Murad, Kasım 1896'da yapılan kongrede Ahmed Rıza muhaliflerinin desteğini aldı ve Cemiyetin başına geçti. Bu olay sonrası cemiyetin merkezi Cenevre oldu ve Mizan gazetesi buradan yayımlanmaya başladı. Jön Türkler arasındaki anlaşmazlık ortadan kalkmayınca Cemiyet Mizancı Murad'ın liderliğindeki Cenevre ve Ahmed Rıza'nın liderliğindeki Paris olmak üzere ikiye bölündü. Bu dönem Sultan II. Abdülhamid'in Jön Türklerin yurda dönüşünü sağlaması için görevlendirdiği Serhalife Ahmed Celaleddin Paşa'nın vaatlerini kabul eden Mizancı Murad, 1897 yılının ağustos ayında Cemiyet'in başkanlığını bırakarak yurda döndü. Bununla birlikte yurda döndükten sonra göz hapsine alınan Mizancı Murad, 1899'da “Şûra-yı Devlet Maliye Dairesi” üyesi oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Mizan gazetesini yeniden çıkarmaya başlayan Mizancı Murad, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif İslâmcı bir düşünceyi benimsemişti.

⁴⁰⁰ Bu kararı almasında Düyun-u Umumiye'de beraber çalıştığı yabancıların da etkisi vardı. <https://shorturl.at/xyBEY>, Erişim Tarihi: 10.10.2023., Berkes, a.g.e., 2022, 395.

Bunun üzerine 31 Mart Vaka'sı ile ilişkisi olduğu ileri sürülerek gazetesi kapatıldı ve müebbet kalebentlik cezası alarak Rodos'a sürüldü. Önce Rodos'ta sonrasında ise Midilli'de geçirdiği 4 yıllık bu ceza döneminde “Tarih-i Ebülfaruk” adlı Osmanlı Tarihi eserini yayımladı. 1912 yılında yayınlanan genel aften faydalanarak İstanbul'a dönen Mizancı Murad, sağlık sorunları yüzünden yurtdışında belirli bir süre geçirdikten sonra İstanbul'a geri döndü. Bu dönüşten sonra yayımladığı gazete ve dergilerle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefeti sürdüren Mizancı Murad 1917'de öldü.⁴⁰¹

Mizancı Murad, I. ve II. Meşrutiyet döneminin önemli bir fikir adamıydı. Liberal ve meşrutiyetçi fikirlere sahip olmakla birlikte, bu fikirler Halifeliğin çevresinde bütün İslâm dünyasının birleştirilmesi, meşveret usulünün uygulanması ve Müslümanların kanunu olan İslâm şeriatı doğrultusunda büyük bir Müslüman meşruti rejimi kurulması olarak şekillenmişti. Bu fikirlerini Sultan II. Abdülhamid'e kabul ettiremeyince ona muhalif olan Mizancı Murad, Jön Türklere katılmak için yurtdışına çıkmıştı.⁴⁰²

Yurtdışında bir dönem liderliğini de yapacağı Jön Türklerle fikir olarak uyuşmayan Mizancı Murad, Mizan gazetesinde Sultan II. Abdülhamid'e karşı o dönem yapılan en şiddetli eleştirileri yapan kişi olmasına rağmen belirli bir süreden sonra kendisini Sultan II. Abdülhamid'i Jön Türklere karşı savunurken buldu.⁴⁰³

Mizancı Murad'ın Mısır'da yayımladığı “Fırkamızın Hatt-ı Hareketi” adlı yirmi bir maddelik ıslahat projesi onun siyasi fikirlerini açıklıyordu. Mizancı Murad'a göre devlet yönetimi için şeriat hükümleri doğrultusunda meşveret usulü uygulanmalıydı. Devletin merkez ideolojisi Osmanlılık, kültürel ideolojisi ise İttihâd-ı İslâm olmalıydı. Ona göre I. Meşrutiyet'in başarısız olmasının sebebi iç politikada Yeni Osmanlılar, dış politikada ise Rusya'ydı.⁴⁰⁴

Mizancı Murad bu siyasi görüşü doğrultusunda Mizan'da iç ve dış politika hakkında oldukça fazla sayıda makale yazmıştı. Bu makaleler rejim meselesi, devlet, iktisat, yöneticiler, maliye, eğitim ve sanayi gibi konulara ilişkindi.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ <https://shorturl.at/ahjB8>, Erişim Tarihi: 10.10.2023.

⁴⁰² Berkes, a.g.e., 2022, 395.

⁴⁰³ Berkes, a.g.e., 2022, 395.

⁴⁰⁴ Berkes, a.g.e., 2022, 396.

⁴⁰⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 395.

Bununla beraber Mizancı Murad, Sultan II. Abdülhamid'in teklifini kabul edip yurda döndükten sonra, onunla aynı düşünceyi savunuyor olmasına rağmen II. Meşrutiyet'in ilanına kadar siyasetten uzak tutulmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İslâmcılık fikri çerçevesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet eden Mizancı Murad'ın bu muhalefet durumu oldukça kısa süreli olmuş, aldığı kalebent cezası sonrası geçirdiği sağlık sorunları neticesinde ölmüştü.

Mizancı Murad siyasi düşüncelerinin yanı sıra edebi eserlerde yazmıştı. Ona göre edebiyat bir milletin tüm değerlerini temsil eden, maddi ve manevi tüm birikiminin bir yansımasıydı. Bu doğrultuda Osmanlı edebiyatının eski Türk edebiyatına göre oldukça geliştiğini ifade eden Mizancı Murad, Batı edebiyatının seviyesinin yakalanabilmesi için taklitçilikten uzak durulması ve edebi ahlakın hâkim kılınması gerektiğini ifade etmişti. Ona göre edebi eserler mutlaka topluma bir şeyler öğretme amacıyla yazılmalıydı. Bu düşünceleri doğrultusunda Mîzan gazetesinde “Üdebâmızın Numûne-i İmtisalleri” başlığıyla yazdığı yazılar, Türk edebiyatında uygulamalı tenkitin ilk örnekleriydi. “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?” adlı romanında ise sosyal kalkınmayı ve ilerlemenin ilkokuldan yukarıya doğru gerçekleştirilmesi gerektiğini anlatmıştı. Mizancı Murad bunun yanı sıra öğretmenliği döneminde öğrencilerine tarih bilinci de kazandırmıştı.

4.3.1.1.4. Prens Sabahaddin

Mehmed Sabahaddin (1879-1948), Türk düşünür ve siyasetçiydi. Sabahaddin Efendi, Prens Lütfullah'la birlikte dönemin önemli entelektüel şahsiyetlerinden, Farsça, Arapça, Fransızca, Resim, Piyano, Fen Bilgisi, Doğa Bilimleri ve Edebiyat dersleri aldı.⁴⁰⁶

Prens Sabahaddin bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun yurtdışından yükselecek bir güçle olabileceği fikrini benimsedi. Bu fikir doğrultusunda babasıyla birlikte başkentten ayrılarak 1899'da Paris'e yerleşti. Paris'te Sultan II. Abdülhamid muhalifi olan Jön Türkler'e katıldı. Bu dönem Jön Türkler arasında hızla yükselmiş olsa bile sonrasında Ahmed Rıza Bey'le anlaşmazlık yaşadı.⁴⁰⁷ Bu dönem Le Play sosyoloji ekolünden Edmond Demolins'ten (1852-1907) etkilendi ve “La Science

⁴⁰⁶ Kılıç, M. (2010). “Türk Siyasi Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahaddin ve Meslek-i İçtima”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (12), 3.

⁴⁰⁷ Uyar, H. (2001). *Vatan Cephesi*, İzmir, 3.

Sociale” cemiyetine katıldı. 1900 yılında “*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*” adlı beyannamesiyle bir Jön Türk Kongresi’nin düzenlenmesini amaçladıysa da bunu başaramadı. Bununla beraber 4-9 Şubat 1902’de, Avrupa’daki Jön Türkler’i birleştirmeyi amaçlayan I. Jön Türk Kongresi’ni toplamayı başardı. Bu kongrede yerinden yönetimi savunan Prens Sabahaddin grubu ile, merkezîyetçi Ahmed Rıza grubu arasında yönetimi devirme konusunda dış müdahaleyi kabul edip etmeme konusunda anlaşmazlık ortaya çıktı. Bu olay sonrası Prens Sabahaddin grubu “müdahaleciler”, Ahmed Rıza grubu ise “adem-i müdahaleciler” olarak bilindi.⁴⁰⁸

Bu iki grup I. Jön Türk Kongresi’nin ardından yollarını ayırırken, Prens Sabahaddin grubu 1906 yılında “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti”ni kurdu ve Prens Sabahaddin Paris’te bu cemiyetin yayın organı olarak Terakkî gazetesini çıkarmaya başladı. Bu gazetede yönetimde “adem-i merkezîyet” ve iktisatta “teşebbüs-i şahsi” ilkeleri savunuldu.

Prens Sabahaddin, I. Jön Türk Kongresi’nin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen 27 Aralık 1907’de II. Jön Türk Kongresi’nin toplanmasını sağladı. Bu Kongre’de muhalif grupların birleşmesi kararı alındı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1908’de ihtilali gerçekleştirildi. Prens Sabahaddin II. Meşrutiyet ilan edilince Osmanlı Devleti’ne geri döndü ve ilk muhalefet fırkası olan Osmanlı Ahrar Fırkası’nı kurdu.

Osmanlı Ahrar Fırkası, 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşısında katıldı ancak meclise giremedi. 1908 sonrası yaşanan 31 Mart Vaka’sı sebebiyle Osmanlı Ahrar Fırkası kapatılarak Prens Sabahaddin tutuklandı. Mahmud Şevket Paşa’nın (1856-1913, sonrasında Osmanlı Sadrazamı) müdahalesiyle serbest bırakılan Prens Sabahaddin Paris’e gitti. Prens Sabahaddin burada İttihat ve Terakkî’nin siyasî ve iktisadî görüşlerini eleştirmeye devam etti. Osmanlı Devleti’nde bulunan Prens Sabahaddin destekçileri “Nesl-i Cedîd Kulübü” adlı bir cemiyet kurdu fakat bu cemiyet 1911’de kapatıldı. Prens Sabahaddin, I. Balkan Savaşı sırasında savaşın kaybedilmesinin sebebinin toplumsal yapı olduğunu ve merkezîyetçiliğin Osmanlı Devleti’nin sona ermesine neden olacağını ifade eden makaleler yazdı.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 397.

⁴⁰⁹ Berkes, a.g.e., 2022, 397.

1913 Bâb-ı Âli Baskını'yla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesi üzerine İstanbul'daki Prens Sabahaddin taraftarları onu ülkenin başına geçirmek istedi. Bu doğrultuda Mahmud Şevket Paşa'ya 11 Haziran 1913'te bir suikast gerçekleştirildi. Bu olay sonrası Fransa'dan ayrılmak zorunda kalan Prens Sabahaddin, 1919 yılında Osmanlı Devleti'ne döndü. Burada “Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?” adlı eserini yayınladı ve Millî Mücadele hareketini destekledi. 1924 yılında hânedan mensuplarının ülkeyi terketmesine ilişkin kanunun yürürlüğe girmesiyle ülkeyi terketti. Bu olay sonrası İsviçre'ye gittikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî ve siyasi konularında hakkında çeşitli makaleler yazan Prens Sabahaddin 1948'te öldü.

Prens Sabahaddin, Sosyoloji alanındaki fikirleri, Ziya Gökalp tarafından savunulan Emile Durkheim'in (1858-1917) solidarizmine karşı Edmond Demolins (“Ecole des Roches”) ve Le Play ekolünün savunduğu bireysellik özelinde şekillenmişti. Prens Sabahaddin'e göre Osmanlı Devleti'nin kalkınabilmesi için Ahmed Rıza Bey'in savunduğu merkezîyetçilik fikrinden uzaklaşıp, özel girişim ve yerinden yönetimin hâkim kılınması gerekiyordu.⁴¹⁰ Prens Sabahaddin Osmanlı Devleti'nin sadece Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Kanun-i Esasisi'nin tekrar yürürlüğe konulmasıyla kurtulabileceğini düşünmüyordu. Prens Sabahaddin devletlerin milletler, milletlerin ise tebaa tarafından oluşturulduğunu ifade etmişti. Bu yüzden Devletlerin gelişebilmesi için öncelikle tebaasının gelişmesi gerekmektedir. Tebaa'nın gelişmesi hususunda Devlete düşen görev ise tebaasının mutluluk, refah ve başarısını sağlamaktır.

Bu açıklama doğrultusunda Prens Sabahaddin Osmanlı Devleti'nde öncelikle toplumsal yapının değişmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Memur devleti olarak ifade ettiği Osmanlı Devleti'nde bu durumun değiştirilerek özel girişimciliğin ve bireysel yeteneklerin gelişmesinin sağlanması ve en sonunda bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasını istiyordu.⁴¹¹

Prens Sabahaddin'e göre bunun önündeki en büyük engel Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısı ve mevcut eğitim sistemiydi. Bu durumun düzeltilebilmesi için eğitim sisteminin değiştirilmesi ve adem-i merkezîyetçilik sistemine geçilmesi gerekliliğini savunuyordu. Osmanlı Devleti'nde yerel yönetimin güçlendirilmesi ve

⁴¹⁰ Erbil, a.g.e, 2006, 87-90.

⁴¹¹ Berkes, a.g.e., 2022, 397.

otoriteyi bölmesi sebebiyle halkın yönetime katılması suretiyle bürokrasinin hızlandırılması olarak adlandırdığı “Adem-i merkeziyetçilik”in Meşrutiyet’in gerçek anlamda ortaya çıkabilmesi için bir gereklilik olduğunu ifade etti. Bununla beraber bu yönetim sistemi Osmanlı Devleti’nde daha çok etnik unsurların bağımsızlık hareketlerine hukuki bir dayanak olarak kullandı.⁴¹²

Prens Sabahaddin’in sosyoloji alanındaki diğer bir eseri de “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?” adlı broşürdü. Bu broşürde üyesi olduğu “Science Sociale Mektebi”nin yöntemlerini Türkiye’ye uyarlamıştı. Bu broşürün başlangıcında Emile Durkheim başta olmak üzere toplumcu diğer sosyoloji disiplinlerine eleştiriler yapan Prens Sabahaddin, Türkiye’de yapılacak ıslahat hareketlerinin bireyselleşmesi merkezine alan bir sosyoloji disiplini dayalı olarak planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişti.⁴¹³

Prens Sabahaddin’e göre dış politikada Fransa ve Birleşik Krallık ile ittifak yapılmalıydı. Eğer bu ittifak sağlanabilirse Rus İmparatorluğu’nun Karadeniz ve Balkanlar üzerindeki etkisi sona erdirilebilecekti.

4.3.1.1.5. Yusuf Akçura

Yusuf Akçura (1876-1935), Türk siyasetçi ve yazardı. Rus İmparatorluğu’nda doğan Yusuf Akçura 1883 yılında ailesiyle birlikte Osmanlı Devleti’ne geldi ve burada asker olmaya karar verdi.⁴¹⁴ 1895 yılında Harp Okulu’nda eğitim görürken haklarında okumalar yaptığı Necip Asım Yazıksız (1861-1935), Veled Çelebi İzbudak (1867-1953), Bursalı Mehmed Tahir Bey (1861-1925) ve İsmail Gaspıralı (1851-1914) sayesinde kendisinde Türkçülük fikri oluştu.⁴¹⁵

Harp Okulu’nun 2. yılında bu Türkçülük faaliyetlerinden dolayı 45 gün ceza aldı. Başarılı bir öğrenci olduğu için Harp Okulu’nu bitirmesine izin verilse bile okulu bitirdikten sonra 1899 yılında önce Fizan’a sonra Trablusgarp’a sürgün edildi. 1900

⁴¹² Berkes, a.g.e., 2022, 398.

⁴¹³ Bayraktar, B. (1996). “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 52. Tanyol, C. (1947). “İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (4-5), 154.

⁴¹⁴ Aydemir, S. Ş. (1976). *Makedonya’dan Ortaasya’ya ENVER PAŞA (1908-1914)*, Ankara, 472’nin dipnotu. Türkman, S. (2003). “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, *Atatürk Dergisi*, 3 (4), 135.

⁴¹⁵ 1897 yılında yazdığı “Şehabettin Hazret” adlı ilk makalesiyle Rus İmparatorluğu’nda yaşayan Türkler ve Osmanlı Devleti’nde yaşayan Türkler arasında köprü oluşturmaya çalıştı.

yılında buradan Fransa'ya kaçtı ve sonrasında üçüncülükle bitireceği Paris Siyasi Bilgiler Okulu'na başladı. Bu dönemde Türkçülük fikirlerini olgunlaştıran Yusuf Akçura, 1903 yılında okulunu bitirdikten sonra İstanbul'a dönmesi yasaklandığı için Kazan'a gitti. 1904 yılında kendisine Türkçüler arasında ün kazandıran “Üç Tarz-ı Siyâset” makalesini yazdı. Bu dönem öğretmenlik yapan Yusuf Akçura bir yandan Kazan'da çeşitli gazetelerde Rusya Türkleri için yazılar yazdı. Yusuf Akçura 1905'te “Rusya Müslümanları” adlı partiye katılarak siyasete atıldı. 1906 yılında Ulûm ve Târih adlı kitabı yazan Yusuf Akçura Rus İmparatorluğu yönetimi tarafından, Rus Meclisi olan Duma'ya seçilmemesi için tutuklandı.

Hapisten çıkınca 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a gitti. İstanbul'da üniversitelerde dersler vermesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmadı. Bununla birlikte Türkçülük düşünce akımının Osmanlı Devleti'nde yayılması için 1908'de Türk Derneği'nin, 1911'de Türk Yurdu Derneği'nin ve 1912'de Türk Ocağı'nın kurulmasını sağladı. I. Dünya Savaşı sırasında Rus İmparatorluğu'nda bulunan Türkleri korumak için “Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti”ni kurdu. 1918'de Rus İmparatorluğu'ndaki Türk esirlerin haklarını savunmak için için “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti”nin (Kızılay) temsilcisi sıfatıyla Rusya'ya gitti.

1919'da yurda döndüğünde Millî Türk Fırkası'na katıldı ve İngilizler tarafından tutuklandı. 1920'de serbest bırakıldığında Millî Mücadele'ye katıldı. 1923 yılında İstanbul mebusu oldu ve TBMM adına İstanbul'u teslim aldı. 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nde siyasi tarih dersi vermeye başladı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün siyaset ve kültür danışmanı olarak görev aldı. 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda çalıştı ve 1932'de bu kurumun başkanı oldu. Yusuf Akçura aynı yıl düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi'ni de yönetti. 1933'te gerçekleştirilen üniversiteler reformundan sonra 1934'te İstanbul Üniversitesi'nde siyasi tarih profesörü olan Yusuf Akçura, Kars milletvekilliği görevini de sürdürürken 1935'te öldü.⁴¹⁶

Yusuf Akçura gençliğinde yaptığı Türk tarihi ve kültürüne ilişkin okumalar ve sonrasında Avrupa'daki eğitimi sırasında yaptığı çalışmalar sonucu Türkçülüğü benimsemişti. Genel olarak Türkçülük, Türk ve Osmanlı tarihi, Yakınçağ

⁴¹⁶ Temir, A. (1987). *Yusuf Akçura*, Ankara, 65.

Avrupa'sının sosyal, siyasi ve ekonomik problemleriyle ilgilenmişti. Yusuf Akçura'nın Türkçülük hakkındaki fikirleri, başlangıçta Rusya Türkleri'ne olan sevgisi nedeniyle duygusalken sonrasında hocası olan Şerafettin Mağmumî'nin (1860-1931) etkisiyle daha akademik bir nitelik alarak Osmanlıcılık fikrinin dayanaksız olduğu, azınlıkların birbiriyle uzlaşma imkânının olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun Türk Milliyetçiliği'nin yükselmesine bağlı olduğuna evrildi. Bu doğrultuda Yusuf Akçura 1903 yılında mezun olduğu Paris Siyasî Bilgiler Okulu'nda yazdığı bitirme tezi olan “Osmanlı Devleti Teşkilâtı Tarihi Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde Yeni Osmanlılar'ın Osmanlıcılık faaliyetlerinin başarısız olacağı kesin olan bir teşebbüs olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Türk Milliyetçiliği dışında başka bir kurtuluş yolu olmadığını yazdı.⁴¹⁷

1904 tarihinde yazdığı Üç Tarz-ı Siyâset adlı eser, ona “pantürkist” ve “pantürkizmin babası” ünvanlarını kazandı. Türkçülük düşünce akımının manifestosu olarak kabul edilen 32 sayfalık bu eserde Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti için Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük düşünce akımlarını değerlendirip Osmanlı Devleti'ni kurtaracak düşünce akımının Türkçülük doktrini olduğunu savundu.

Osmanlıcılık düşüncesini uygulanamaz olarak görüp direkt olarak reddeden Yusuf Akçura İslâmcılık düşüncesinin ise kuvvetli bir teşkilata sahip olduğunu söylemiş ve İslâmcılık düşüncesinin Türkçülük'ün gelişmesinde yardımcı olacak şekilde uygulanması gerektiğini ifade etmişti.⁴¹⁸

Yusuf Akçura, 1908 sonrası Osmanlı Devleti'ne geri döndüğünde ise Türkçülük düşüncesini değiştirmiş ve sadece Osmanlı Türkleri'nin bir araya gelmesini amaçlayan Türkçülük düşüncesinden vazgeçerek tüm Dünya Türklerini tek bir çatı altında toplamak isteyen Turancılık düşünce akımını kabul etmişti.⁴¹⁹

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine Yusuf Akçura'nın görüşleri de diğer Turancı fikir adamları gibi tüm Dünya Türkleri'ni birleştirmekten uzaklaşıp Anadolu Türkleri'ni birleştirmeyi amaçlayan Türkçülük düşünce akımına evrildi. Bu dönem kurulan

⁴¹⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 400.

⁴¹⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 401.

⁴¹⁹ Yusuf Akçura bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde 1908'de kurulan Türk Derneği, 1911'de kurulan Türk Yurdu Derneği ve 1912'de kurulan Türk Ocağı'nın kurumlarının hepsinin kurucu üyesi oldu ve bu derneklerin basın organlarında yazılar yazdı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin merkez ideolojisi de Türkçülük düşünce akımı olunca, devletin resmi ideoloğu Yusuf Akçura olmuştu.

Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk'ün danışmanı olan Yusuf Akçura, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda yer aldığı gibi, bu kurumun tarihteki ikinci başkanı da olmuştu. Bunun yanı sıra Türk tarihiyle ilgili Türkiye'de ilk kez düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi'ne de Yusuf Akçura başkanlık yapmıştı.

Yusuf Akçura'nın bu dönemdeki Türkçülük düşüncesi, Türkçülüğün bir diğer kurucu babası olan Ziya Gökalp'ın devletçi milliyetçiliğinden farklıydı. Yusuf Akçura'ya göre Türkçülük düşüncesine devleti oluşturan tüm unsurlar katılmalıydı. Bu da Ziya Gökalp'ın solidarizmine göre daha çok sosyal içerikli, daha “burjuva” nitelikli bir Türk milliyetçiliği ile mümkün olacaktı.⁴²⁰

4.3.1.1.6. Ziya Gökalp

Mehmed Ziya Gökalp (1876-1924) şair, siyasetçi, yazar ve toplumbilimciydi. İdadi Mülkiye'de okurken “Milletim Çok Yaşa” söylemi nedeniyle soruşturma geçiren Ziya Gökalp 1894 yılında okulu bıraktı.⁴²¹

Okulu bıraktıktan sonra Arapça, Farsça, Arapça ve Fransızca öğrenen Ziya Gökalp, geçirdiği bunalım sonrası intihar denemesinde bulundu. Bu intihar denemesinden onu kurtaran Dr. Abdullah Cevdet sayesinde Jön Türklere katıldı.⁴²²

1896'da kardeşiyle birlikte İstanbul'a giden Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle faaliyetlerde bulununca tutuklanarak 1 yıllığına hapse gönderildi. Hapisten çıkınca Diyarbakır'a geri dönen Ziya Gökalp 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar burada kısa süreli memuriyetliklerde çalıştı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak Cemiyetin Diyarbakır şubesini kurdu.

⁴²⁰ Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul, 202-204., Kuyumcuoğlu, O. (2017). “Bir Türkçünün Arap topraklarına bakışı: Yusuf Akçura'nın Suriye ve Filistin seyahati üzerine”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2017 (285), 56-65., Berkes, a.g.e., 2022, 468.

⁴²¹ Somel, S. A. (2014). *Melekler, Vatanperverler ve Ajan Provokatörler: Mutlakîyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadi Öğrenciliği'ne ilişkin Soruşturma Kayıtları (1894-1895)*, İstanbul, 194.

⁴²² Gürsoy, Ş.; Çapçioğlu, İ. (2006). “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 90.

1909'da İttihat ve Terakki merkez heyeti üyesi olan Ziya Gökalp, 1911 yılında Selanik'e yerleşti. Burada açılan "İttihat ve Terakkî Mekteb-i Sultânîsi"nde Türkiye tarihinin ilk sosyoloji derslerini veren Ziya Gökalp, I. Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a gitti.⁴²³

1912 yılından 1919 yılına kadar İstanbul'da çeşitli okullarda görev yapan Ziya Gökalp, I. Dünya Savaşı sonrası 1919 yılında İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. 2 yıllık bu sürgünden sonra serbest bırakılan Ziya Gökalp, İstanbul'a dönüp ders vermeye devam etmek istese de bu talebi kabul edilmeyince Diyarbakır'a geçti.

Burada "Küçük Mecmua"yı çıkararak Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Ziya Gökalp sonrasında Ankara'ya geldi ve önce "Maarif Vekâleti İlim Encümeni" azası sonrasında ise "Telif ve Tercüme Heyeti" başkanı oldu. 1923'te yapılan seçimler sonucu II. Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak seçildi. Bu görev sonrası tamamen Ankara'ya yerleşen Ziya Gökalp, kültürel ve düşünsel çalışmalarda bulunmayı sürdürdü. 1924 yılında İstanbul'a gittiği bir dönemde aniden rahatsızlanarak öldü.

Ziya Gökalp, çocukluğunda amcası Hacı Hasib Efendi'den Farsça, Arapça, tasavvuf ve kelâm dersleri alırken İdadi Mülkiye'de Fârâbî, Gazâlî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Rüşd ve Mevlânâ gibi İslâm bilginleri hakkında okumalar yapmıştı. Bu doğrultuda Ziya Gökalp'in düşün hayatı İslâmcılık düşüncesiyle şekillenmişti. Ziya Gökalp'in Türkçülük fikriyle tanışması ise, Fransızca öğrenme amacıyla yaptığı okumalar doğrultusunda Léon Cahun ve Ahmed Vefik Paşa gibi isimlerin Türk tarihine ilişkin eserlerini okumasıyla oldu. Bu dönem tanıştığı Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'e Fransız pozitivist ve sosyologlar hakkında okumalar yapmasını tavsiye etmişti. Ziya Gökalp İdadî Mülkiye'de tarih öğretmeni olan Yorgi Efendi'den de milliyetçilik, sosyoloji ve Yunan filozofları konularında etkilenmişti.

Ziya Gökalp, bu okumalar ışığında Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun toplumda yapılacak fikirsel bir ıslahatta olduğu düşüncesini benimsedi. İstanbul'a gittikten sonra sosyoloji ağırlıklı olmak üzere psikoloji, felsefe ve pedagoji kitapları okumaya devam eden Ziya Gökalp, bu eserleri İslâm usûlleriyle bağdaştırıyordu. Bu dönem tanıştığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri onu Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir

⁴²³ Berkes, a.g.e., 2022, 481.

devrimin Türk milletine uygun olması gerektiğine ikna etmişti. Ziya Gökalp'in İstanbul dönemi bu doğrultuda Türk milletinin sosyolojisini anlamaya çalışan okumalar yapmakla geçti.⁴²⁴

Bu dönemin sonunda hapse giren Ziya Gökalp, ruhsal olarak girdiği bunalımdan İslâmcılık düşüncesine geri dönüş yaparak çıktı. Bu dönem Meşrutiyet'in tekrar ilan edileceğini ve Meşrutiyet sonrası en büyük sorumluluğun Osmanlı Aydınlarına düştüğü fikrini edinen Ziya Gökalp, fikirlerini halka yansıtmaya karar verdi. Hapisten çıktıktan sonra Diyarbakır'a giden Ziya Gökalp ilk olarak 1904 yılında vilâyet gazetesinde "Küçük Seyahat" isimli bir şehir tanıtım yazısı yazdı. Sonrasında Diyarbakır'da 1909'da "Peyman"da makaleler ve şiirler yazdı. 1911 yılında Selanik'e yerleşen Ziya Gökalp bir yandan ders verirken Genç Kalemler dergisinde yazmaya başlamıştı. Ziya Gökalp bu dönem öğrencilerine dilde sadeleşmeyi savunan "yeni lisan" akımını anlattı. Fransız sosyologlar ve İslam düşünürleri hakkında bilgi verdi. Güçlü bir Türk Devleti ülküsünü anlattığı Altun Destanı'nı yine bu dönem Genç Kalemler Dergisi'nde yayımladı.⁴²⁵

I. Balkan Savaşı nedeniyle İstanbul'a dönen Ziya Gökalp önce Türkçülük ve İslâmcılık fikrini, sonrasında Turancılık ve İslâmcılık fikrini benimsemişti. Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi ideoloğu olan Ziya Gökalp, "Türk Ocağı"nın kurucularından biri oldu. Bu dönem "Türk Yurdu" başta olmak üzere birçok yayında yazılar yazdı. Ziya Gökalp, bir yandan eser vermeyi de sürdürüyordu. 1914'te "Kızıl Elma"; 1918'de ise Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eseri yayımladı. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini anlattığı Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak'ta hars (milli ruh), Türklük, medeniyet, mefkûre, millet, İslâmiyet ve turan gibi kavramları sosyoloji ve felsefe açısından açıklamıştı. Eserde Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık kavramlarının birbirlerini yanlışlamadığı ifade edilmişti. Ziya Gökalp'e göre bunların birbirleriyle birlikte ideal bir şekilde uygulanması durumunda Türk milletinin eski gücüne kavuşacağı söyleniyordu.⁴²⁶

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgiyle birlikte Turancılık fikrini terkeden Ziya Gökalp, Türkçülük düşünce akımını destekleyen makaleler yazdı. 1923

⁴²⁴ Berkes, a.g.e., 2023, 213.

⁴²⁵ Bu dönem Ziya Gökalp Durkheim, Fouillée, Tarde, gibi Fransız sosyologlarını Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile karşılaştırmıştı.

⁴²⁶ Berkes, a.g.e., 2022, 419., Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, 2010, 10-11.

yılında Ankara'ya giden Ziya Gökalp, Hâkimiyet-i Milliye'de bir makaleler dizisi yazdı. Bu makaleler ve Ziya Gökalp'in yazdığı başka bir eser olan Doğru Yol adlı el kitabı, sonrasında Halk Fırkası'nın (Cumhuriyet Halk Partisi) kuruluşunda kullanılmıştı.⁴²⁷

Yine bu dönem yayımlanan “Türkçülüğün Esasları” kitabıyla tamamen Türkçülük düşünce akımını desteklemeye başladı. Ziya Gökalp bu kitapta Türkçülük düşüncesini Türkiye Cumhuriyeti doğrultusunda uyarlamıştı. “Türkçülüğün Mahiyeti” ve “Türkçülüğün Programı” başlıklı iki kısımdan oluşan bu kitapta Türkçülüğün tarihi, hars ve medeniyet, tarifi, millî vicdan, millî tesânüd, dil, estetik, ahlâk, hukuk, din, iktisat, siyaset ve felsefe gibi konularda Türkçülük fikri ayrıntılarıyla incelenmişti.⁴²⁸ Ziya Gökalp'in görüşlerinin temelinde toplumun değerleriyle, Batı medeniyetini kaynaştırma çabası yatıyordu. Bu düşüncesi onun Emile Durkheim'in pozitivizm yorumu olan, toplumun içinde devletçi bir birlik duygusu yaratmayı amaçlayan solidarizmi savunmasını sağladı.⁴²⁹

4.3.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Temel amaçları Kanun-i Esasisi ve Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi olan Jön Türkler, bu doğrultuda muhalefete başlamak için 21 Mayıs 1889'da “Askeri Tıbbiye Mektebi”nde öğrenci olan İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Çerkez Mehmed Reşid Bey'in oluşturduğu gruba Konyalı Hikmet Emin Bey, Cevdet Osman, Hüseyinzade Ali Bey (1864-1940), Kerim Sebatî (1870-1942), Mekkeli Sabri Bey, Şerafettin Mağmumi, Doktor Nâzım Bey (1872-1926) ve Giritli Şefik'in katılmasıyla birlikte İttihad-i Osmani Cemiyeti'ni kurdu.⁴³⁰

Bu cemiyet Haziran 1889'da bir bağda, bu bağın bekçisi Aluş Ağa'nın başkanlık ettiği ilk toplantısını gerçekleştirdi. Bu toplantıda başkanlığa Ali Rüşdî, genel sekreterliğe Şerefeddîn Mağmûmî, saymanlığa Âsaf Derviş (1868-1928) getirildi. Bu toplantıya, sonrasında “İnciraltı Toplantısı” veya “On İkiler Toplantısı” da denildi. Bu

⁴²⁷ Örneğin Doğru Yol adlı eseriyile, Atatürk'ün dokuz umde şeklinde ifade ettiği Halk Fırkası'nın parti programını sosyolojik olarak açıklamıştı.

⁴²⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 229.

⁴²⁹ Berkes, a.g.e., 2023, 212., Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 32-33. Atatürk kendisinden “Bedenimin babası Ali Rıza Efendi, hislerimin Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir” şeklinde bahsetmişti.

⁴³⁰ Örs, a.g.m., 2013, 689.

toplantıda her cemiyet üyesine bir sıra numarası verildi ve bir numaralı üye İbrahim Temo oldu.⁴³¹ Cemiyet 1890'da kuruluş nizamnamesini hazırladı. Bu nizamnamede “Hükûmet-i hâziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyei ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatanı ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslâm ve Hristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir.” denildi.

Tıp öğrencilerinin kurduğu bu cemiyet, diğer yükseköğretim öğrencilerinin katılımıyla hızla büyüdü. Bununla birlikte örgüt 1895 yılına kadar aktif bir muhalefet yerine iç eğitim olarak sayılabilecek toplantılar yapmayı tercih etti.⁴³² 1895 yılında yaşanan Ermeni olayları nedeniyle harekete geçen Cemiyet, halkı Sultan II. Abdülhamid'e karşı harekete geçmeye çağırdı. Bu olay sonrası Cemiyet'e karşı operasyon başlatıldı ve birçok öğrenci hapse atıldı veya yurtdışına gitmek zorunda kaldı. Cemiyet'in ilk üyelerinden Doktor Nazım'da yurtdışına gidenler arasındaydı. Doktor Nazım burada Jön Türkler arasında önemli bir yere sahip Ahmed Rıza'yı cemiyete katılmaya ikna etti.

Bu olay sonrası Avrupa'da bulunan muhalifler bir araya gelerek Ahmed Rıza'nın başkanlığında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurdu. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, 1895 yılının aralık ayında Türkçe “Meşveret” gazetesini ve Fransızca “Mechevéret Supplément” adlı eki yayınlamaya başladı.⁴³³ Bu dönem tıbbiye öğrencilerinin Osmanlı Devleti'ni terketmesi nedeniyle Cemiyet'in Osmanlı Devleti'nde olan iç merkezi, ulema ve memur gibi başka çevrelerin kontrolüne geçti. 1896'da Cemiyetin ileri gelenlerinin Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Sultan V. Murad'ı tahta geçirmeye ilişkin darbe planları ortaya çıkınca Cemiyet üyeleri tutuklanarak Trablus, Bingazi ve Akka'ya sürgün edildi. Bu olay sonrası Cemiyet'in Osmanlı Devleti'ndeki iç merkezi Harp Okulu öğrencilerinin kontrolüne geçti. 1897 yılında bu öğrenciler, Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa'ya bir suikast

⁴³¹ Sonyel, R. S. (2013). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 4.

⁴³² Bu toplantılarda Yeni Osmanlılar'ın eserleri ve İranlı hürriyetperverlerin yapıtları okunmuştu.

⁴³³ Malkoç, a.g.m., 2007, 100., Aslan, T. (2008). “İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz (47), 92.

planladı. Bu plan da ortaya çıktı ve Cemiyet üyeleri yine tutuklandı. Tutuklanan Cemiyet üyelerinden 78 tanesi Fizan ve Trablusgarp'a sürüldü. Bu olay Osmanlı Tarihi'nde "Şeref Kurbanları" olarak adlandırıldı.⁴³⁴

Bu olay sonrası tamamen yurtdışına geçen Cemiyet zor günler geçirmeye başladı. Cemiyet üyeleri kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkların yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'in talebi doğrultusunda Avrupa ülkelerinden sınır dışı ediliyorlardı. 1896'de gerçekleştirilen olağanüstü toplantıda Mizancı Murad, Ahmed Rıza'nın yerine cemiyet başkanı olurken cemiyetin merkezi Paris'ten Cenevre'ye taşındı. Burada Cemiyet tarafından Mizan ve Osmanlı isimli yayımlar yayınlanmaya başladı. Bu dönem Cemiyet üyelerini ikna etmek isteyen Sultan II. Abdülhamid, "Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa"yı görevlendirdi. Paşa tarafından 10-22 Temmuz 1897'te bir hükümet bildirisi yayımlandı. Bildiride muhaliflere genel af, memuriyet ve eğitim desteği vaat edilirken, bu vaatler muhalif yayımlardan vazgeçilme şartına bağlanmıştı. Mizancı Murad ve çevresi teklifi kabul etti ve Cemiyet Ahmed Rıza'nın Paris şubesinden ibaret kaldı. Bu olay sonrası Cemiyet dağılmanın eşiğine gelmişken 1899'da Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğulları Prens Lütfullah ve Prens Sabahaddin'le birlikte cemiyete katılması bu durumu değiştirdi. Mahmud Celaleddin Paşa kendisini Cemiyet'in koruyucusu ilan etti ve Osmanlı gazetesini çıkarmaya başladı.

Bu olay sonrası 1900'de Prens Lütfullah ve Prens Sabahaddin, "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" adlı iki bildiriyle tüm muhaliflerin bir kongrede toplanmasını önerdi. Bu çağrı sonuca ulaşmasa da sonrasında 4-9 Şubat 1902'de, Avrupa'da I. Jön Türk Kongresi toplandı. Bu kongrede yerinden yönetimi savunan Prens Sabahaddin grubuyla, merkezîyetçi Ahmed Rıza grubu arasında Sultan II. Abdülhamid iktidarını devirme konusunda dış müdahale desteğini kabul edip etmeme konusunda anlaşmazlık ortaya çıktı. Bu olay sonrası Prens Sabahaddin grubu "müdahaleciler" Ahmed Rıza grubu ise "adem-i müdahaleciler" olarak bilindi. Kongre sonrası çoğunluk olan Prens Sabahaddin'ciler cemiyetten ayrılırken, Ahmed Rıza grubu Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında çalışmaya devam etti.

⁴³⁴ Acehan, A. (2008). "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (5), 23.

Avrupa’da bu olaylar yaşanırken 1906 yılında Selanik’te liderliğini Mehmed Talat Paşa’nın üstlendiği Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Şam’da ise liderliğini Mustafa Kemal’in üstlendiği Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kurulmuştu. Bu iki cemiyet Mustafa Kemal’in Selanik ziyaretinde birleşti. Oluşan bu birleşik cemiyet sonrasında 27 Eylül 1907 tarihinde Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’yle birleşti. Bu birleşmeyle kurulan cemiyet Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Osmanlı Devleti’nde Selanik, Osmanlı Devleti dışında ise Paris merkez olarak kabul edildi. Bu döneme kadar bürokrasi, ulema ve öğrenciler tarafından desteklenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin etkisiyle askeri bir nitelikte kazanmıştı. 29 Ekim 1907’de Mustafa Kemal ve Terakki Cemiyeti’nin 322 numaralı üyesi oldu.⁴³⁵

Aynı yıl Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin’in ortak başkanlığında II. Jön Türk Kongresi düzenlendi. Bu kongrede, yapılacak ihtilalde dış müdahalenin talep edilip edilmeyeceğine ilişkin bir konu başlığı bulunmuyordu. Bu konu başlığı tartışılmadığı için daha uzlaşmacı bir tavırda geçen II. Jön Türk Kongresi çalışmalarını 29 Aralık 1907’de tamamladı ve bu çalışmalarla ilgili bir beyanname yayımladı. Bu beyannamede İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indirmek ve mutlak monarşiye son vererek yerine anayasal monarşiyi getirmek için her türlü faaliyette bulunma kararı aldığını ifade ediyordu. Bu karar sonrasında 1908 İhtilali’nin gerçekleşmesine hukuki dayanak oldu.⁴³⁶

4.3.2. 1908 İhtilali ve Sonrası Sürecinde Osmanlı Devleti

4.3.2.1. 1908 İhtilali, 31 Mart Vakası ve 1913 Bâb-ı Âli Baskını’na giden dönem

II. Jön Türk Kongresi sonunda yayımlanan beyanname doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid’in mutlak iktidarını sona erdirmek için sebep aramaya başlamıştı. 3 Mart 1908’de Büyük Britanya’nın yayımladığı Makedonya genelgesi Cemiyet’in harekete geçmesine neden oldu. 3 Temmuz 1908’de Resneli Niyazi Bey’in dağa çıkmasıyla birlikte başlayan ihtilal, Sultan II. Abdülhamid’in aldığı tedbirlerin işe yaramaması nedeniyle güçlenerek büyüdü. İttihat ve Terakki Cemiyeti

⁴³⁵ Tevetoğlu, F. (1989). “Atatürk- İttihat ve Terakki”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15 (5), 616.

⁴³⁶ Durdu, B. M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ? (14), 301.

bu durum üzerine Sultan'a, Kanun-ı Esasisi'ni yürürlüğe koymasını ve 26 Temmuz'a kadar Meclis'in yeniden açılmasına ilişkin bir telgraf çekti.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölge görevlisi, Manastır Bölgesi Olağanüstü Komutanı olan Miralay Fevzi Bey'di (Fevzi Çakmak, 1876-1950). Muhaliflerin orduları ise Eyüp Sabri'nin (1876-1950) Ohri Taburu ve Resneli Niyazi Bey'in Resne Taburu'ydu. Muhalif orduları birleşerek Fevzi Bey'i dağa kaldırdı ve bölgeyi tamamen ele geçirdi. Yaşanan bu olay sonrası 23 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilan edilip bu durum Yıldız Sarayı'na telgraflarla bildirildi.⁴³⁷

Sultan II. Abdülhamid yaşanan bu gelişmeler üzerine 23 Temmuz'u 24 Temmuz'a bağlayan sabah Kanun-ı Esasisi'nin yeniden uygulanmasına karar verdi ve resmi ilan 25 Temmuz 1908 sabahı yayımlandı. Sonrasında Jön Türk Devrimi olarak adlandırılacak bu olayla birlikte II. Meşrutiyet ilan edilmiş oldu.⁴³⁸

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılının kasım ve aralık aylarında Meclis-i Mebusan seçimleri yapıldı. Bu seçimlere Prens Sabahaddin'in Ahrar Fırkası'yla İttihat ve Terakki Cemiyeti katıldı. Osmanlı Devleti'nde seçim kampanyalarının ilk kez yürütüldüğü bu seçim sonucu Ahrar Fırkası Meclis-i Mebusan'da temsil edilme hakkını kazanamazken, İttihat ve Terakki Cemiyeti 288 azadan oluşan Meclis-i Mebusan'ın 60 azasının Cemiyet üyelerinden, geriye kalan 228 bağımsız azanın çoğunluğunun Cemiyet'in destedikleri üyelerden seçilmesini sağladıkları için seçimi kazandı.⁴³⁹

III. Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde açılırken (18 Ocak 1912 tarihine kadar görev yapacaktı), Cemiyet'in desteklediği Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa (1833-1913) sadrazam oldu. İktidarı tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, bununla birlikte II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında direkt olarak yönetici siyasi fırka olmak yerine Osmanlı Devleti'ni dışardan yönetme kararı almıştı. Bununla birlikte 1908 yılında Selanik'te yapılan gizli bir kongrede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti siyasetinde daha aktif olması kararı alındı. Bu dönem hem cemiyet hem fırka

⁴³⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 401.

⁴³⁸ Berkes, a.g.e., 2022, 401-402.

⁴³⁹ Tunçay, M. (2018). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908 – 23 Temmuz 1909*, İstanbul, 400.

olarak adlandırılan İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasete daha aktif müdahil olabilmek için esasında kendi desteği ile kurulmuş olan Kâmil Paşa hükümetini, kontrolünde tuttuğu Meclis-i Mebusan'ın güvensizlik oyuyla düşürdü ve yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne daha yakın olan Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923) hükûmeti kuruldu.⁴⁴⁰

Kâmil Paşa hükümetinin güvensizlik oyuyla düşürülmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yurtiçinde eleştiriler almaya başladı. Bu eleştirilerin temelinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli kongreler yapması ve Merkez Komite üyelerini açıklamaması gibi sebepler bulunuyordu. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memuriyette kadrolaşması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştiren gazetelere sansür gibi durumlar da söz konusuydu.⁴⁴¹

Bu sebepler doğrultusunda II. Meşrutiyet aleyhine bir takım irticacı isyanlar çıktı. Örneğin 7 Ekim 1908'de İsmail Hakkı ve Kör Ali adlı iki hocayla beraber halkın Yıldız Sarayı'na gidip gösteri yapması bu isyanların ilk örneklerindendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu isyanları engellemek için Selanik'ten getirdiği Avcı Taburları da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif kişiler tarafından bir baskı aracı olarak görülmeye başlamıştı.⁴⁴²

Bu dönem orduda “alaylı” ve “mektepli” subay çekişmesi çıktı. Alaylı subayların ordudan tasfiye edileceği söylentileri ve dönemin muhalif gazeteleri Volkan ve Mizan'ın konu hakkında yaptığı kışkırtıcı yorumlar problemleri çözülemez bir hale getirdi. Derviş Vahdeti'nin (1869-1909) çıkardığı Volkan Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni orduda dinsizliği yaymakla suçluyordu. Bu görüş ordudaki alaylı subaylar arasında oldukça fazla sayıda taraftar buldu ve subaylar Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne katılmaya başladı.⁴⁴³

Tüm bu olaylar en sonunda ordu içinde isyanlara neden oldu. Ekim 1908 yılında terhis olmayı bekleyen askerlerin görev sürelerinin uzatılması üzerine çıkardıkları “Taşkışla Olayı”, Aralık 1908 yılında askerlerin izlemek istediği bir tiyatro oyununun onlara

⁴⁴⁰ Kâmil Paşa hükümeti Osmanlı Devleti tarihinde güvensizlik oyuyla düşen ilk ve tek hükümet niteliğini taşımaktaydı. Aslan, T. (2010). “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2010 (1), 3.

⁴⁴¹ Bu Merkez Komite üyelerine “Rical-i gayb” yani görünmez kişiler lakabı takılmıştı.

⁴⁴² Aysal, N. (2006). “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 10 (37), 21., Yıldız, S. (2006). *Çıkışından Bastırılmasına kadar 31 Mart İsyanı (master tezi)*, Ankara, 256.

⁴⁴³ Aysal, a.g.m., 2006, 20.

izletilmemesi üzerine tiyatroyu basmaları sonucu çıkan isyan, Ocak 1909'da Harp Okulu öğrencilerinin okul nizamnamesinin sertliğine karşı çıkardıkları isyan ve en sonunda Mart 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in özel muhafız birliği olup etnik kökeni Türklerden oluşmayan Zuhaf Alayı'na, Türklerinde katılmak istemesi üzerine oluşan gerginlik gibi olaylar yaşandı. Bu dönem toplumda “askerler-medreseliler” çatışması da yaşandı. Medreselilerin askerlikten muaf olmamasını isteyen Harbiyeliler, bu muafiyetin devamı için medreselilerin okuma yazma sınavına girmesini talep etmişti. Şeyhülislamlık mevkiisi ile Harbiye Nezareti arasında yapılan görüşme sonucu bu talep kabul edilince medreseliler ve harbiyeliler arasında düşmanlık oluştu. Tüm bu problemler 7 Nisan 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerinden Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle birlikte büyük bir isyana dönüştü.⁴⁴⁴

Bu döneme kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti için İstanbul'daki isyanları bastıran 4. Avcı Taburu, 12 Nisan 1909'u 13 Nisan 1909'a bağlayan gece taraf değiştirerek II. Meşrutiyet'e karşı ayaklandı. Alaylı subayların, medreselilerin ve Cemiyet muhaliflerinin desteğiyle büyüyen bu isyan sonucu Adliye Nazırı Mustafa Nâzım Paşa (1862-1909) ve Lâzkiye Mebusu Muhammed Mustafa Emir Arslan Bey (?-1909) öldürüldü. Bunun üzerine Meclis Başkanı Ahmed Rıza ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa istifa etti ve yerine isyancıların talebiyle 13 Nisan 1909 tarihinde Ahmed Tevfik Paşa (1843-1936) Kabinesi kuruldu.⁴⁴⁵

İttihat ve Terakki bu olayları İsmail Canbulat Bey'in “Meşrutiyet mahvoldu” telgrafıyla öğrendi. Selânik'te büyük bir miting yapılırken, İstanbul'a isyana karşı telgraflar çekildi. Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde isyana karşı askeri bir müdahale kararı alınmıştı. 14 Nisan 1909'da Selânik Redif Tümeni'nin tüm taburları silahaltına alındı. Bu birliğe Edirne'deki İkinci Ordu Birlikleri, Selanik ve Resneli gönüllüler de destek verdi. Oluşturulan bu ordunun başına Hüseyin Hüsnü

⁴⁴⁴ Aslan, a.g.m., 2010, 9.

⁴⁴⁵ Bu isyan Rumi takvimde 31 Mart tarihine denk geldiğinden, isyan sonrasında 31 Mart Vaka'sı olarak adlandırıldı.

Paşa (1856-1926), Kurmay Başkanlığına ise Mustafa Kemal Bey getirildi. Mustafa Kemal Bey, bu orduya “Hareket Ordusu” ismini verdi.

19 Nisan’da İstanbul’a gelen Hareket Ordusu, amacını açıklayan bir beyanname yayımladı. Telgrafla “Erkân-ı Harbiye-yi Umumîye”ye iletilen ve sokaklarda halka dağıtılan bu beyannameyi Mustafa Kemal Bey kaleme almıştı.⁴⁴⁶

Hareket Ordusu, İstanbul’a girerken orduda komuta değişikliği yapıldı; ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa olurken Kurmay Başkanlığına ise Enver Bey getirildi. 24 Nisan 1909’de İstanbul’a giren Hareket Ordusu Davutpaşa, Taşkılla ve Taksim Kışlaları’nda yapılan isyancı direnişini bastırdıktan sonra 27 Nisan 1909’de Yıldız Sarayı’na girerek isyanı sona erdirdi.

İsyanın bastırılması sonucu Meclis-i Mebusan toplandı ve Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilerek yerine Veliahd Mehmed Reşad Efendi’nin getirilmesi kararını aldı. Meclis-i Mebusan, bu kararı Sultan II. Abdülhamid’e bildirmek için dört kişilik bir kurul oluşturdu ve kurulun bu kararı bildirmesi sonrası Sultan II. Abdülhamid, Selânik’e sürgüne gönderildi.⁴⁴⁷

Sultan II. Abdülhamid’in sürgüne gönderilmesinden sonra İstanbul’da sıkıyönetim ilan edildi. İsyancıların cezalandırılması amacıyla Divan-ı Harp kuruldu. Sorgulamalar için Tahkik Heyetleri, halkın isyancılar hakkında bilgi vermesi için Tedkikât Heyetleri oluşturuldu. Bu yapılan yargılamalar sonrasında 70 kişi idama, 420 kişi müebbet ve 6 aydan başlayan çeşitli hapis cezalarına, yüzlerce kişi ise süresiz sürgün cezasına çarptırıldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Vaka’sı sonucu II. Meşrutiyet’in, Kanun-i Esasisi’nin Sultan’a tanıdığı yetkiler nedeniyle çok da sağlam temellere sahip olmadığının farkına varmıştı. Bu doğrultuda Meclis-i Mebusan’da 8 Ağustos 1909’da alınan kararlar doğrultusunda Kanun-i Esasisi üzerinde yapılan köklü değişikliklerle sultanın yetkileri “sembolik” düzeye indirildi ve yönetim İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eline geçti. Bu dönem kurulan Hüseyin Hilmi Paşa (Mayıs 1909-Ocak 1910), İbrahim Hakkı Paşa (Ocak 1910-Eylül 1910) ve Mehmed Said

⁴⁴⁶ Yıldız, a.g.e., 2006, 256.

⁴⁴⁷ Meclis-i Mebusan bu kurulda, Osmanlı Devleti’nde Osmanlılık fikrinin sürdüğünü göstermek için Ermeni ve Yahudi mebuslara yer vermişti. Bu hareket İttihat ve Terakki’nin ileri dönemde siyonistlikle suçlanmalarına neden oldu.

Paşa (Eylül 1910-Temmuz 1912) kabinelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti arka plandan ülke siyasetini yönetti. Bu görev almama ve gizli kongreler durumu 31 Mart Vaka'sına neden olmuş olmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti Eylül 1909'da Selanik'te bir gizli kongre daha düzenledi. Kongre'ye Trablus delegesi olarak katılan Mustafa Kemal yaptığı konuşmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde subayların bulunmaması gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal siyasetle uğraşmak isteyen kişilerin askerlik görevini bırakmasını talep etti. Bu durumun gerçekleşmemesi halinde askeri emir-komuta zincirinde cemiyetin hiyerarşisinden kaynaklı problemlerin olabileceğini ve bunun askeri disiplini ortadan kaldıracağını söyledi. Mustafa Kemal'e göre Cemiyet komitacılık düşüncesinden vazgeçip fırka halini almalıydı. Mustafa Kemal'in fikirlerini kongrede sadece Kâzım Karabekir (1882-1948) destekledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal siyasetten uzaklaşarak askerlikle ilgilenmeye başladı.

Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleri sonrası Osmanlı Devleti'nde demokratik bir atmosfer oluşmuştu. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif fırkaların kurulmasına neden oldu. 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (İlımlı Liberal Fırka, daha çok azınlık liberallerini bulundurmaktaydı), Osmanlı Demokrat Fırkası ve Ahali Fırkası'nın bir araya gelmesiyle oluştuğundan ana muhalefet pozisyonundaydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği Türkçülük-Turancılık düşüncesi yerine Osmanlıcılık'ı savunuyordu. Merkezîyetçilikten uzaklaşılması ve dış politikada Birleşik Krallık'a yakın olunması gerektiği de Fırka'nın fikirleri arasındaydı.⁴⁴⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç siyasette izlediği istikrarsız politikalara, Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları ve çıkan isyanlarda eklenince Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'da gördüğü destek arttı. Kurulur kurulmaz Meclis-i Mebusan'da yaklaşık 70 azanın desteğini elde eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük rakibiydi. Bu olaylar yaşanırken İstanbul Mebusu Mehmed Rifat Paşa (1862-1925) Paris'e büyükelçi olarak atanınca, 11 Aralık 1911'de ara seçim yapılması zorunluluğu oluştu.

⁴⁴⁸ Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, 45., Berkes, a.g.e., 2022, 406.

Bu Ara seçimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Şehrah Gazetesi'nin Yazı İşleri Müdürü Tahir Hayreddin Bey'i (1875-1937), İttihat ve Terakki Cemiyeti ise dönemin Adalet Nazırı Mehmed Memduh Bey'i (1858-1919) aday olarak gösterdi. Bu seçim yapılırken, kurulmasından itibaren henüz 20 gün geçmiş olmasına rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası 196 oy, İttihat ve Terakki Cemiyeti ise 195 oy alınca Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu seçimi kazandı. Bu olay İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ana muhalefetin artık seçimleri kazanacak güce geldiğini anlamasını sağladı.⁴⁴⁹

Ara seçim sonrası yaşanan Trablusgarp Savaşı ve Yemen İsyanı sonucu güç kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarın tehlikeye girdiğini farketmişti. Bu doğrultuda Cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın halkta daha fazla sempati kazanmaması için erken seçim kararı aldı. Erken seçimlerin gerçekleşebilmesi için Kanun-i Esasisi'nin 35. maddesi gereğince Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi gerekiyordu.⁴⁵⁰

Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi için gereken Heyet-i Vükela ve Meclis-i Mebusan anlaşmazlığı oluşmadığından dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti fesih durumunu gerçekleştirebilmek için 35. maddede değişiklik yaparak Sultan'a Meclis-i Âyan ile bağlı olmadan Meclis-i Mebusan'ı feshedebilmesi yetkisini vermeye karar verdi.

Bu düzenleme 15 Ocak 1912'de yapılan görüşmede Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğu tarafından kabul edilse bile Anayasa değişikliği için aranan üçte iki çoğunluk sağlanamadı. Bu durum Heyet-i Vükela ve Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık sayılınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istediği gerçekleşti ve 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan dağıtılarak erken genel seçimlere gidildi.

Bu koşullarda yapılan ve 20 Şubat 1912 tarihinde sonuçlanan 1912 Seçimleri Türk Parlamento Tarihi'nin ilk erken genel seçimidir. Kolluk güçleriyle birlikte İttihat ve Terakki üyelerinin şiddete varan faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Devleti tarihinde "sopalı" seçim olarak adlandırılan 1912 Seçimleri sonucu 275 koltuklu Meclis'in 106 azası İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin oldu.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Olgun, K. (2012). "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi), *Atatürk Araştırma Dergisi*, 28 (82), 10.

⁴⁵⁰ Kuran, B. A. (1948). *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 268.

⁴⁵¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Edirne Mebus Adayı Rıza Tefrik'in seçimler sürerken fiziksel şiddete uğraması gibi olaylar gerçekleşti. Bu yüzden 1912 Seçimleri eşit, adil ve güvenilir bir ortamda yapılmadığından dolayı Türk Parlamento Tarihi'nin ilk hileli seçimi niteliğini taşımaktadır.

Bunun yanı sıra azınlıkların ve muhalefetin oldukça az sayıda temsil edildiği bu seçimde seçilen bağımsız azaların da desteğini alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 18 Nisan 1912 ile 5 Ağustos 1912 tarihleri arasında çalışmalarını yürüten IV. Meclis-i Mebusan'da mutlak bir hakimiyete sahip oldu.

Bu durum üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu sonuçları tanımadığını açıklarken, azınlıklar arasında da seçimler sonucu yeterince temsil edilememe durumu yüzünden huzursuzluk oluştu. Özellikle Arap ve Balkan vilayetlerinde yaşanan bu huzursuzluklar isyanlara dönüşmeye başlayınca, ordu içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir grup oluştu.

Kendilerini Halâskâr Zâbitân veya Halâskâran (Kurtarıcılar) olarak adlandıran bu örgüt, 16 Temmuz 1912'de yayımladıkları muhtıra ile Mehmed Said Paşa hükümetini düşürdü. Mehmed Said Paşa hükümetinin yerine 22 Temmuz 1912 tarihinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından fırkalar üstü bir hükümet kuruldu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazamlığında İttihat ve Terakki Cemiyeti gücünü kaybetmişti. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünde yapılan 1912 Seçimleri'nin yenilenmesi kararı alındı ve 5 Ağustos 1912 tarihinde IV. Meclis-i Mebusan feshedildi.⁴⁵²

İç politikada bu durumlar yaşanırken Balkanlardaki huzursuzluk sona ermemişti. 7 Ekim 1912 tarihinde Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan bir araya gelerek Balkan Birliği'ni oluşturdu ve bu Birlik, Osmanlı Devleti'ne sonrasında I. Balkan Savaşı olarak adlandırılacak savaş ilanında bulundu.⁴⁵³

18 Ekim 1912 tarihinde resmen başlayan bu savaş kısa sürede Osmanlı Devleti için büyük bir hezimete dönüşürken, sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın istifası üzerine 29 Ekim 1912 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından daha öncesinde güvenoyu ile düşürüldüğü için Cemiyet'e muhalif olan Mehmed Kâmil Paşa hükümeti kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu durum üzerine oldukça sert bir muhalefet yapmaya başladı ve yaşanan yenilgilerin suçunu hükümete yükledi. Bu dönem

⁴⁵² IV. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinden hemen sonra I. Balkan Savaşı çıktığı için seçimler yenilenemedi.

⁴⁵³ Çeviker, H. C. (2022). "II. Meşrutiyet Döneminde Meydana Gelen Bir Hükümet Darbesi: 23 Ocak 1913 Babiâli Baskını", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (1), 166.

Türkçülük-Turancılık düşünce akımını tam anlamıyla benimseyen Cemiyet, iktidarı yeniden ele geçirmek için fırsat aramaya başlamıştı.

4.3.2.2. 1913 Bâb-ı Âli Baskını ve Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki hakimiyeti

I. Balkan Savaşı Osmanlı Devleti'nin mutlak yenilgisiyle sonuçlanırken, Mehmed Kâmil Paşa hükümeti barış görüşmelerinde bulunmaya başlamıştı. Kâmil Paşa hükümeti kendilerine önerilen Midye-Enez sınır hattını kabul etmekle birlikte Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi yerine uluslararası komisyona bırakılması konusunda görüşmelerde bulunuyordu.⁴⁵⁴

Esasında bu dönem gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası oldukça güçsüz bir pozisyondaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Balkan Savaşı döneminde Yunanistan'ın Selanik'i alması üzerine önemli üyelerinin çoğunu kaybetmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise yaşanan iç çekişmeler ve destekledikleri Mehmed Kâmil Paşa hükümeti tarafından kendilerine görev verilmemesi gibi durumlar yüzünden dağılmak üzereydi. Bu yüzden gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kâmil Paşa hükümetini devirmek için darbe planlamaya başladı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın hazırlıkları tamamlanmadan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 yılının ocak ayında darbe yapma kararı aldı.⁴⁵⁵

Bu alınan karar doğrultusunda 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Bey liderliğindeki İttihat ve Terakki grubu o esnada hükümet toplantısının gerçekleşmekte olduğu Bâb-ı Âli'ye doğru gitmeye başladı. Bu esnada Ömer Naci (1878-1916) önderliğinde I. Balkan Savaşı hakkında yapılan konuşmalar sonucu halk Kâmil Paşa hükümetine karşı sloganlar atmaya başlamıştı. Halkın desteğini alan Enver Bey, beraberindeki İttihatçılarla birlikte Bâb-ı Âli'ye girdi. Burada yaşanan olaylar sonucu Harbiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa (1863-1913), Enver Paşa'nın maiyetindeki Yakub Cemil (1883-1916) tarafından öldürüldü.⁴⁵⁶ Bu olay sonrası Mehmed Talat Bey ve Enver Bey, silah zoruyla Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'ya istifasını yazdırdı. Sadrazam Mehmed

⁴⁵⁴ Kuyaş, A. (2013). "Bâb-ı Âli Baskını: 100. Yıl", *NTV Tarih*, ? (48), 26-35.

⁴⁵⁵ Durdu, a.g.m., 2003, 304.

⁴⁵⁶ Türkgeldi, F. A. (2010). *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 77-83.

Kâmil Paşa'nın istifası aynı gün onaylandı ve Sadrazamlığa Mahmud Şevket Paşa getirildi.⁴⁵⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bâb-ı Âli Baskını'nı yapmalarına ilişkin gerekçesi Edirne'nin geri alınması isteğiydi. Bununla birlikte 30 Mayıs 1913 tarihinde yapılan Londra Antlaşması sonucu Edirne Bulgaristan'a bırakıldı.⁴⁵⁸

Bâb-ı Âli Baskını sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası kapatılmış ve üyelerinin çoğu yurt dışına kaçmıştı. 1913 yılının mart ayında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın üyelerinin Prens Sabahaddin'in lehine hazırladıkları bir darbe teşebbüsü ortaya çıktı. Bu olay sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Osmanlı Devleti'nde kalan liderleri de yurt dışına çıktı. Mahmud Şevket Paşa hükûmeti muhaliflere karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kıyasla daha ılımlı bir pozisyon almıştı. Buna rağmen 11 Haziran 1913'te Prens Sabahaddin destekçisi olan bir grup Mahmud Şevket Paşa'ya suikast düzenledi.⁴⁵⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu olay sonrası gizli bir kongre düzenledi. Bu kongrede Cemiyet'in iktidar fırkasına dönüşmesi kararı alındı. O dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen liderleri olan Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa tarafından üçlü bir liderlik şeklinde yönetilen Osmanlı Devleti'nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tam desteğine sahip olan Said Halim Paşa (1864-1921) hükûmeti kuruldu. Bu hükûmetin kurulmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefeti tamamen ortadan kaldırma kararı aldı.⁴⁶⁰

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesine ilişkin 24 kişi idam cezasına çarptırıldı. Cemiyete muhalif olan 300'e yakın kişi Sinop'a sürülürken, muhalif basımevleri kapatıldı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yurt dışında bulunan üyeleri hakkında gıyaben idam kararı alındı. Bu kararın yanı sıra Mehmed Kâmil Paşa, Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey (1875-1955), Maliye Nazırı Abdurrahman Bey (1857-1956) ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin (1848-1917) içinde bulunduğu muhalifler sınır dışı edildi. I.

⁴⁵⁷ Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın istifa dilekçesi "Huzur-ı Âlî-i Hazret-i Padişahî, Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifanâme-i acizanemin arzına mecbur olduğum muhat-i ilm-i âlî buyuruldukta ol babda ve katibe-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir." şeklindeydi., Tektaş, N. (2009). *Sadrazamlar*, Ankara, 711.

⁴⁵⁸ Birinci, A. (2002). "Ahmet Bedevî Kuran: Jön Türklüğün Tarihçisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (12), 17.

⁴⁵⁹ Mahmud Şevket Paşa, bir suikast sonucu ölen ilk ve tek Osmanlı Sadrazamı'ydı.

⁴⁶⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 404.

Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimet yüzünden Mehmed Kâmil Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabineleri aleyhine soruşturma da açılmıştı.⁴⁶¹ Balkan Devletleri arasında çıkan II. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti Enver Paşa komutasında Edirne'yi geri aldı. Bu dönem batı yanlısı ve Türkçü-Turancı bir siyaset izleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti halkın gözünde tekrar ön plana çıktı.

Osmanlı Devleti'nde tek parti düzeninin olduğu 1914 yılında, Meclis-i Mebusan için seçime gidildi. Bu seçimde İttihat ve Terakki Fırkası, 14 Mayıs 1914 tarihinde çalışmalarına başlayacak V. Meclis-i Mebusan'da birinci parti olarak 103 sandalye elde etmeyi başardı. Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetici kadrosu ile Almanya arasında 1914 yılında Sultan'a ve hükümete herhangi bir bilgi verilmeden ittifak antlaşması imzalanmıştı. Bu ittifak anlaşması 28 Temmuz 1914 tarihinde çıkan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında katılmasına neden oldu. Bu olay İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bazı üyelerin ayrılmasına, bazı üyelerin ise Cemiyet'in yönetici kadrosuna karşı tavır almasına neden oldu.

Bu savaş, V. Meclis-i Mebusan'ın Osmanlı Devleti'nin en uzun süre görevde kalan meclis olmasına neden oldu. Dört yıllık yasama süresi sona erse bile I. Dünya Savaşı devam ettiği için V. Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresi bir yasama yılı uzatılmıştı. Meclis-i Mebusan bir yasama yılı daha fazla çalışmakla yetinmeyip özellikle bütçe kanunları nedeniyle normal koşullar altında bir yasama yılında standart çalışma süresi olan dört aylık çalışma süresinden de daha fazla çalıştı.⁴⁶² I. Dünya Savaşı sürerken Cemiyet'in liderlerinden biri olan Talat Paşa 1917 yılında Said Halim Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Talat Paşa hükümeti 1918 yılında I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiyle birlikte istifa edecekti.⁴⁶³

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanırken, 1-5 Kasım 1918 tarihleri arasında yapılan kongrede İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerine Teceddüt Fırkası'nın kurulması kararı alındı. Bu karar sonrası Cemal, Talat ve Enver Paşalar Alman torpido botuyla Sivastopol'a geçerek ülkeyi terketti. Bunun üzerine Sultan VI. Mehmed Vahdeddin, 21 Aralık 1918 tarihinde V. Meclis-i Mebusan'ı feshetti.

⁴⁶¹ Dumont, P. (1997). *Bir İmparatorluğun Ölümü*, İstanbul, 69.

⁴⁶² Yazıcı, S. (2018). *Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918)*, Afyon, 370.

⁴⁶³ Timur, a.g.e., 2018, 275.

Osmanlı Devleti'nin bulunduğu koşullardan ötürü Kanun-i Esasisi'nin öngördüğü yeni seçim 1 yıl boyunca yapılamadı. Osmanlı Devleti'nde Arap illeri ve diğer işgal edilen bölgelerin katılmadığı bir seçim, bu vilayetlerde yaşanan toprak kaybının resmen kabul edilmesi anlamına gelecekti. Bunun yanı sıra Fırka kendisini feshetmiş ve liderleri yurtdışına kaçmış olsa bile seçim sonucu oluşacak yeni Meclis-i Mebusan'a İttihat ve Terakki Fırkası destekçisi mebusların girmesinden de korkuluyordu.

Bu dönem yurt dışındaki sürgün hayatından geri dönen Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri 10 Ocak 1919 tarihinde Fırka'yı tekrar kurdu ve Damat Ferit Paşa'nın (1853-1923) liderliğinde Osmanlı Devleti'nde iktidar oldu. Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde yaşanan bazı bölünmeler Damat Ferit Paşa'nın kendisini firkadan soyutlamasına neden oldu.

Bu dönem Anadolu'nun işgalden kurtulması için Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir Anadolu Hareketi başlamıştı. Bu hareket tarafından 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Sivas Kongresi sonrası Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etti ve yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa (1860-1932) hükümeti kuruldu. Bu hükümetin kurulması sonrasında Osmanlı Devleti'nde Meclis seçimlerinin yapılması kararı alındı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın boykot ettiği bu seçimleri İstanbul dışındaki her bölgede Mustafa Kemal'in desteklediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kazandı.⁴⁶⁴

İlk olarak 12 Ocak 1920'de toplanan VI. Meclis-i Mebusan'da, 28 Ocak 1920 tarihinde yapılan toplantıda Anadolu hükümetinin başlattığı Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosu olan 6 maddelik Mîsâk-ı Millî bildirisi kabul edildi. 30 Ocak 1920 tarihinde ise Reşat Hikmet Bey (1876-1920) Meclis başkanlığına seçildi.⁴⁶⁵

Mîsâk-ı Millî kararlarının kabulü, I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin çıkarlarıyla uyuşmuyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti için hazırlanan Sevr Barış Antlaşması'nın hükümlerinin kabul ettirilmesi amacıyla 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal edildi.

Bu olay üzerine 18 Mart 1920 tarihinde son kez toplanan VI. Meclis-i Mebusan, bu oturumunda çalışmalarına ara verme kararı aldı. Bu oturum gerçekleşirken İtilaf

⁴⁶⁴ Koçak, M. F. (2018). "1919 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin "Kurucu Meclis Oluşturucu" Niteliği", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 199.

⁴⁶⁵ Marttin, V. (2018). "Misak-ı Milli'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 18 (Özel Sayı), 269.

Devletleri askerlerinin Meclis-i Mebusan'ı basarak bazı azaları tutuklaması üzerine Sultan Mehmed Vahdeddin 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ı dağıttı ve üyeleri çoğu Anadolu hareketine katılmak üzere Ankara'ya geçti.

Bu olayla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşanan meclis ve anayasa faaliyetleri sona ermişti. Türkiye topraklarında yaşanmaya devam edecek meclis ve anayasa faaliyetleri ise Anadolu hareketi ve bu hareketin başarıya ulaşması sonucu kurulacak Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilecekti.

4.4. 1909 ve Sonrasında Yapılan Değişikliklerle 1876 Kanun-i Esasisi'nin Son Hali

4.4.1. 1909 ve Diğer Değişiklikler Sonrası 1876 Kanun-i Esasisi'nin Durumu

4.4.1.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleri

Kanun-i Esasisi I. Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkmış olmakla beraber bu sürecin mimarı olan Midhat Paşa'nın, Sultan'ın Kanun-i Esasisi'nden kaynaklı yetkileri doğrultusunda meclis seçimleri dahi tamamlanmadan sadrazamlıktan azledilip sürgüne gönderilmesi ve sonrasında çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan mağlubiyetten dolayı Meclis-i Mebusan'ın Sultan II. Abdülhamid tarafından tatil etmesi sonucu uygulanamamıştı. Kanun-i Esasisi bu dönem yürürlükten kaldırılmamakla beraber 1878-1908 arası yaşanan dönem Sultan II. Abdülhamid'in iktidarıydı.⁴⁶⁶

1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği ihtilal sonrası II. Meşrutiyet ilan edilerek iktidar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçmiş olsa dahi, Kanun-i Esasisi'nde değişiklik yapılmamıştı. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olanların gerçekleştirdiği 31 Mart Vaka'sı sonrası değişti. Bu isyanı başarıyla engelleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti böyle bir durumun tekrar yaşanmaması için Kanun-i Esasisi'nde değişiklik yapmaya karar verdi. Bu karar Kanun-i Esasisi'nde 1909 değişiklikleri olarak adlandırılan değişiklikleri ortaya çıkararak ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçek bir meşruti monarşi uygulaması gerçekleşmesine neden olacaktı.

⁴⁶⁶ Çetinsaya, G. (2016), "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 47 (47), 358.

Orijinal Kanun-i Esasisi'ne göre seçilmiş olan III. Meclis-i Mebusan'ın dokuzuncu toplantısında, Kanun-i Esasisi'nin değiştirilmesi için 3 mebus teklif verdi. Meclis-i Mebusan'da öncelikle bu tekliflerin dosyaya kaydedilmesi hususu mebuslara soruldu ve alınan olumlu karar üzerine bu teklifler toplantı dosyasına kaydedildi.⁴⁶⁷

Meclis-i Mebusan'da toplantı dosyasına kaydedilen bu üç tekliften sadece Feracî Efendi'nin lâyihası okundu. Feracî Efendi lâyihasında Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması, Meclis-i Âyan seçimlerinin halkın iradesiyle ortaya çıkması, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve şahıs özgürlüğünün yasal istisnalar dışında yerine getirilmesi gerektiğini ifade edip Kanun-i Esasisi'nde değişiklik yapılmasını talep etmişti.

Feracî Efendi bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin 7, 27, 35, 43, 53, 54, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 72, 77, 80 ve 113. maddelerinin değiştirilmesi teklifinde bulunmuştu. Bu teklif kabul edildi ve değişiklik için 30 kişilik bir encümenin kurulması kararı alındı. Encümen 1878-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı'nın Sultan'ın iradesiyle oluştuğunu ifade edip, bu dönem yapılmış kanunların ve yapılan düzenlemelerin hukuki bir altyapısının olmadığını söylemişti. Bu yüzden Encümen'e göre 1878-1908 yılları arasında Osmanlı halkının iradesine aykırı faaliyetlerde bulunulmuştu. Encümen'in iddiası, Osmanlı Devleti'nde artık halkın iradesinin önemli olduğu ve bu iradenin yapılacak 1909 değişiklikleriyle birlikte Encümen sayesinde ortaya çıkacağı idi. Encümen, 1909 değişiklikleri hakkındaki çalışmalarını 3 Mayıs 1909'da tamamlayarak Meclis-i Mebusan'a sundu.⁴⁶⁸

Meclis-i Mebusan'da 1909 değişikliklerle ilgili görüşmeler toplamda 2 turda gerçekleşti. Bu görüşmelerin ilk turu Meclis-i Mebusan'ın 65. toplantısında başlayıp 70. toplantısında sona erdi. Bu görüşmeler Kanun-i Esasisi'nin orijinal maddeleri üzerinde oldu. Düzenlenecek anayasa maddesi ve yerine konulmak istenen yeni haline ilişkin tasarı aynı anda okundu. Bu görüşmeler sonucu bazı maddeler kabul edilmiş bazıları ise encümene düzenlenmesi için geri gönderilmişti.

Bu doğrultuda ikinci tur görüşmeleri 7-17 Haziran 1909 tarihleri arasında yapıldı. Bu turda düzenlenmek üzere encümene gönderilen maddeler Meclis-i Mebusan'da

⁴⁶⁷ ? (1982), *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre: I İctima Senesi: I (MMZC)*, 119-120.

⁴⁶⁸ Eraslan, C. (2009). *1909 Anayasa Düzenlemelerinin Sebepleri Üzerine*, İstanbul, 237-49.

yeniden görüldü ve kabul edildi. Bunun üzerine Anayasa değişikliğine ilişkin teklif Meclis-i Âyan'a gönderildi. Değişiklik teklifi Meclis-i Âyan'ın önüne geldiğinde yasama yılının sonuna gelinmişti. Bu yüzden değişiklik paketi Meclis-i Âyan tarafından direkt kabul edildi. Böylece Kanun-i Esasisi'nin 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113 ve 118. maddeleri değiştirilip ve 119. madde yerine 3 yeni madde konulmuş oldu.⁴⁶⁹

1909 değişiklikleri, Kanun-i Esasisi'nin orijinal haline göre seçilen Meclis-i Mebusan tarafından ve yapılan değişiklikler Kanun-i Esasisi'nin 116. maddesine dayanılarak yapıldığından burada kurucu değil kurulmuş iktidardan söz edilebilirdi.⁴⁷⁰

Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişikliklerindeki amaç Sultan'ın yetkilerinin azaltılması ve halkın iradesinin gerçekleştirilmesiydi. Bu doğrultuda Sultan'a 3. maddede yapılan değişiklikte göreve gelir gelmez Meclis-i Mebusan'a ve Kanun-i Esasisi'ne uyma, vatana ve millete sadık kalma konularında yemin zorunluluğu getirilmişti. Bu düzenleme Osmanlı Devleti'nde milletin hakimiyetini sağlamak ve Meclis-i Mebusan'ı Sultan'ın üzerine koyarak, Osmanlı Devleti'nde meşruti dengeyi sağlamak amacı güdüyordu. Bu düzenlemenin yanı sıra 6. madde gereğince Sultan'ın harcamalarına ilişkin bütçe konusunun kanunla belirleneceği düzenlenmişti.⁴⁷¹ 7. madde gereğince Sultan'ın Meclis-i Mebusan'ın yanı sıra, Heyet-i Vükela üzerindeki gücü de azaltılmıştı. Sultan 1909 değişiklikleri sonrası artık sadece Sadrazam'ı atayabilecekti. 27. maddede de düzenlendiği üzere Sadrazam artık Heyet-i Vükela'yı kendi oluşturabilecekti. Bunun yanı sıra Sadrazam ve Şeyhülislam kendi görev alanlarında Sultan'dan bağımsız olarak atamalar yapabilme hakkını sahipti.⁴⁷²

Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde tamamen Sultan'ın takdirine bırakılmış Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisi ise 1909 değişiklikleri sonucu sadece 7. ve 35. madde doğrultusunda istisnai bir durumla ortaya çıkıyordu. 35. maddeye göre Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir uyuşmazlık çıktığında, Heyet-i Vükela, Meclis-i Mebusan'ın kararını kabul ediyor veya istifa ediyordu. Eğer istifa kararı alınır ve yeni kurulan Heyet-i Vükela, eski Heyet-i Vükela'nın fikrinde ısrar edip, Meclis-i Mebusan

⁴⁶⁹ Düstur, (1909). 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-i Esasi'nin Bazı Mevad-ı Muaddelesine Dair Kanun, İstanbul, 638-644., Berkes, a.g.e., 2022, 433.

⁴⁷⁰ Gözübüyük, A. Ş.; Kili, S. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 69.

⁴⁷¹ Okandan, R. G. (1947). *Âmme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet devri*, İstanbul, 53.

⁴⁷² Mandelstam, A. (1917). *Le Sort de L'Empire Ottoman*, Paris, 25., Okandan, a.g.e., 1947, 63.

bu kararı yine reddederse Sultan Meclis-i Mebusan'ı ancak Meclis-i Âyan'dan onay almak ve yeni Meclis-i Mebusan'ın 3 ay içinde teşekkül etmesi koşuluyla feshedebiliyordu, bu doğrultuda yeni kurulacak Meclis-i Mebusan, eski Meclis-i Mebusan'ın kararında ısrar ederse, artık Meclis-i Mebusan'ın kararı geçerli oluyordu. 35. madde yasama ve yürütme arasında bir denge oluşturmaya çalışıyordu. Bu madde uyarınca Heyet-i Vükela ve Meclis-i Mebusan arasında bir ihtilaf ortaya çıkarsa Meclis-i Mebusan kararı üstün olacaktı. Sultan'ın meclisi süresiz tatil etmesi hakkı da 7. maddede yapılan değişikliklerle engellenmişti.⁴⁷³ 7. maddede yapılan diğer düzenlemelerle rütbe ve nişan verme konusunda Sultan'a kanuna uygunluk şartı getirilmişti. Yürütme faaliyetlerine ilişkin yapılacak tüzüklerin yasalara uygunluğu düzenlendi.

Sultan'ın yasa önerme yetkisi kabul edilmişti. Sultan'ın genel af yetkisini kullanabilmesi için Meclis-i Umumi'nin onayı aranmaya başlanmıştı. Meclis-i Umumi'nin toplanması yetkisi Kanun-i Esasisi'ne bağlanmıştı. Uluslararası antlaşmaların kabulü konusunda da Meclis-i Umumi yetkilendirilmişti. 10. maddede yapılan düzenlemeyle şahıs hürriyeti anayasal güvence altına alınmış ve kanuni bir sebep olmaksızın tutuklamalar ve cezalar yasaklanmıştı. 12. maddeye göre basın serbestliği ve basın araçlarının basım öncesi teftişinin veya toplanmasının olamayacağı hükmü getirilmiş ve bu düzenleme doğrultusunda sansür yasağı getirilerek düşünce hürriyetinin ortaya çıkarılması istenmişti.

28, 29 ve 30. maddelere göre, Osmanlı Devleti'nde Vükela artık kendi konularına ait işleri bizzat yapabilecekti. Diğer işler ise Sadrazama gönderilecekti. Sadrazam kendi konularına ait işleri yapıp, diğer işleri tebliğe çıkaracaktı. Sultan'ın onayına ihtiyaç duyulan kararlar kanunla belirtilmek üzere Sultan'a arz edilecekti. Şeyhülislam'ın Heyet-i Vükela'yla bağlı olmaksızın ihtiyaç gördüğü konularda doğrudan Sultan'a konuyu arz etme hakkı da düzenlenmişti. 30. madde gereğince, Sultan'ın onayını gerektiren kararlarda da Sadrazam ve ilgili vükelanın kararda imzası bulunmalıydı. Bu düzenlemeyle sadece Sultan'ın imzasını taşıyan kararın hukuki niteliği ortadan kaldırılmıştı. 30. maddede Heyet-i Vükela'yı oluşturan Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumluluğu hem hükümet siyasetinden toplu olarak hem de

⁴⁷³ Okandan, a.g.e., 1947, 57 not 12., Mandelstam, a.g.e., 1917, 25 vd.

Vükela'sını ilgilendiren faaliyetlerinden dolayı bireysel olarak ayrı ayrı düzenlenmişti.⁴⁷⁴

36. maddede değişiklik yapılarak eğer Meclisler faaliyette değilse Heyet-i Vükela'nın yasa gücünde kararname çıkarması durumunda bu kararların yapılacak ilk toplantıda Meclis-i Mebusan'ın önüne getirilmesi şartı konulmuştu. 38. maddede Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alamayan vükela'nın görevinin sona ereceği, Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alamayan kişinin sadrazam olması durumunda Heyet-i Vükela'nın görevinin sona ereceği düzenlenerek siyasi sorumluluk, gensoru ve güvenoyu kavramları oluşturulmuştu.⁴⁷⁵

43. maddede yapılan değişiklikle Meclis-i Mebusan'ın yasama yılındaki çalışma süresi altı aya çıkarıldı. Normal koşullar altında Kasım'dan Mart'a kadar çalışan Meclis, bu düzenlemeyle birlikte Mayıs'a kadar çalışacaktı. Bununla beraber artık Sultan'ın kararıyla toplanmayacak olan Meclis-i Mebusan'ın yasama yılının başlangıç ayında davetsiz toplanması esastı. Bununla birlikte Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlarken Sultan'ın onayı, çalışmalarına son verirken Sultan'ın iradesi gerekmekteydi.⁴⁷⁶

44. maddede, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde düzenlenmiş olan Sultan'ın Meclis-i Umumi'yi Kasım ayından önce açma, çalışma yılı süresini uzatma ya da kısaltma yetkisinde düzeltmeye gidildi ve Sultan'ın çalışma yılını kısaltma yetkisi kaldırıldı. Bunun yanı sıra mebusların mutlak çoğunluğunun kararı olmak şartıyla Meclis-i Umumi'ye meclislerin Kasım ayından önce toplantıya çağrılmasını talep etme hakkı verilmişti. Çalışma yılı süresinin uzatılması konusunda ise Sultan'ın bizzat kendisinin bu kararı alma yetkisi korunurken Meclis-i Mebusan'ın istemi üzerine de bu kararı alabileceği hususu eklendi.

53. maddede yapılan değişikliklerin temel amacı olan millet hakimiyetinin sağlanması için tüm mebuslara ve vükelaya kanun teklifi hakkı tanınmıştı. Bu kanun teklifi hangi

⁴⁷⁴ Okandan, a.g.e., 1947, 65., Arsel, İ. (1953), "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 202., Mandelstam, a.g.e., 1917, 26.

⁴⁷⁵ Isayev, T. (2021). "1876 Anayasası'nda 1909'da Yapılan Değişikliklerin Amaçları ve Uluslararası Andlaşmaların Yapılışı İle Değişikliğin Amaca Uygunluğu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 357.

⁴⁷⁶ Okandan, a.g.e., 1947, 74.

meclise geldiyse orada görüşüldükten sonra diğer meclise gidiyor ve burada da onay alırsa Sultan'ın da onayıyla kanunlaşıyordu.⁴⁷⁷

54. maddede ise Sultan'ın mutlak veto yetkisi elinden alınarak Sultan'a geciktirici veto yetkisi verilmişti. Bu doğrultuda Sultan'a gönderilen kanunların 2 ay içinde Sultan tarafından onaylanması ya da tekrar görüşülmesi için iade edilmesi gerekiyordu.

Tekrar görüşülen bu kanun, mecliste üçte iki oranıyla kabul edilip yeniden Sultan'a gönderilirse Sultan artık bu kanunu onaylamak zorundaydı. İvedilik kararı alınmış kanunlarda ise Sultan'a onaylaması ya da Meclis-i Mebusan'a geri göndermesi için verilen 2 aylık süre, 10 gün olarak kabul edilmişti.⁴⁷⁸

76. maddede, Mebuslara verilen 25 bin kuruşluk ücret, 30 bin kuruşa çıkıyordu. Yolluk ücreti 5 bin kuruş kalarak değişmezken, çalışma yılı süresi dışında yapılacak çalışmalar için fazladan 5 bin kuruşluk bir ücret belirlenmişti.

77. maddede Kanun-i Esasisi'nin orijinal halindeki Meclis-i Mebusan başkanlığıyla, ikinci ve üçüncü başkanlık için Meclis-i Mebusan tarafından belirlenen 9 aday (her bir başkanlık için 3 aday) içinden Sultan'ın 3 kişiyi (her bir başkanlık için 1 kişi) seçmesine ilişkin düzenleme değiştirilmiş ve Meclis-i Mebusan başkanıyla ikinci ve üçüncü başkanın doğrudan Meclis-i Mebusan tarafından seçimle belirlenmesi düzenlenmişti. 80. maddede Osmanlı Devleti'nin bütçesinin Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Vükela tarafından ortak hazırlanması durumu değiştirilerek bu sorumluluk tamamen Meclis-i Mebusan'a verilmiş ve Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı olan sorumluluğu güçlendirilmişti.

113. maddede Kişi hak ve hürriyetlerine ilişkin en önemli değişiklik yapılarak Sultan'a Osmanlı Devleti'ne karşı tehlikeli gördüğü şahısları mahkemesiz sürgün etme yetkisi kısmı kaldırıldı. Sıkıyönetime ilişkin düzenlemelerde ise bir değişiklik yapılmadı.⁴⁷⁹

118. maddede yapılan düzenlemeyle, hukuk kuralları kaldırılmadıkları sürece yürürlüklerini koruyacaktı. Yeni hukuk kuralları koyulurken hem güncel durum hem de dini kurallara dikkat edilecekti. 119. madde, Kanun-i Esasisi'nin son maddesiydi. Meclis-i Umumi'nin ilk kez toplanmasına ilişkin bu madde yürürlükten kaldırıldı ve

⁴⁷⁷ Arsel, a.g.m., 1953, 196., Okandan, a.g.e., 1947, 71.

⁴⁷⁸ Okandan, a.g.e., 1947, 73.

⁴⁷⁹ Tunaya, a.g.e., 2016, 163.

yerine 3 madde konuldu. Yeni yapılan 119. maddeye göre postane evrakları artık mahkeme kararı ya da sorgu yargıcı kararı olmaksızın açılmayacaktı.

120. maddede Türk Anayasa tarihinde ilk kez toplanma ve örgütlenme hakkı düzenlendi. Bu düzenlemeler öncesi her ne kadar Osmanlı toplumunda bu haklar kullanılıyor olsa bile 120. maddede yapılan düzenlemeyle ilk kez toplantı hakkı ve cemiyet kurma hakkı tüm Osmanlı vatandaşlarına verilmişti. Toplantı hakkına ilişkin bir kısıtlama getirilmezken, cemiyet kurma hakkına ilişkin ülke bütünlüğünü bozan, meşruti yönetimi değiştirme amacı güden, Kanun-i Esasisi'ni çiğneyen, Osmanlı Devleti'ni oluşturan uluslar arasında ayrılık yaratmatmak isteyen, genel ahlaka aykırı olan ve gizli olan dernekler yasaklanmıştı.⁴⁸⁰ Son madde olan 121. maddede ise Meclis-i Âyan görüşmelerinin olağan koşullarda kamuya açık olarak yapılması düzenlenmişti. Bununla birlikte Meclis-i Âyan'ın lüzum gördüğü hallerde oturumlarını kapalı yapma hakkı saklıydı.

119 maddeden oluşan Kanun-i Esasisi'ne yapılan bu 22 maddelik değişimden (21 madde değiştirildi, 1 madde mülga edildi, mülga edilen maddenin yerine 3 madde eklendi) anlaşılması gereken, 1909 değişikliklerinin gerçekte yeni bir anayasa kabulüyle özdeş sayılabilecek kapsam ve önemde olmasıydı. Çünkü bu değişikliklerle devlet yönetimiyle temel hak ve özgürlükler düzenine ilişkin iki temel alan tamamen baştan düzenlenmişti.⁴⁸¹

4.4.1.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nde 1909 sonrasında yapılan değişiklikler

Kanun-i Esasisi'ne yapılan 1909 değişiklikleri Sultan'ın, meclislerin ve hükümetin birbirlerine karşı olan konumlarını oldukça düzgün bir şekilde düzenlemişti. Dönemin Sadrazamı olan Hüseyin Hilmi Paşa'da yayımladığı yönetim programında yeni Kanun-i Esasisi'yle, yasama ve yürütme arasında bir problem çıkmadığı sürece ülkenin oldukça rahat yönetilebileceğini söylemişti.⁴⁸²

İttihat ve Terakki Cemiyeti Hüseyin Hilmi Paşa'nın endişesini gerçekleştirerek bu anlaşmazlığı oluşturdu ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı 28 Aralık 1909 tarihinde istifaya

⁴⁸⁰ İsayev, a.g.m., 2021, 355.

⁴⁸¹ Eroğul, C. (2010), "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, 100-105.

⁴⁸² Okandan, a.g.e., 1947, 86-87.

zorlayarak yerine İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) Kabinesi'nin kurulmasını sağladı. Dış politikada yaşanan Trablusgarp problemi 30 Eylül 1911 yılında bu kabinenin de sonunu getirdi ve Mehmed Said Paşa kabinesi kuruldu.⁴⁸³

Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç ve dış politikada sürdürdüğü istikrarsız politikalar karşısında Cemiyet'e Cemiyet içerisinden ve dışarısından gelen eleştiriler şiddetlenmişti. Bu dönem kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimleri kazanınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını tehdit etmeye başlamıştı.⁴⁸⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise iktidarı kaybetme korkusu yaşadığı bu dönemde çözümü erken seçimde bulmuştu. Bu doğrultuda Cemiyet Sultan V. Mehmed Reşad'a seçimleri yeniletmek istedi. Bu durum Kanun-i Esasisi'nin 7 ve 35. maddelerindeki şartlar oluşmadıkça imkansızdı. Kanun-i Esasisi'ndeki bu şartların oluşmayacağını anlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1909 değişikliklerinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmişken bu maddeleri tekrar değiştirme kararı aldı. Bu doğrultuda Sadrazam Mehmed Said Paşa imzasıyla yazılan tezkereyle bu maddelerin değiştirilmesi için, "Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık olur ise Heyet-i Vükela, Meclis-i Mebusan'ın kararına uymadığı sürece istifa etmek zorundadır. Yeni Heyet-i Vükela'da bu uyuşmazlığı çözemezse, Meclis-i Mebusan, Heyet-i Vükela'nın kararına uymadığı sürece Âyan Meclisi'nin onayını almasına gerek olmadan seçimleri yeniletmek Sultan'ın görevidir" teklifi yapılmıştı.

Bu teklif sonrası muhalifler yapılan bu teklifin toplantı yeter sayısına takılması için Meclis-i Mebusan görüşmelerine katılmamaya başladı. Said Paşa Hükümeti ise bu durumu zımmi red olarak kabul etti ve Meclis-i Mebusan ile Heyet-i Vükela arasında anlaşmazlık çıktığını iddia ederek istifa etti.⁴⁸⁵ Sultan yeni kabineyi kurma görevini yine Mehmed Said Paşa'ya verince, Mehmed Said Paşa Kanun-i Esasisi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talep ettiği değişiklikleri tekrar Meclis-i Mebusan'ın önüne getirdi. Bu teklife yapılan, teklifin Kanun-i Esasisi'ne uygun olmaması, teklifinin kabul edilmemesi sebebiyle istifa etmiş kabinenin henüz Meclis-i Mebusan'ın

⁴⁸³ Bayur, H. Y. (1940). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, 318., Okandan, a.g.e., 1947, 90.

⁴⁸⁴ Üçok, C. (1951). *Siyasî Tarih Dersleri*, Ankara, 262.

⁴⁸⁵ Kuran. a.g.e., 1948, 269., Okandan. a.g.e., 1947, 99. Mehmed Said Paşa, istifa konuşmasında Milli Hakimiyet Devleti değil, Sultan devleti isek ona iradesini geri veriyoruz açıklamasını yapmıştı.

güvenoyunu dahi almadan aynı teklifle gelmesi gibi çeşitli itirazlara rağmen 13 Ocak 1912'deki Meclis-i Mebusan görüşmesinde, 125 lehte, 105 aleyhte ve 4 çekimser oyla bu teklifin kabulüne karar verilmişti.⁴⁸⁶

Bu teklif oylama sonucu kabul edilse dahi, Kanun-i Esasisi'nde bir değişikliğin gerçekleşmesi için aranan üçte iki çoğunluk sağlanamamıştı. Bu durum Meclis-i Mebusan'ın Heyet-i Vükela ile anlaşmazlık iddiası doğrultusunda feshine ve 1912'de Türk Parlamento tarihinin ilk erken seçimine neden oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla gerçekleşen ve "Sopalı" Seçim olarak adlandırılan bu seçimler sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve iki mecliste de çoğunluğu elde etmişti.⁴⁸⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünde kurulan IV. Meclis-i Mebusan Mehmed Said Paşa'nın tezkeresi doğrultusunda Kanun-i Esasisi'nin 7, 35, 38, 43 ve 76. maddelerini değiştirilmesi teklifini kabul etti. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan muhalefetin gücü kırılmıştı.⁴⁸⁸

Bu değişikliklerin kanun hükmü kazanması ise ancak 27 Mayıs 1914'te gerçekleşti. "Sopalı" Seçimler olarak adlandırılan bu seçimler sonrası ülkedeki huzursuzluk bitmemiş ve ordu içinde Halâskâr Zâbitân adında muhalif bir grup kurulmuştu. Bu grubun verdiği muhtıra üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sadrazamı olan Mehmed Said Paşa 22 Temmuz 1912'de istifa etti. 16 Temmuz 1912'de verilen bu muhtıradan istendiği gibi Fırkalar ve Cemiyetlerden bağımsız bir Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi kuruldu.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa döneminde 1912 Seçimlerinin ve IV. Meclis-i Mebusan'ın meşruluğu tartışılmaya başlanmıştı. Söz konusu problemin ortadan kalkması için seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın öncülüğünde Kanun-i Esasisi'nin 7. maddesinin yeniden düzenlenmesine ilişkin yapılan çalışmalar başarısız olunca Kanun-i Esasisi'nin 117. maddesi yorumlanarak Meclis-i Âyan eliyle seçimlerin yenilenmesi ve IV. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi kararı alındı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın öncülük ettiği bu fikir sonrası her ne kadar Meclis-i Mebusan bu feshi kabul etmese bile IV. Meclis-i Mebusan 5 Ağustos 1912 tarihinde dağıtıldı.

⁴⁸⁶ Okandan, a.g.e., 1947, 106.

⁴⁸⁷ Üçok, a.g.e., 1951, 262.

⁴⁸⁸ Okandan, a.g.e., 1947, 116.

Bununla birlikte bu dönem çıkan I. Balkan Savaşı sebebiyle yeni Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması Sultan'ın kararıyla ertelenmiş ve sıkıyönetimin ilan edilmesi sonrası Osmanlı Devleti geçici kanunlarla yönetilmeye başlamıştı.⁴⁸⁹

I. Balkan Savaşı yaşanan ağır mağlubiyet üzerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi istifa edip yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhaliflerinden biri olan Mehmed Kâmil Paşa kabinesi kurulmuştu. Bu dönem muhalefet pozisyonuna geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Demokrasi tarihinin ilk askeri darbesi olan 1913 Bâb-ı Âli Baskını ile yönetimi ele geçirdi. Bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Mahmud Şevket Paşa kabinesi kuruldu. Mahmud Şevket Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmasına rağmen muhaliflere karşı ılımlı bir siyaset izledi. Bununla birlikte Mahmud Şevket Paşa'nın muhalifler tarafından suikast sonucu öldürülmesi üzerine, Said Halim Paşa Kabinesi kuruldu. Bu dönem iktidar fırkası olmaya karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhaliflere ılımlı olmayı bırakarak hâkimiyeti tamamen ele geçirdi. Bu olaylardan sonra Kanun-i Esasisi'nde 1912 yılında yapılan düzenlemeler nihayet 28 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe girdi.⁴⁹⁰

7. Madde Değişikliğiyle, Sultan'a 1909 değişiklikleriyle Meclis-i Mebusan seçimlerini yeniletebilmesi için zorunlu tutulan şartlar olan “Meclis-i Mebusan'ın 3 ay içinde yeniden teşekkül etmesi” ve “Meclis-i Âyan onayı” koşulları kaldırıldı. Bunun yanı sıra Meclis-i Mebusan'ın toplantılarının ertelenmesi veya toplanmış Meclis-i Mebusan'ın tatil etmesi yetkisi, bir çalışma yılının yarısı olan 3 ayı aşmamak koşuluyla Sultan'a verildi. Bununla beraber ertelenme veya tatil edilme sonucu çalışılmayan süre, toplantı yılı içerisinde mutlaka tamamlanmalıydı.

35. Madde Değişikliğiyle, 1909 değişiklikleriyle getirilmiş olan Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında yaşanacak bir uyuşmazlıkta eğer iki tarafta kararında ısrar ederse Heyet-i Vükela'nın istifa etmek zorunda olması durumu kaldırıldı. Yeni düzenlemeye göre hangi tarafın istifa edeceği Sultan'ın takdirindeydi. Bu düzenlemenin yanı sıra 1909 değişiklikleriyle 7. maddede düzenlenmiş olan Meclis-i Mebusan'ın yeniden teşekkül etmesi gereken 3 aylık süre artık 35. maddeye alınmış ve bu süre 4 ay olarak düzenlenmişti. Bununla beraber eğer Meclis-i Mebusan dağıtılır

⁴⁸⁹ Arsel, a.g.m., 1953, 197., Okandan, a.g.e., 1947, 130., Tunaya, a.g.e., 2016, 180.

⁴⁹⁰ Okandan, a.g.e., 1947, 133., Berkes, a.g.e., 2022, 435.

ve yeni Meclis-i Mebusan'da, eski Meclis-i Mebusan'ın kararında ısrar ederse, Meclis-i Mebusan'ın düşüncesi mutlak suretle geçerli olacaktır düzenlemesi ise korundu.⁴⁹¹

43. Madde Değişikliği, 1909 değişiklikleriyle artık Meclis-i Mebusan'ın davetsiz toplanacağı düzenlenmişti. 43. madde değişikliğiyle ise Meclis-i Mebusan'ın davetsiz toplanması konusunda eğer bir tecil durumu varsa, bu tecilin sonunda yine Meclis-i Mebusan'ın davetsiz toplanacağı düzenlenmişti. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi sonrası yeniden Meclis-i Mebusan'ın teşekkül etmesi konusunun olağanüstü bir durum olup, tecile tabii olmadığı ve bu Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresinin uzatılabileceği konusu düzenlenmişti. 1909 değişiklikleriyle yapılan Meclis-i Mebusan'ın bir yasama yılına ilişkin çalışma süresinin kasım ayında başlayıp mayıs ayında bitecek şekilde 6 ay olarak düzenlenmesinde ve Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'ın biri kapalıyken diğerinin çalışmalarında bulunamayacağı konusunda ise bir değişiklik yapılmamıştı.⁴⁹²

73. Maddenin Kaldırılması, Kanun-i Esasisi'nin 73. maddesi Sultan'ın iradesiyle dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın 6 ay içinde yeniden seçimine başlanacaktır şeklindeydi. Bu madde, 1909 değişiklikleri sonrası Kanun-i Esasisi'ne aykırı hale geldiğinden 1914 yılında kaldırılmıştı.

Bu değişiklikler sonrası değişiklikler 11 Şubat 1915 tarihinde yapıldı.

7. Madde Değişikliğiyle, Sultan'a verilmiş yetkiler olan Meclis-i Umumi'nin açılışının ertelenmesi ve çalışmalara ara verme konularında olan toplam üç aylık üst süre limiti kaldırıldı ve bunun yerine Meclis-i Umumi'nin açılışının ertelenmesinin üç aylık tek bir ertelemeye tabii olabileceği düzenlendi.

43. Madde Değişikliğiyle, Meclis-i Umumi'nin çalışma süresi 6 aydan, orijinal Kanun-i Esasisi'nde olduğu gibi 4 aya indirilmişti.

102. Madde Değişikliği, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde Muvazenei Umumiye'nin (Genel Bütçe) bir senelik geçerliliğinin olduğunu ve tek istisnanın Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi olduğu söylenmişti. Yapılan değişiklikle bu durum

⁴⁹¹ Okandan, a.g.e., 1947, 112.

⁴⁹² Ekinci, B. E. (2023). "1876 Kanun-i Esasî'de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2023 (168), 96-97.

korunmakla birlikte, tatil veya tecilin de bir istisna olamayacağı hükmü maddeye eklenmişti.

Bu değişiklikler sonrası yapılan yeni değişiklikler 9 ve 20 Mart 1916 tarihinde oldu.

7. Madde Değişikliği, 1914 değişiklikleriyle, aslında 1909 değişiklikleriyle 7. maddede düzenlenmiş olan Meclis-i Mebusan'ın yeniden teşekkül etmesi gereken 3 aylık süre artık 35. maddeye alınmış ve bu süre 4 ay olarak düzenlenmişti. 1916 değişiklikleri ile bu süre durumu tekrar 7. maddeye eklendi.⁴⁹³

35. Maddenin Kaldırılması, 1916 yılında yapılan 7. Madde değişikliği ile, 35. maddede düzenlenmek istenen tüm konular 7. maddenin de içerisinde bulunmaktaydı. Bu doğrultuda 35. madde tayyedildi.

72. Madde Değişikliği, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde mebus adaylarının ancak kendi vilayetlerinden seçilebileceği düzenlenmişti. Yapılan düzenlemeyle mebus adaylığı koşullarını taşıyan kişilerin her vilayetten seçilebilmesi fakat mebus adaylarının en fazla üç vilayetten aday olabilmesi düzenlenmişti.⁴⁹⁴

76. Madde Değişikliği, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde, Meclis-i Mebusan üyelerine 25 bin kuruş aylık ücret, 5 bin kuruş ise yol ücreti verileceği düzenlenmişti. Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişikliklerinde ise, aylık ücret 30 bin kuruş olmuşken, normal çalışma sürelerinin dışındaki çalışmalar içinde fazladan ücret verileceği düzenlenmişti.

Bu maddede yapılan 1916 değişikliklerinde ise, aylık ücret 50 bin kuruş yapılırken, yol ücreti 4 bin kuruşa düşürüldü. Bunun yanı sıra olağanüstü durumlarda toplanma, yasama yılı dışında çalışma gibi olağandışı çalışmalarda verilen ücret ise kaldırıldı. Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra kurulacak yeni Meclis-i Mebusan'ın azalarına ise 50 bin kuruşluk ücretin yarısının verilmesi düzenlenmişti.

Tüm bu değişiklikleri yapan İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan mağlubiyetler sonucu Sadrazam Said Halim Paşa'nın 3 Şubat 1917'de gerçekleşen istifasıyla krize girdi. Bununla birlikte bu kriz, İttihat ve Terakki

⁴⁹³ Çoban İnce, İ.; Özdemir, Y. M. (2023). "1909 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Hükümet Sistemine Etkisi", *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 40.

⁴⁹⁴ Eroğlu, a.g.k., 2010, 122-125.

Fırkası'nın üç yöneticisinden biri olan Mehmed Talât Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte aşıldı.⁴⁹⁵

Mehmed Talât Paşa'nın sadrazamlık döneminde Kanun-i Esasisi'ndeki son değişiklik 21 Mart 1918 tarihinde 69. maddede gerçekleştirildi.

69. Madde Değişikliği, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde bu madde mebus seçimlerinin dört yılda bir olduğunu ve mebusların görev süresinin dört yıl olup tekrar seçilebildiklerini düzenliyordu. Bu değişiklikle Meclis-i Mebusan'ın yasama döneminin son çalışma yılı eğer genel seferberlik gerektiren bir savaşa denk gelirse Meclis seçimlerinin ertelenebileceği düzenlendi. Bununla birlikte bu erteleme ancak kanunla yapılacaktı. Bunun yanı sıra her iki Meclis'te de bu kanuna ilişkin görüşmelerin üye tamsayısının en az üçte ikisiyle yapılması ve alınacak kararın üye tamsayısının en az mutlak çoğunluğuyla alınması gerekiyordu.

Talât Paşa'nın 8 Ekim 1918'deki İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimi son buldu. Bu olaydan sonra Kanun-i Esasisi'nde herhangi bir değişiklik yapılmadı.⁴⁹⁶

4.4.2. 1909 Değişiklikleri Sonrası 1876 Kanun-i Esasisi'nin Uygulanma Durumu

Kanun-i Esasisi'ne yapılan 1909 değişiklikleriyle yasama, yürütme ve yargı arasında bir denge kurulmuştu. Bu yüzden II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde gerçek meşruti monarşinin görüldüğü dönem olarak adlandırılmıştı. Bununla birlikte uygulamada bu durum gerçekleşmemişti. Bu durumun temel iki sebebi ise Osmanlı Devleti'nin dış politikaları sonucu parçalanma sürecinin hızlanması ve 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istikrarsız politikaları sonucu yaşadığı her güçlükte Kanun-i Esasisi'nin kurallarını öncelikle zorlayıp sonrasında uygulamaktan kaçınma yoluna gitmesiydi.⁴⁹⁷

1908 Devrimi ve sonrasında gerçekleşen 31 Mart Vakası'nın bastırılması sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti, tahta Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasını sağlayarak iktidarın hâkimi haline gelmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hakimiyetinde geçen 1908-1912 yılları arasındaki dönem, 1909 değişikliklerinin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nin en demokratik dönemi olarak adlandırıldı. Yürütmenin

⁴⁹⁵ Ak, İ. (2023). "Türk Basınında Sadrazam Talat Paşa (3 Şubat 1917-10 Kasım 1918)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (58), 356.

⁴⁹⁶ Gözübüyük; Kili, a.g.e., 2000, 76., Okandan, a.g.e., 1947, 135.

⁴⁹⁷ Eroğul, a.g.k., 2010, 94-99.

mutlak gücünü yasamayla paylaşarak meşruti rejimi ortaya çıkarmak için yapılmış 1909 değişiklikleri, yürütme gücünü elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısına bir engel olarak çıkmaya başladı. Buna ek olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönem Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğunu elinde bulundurmamakla beraber kendi iktidarlarını güçlendirecek Kanun-i Esasisi değişikliklerini Meclis-i Umumi'den geçirememişlerdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç politikadaki bu başarısızlıkları sonrasında dış politikalarda sıkıntılar yaşanmasına ve Cemiyet'in karşısına muhalif fırkaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu muhalif fırkalardan biri olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimleri kazanması üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarını kaybetmemek için Kanun-i Esasisi'nin bazı maddelerini değiştirme ve uygulamama yolunu seçti. Bu durum Osmanlı Devleti'nde yaşanmakta olan demokratik dönemin sona ermesine neden olan 1912 Erken Seçimlerine sebep oldu. “Sopalı” Seçim olarak adlandırılan 1912 Seçimlerini kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasisi'ni yürütmeyi güçlendirecek şekilde değiştirmeyi başarsa bile, orduda Cemiyet'e karşı muhalif bir grup oluştu.⁴⁹⁸

“Halâskâr Zâbitân” adlı bu grubun muhtırası üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti güçten düşerken, yerine gelen Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti de Kanun-i Esasisi'ni değiştirmeyi denedi. Bu deneme başarısız olunca ise Kanun-i Esasisi'nden yararlanarak IV. Meclis-i Mebusan'ı feshetti. Bu dönem Osmanlı Devleti'nde sıkıyönetimin ilan edildiği ve ülkenin Kanun-i Esasisi yerine geçici kanunlarla yönetildiği bir dönemdi.⁴⁹⁹

Bu dönemde de Osmanlı Devleti'nin yaşadığı istikrarsızlıklar sona ermedi. O esnada gerçekleşmekte olan I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin aldığı ağır mağlubiyet üzerine, muhalefette bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk Demokrasi Tarihi'nin ilk askeri darbesini gerçekleştirerek 1913 Bâb-ı Âli Baskını'yla iktidarın tek hâkimi haline geldi ve Mahmud Şevket Paşa kabinesi kuruldu. Aynı yıl Mahmud Şevket Paşa'nın muhalifler tarafından suikaste uğraması sonucu iktidar fırkasına dönüşme kararı alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin fiili anlamda sonu olarak

⁴⁹⁸ Olgun, K. (1999). “Asker Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, ? (7), 159-161.

⁴⁹⁹ Olgun, a.g.m., 199, 174.

adlandırılabilir. Mondros Mütarekesine kadar ülkeyi mutlak bir güçle yönetti. Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden sonra ülke yönetimini tamamen eline aldığını söylediğimiz İttihat ve Terakki Fırkası, Kanun-i Esasisi'nde istediği değişikliklerinin çoğunu gerçekleştirmişti. Yasama ve yürütmenin gücüne sahip olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın, her ne kadar tekrardan Fırka'nın yürürlüğe soktuğu Kanun-i Esasisi'ni Sultan II. Abdülhamid'e kıyasla daha çok uyguladığını söylemek mümkün olsa bile, Fırka'nın özellikle üst kadrosunun Kanun-i Esasisi'yle çok da bağlı olmadığı gözüküyordu.

Bu duruma örnek olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın liderlerinin, kabine ve Meclis-i Umumi'ye haber vermeden Almanya'yla ittifak antlaşması imzalaması ve bu ittifak antlaşması doğrultusunda yine Meclis-i Umumi ve kabineye haber vermeden I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında girmesi verilebilirdi. Bu karar sonrasında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olacaktı.⁵⁰⁰

Bu açıklamalar doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kanun-i Esasisi'yi uygulamadığı söylenebilirdi. Bununla beraber Kanun-i Esasisi, eşine az rastlanır bir şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti sonrası yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde dahi uygulanma alanı bulacaktı.

4.4.3. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Yürürlükten Kalkması

I. Dünya Savaşı sonrasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetici kadrosu yurtdışına kaçtı ve Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu olaylar sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi sona erdi. Bu durum, 1909 değişikliklerinden sonra yapılan değişikliklerle Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde kadar olmasa da güçlenmiş olan Sultan'ın faaliyetlerinde serbest hareket edebilmesini sağladı ve Sultan VI. Mehmed Vahdeddin, 21 Aralık 1918 tarihinde V. Meclis-i Mebusan'ı, Kanun-i Esasisi'nde yapılmış 1914 değişiklikleri doğrultusunda kendisine verilen yetkiye dayanarak seçimlerin yenilenmesi için feshetti.

Amaçlanan bu olsa dahi seçimler direkt olarak yenilenemedi. I. Dünya Savaşı kaybedilmiş ve Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nin kontrolüne geçmiş olsa bile,

⁵⁰⁰ Biçici, M. (2014). "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), 717-718.

Anadolu topraklarında bu işgale karşı bir direniş hareketi başlamıştı. Sonrasında Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatacak olan bu Anadolu hareketi, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak maksadıyla kongreler düzenliyordu.⁵⁰¹

Osmanlı Devleti'nde ise yönetimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından desteklenmekle birlikte sonrasında onlardan uzaklaşan Damat Ferit Paşa vardı. Bu yönetim yapılacak seçimin o dönem işgal altında olan Arap vilayetlerinin seçime katılamamasından kaynaklı bu vilayetlerin kaybedildiğinin kabulü olduğunu düşündüğünden dolayı seçimleri yapmaya sıcak bakmıyordu. Bu karışıklıklar içerisinde Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri ertelendi. Seçimlerin yapılamadığı bu dönemde Kanun-i Esasisi'nin göz önüne alındığı söylenemezdi. Kanun-i Esasisi'nin uygulanma durumu, Meclis-i Umumi'nin varlığına doğrudan bağlıydı. Meclis-i Umumi'nin bu dönem teşekkül etmemesi, Damat Ferit Paşa'nın her ne kadar Kanun-i Esasisi'yle bağlı olsa bile, Kanun-i Esasisi'ni uygulama yönünde çok da istekli davranmamasına olanak sağlamıştı.

Bu durumu değiştiren ise 4 Eylül'le 11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta gerçekleştirilen Sivas Kongresi oldu. Bu kongrede Anadolu Hareketi birleşerek Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı. Bu Kongre'de alınan başka bir karar da bir önce Meclis-i Mebusan'ın seçimlerinin yapılmasıydı.⁵⁰²

4 Ekim 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa istifa etti ve yerine Ali Rıza Paşa Sadrazam oldu ve Osmanlı Devleti hükümeti de seçimlerin yapılması kararını aldı.⁵⁰³ Osmanlı Devleti meşruluk kazanmak, İtilaf Devletleri uygun kararlar aldirabilmek, Anadolu Hareketi ise Kurtuluş Savaşı için destek bulabilmek için seçimleri destekledi. Seçimlerde İstanbul dışındaki tüm vilayetlerde Anadolu Hareketi'nin kurduğu Müdafaa-i Hukuk adayları seçildi. Mustafa Kemal iki ayrı vilayetten seçilmiş olmasına rağmen güvenlik gerekçesiyle VI. Meclis-i Mebusan'a katılmadı. Mustafa Kemal, seçilen mebuslardan 4 istekte bulundu. Bu istekler Meclis'te Müdâfaa-i Hukuk grubunun kurulması, Mustafa Kemal'in Meclis Başkanı seçilmesi, "Mîsâk-ı Millî" kararlarının kabulü ve Ali Rıza Paşa kabinesine güvenoyu verilmemesiydi.

⁵⁰¹ Timur, a.g.e., 2018, 67.

⁵⁰² Güneş, İ. (1987). "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3 (8), 428.

⁵⁰³ Timur, a.g.e., 2018, 238.

İlk toplantısını 12 Ocak 1920’de yapan VI. Meclis-i Mebusan, Mustafa Kemal’in diğer isteklerini yerine getirmemekle birlikte 16 Şubat 1920 tarihinde yaptığı toplantıda Mîsâk-ı Millî’yi oybirliğiyle onayladı. İtilaf Devletleri, Mîsâk-ı Millî’nin kabulünden sonra Meclis’ten istediği kararların çıkmayacağını anladığından 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u işgal etti. Meclis-i Mebusan 18 Mart’ta son bir kez daha toplanıp çalışmalarına ara verme kararı aldı. Bu karar alınırken Meclis-i Mebusan basıldı ve bazı mebuslar tutuklandı. Bunun üzerine Sultan Vahdeddin 11 Nisan 1920’de Meclis-i Mebusan’ı dağıttı ve mebuslar Ankara’ya gidip Büyük Millet Meclisi mebusu oldu.

Anadolu Hareketi’nin Meclis’i olan Büyük Millet Meclisi’nin 20 Ocak 1921 tarihinde yaptığı 1921 Anayasası, yumuşak ve çerçeve anayasa niteliğini haizdi. Bu doğrultuda düzenlendiği temel konular dışında herhangi bir düzenleme içermiyordu ve Kanun-i Esasisi’nin kaldırıldığına ilişkin bir düzenleme de bulundurmuyordu. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi’nin, 1921 Anayasası’yla uyuşmayan hükümleri yürürlükten kalkmışsa da 1921 Anayasası ile uyuşan hükümleri uygulanmaya devam etmişti. Bununla birlikte 1922 yılında Saltanat’ın kaldırılması, 1923 yılında ise Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle kendisini Osmanlı Devleti’nden ayıştıran Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden kalan diğer kavramlardan da uzaklaşmak istiyordu.⁵⁰⁴

Bu durum ülkenin en önemli hukuki düzenlemesinde de gerçekleşti ve 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 1924 Anayasası ile Kanun-i Esasisi yürürlükten kaldırıldı.

⁵⁰⁴ Timur, a.g.e., 2018, 65., Berkes, a.g.e., 2022, 504-505.

5. 1876 KANUN-I ESASİSİ'NİN TARİHİMİZDEKİ YERİ

5.1. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarına Olan Etkileri

5.1.1. 1921 Anayasası

Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek anayasası olan Kanun-i Esasisi ve Osmanlı Devleti'nin yerine kurulacak olan Türkiye'nin savaş dönemi anayasası olan 1921 Anayasası birbirinden oldukça farklı özellikler içermektedir.

Tarihsel sürece baktığımızda Kanun-i Esasisi gerek orijinal gerek ise sonrasında yapılan değişikliklerle, o döneme kadar mutlak monarşiyle yönetilmiş bir devletin, yürütme erkinin mutlak gücünü anayasal monarşi (meşrutiyet) çerçevesinde yasama ile paylaşmasını amaçlayan bir düzenin ürünüydü. 1921 Anayasası ise, direkt olarak yasamadan çıktığı için yasamanın tek ve mutlak bir güç olduğu Meclis Hükümeti sistemini benimsemişti.⁵⁰⁵ Bu doğrultuda gerek orijinal Kanun-i Esasisi gerek ise 1921 Anayasası kuvvetler birliği hükümet sistemlerini temel alan anayasalar olmalarına rağmen, Kanun-i Esasisi tüm bu kuvvetlerin merkezi olarak yürütmeyi almıştı. 1921 Anayasası ise tüm bu kuvvetlerin merkezi olarak yasamayı almıştı.⁵⁰⁶

Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleri ile, orijinal Kanun-i Esasisi'ne kıyasen yasamanın gücü oldukça arttırılmış ve gerçek anlamda meşruti bir monarşiye geçilerek kuvvetler ayrılığının Türk Demokrasi Tarihi'ndeki ilk örneği oluşturulmuştu. Sonrasında yapılan Kanun-i Esasisi değişiklikleri ise yürütmeyi yasamaya karşı güçlendiren nitelikte değişiklikler olduğundan kuvvetler ayrılığından uzaklaşılarak yeniden kuvvetler birliğine dönüş eğilimi görülmüştü. 1921 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle ise Cumhuriyet yönetim sistemine geçilmişti. Bu değişiklikler ile her ne kadar Meclis Hükümeti sisteminden net bir ayrılma gerçekleşmemiş olsa bile parlamenter sistemin bir kavramı olan Cumhurbaşkanı makamı Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticisi olarak belirlenmiş olduğundan, yumuşak

⁵⁰⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 508.

⁵⁰⁶ Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde Sultan'a verilen yetkiler nitelik itibarıyla oldukça güçlü olduğundan Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet döneminin gerçek anlamda bir kuvvetler ayrılığı yarattığını söylemek zordu. Bu duruma örnek olarak her ne kadar ayrı bir yasama teşekkül edilse dahi, Sultan II. Abdülhamid'in bu yasamanın organı olan Meclis-i Mebusan'ı yaklaşık 30 yıl boyunca tatil edebilmesi verilebilirdi.

kuvvetler ayrılığı sistemi olarak adlandırılan parlamenter sisteme geçişte ilk adım tamamlanmıştı.⁵⁰⁷

İçerik olarak incelendiğinde Kanun-i Esasisi değiştirilmesi zor maddeleri ve maddelerin değiştirilmesi için aranan üçte iki nitelikli çoğunluk nedeniyle sert ve orijinal haliyle 12 bölüm ve 119 maddeden (1909 değişiklikleri ile 121. maddeden oluşmuştu) oluşması sebebiyle kazuistik bir anayasaydı. 1921 Anayasası ise herhangi bir maddesinin değiştirilmesi için farklı bir çoğunluk aranmaması sebebiyle yumuşak ve 6 bölüm ile 23 maddeden oluşması sebebiyle çerçeve bir anayasa niteliğini taşımaktaydı.⁵⁰⁸

Kanun-i Esasisi, düzenlediği tüm konular hakkında detaylı bir açıklamaya sahipti. Kanun-i Esasisi, düzenlediği konularda Sultan'ın lehine değişiklik ihtimali yaratacak bir yoruma fırsat vermek istememişti. 1909 değişiklikleriyle Sultan'a karşı olan bu durum daha da keskinleştiğinden dolayı Kanun-i Esasisi içerik düzenlemesi açısından hep detaylı olmuştu. 1921 Anayasası'nda ise yumuşak ve çerçeve anayasa olmasından mütevellit, milli egemenlik, yerinden yönetim ve kuvvetler birliği konuları dışında detaylı bir düzenlemeden bahsetmek mantıksızdı.⁵⁰⁹

12 bölümden oluşan Kanun-i Esasisi'ne kıyasla sadece 6 bölümü düzenlemiş 1921 Anayasası'nda örneğin temel haklar veya yargı müesseseleriyle ilgili bir düzenleme dahi bulunmamaktaydı. Bununla birlikte 1921 Anayasası'nda yapılan 1923 değişiklikleriyle devletin dini, yönetim şekli, kabine, yönetici ve devletin dili gibi unsurlar eklenmiş ve 1921 Anayasası içerik olarak geliştirilmişti.⁵¹⁰

Başka bir farklılık olarak Kanun-i Esasisi'ne göre Osmanlı Devleti, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın oluşturduğu Meclis-i Umumi'yle çift yapılı bir meclis sistemine geçmişken, 1921 Anayasası'yla Türkiye, önce Büyük Millet Meclisi, sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi ismini alan tek bir meclis yapısını kullanmıştı. Bu anayasaların uygulanması açısından 1921 Anayasası mutlak üstünlüğe sahipti. 1921 Anayasası'nın yapıldığı dönemde Kurtuluş Savaşı'nın olması nedeniyle her konuyu düzenleme gibi bir amaç güdülmediğinden dolayı Kanun-i Esasisi yürürlükten

⁵⁰⁷ Berkes, a.g.e., 2022, 508-509.

⁵⁰⁸ 1921 Anayasası bu özellikleriyle Türk Anayasa tarihindeki tek yumuşak ve çerçeve anayasa olma niteliğini taşımaktaydı.

⁵⁰⁹ Timur, a.g.e., 2018, 32., Berkes, a.g.e, 2022, 501.

⁵¹⁰ Berkes, a.g.e., 2022, 504.

kaldırılmamıştı. Bu doğrultuda 1921 Anayasası'nın düzenlemediği konularda, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine Türkiye'nin kurulmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin anayasası olan Kanun-i Esasisi uygulanmıştı.

5.1.2. 1924 Anayasası

1924 Anayasası, Anayasa yapılış mantığı olarak Kanun-i Esasisi'ne benzer nitelikler taşımaktaydı. Biri Osmanlı Devleti, diğeri Türkiye Cumhuriyeti için hazırlanmış, yönetim sistemi olarak biri meşrutî monarşi diğeri meclis hükümeti (1924 Anayasası ile, 1921 Anayasası'nda başlayan parlamenter sisteme geçiş bir sonraki aşamaya geçmiş ve kuvvetler birliği görevler ayrılığı düşüncesi kabul edilmişti) içeren bu iki anayasa doğal olarak içerik açısından farklılıklar içerse bile, 1924 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamına nüfuz etme amacı taşıdığı için yumuşak ve çerçeve niteliğe sahip bir savaş anayasası olan 1921 Anayasası'na değil, Osmanlı Devleti'nin tamamına nüfuz eden Kanun-i Esasisi'ne haleflik niteliği taşımaktaydı.⁵¹¹

Buradan anlaşılması gereken Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasası ile, Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin tüm konuları düzenleyip, Kanun-i Esasisi'yle artık vedalaşmak istediğiydi. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasası, niteliksel olarak Kanun-i Esasisi'ne benzese bile, içerik olarak Kanun-i Esasisi'nden oldukça farklı unsurlar taşıyordu. Bu da yönetim sistemi, dünyaya bakış açısı ve merkez ideoloji olarak aldıkları düşünce akımı gibi konularda tamamen farklı olan iki devletin aynı konular hakkında farklı yorumlar yapma zorunluluğu ile açıklanabilirdi. Bu açıklama doğrultusunda değerlendirmeler yapıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasası, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde olduğu gibi kuvvetler birliğine haizdi. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nda olduğu gibi kuvvetler birliğini kavramında temel güç olarak yaşamayı almışken, Kanun-i Esasisi'nde bu durum yürütme gücünde oluşmuştu. Gerek 1924 Anayasası'nın 1921 Anayasası'na göre durumu, gerek ise Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 Değişiklikleri bu duruma istisna oluşturmuştu.

1924 Anayasası, 1921 Anayasası'na göre parlamenter sisteme daha çok benziyordu. 4. ve 5. maddelere göre TBMM, egemenliğin sahibi olan millet adına yasama ve

⁵¹¹ 1921 Anayasası yumuşak ve çerçeve bir anayasa olduğundan milli egemenlik, yerinden yönetim ve kuvvetler birliği konuları dışında detaylı bir düzenleme yapmamıştı.

yürütme yetkisini kullanmaya haizdi fakat yürütmenin Cumhurbaşkanı tarafından kullanılması, kabinenin kurulma sistemi ve kolektif sorumluluğun tıpkı parlamenter sistemdeki gibi olması durumları 1924 Anayasası'nın kuvvetler birliği görevler ayrılığı olarak açıklanmasını sağlamıştı.⁵¹²

Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleriyle de yasamanın gücü oldukça arttırılmış ve gerçek anlamda meşruti bir monarşiye geçilerek kuvvetler ayrılığına yaklaşılmıştı.

İçerik olarak incelendiğinde Kanun-i Esasisi değiştirilmesi zor maddeleri ve maddelerin değiştirilmesi için aranan 2/3 nitelikli çoğunluk nedeniyle sert ve orijinal haliyle 12 bölüm ve 119 maddeden (1909 değişiklikleri ile 121. maddeden oluşmuştu) oluşması sebebiyle kazuistik bir anayasaydı. 1924 Anayasası'nda, Anayasa'nın 102. maddesinde yapılan düzenleme doğrultusunda "Değişiklik teklifinin Meclis tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanması şarttır. Değişiklikler ancak tamsayımın üçte iki oy çokluğu ile kabul edilebilir. Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkalaşıma yapılması hiçbir türlü teklif dahi edilemez." sert ve içerdiği 6 bölüm ve 105 madde nedeniyle kazuistik bir anayasaydı.⁵¹³

1924 Anayasası'nda, Kanun-i Esasisi'nde olduğu gibi Anayasa'nın üstünlüğü, temel haklar, yürütme, yargı, yerel yönetimler ve memurlar hakkında konu başlıkları belirlenerek düzenlemeler yapılmıştı. Kanun-i Esasisi'ne kıyasla 1924 Anayasası'nda bu hükümlere uyulmadığı zaman neler olacağına ilişkin bir yaptırım erki düzenlenmemişti. Bu doğrultuda düzenleme kapsamını belirleyen konu başlıkları açısından Kanun-i Esasisi'nin, 1924 Anayasası'nı etkilediği söylenebilirdi.

Bununla beraber bu iki anayasanın maddelerin içeriği benzemiyordu. Örneğin 1924 Anayasası'nda, Osmanlıcılık yerine, Türkçülük düşünce akımı hakimdi ve temel haklar Türkler için tanımlanmıştı. 1924 Anayasası'nda, Kanun-i Esasisi'ye kıyasla daha çoğunlukçu bir demokrasi benimsenmişti. Buna göre Türkiye Devleti'nin

⁵¹² Timur, a.g.e., 2018, 75-76.

⁵¹³ Madde 102'ye göre 1924 Anayasası'nda değişiklik yapılması için değişiklik teklifinin Meclis'in üye tam sayısının 1/3'ü tarafından imzalanması gerekiyordu. Bunun yanı sıra değişikliğin kabul edilmesi için de Meclis üye tam sayısının 2/3'ünün kabulü şartı aranmıştı. Bunun yanı sıra diğer maddelerde değişiklik yapılabilmeyle birlikte 1924 Anayasası'nın birinci maddesi olan "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir" maddesinde değişiklik yapılmasının teklif dahi edilemeyeceği düzenlenmişti.

yönetimi Türk halkının çoğunluğunun iradesiyle belirlenirdi. 1924 Anayasası'nda Türk Anayasa tarihinde ilk olacak şekilde 26. maddede yasama yorumundan bahsedilmişti. İçerik olarak farklılıklar, 1924 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle arttı. 1921 Anayasası'na sonradan eklenen “Türkiye Devleti'nin dini İslâmdır” maddesi 1924 Anayasası'nın orijinal halinde de korunmuştu. 1928 yılında bu ibare 1924 Anayasası'ndan çıkarıldı.⁵¹⁴

1924 Anayasası'nın orijinal halinde, Kanun-i Esasisi'nde olduğu gibi seçme ve seçilme hakkı sadece erkek vatandaşlara tanınmıştı. 1934 yılında 1924 Anayasası'nın 10. ve 11. maddelerinde yapılan değişiklikle seçme ve seçilme hakkı kadın vatandaşlara da verildi.

1937 yılında 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet yönetimi hakkındaki düşünceleri (Kemalizm) doğrultusunda değişiklik yapıldı. Buna göre Cumhuriyet Halk Fırkası'nın parti programında 1931 yılından itibaren yer alan bu düşünceler (“cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık”) devletin temel ilkeleri oldu.⁵¹⁵

Bu durum da yönetim sistemi olarak meşruti monarşiyi kabul etmiş, 8. maddesinde tüm vatandaşları Osmanlı olarak tanımlamış, 11. maddesinde Osmanlı Devleti'nin dininin İslâm olduğunu ifade etmiş, 13. maddesi itibarıyla ekonomik anlamda liberalizm düşüncesini benimsemiş Kanun-i Esasisi'nden oldukça farklıydı.⁵¹⁶

Bunun yanı sıra başka bir farklılık olarak Kanun-i Esasisi'ne göre Osmanlı Devleti, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın oluşturduğu Meclis-i Umumi'yle çift yapıli bir meclis sistemine geçmişken, 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'ndan gelen geleneği koruyarak sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'den oluşan tek meclisli yapıyı muhafaza etmişti.

Uygulanma açısından bakıldığında ise Kanun-i Esasisi'yle 1924 Anayasası arasında, Kanun-i Esasisi ve 1921 Anayasası'nda olduğu gibi bir beraber uygulanma durumu olmamıştı. 20 Nisan 1924'te kabul edilen 1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kalan kavramları ortadan kaldırma çabası sonucu ortaya

⁵¹⁴ Timur, a.g.e., 2018, 125-126., Berkes, a.g.e., 2022, 521.

⁵¹⁵ Timur, a.g.e., 2018, 317.

⁵¹⁶ Timur, a.g.e., 2018, 135-144.

çıktığından, 20 Nisan 1924 tarihi Kanun-i Esasisi'nin yürürlükten kaldırılma tarihi olmuş ve bu tarihten itibaren Türkiye Devleti'nin tek anayasası 1924 Anayasası olmuştu.⁵¹⁷

5.2. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Modern Bir Anayasa Olarak Değerlendirilmesi

Kanun-i Esasisi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatının sorumlusu olarak gördükleri Sultan'ın mutlak yetkilerinin paylaşılması ve o dönem uygulanan Osmanlıcılık ve Batıcılık düşüncesinin yerine Osmanlıcılık ve İslâmcılık düşüncesinin getirilmesi talebiyle ortaya çıkmış, Türk Anayasal Tarihi'nin ilk örneği idi.

Bu amaçla yola çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin gerek kendi içerisinde yaşadığı fikir ayrılıkları gerek ise yaşanan siyasal çekişmelerin Cemiyetin gücünü azaltması gibi faktörlere, Kanun-i Esasisi ve I. Meşrutiyet'in ilanı sözüyle Sultan olan Sultan II. Abdülhamid'in bu anayasaya karşı olan isteksizliği de eklenince, ortaya Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap veren bir anayasa yerine, Yeni Osmanlılar Cemiyeti lideri Midhat Paşa'nın özel kalemi olan Krikor Odyan'a kısa sürede yaptırdığı bir anayasa çıktı. Kanun-i Esasisi bu yüzden Krikor Odyan'ın kısa süreli çalışmaları sonucunda yaptığı Belçika Anayasası'na ilişkin çeviriye, 1781 Prusya Anayasası'nın anayasal disiplininin eklenmesi sonucu oluşmuştu. Kanun-i Esasisi, Krikor Odyan'ın etnik kökenleri nedeniyle 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân'dan da izler taşıyordu.⁵¹⁸

Belçika Anayasası, 1830 Devrimleri sonucu oluştuğundan döneminin en liberal anayasasıydı. Belçika Anayasası bu yönüyle Kanun-i Esasisi'ni etkilemişti. Prusya Anayasası ise o dönem anayasa hukukunda bir ilk olarak ortaya attığı yürütme ve idarenin ayrılması ve merkeziyetçiliği güçsüz bir imparatorlukla, güçlü Şehir Devletlerini bir araya getiren bir antlaşma olmasından mütevellit şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir devlete ilişkin her konuyu düzenlemesi nedeniyle Kanun-i

⁵¹⁷ Bu durum nedeniyle Kanun-i Esasisi'nin, kendisinden tarihsel süreç olarak sonra gelen 1921 Anayasası ile değil, bir sonraki anayasa olan 1924 Anayasası ile haleflik-seleflik ilişkisi kurduğu söylenirdi.

⁵¹⁸ https://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=2788, Erişim Tarihi: 29.09.2023.

Esasisi'ni etkilemişti. 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân ise, Ermeni Patriği'nin (Osmanlı Devleti'nde Sultan) mutlak olan yetkilerini Ermeni Millet Meclisi'yle paylaşmak zorunda (Osmanlı Devleti'nde dar anlamda Meclis-i Mebusan, geniş anlamda Meclis-i Umumi) bırakılması hususu şeklinde yaptığı düzenlemeyle Kanun-i Esasisi'ni etkilemişti.⁵¹⁹

Kanun-i Esasisi'nin orijinal halindeki önemli maddelerin çoğunu değiştiren 1909 değişiklikleri neredeyse yeni bir anayasa oluşturduğundan dolayı Kanun-i Esasisi'nin modern bir anayasa olarak değerlendirilmesi durumu, bu anayasanın iki farklı versiyonu için ayrı incelenmeliydi.

Kanun-i Esasisi orijinal haliyle Kıta Avrupası'ndaki günümüz Anayasalarına benzer şekilde sert, kazuistik ve yazılı bir anayasa niteliğini taşımaktaydı. Kanun-i Esasisi'nin değiştirilmesi için üçte iki şeklinde nitelikli bir çoğunluk aranması Kanun-i Esasisi'nin sert olmasını sağlamıştı.⁵²⁰

Kanun-i Esasisi'nin orijinal hali 119 maddeden oluşmaktaydı. Bu niteliğiyle oldukça kazuistikti. Bunun yanı sıra Kanun-i Esasisi'nin orijinal hali yazılı bir Anayasa'ydı. Osmanlı Devleti'nde Kanun-i Esasisi'ne kadar yaşanan anayasal faaliyetler, sırasıyla Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'ydı. Sened-i İttifak misak niteliğindeyken, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ferman niteliğindeydi, bu üçünün ortak özelliği ise hepsinin yazılı olmasıydı. Kanun-i Esasisi'nin orijinal hali de Sultan'ın tek yanlı işleminden doğan ve Sultan'ın kendi iktidarını kendi sınırladığı bir ferman anayasaydı.

İçerik düzenlemelerine nitelik olarak baktığımızda da Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin modern anayasalarla benzeyen yönleri bulunmaktaydı. Kanun-i Esasisi, günümüz anayasalarında olduğu gibi bölümlerden oluşmaktaydı. Kanun-i Esasisi'nin 1. bölümünde Osmanlı Devleti ve Sultan, 2. bölümünde Kamusal Haklar, 3. bölümünde Devlet Yönetimi, 4. bölümünde Memurlar, 5. Bölümünde Meclis-i Umumi, 6. Bölümünde Meclis-i Âyan, 7. bölümünde Meclis-i Mebusan, 8. bölümünde

⁵¹⁹ Güler, A. (1995). "Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ? (6), 92.

⁵²⁰ Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.71, Sariaslan, a.g.m., 2022, 136.

Hukuk, 9. bölümünde Divan-ı Ali, 10. bölümünde maliye, 11. bölümünde Taşra ve son olarak 12. bölümünde Çeşitli Maddeler düzenlenmişti.⁵²¹

Bu bölümlerin içeriğinde de Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin günümüz anayasalarıyla benzeşen özellikleri bulunuyordu. Kanun-i Esasisi'nin ikinci bölümünde kamusal haklar düzenlenmişti. Kanun-i Esasisi'nin 8. maddesi Islahat Fermanı sonrası ortaya çıkan mutlak eşitlik temelli Osmanlıcılığın bir görünümü olarak tüm tebaaya ayırım yapılmaksızın "Osmanlı" denileceğini düzenlemişti.

9. madde tüm tebaanın diğer insanların özgürlüklerine dokunmadığı sürece özgür olduğunu düzenlemişti. 11. maddede kamu düzeni veya genel ahlak konuları dışında tüm dinlere ilişkin inanç ve ibadet serbestisi düzenlenmişti. 13. madde tüm Osmanlı tebaasının ekonomik faaliyetlerde bulunma özgürlüğünü, 15. ve 16. maddeler tüm Osmanlı tebaasının eğitim hakkını haiz olduğunu düzenlemişti.

17. maddede yasalar karşısında tüm tebaanın eşit olduğu ve tüm tebaanın vatana ait hakları bulunduğu düzenlenmişti. 20. maddeye göre toplanacak vergiler herkesin gelir durumuna göre orantılı olarak alınacaktı.

21. ve 24. maddede özel mülkiyete ilişkin karşılıksız müsadere yasağı savaş durumu istisnası hariç tutularak düzenlenmişti. 22. maddede yasal durumların gerektirdiği haller hariç konut dokunulmazlığı düzenlenmişti. 25. maddede yasal durumlar haricinde para toplanamayacağı söyleniyordu. 26. madde ise eziyet ve işkenceyi yasaklıyordu.

Hukuka ilişkin düzenlemelerin yapıldığı 8. ve 9. bölüme göre, Hakimler 81. madde doğrultusunda istifa hakkına sahip olmakla birlikte azledilemiyorlardı. 82. maddeye göre durumun gerektirdiği istisnalar dışında aleni yargılama esas alınmıştı. 83. maddeye göre tüm tebaa mahkemede savunmasını yapabilecekti. 84, 85 ve 87. maddelere göre mahkemeler kendilerini ilgilendiren davalara Kanun-i Esasisi'nde düzenlenmiş istisnalar dışında bakmakla yükümlüydü. 86. maddeye göre mahkemeler bağımsızdı. 89. maddeye göre hukuki konularda karar verme yetkisi paylaşılamaz bir şekilde mahkemelere aitti.

⁵²¹ <https://shorturl.at/bsAY9>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

Bu düzenlemeler dışında modern anayasaların içeriğine uygun başka maddelerde bulunmaktaydı. 39. maddeye göre istisnai durumlar dışında memurlar azledilemiyordu ve 40. madde gereğince görevlerinden sorumlulardı. 41. madde ise kanuna aykırı emir konusunda memurların sorumluluğunu düzenlemişti. 47. maddeye göre Yasama çalışmalarına ilişkin yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu düzenlenmişti. Yüce divan sıfatındaki Divanı Âli'nin kurulması 92. maddede düzenlendi. 115. maddeye göre Kanun-i Esasisi'nin herhangi bir maddesinin uygulamadan kaldırılması yasaktı.⁵²² Tüm bu açıklamalara rağmen, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin bazı özellikleri doğrultusunda modern bir anayasa olmaktan uzak olduğu söylenmeliydi.

Kanun-i Esasisi'nin orijinal hali, kurucu meclis tarafından yapıp halk iradesiyle onaylanan bir anayasa niteliğinden olmaktan çok Sultan'ın şariat hükümleri doğrultusunda ortaya çıkardığı bir lütuftu. Bu da Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin içeriğinde var olan çoğu maddenin Sultan'ın lehine olmasını sağlamıştı. Bu durum Sultan'ın zaten var olan yetkilerinin bir de anayasa ile güvence altına alınması şeklinde açıklanabilirdi.⁵²³

Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'ne içerik olarak bakıldığında, Sultan 5. madde gereğince anayasaya karşı sadık olmasına gerek olmayan bir kişi olarak kutsal ve sorumsuzdu. 7. madde Sultan'a parlamentoyu süresiz bir şekilde dağıtabilme yetkisi tanıdı. Modern anayasalarda var olan laiklik kavramı Kanun-i Esasisi'nde 3, 4, 5 ve 13. maddelerde yapılan dini atıflar sonucu Sultan'ın dini bir meşruiyet kazanması sonucu bulunmamaktaydı.

Sultan Meclis ve hükümet arasında bir uyuşmazlık çıktığı zaman Meclisi veya hükümeti 35. madde doğrultusunda feshedebiliyordu. Hükümet Meclis'e karşı sorumlu değildi. Sorumluluk durumu hükümeti oluşturan vükelanın bireysel olarak Sultan'a karşı sorumluluğu olması şeklinde düzenlenmişti. Güvenoyunun düzenlenmediği Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde, Sultan 7, 27, 29 ve 36. maddeler doğrultusunda Meclis'in istemediği bir vükelayı görevde tutabilir yahut Meclis'in desteklediği bir vükelayı görevden alabilirdi. Sultan 36. madde doğrultusunda "Kanun hükmünde kararname" çıkarma yetkisine de sahipti.

⁵²² <https://shorturl.at/bsAY9>, Erişim Tarihi: 29.09.2023.

⁵²³ Berkes, a.g.e., 2022, 333-335.

Modern anayasalarda artık olmazsa olmaz bir şart olarak görülen kuvvetlerin ayrılması ve bu kuvvetlerin birbirleri üzerinde karşılıklı denetim yetkisinin bulunması durumu da Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde bulunmamaktaydı. Yasama, yürütme ve yargı güçleri birbirinden ayrılmadığı gibi, Meclis'in toplanması 43. madde doğrultusunda Sultan'ın takdir yetkisindeydi. Meclis üyeleri 46. madde doğrultusunda Sultan'a sadıklık yemini ediyordu. Meclis'in yasama faaliyeti tamamen Sultan'ın direktiflerine göre gerçekleşiyordu. Meclis, Sultan'ın emri olmadan kanun tasarısı getiremiyor, tasarılar üzerinde oylama yapamıyorlardı.

Tasarılar üzerinde değişiklik yapma yetkisi de 53. maddeye göre hükümete verilmişti. Bu da Meclis'i 54. madde doğrultusunda tamamen Sultan'ın isteği üzerine çalışan bir danışma meclisi haline getirmişti.⁵²⁴

Tüm bu düzenlemelerin yanı sıra Kanun-i Esasisi'nin ikinci bölümünde sayılmış temel hak ve özgürlüklerin ihlali durumunda herhangi bir yaptırım düzenlenmemişti, Meclis-i Âyan üyeliğinin ancak ölümle sona ermesine ilişkin bir anayasa düzenlemesi vardı ve Sultan'a 113. madde doğrultusunda mahkeme olmaksızın sürgün yetkisi verilmişti.⁵²⁵

Bu düzenlemeler Kanun-i Esasisi'nin modern bir anayasa olmasını engellemişti. Sonrasında bu modern anayasa olma duruma aykırı düzenlemelerden biri kullanılarak Meclis-i Mebusan Sultan II. Abdülhamid tarafından tatil edilecekti.

1909 değişiklikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamid'in mutlak iktidarına karşı muhalefeti sonrası doğdu. Bu muhalefet sonrası yaşanan 1908 Devrimi, II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Vaka'sı gibi olaylar sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti, problemi Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin Sultan'ı yeterince kısıtlamamasında bulmuştu. Bu yüzden Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanması amacıyla oluşturulan 1909 değişiklikleri Kanun-i Esasisi'nin, orijinal haline göre modern bir anayasaya oldukça benzer bir hal almasını sağladı.⁵²⁶

⁵²⁴ Berkes, a.g.e., 2022, 334.

⁵²⁵ Berkes, a.g.e., 2022, 333-335.

⁵²⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 değişikliklerini yaparken bu olayların yanı sıra Selefleri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyelerinin başına gelenlerden de etkilendiği söylenebilir.

Kanun-i Esasisi'nin 1909 değişikliklerine uğramış hali de Kıta Avrupası'ndaki günümüz Anayasalarına benzer şekilde sert, kazuistik ve yazılı bir anayasa niteliğini taşımaktaydı. Kanun-i Esasisi'nin değiştirilmesi için Meclis'te üçte ikilik bir nitelikli çoğunluk aranması Kanun-i Esasisi'nin sert olmasını sağlamıştı.⁵²⁷

Kanun-i Esasisi'nin 1909 değişikliklerine uğramış hali 12 bölüm ve 121 maddeden oluşmaktaydı. Bu niteliğiyle Kanun-i Esasisi'nin orijinal haline kıyasen daha kazuistikti. Bunun yanı sıra Kanun-i Esasisi'nin 1909 değişikliklerine uğramış hali de yazılı bir Anayasa'ydı. Bu yönüyle Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde olduğu gibi 1909 Değişiklikleri'ne uğramış hali de Sultan'ın tek yanlı işleminden doğan ve Sultan'ın kendi iktidarını kendi sınırladığı bir ferman anayasa niteliğini taşımaktaydı.

İçerik düzenlemelerine nitelik olarak baktığımızda Kanun-i Esasisi'nin bölüm sayısının 1909 değişiklikleriyle değişmediği görülmekteydi. Bu bölümlerin içeriğinde de Kanun-i Esasisi'nin orijinal haline kıyasla 1909 değişikliklerinin günümüz anayasalarıyla daha çok benzeşen özellikleri bulunuyordu.

Sultan'a 3. maddede yapılan değişikliklerle göreve gelir gelmez Meclis-i Mebusan'a ve Kanun-i Esasisi'ne uyma, vatana ve millete sadık kalma konularında yemin zorunluluğu getirilmişti. 6. maddede Sultan'ın harcamalarına ilişkin bütçenin kanunla belirleneceği düzenlenmişti. 7. maddede Sultan'ın Heyet-i Vükela üzerindeki gücü azaltılmıştı. Sultan artık sadece sadrazamı atayabilecekti. 27. maddede düzenlendiği üzere Sadrazam artık Heyet-i Vükela'yı kendi oluşturabilecekti. Bunun yanı sıra Sadrazam ve Şeyhülislam kendi görev alanlarında Sultan'dan bağımsız olarak atamalar yapabilme hakkını sahipti.⁵²⁸

Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde tamamen Sultan'ın takdirine bırakılmış Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisi 1909 değişiklikleri sonucu sadece 7. ve 35. madde doğrultusunda istisnai bir durumla ortaya çıkıyordu. 35. maddeye göre Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında bir uyuşmazlık çıktığında, Heyet-i Vükela, Meclis-i Mebusan'ın kararını kabul ediyor veya istifa ediyordu. Eğer istifa kararı alınır ve yeni kurulan Heyet-i Vükela, eski Heyet-i Vükela'nın fikrinde ısrar edip, Meclis-i Mebusan

⁵²⁷ Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.71, Sariaslan, a.g.e, 2022, 136.

⁵²⁸ Mandelstam, a.g.e. 1917, 25., Okandan, a.g.e., 1947, 63.

bu kararı yine reddederse Sultan Meclis-i Mebusan'ı ancak Meclis-i Âyan'dan onay almak ve yeni Meclis-i Mebusan'ın 3 ay içinde teşekkül etmesi koşuluyla feshedebiliyordu. Yeni kurulacak Meclis-i Mebusan, eski Meclis-i Mebusan'ın kararında ısrar ederse, artık Meclis-i Mebusan'ın kararı geçerli oluyordu.⁵²⁹

35. madde uyarınca Heyet-i Vükela ve Meclis-i Mebusan arasında bir ihtilaf ortaya çıkarsa Meclis-i Mebusan kararı üstün olacaktı. Sultan'ın meclisi süresiz tatil etmesi hakkı da 7. maddede yapılan değişiklikle engellenmişti. 7. maddede bu değişikliklerin yanı sıra yapılan diğer düzenlemelerle rütbe ve nişan verme konusunda Sultan'a kanuna uygunluk şartı getirilmişti. Yürütme faaliyetlerine ilişkin yapılacak tüzüklerin yasalara uygunluğu düzenlendi. Sultan'ın, yasa önerme yetkisi kabul edilmişti. Sultan'ın genel af yetkisini kullanabilmesi için Meclis-i Umumi'nin de onayı aranmaya başlanmıştı.

Meclis-i Umumi'nin toplanması Sultan'ın elinden alınarak Kanun-i Esasisi'ne bağlanmıştı. Sultan'ın normal koşullarda tek başına yapabildiği uluslararası antlaşmaların kabulü konusunda da Meclis-i Umumi yetkilendirilmişti.

10. Maddede yapılan düzenlemeyle şahıs hürriyeti anayasal güvence altına alınmış ve kanuni sebep olmaksızın tutuklamalar ve cezalar yasaklanmıştı. 12. maddeye göre basının serbestliği ve basın araçlarının basın öncesi teftişinin veya toplanmasının olamayacağı hükmü getirilmiş ve böylece sansür yasağı getirilerek düşünce hürriyetinin ortaya çıkarılması istenmişti.

28, 29 ve 30. maddelere göre, Osmanlı Devleti'nde alınacak kararların icrası yeni bir usule bağlanıyordu. Vükela artık kendisini ilgilendiren konulara ait işleri bizzat yapabilecekti. Vükela diğer işleri ise Sadrazama gönderecekti. Sadrazam kendisini ilgilendiren konulara ait işleri bizzat kendisi yapıp, diğer işleri ise tebliğe çıkaracaktı. Sultan'ın onayına ihtiyaç duyulan kararlar 29. madde gereğince kanunla belirtilmek üzere Sultan'a arz edilecekti. Burada Şeyhülislam'ın Heyet-i Vükela'yla bağlı olmaksızın ihtiyaç gördüğü konularda doğrudan Sultan'a konuyu arz etme hakkı da düzenlenmişti.⁵³⁰

⁵²⁹ Okandan, a.g.e., 1947, 57 not 12., Mandelstam, a.g.e., 1917, 25 vd.

⁵³⁰ <https://shorturl.at/bsAY9>, Erişim Tarihi: 13.11.2023.

30. madde gereğince, Sultan'ın onayını gerektiren kararlarda da Sadrazam ve ilgili vükelanın kararda imzası bulunmalıydı. Bu düzenlemeyle sadece Sultan'ın imzasını taşıyan kararın hukuki niteliği ortadan kaldırılmıştı.⁵³¹ 30. maddede Heyet-i Vükela'yı oluşturan Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumluluğu hem hükümet siyasetinden toplu olarak hem de Vükela'sını ilgilendiren faaliyetlerinden dolayı bireysel olarak ayrı ayrı düzenlenmişti.

36. maddede, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde düzenlenmiş olan, eğer Meclisler faaliyette değilse Heyet-i Vükela'nın kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisine ilişkin düzenleme yapılmış ve bu kararların yapılacak ilk toplantıda Meclis-i Mebusan'ın önüne getirilmesi şartı konulmuştu.

38. maddede Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğu tarafından güvenoyu alamayan vükela'nın görevinin sona ereceği, Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğu tarafından güvenoyu alamayan kişinin sadrazam olması durumunda Heyet-i Vükela'nın görevinin sona ereceği düzenlenerek siyasi sorumluluk, gensoru ve güvenoyu kavramları oluşturulmuştu.

43. maddede yapılan değişiklikle Meclis-i Mebusan'ın yasama yılındaki çalışma süresi altı aya çıkarıldı. Normal koşullar altında Kasım'dan Mart'a kadar çalışan Meclis, bu düzenlemeyle birlikte Mayıs'a kadar çalışacaktı. Bununla beraber artık Sultan'ın kararıyla toplanmayacak olan Meclis-i Mebusan'ın yasama yılının başlangıç ayında davetsiz toplanması esastı. Meclis-i Mebusan çalışmalara başlarken Sultan'ın onayı, çalışmalarına son verirken Sultan'ın iradesi gerekmekteydi.⁵³²

44. maddede ise Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde düzenlenmiş olan Sultan'ın Meclis-i Umumi'yi Kasım ayından önce açma, çalışma yılı süresini uzatma ya da kısaltma yetkisinde düzeltmeye gidildi ve Sultan'ın çalışma yılını kısaltma yetkisi kaldırıldı. Bunun yanı sıra mebusların mutlak çoğunluğunun kararı olmak şartıyla Meclis-i Umumi'ye meclislerin Kasım ayından önce toplantıya çağrılmasını talep etme hakkı verilmişti. Çalışma yılı süresinin uzatılması konusunda Sultan'ın bu kararı alma yetkisi korunurken Meclis-i Mebusan'ın istemi üzerine bu kararı alabileceği de eklendi.

⁵³¹ Okandan, a.g.e., 1947, 65., Arsel, a.g.m., 1953, 202., Mandelstam, a.g.e., 1917, 26.

⁵³² Okandan, a.g.e., 1947, 74.

53. maddede yapılan değişikliklerin temel amacı olan millet hakimiyetinin sağlanması için tüm mebuslara ve vükelaya kanun teklifi hakkı tanınmıştı. Bu kanun teklifi hangi meclise geldiyse orada görüşüldükten sonra diğer meclise gidiyor ve burada da onay alırsa Sultan'ın da onayıyla kanunlaşıyordu.⁵³³

54. maddede ise Sultan'ın mutlak veto yetkisi elinden alınarak Sultan'a geciktirici veto yetkisi verilmişti. Sultan'a gönderilen kanunların 2 ay içinde Sultan tarafından onaylanması ya da Meclis'e tekrar görüşülmesi için iade edilmesi düzenlenmişti. Tekrar görüşülen bu kanun, mecliste üçte iki oranıyla kabul edilip yeniden Sultan'a gönderilirse Sultan artık bu kanunu onaylamak zorundaydı. İvedilik kararı alınmış kanunlarda ise Sultan'a onaylaması ya da Meclise geri göndermesi için verilen 2 aylık süre, 10 gün olarak kabul edilmişti.⁵³⁴

77. maddede ise Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde yapılmış olan Meclis-i Mebusan başkanlığıyla ikinci ve üçüncü başkanlık için Meclis-i Mebusan tarafından belirlenen 9 aday (her bir başkanlık için 3 aday) içinden Sultan'ın 3 kişiyi (her bir başkanlık için 1 kişi) seçmesine ilişkin düzenleme değiştirilmiş ve Meclis-i Mebusan başkanıyla ikinci ve üçüncü başkanın doğrudan Meclis-i Mebusan tarafından seçimle belirlenmesi düzenlenmişti.

80. maddede Osmanlı Devleti'nin bütçesinin Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Vükela tarafından ortak hazırlanması durumu değiştirilerek bu sorumluluk tamamen Meclis-i Mebusan'a verilmiş ve Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı olan sorumluluğu güçlendirilmişti.

113. maddede Kişi hak ve hürriyetlerine ilişkin yapılan düzenleme doğrutusunda Sultan'a Osmanlı Devleti'ne karşı tehlikeli gördüğü şahısları mahkemesiz sürgün etme yetkisi kaldırıldı. Sıkıyönetime ilişkin düzenlemelerde ise bir değişiklik yapılmadı.⁵³⁵

118. maddede yapılan düzenlemeyle, yürürlükteki hukuk kuralları kaldırılmadıkları sürece yürürlüklerini koruyacaktı. Bunun yanı sıra yeni hukuk kuralları koyulurken hem güncel durum hem de dini kurallara dikkat edilecekti.

⁵³³ Arsel, a.g.m., 1953, 196., Okandan, a.g.e., 1947, 71.

⁵³⁴ Okandan, a.g.e., 1947, 73.

⁵³⁵ Tunaya, a.g.e., 2016, 163.

119. madde, Kanun-i Esasisi'nin son maddesiydi. Meclis-i Umumi'nin ilk kez toplanmasına ilişkin geçici bir madde hüviyeti taşıyan bu madde yürürlükten kaldırıldı ve yerine 3 madde konuldu. Yeni yapılan 119. Maddeye göre postane evrakları artık mahkeme kararı ya da sorgu yargıcı kararı olmaksızın açılmayacaktı.

120. maddede Türk Anayasa tarihinde ilk kez toplanma ve örgütlenme hakkı düzenlendi. Bu düzenlemeler öncesi bu haklar her ne kadar Osmanlı toplumunda kullanılıyor olsa bile ilk kez 120. maddede yapılan düzenleme ile toplantı hakkı ve cemiyet kurma hakkı tüm Osmanlı vatandaşlarına verilmişti. Toplantı hakkına ilişkin bir kısıtlama getirilmezken cemiyet kurma hakkına ilişkin, ülke bütünlüğünü bozan, meşruti yönetimi değiştirme amacı güden, Kanun-i Esasisi'ni çiğneyen, Osmanlı Devleti'ni oluşturan uluslar arasında ayrılık yaratmak isteyen, genel ahlaka aykırı olan ve gizli olan dernekler yasaklanmıştı.

Tüm bu 1909 değişiklikleriyle yasama güçlendirilmişti. Bu sayede Kanun-i Esasisi'nin yeni haliyle Osmanlı Devleti'nin tıpkı çağdaşları gibi gerçek anlamda meşruti bir monarşiye geçmesi sağlandı. Her ne kadar Kanun-i Esasisi'nin 1909 değişiklikleri ile modern bir anayasa niteliğine yaklaştığı kabul edilebilir olsa bile, modern bir anayasa olarak adlandırabileceğimiz temsili sisteme geçiş konusunda halen problemlere sahipti.

Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan unsurlarının milliyetçilik düşüncesi altında isyan etmesi sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılma çabaları, Meclis-i Mebusan'da yeterince temsil edilmemelerini sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Müslüman unsurlarının ise milliyetçilik düşüncesinden Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı talep edecek kadar etkilenmemesi durumu, onların birleştirici gücünün İslâm dini olmasına ve Kanun-i Esasisi'ndeki dini düzenlemelerin değiştirilmemesine neden olmuştu. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi her ne kadar 1909 değişiklikleri doğrultusunda daha modern bir nitelik kazansa dahi, kendisini Sultan'ın ve saltanatın din temelli kutsallığından uzaklaştıramamıştı. Bunun yanı sıra Meclis-i Âyan'ın durumunda da bir değişiklik yapılmamıştı. Bu da Kanun-i Esasisi'nde yapılan 1909 değişiklikleriyle dahi tam anlamıyla modern bir anayasa oluşamamasını sağlamıştı.⁵³⁶

⁵³⁶ Berkes, a.g.e., 2022, 495.

1909 değişikliklerinin yarattığı demokratik ortamdan kaynaklı muhalif fırkaların kurulması sonucu iktidarı tehlikeye giren İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasisi'nde değişiklik yapmaya karar verdi. 1912-1913 yılları arasında uzlaşının sağlanamaması sebebiyle bir türlü gerçekleştirilemeyen bu anayasa değişiklikleri, en sonunda 1913 Bâb-ı Âli baskını sonucu iktidarın Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçmesi sonucu 1914 yılından itibaren gerçekleştirildi.⁵³⁷

7. Madde Değişikliğiyle, Sultan'a 1909 değişiklikleriyle Meclis-i Mebusan seçimlerini yeniletebilmesi için zorunlu tutulan şartlar olan "Meclis-i Mebusan'ın 3 ay içinde yeniden teşekkül etmesi" ve "Meclis-i Âyan onayı" koşulları kaldırıldı.⁵³⁸ Bunun yanı sıra Meclis-i Mebusan'ın toplantılarının ertelenmesi veya toplanmış Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi yetkisi, bir çalışma yılının yarısı olan 3 ayı aşmamak koşuluyla Sultan'a verildi. Bununla beraber ertelenme veya tatil edilme sonucu çalışılmayan süre, toplantı yılı içerisinde mutlaka tamamlanmalıydı.

35. Madde Değişikliği, Bu düzenlemeyle 1909 değişiklikleriyle getirilmiş olan Heyet-i Vükela ile Meclis-i Mebusan arasında yaşanacak bir uyuşmazlıkta eğer iki tarafta kararında ısrar ederse Heyet-i Vükela'nın istifa etmesi zorunluluğu kaldırıldı. Yeni düzenlemeye göre Heyet-i Vükela ya da Meclis-i Mebusan'dan hangi tarafın istifa edeceği Sultan'ın takdirindeydi.

Bu düzenlemenin yanı sıra 1909 değişiklikleriyle 7. maddede düzenlenmiş olan Meclis-i Mebusan'ın yeniden teşekkül etmesi gereken 3 aylık süre artık 35. maddeye alınmış ve bu süre 4 ay olarak düzenlenmişti. Bununla beraber eğer Meclis-i Mebusan dağıtılır ve yeni Meclis-i Mebusan'da, eski Meclis-i Mebusan'ın kararında ısrar ederse, Meclis-i Mebusan'ın düşüncesi mutlak suretle geçerli olacaktır düzenlemesi ise korundu.⁵³⁹

Bu değişiklikler sonrası Kanun-i Esasisi'nin modernlik durumunu etkileyecek son değişiklikler ise 11 Şubat 1915 tarihinde yapıldı.

7. Madde Değişikliğiyle, 1909 değişikliklerinde Sultan'a verilmiş yetkiler olan Meclis-i Umumi'nin açılışının ertelenmesi ve çalışmalara ara verme konularında olan

⁵³⁷ Ekinci, a.g.m., 2023, 97-99.

⁵³⁸ Ekinci, a.g.m., 2023, 95.

⁵³⁹ Okandan, a.g.e., 1947, 112.

toplam üç aylık üst süre limiti kaldırıldı ve bunun yerine Meclis-i Umumi'nin açılışının ertelenmesinin üç aylık tek bir ertelemeye tabii olabileceği düzenlendi.

43. Madde Değişikliği, bu maddede yapılan değişikliklerle, Meclis-i Umumi'nin çalışma süresi 6 aydan, orijinal Kanun-i Esasisi'nde olduğu gibi 4 aya indirilmişti.

1914'ten itibaren yapılan tüm bu düzenlemeler, Sultan'a, yasama karşısında pozisyonunu kuvvetlendirecek yetkiler vermişti. Bu durum meşrutî monarşi'ye aykırılık içerdiğinden, Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde olduğu kadar olmasa bile, 1909 değişiklikleriyle ortaya çıkan daha modern bir anayasa olma durumuna zarar vermişti.

5.3. 1876 Kanun-i Esasisi'nin Türk Anayasal Sürecine Katkısı

Kanun-i Esasisi, Türk Demokratikleşme Tarihi'nde Sened-i İttifak'la başlayan, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'yla devam eden sürecin dördüncü halkasıydı. Kendisinden önce yapılmış demokratik düzenlemelerde olduğu gibi, Sultan'ın kendi iradesiyle kendi mutlak yetkilerini kısıtlaması niteliği taşıyordu. Kanun-i Esasisi'yle Türk toplumlarında ilk kez hükümet sistemi değiştirilmek istenmişti. Türk toplumlarının kurduğu tüm devletler, bulunduğu yere göre ünvanı farklılaşan tek bir kişi ya da ailenin yönetici olarak yürütme pozisyonuna sahip olduğu, bu yürütme makamının da tüm gücü kendisinde topladığı kuvvetler birliği hükümet sistemleriyle (monarşi) yönetilmişti.

Türk toplumlarının kurduğu tüm devletlerde ortak olan bu durum, Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan edilip Kanun-i Esasisi'nin yürürlüğe girmesiyle değişti. Her ne kadar I. Meşrutiyet'in uygulanma dönemi yaklaşık bir yıldan ibaret olsa dahi, bir Türk Devleti olan Osmanlı Devleti'nde ilk kez, Sultan'ın mutlak monarşisi bir hukuki belge olan Anayasa ile sınırlanmış ve bu mutlak yetkileri halk tarafından seçilen bir parlamento ile paylaşılma yoluna gidilmişti. Bu durum da Türk tarihinde Anayasa sürecinin başlamasını sağlamıştı. Yaklaşık 1 yıl süren bu meşrutî monarşi Sultan'a verilen yetkilerin kısıtlanmaması sonucu 1878 yılında Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı etmesiyle yaklaşık 30 yıl boyunca kesintiye uğrasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen 1908 Devrimi ve ilan

edilen II. Meşrutiyet sonrası Kanun-i Esasisi'nin yürürlüğe konması sonucu Türk Anayasa süreci yeniden başladı.⁵⁴⁰

Bu dönem gerçekleşen 31 Mart Vaka'sı sonucu Kanun-i Esasisi'nde değişiklik yapılması kararı alındı. Sonrasında 1909 Değişiklikleri olarak adlandırılacak bu değişikliklerin temel amacı Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinde başarısız olan Sultan'ın mutlak yetkilerinin yeterince kısıtlanamaması durumunu değiştirmektir. Bu doğrultuda yasamanın yürütmeye karşı oldukça güçlendirildiği 1909 Değişiklikleri'yle birlikte Osmanlı Devleti'nde gerçek bir meşruti düzen ortaya çıktı. Böylece 1909 Değişiklikleri'nin yapıldığı tarihten, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk Parlamento Tarihinde ilk erken genel seçime sebep olduğu 1912 Seçimleri arasında yaşanan dönem, Türk toplumlarında yaşanmış en demokratik dönem oldu.⁵⁴¹

1912 Erken Genel Seçimleri sonrası Parlamento'da çoğunluğu elde etse dahi, ordu içinde kendisine oluşan muhalefetin verdiği muhtırayla iktidarı kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Türk Siyasi Tarihi'nin ilk hükümet darbesi olan 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonrası iktidarı yeniden ele geçirmesi sonrası, Cemiyet'e Osmanlı Devleti sınırlarında muhalefet edebilecek herhangi bir oluşum bulunmamaktaydı.⁵⁴²

Bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 sonrası dönemde Kanun-i Esasisi'ni ortadan kaldırmamasına rağmen, onunla çok da bağlı olmamasına sebep olmuştu. Bunun yanı sıra yürütmenin kontrolünü Sultan vasıtasıyla ele geçirmiş Cemiyet'in yürütme makamını güçlendirmeye yönelik yaptığı Anayasa değişiklikleri de Osmanlı Devleti'nde Anayasal sürecin devam etmesine rağmen gerçek anlamda Kıta Avrupası'ndaki çağdaşlarında olduğu gibi meşruti bir düzenin uygulanmasını engellemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nde iktidarı kaybetmesi, 1918 yılının sonunda I. Dünya Savaşı'nın kaybedilip Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonucu gerçekleşmişti. Bununla beraber söz konusu bu durum Kanun-i Esasisi'nin yürürlük durumunu ya da Türk Anayasa Süreci'nin ilerlemesini etkilemedi. Her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti sonrası oluşan Damat Ferid Paşa hükümeti, Kanun-i Esasisi'yle kendisini çok bağlı hissetmemiş olsa da Osmanlı Devleti'nin işgali sonucu ortaya çıkan Anadolu Hareketi'nin Kanun-i Esasisi

⁵⁴⁰ Sultan II. Abdülhamid döneminde Kanun-i Esasisi uygulanmasa bile yürürlükten kaldırılmamıştı.

⁵⁴¹ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2010, 73.

⁵⁴² Çeviker, a.g.m, 2022, 169.

doğrultusunda yaptığı Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması talebi sonucu istifa etmek zorunda kalmıştı.

Anadolu Hareketi'nin gerçekleştirdiği Türk Kurtuluş Savaşı'na başarılarla başlaması, Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini kaybedip bu meşruiyetin Anadolu Hareketi'ne geçmesine sebep olmuştu. Anadolu Hareketi'nin kurduğu devlet olan Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasası, savaş dönemi anayasası olmasından mütevellit yumuşak ve çerçeve bir anayasa niteliğine haizdi. Bu da Kanun-i Esasisi'nin, 1921 Anayasası'yla birlikte Türkiye topraklarında uygulanmasını sağlamıştı.⁵⁴³

Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası yaptığı 1924 Anayasası, Kanun-i Esasisi'ni yürürlükten kaldırdı. 1924 Anayasası nitelik, bölüm ve madde başlıkları açısından Kanun-i Esasisi'nden etkilenmişti. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin 1921 ve 1924 Anayasalarını etkilediği rahatlıkla söylenebilirdi.

Kanun-i Esasisi'nin Türk Anayasa Tarihi'ndeki etkisi, 1924 Anayasası ile yürürlükten kaldırılmasına rağmen sona ermedi. Kanun-i Esasisi, orijinal haliyle 119, 1909 Değişiklikleri sonucu ise 122 maddeden oluşan yapısıyla, Osmanlı Devleti'nin tüm yapısına ilişkin düzenlemeler yapma amacı taşımıştı. Bu doğrultuda yapılan düzenlemeler Osmanlı toplumuna ilişkindi. Osmanlı toplumu, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti toplumunu oluşturduğundan dolayı, düzenlemeler arasında benzerlik olması kaçınılmazdı. Kanun-i Esasisi'nde yapılan temel hak ve özgürlüklere ilişkin başlık ve madde düzenlemeleri, yasama, yürütme ve yargı başlıklarında yapılan düzenlemelerin 1924 Anayasası'nı etkilemesinin yanı sıra, bu anayasadan sonra yapılmış olan 1961 ve 1982 Anayasaları'nı da hem konu başlığı hem içerik düzenlemesi olarak etkilediği söylenebilirdi.⁵⁴⁴

Bununla beraber 1961 ve 1982 Anayasaları çağının ihtiyaçlarına karşılık verme, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkez aldığı ideolojinin Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasisi'nde merkez aldığı ideolojiden farklı olması ve Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemleri arasındaki farklılık gibi sebepler nedeniyle maddelerin içerikleri açısından Kanun-i Esasisi'nden farklılaşmıştı. Bunun yanı sıra

⁵⁴³ Kanun-i Esasisi'nin 1921 Anayasası'yla çelişen hükümleri yürürlükten kaldırılmıştı.

⁵⁴⁴ İçerik düzenlemelerine yasama dokunulmazlığı, yargı faaliyetlerinde güvence ve Yüce Divan kavramları örnek olarak verilebilirdi.

Kanun-i Esasisi yazılı, anayasanın değiştirilmesi için Meclis içtüzüğünde düzenlenmiş olan üçte iki nitelikli çoğunluk nedeniyle sert ve orijinal haliyle 119, değiştirilmiş haliyle 122 maddeden oluşan haliyle kazuistik bir anayasaydı. Bu özellikleri doğrultusunda 1924 Anayasası'nı etkilediği kadar 1961 ve 1982 Anayasası'nı da etkilemişti.

1961 Anayasası 9. maddesinde “Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” ve 155. maddesinde “Anayasanın değiştirilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler ivedilikle görüşülemez. Değiştirme teklifinin kabûlü, Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkündür” düzenlemesini bulundurduğu için sert, 6 kısım, kısımların içerisinde bölümler ve bölümlerin içinde bulunan toplam 157 madde olarak kazuistikti.⁵⁴⁵

1982 Anayasası ise 4. maddesinde “Anayasanın 1 inci maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile, 2 nci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3 üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” ve 175. maddesinde “Anayasanın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, bu maddedeki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir.

Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. Meclisce üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır. Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis üye

⁵⁴⁵ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 16.10.2023.

tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoylamasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazetede yayımlanır. Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi için, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların kabulü sırasında, bu Kanunun halkoylamasına sunulması halinde, Anayasanın değiştirilen hükümlerinden, hangilerinin birlikte hangilerinin ayrı ayrı oylanacağını da karara bağlar. Halkoylamasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli genel seçimlere iştiraki temin için, kanunla para cezası dahil gerekli her türlü tedbir alınır”⁵⁴⁶ şeklinde yapılmış düzenleme doğrultusunda sert, 7 kısım, bu kısımların içerisindeki bölümler ve bu bölümlerde düzenlenen 177. maddeden oluşan yapıyla Türk Anayasa Tarihi’nin en kazuistik anayasasıydı.⁵⁴⁷

Kanun-i Esasisi tüm bu özelliklerinin yanı sıra içerisinde bulundurduğu bazı özelliklerle de 1924 sonrası Türk Anayasalarını etkilemişti. Buna 1961 Anayasası’nda yapılan çift yapılı meclis düzenlemesi örnek olarak verilebilirdi. Kanun-i Esasisi’ne göre Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan olmak üzere iki meclisin bir araya gelmesi şeklinde oluşmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti’ne baktığımızda ise 1961 Anayasası’nda, Meclis-i Mebusan’a karşılık gelen Millet Meclisi ve Meclis-i Âyan’a karşılık gelen Cumhuriyet Senatosu olmak üzere 2 meclis bulunmaktaydı.⁵⁴⁸

Kanun-i Esasisi, yapılan tüm bu açıklamalar ışığında Türk Demokratikleşme Tarihi’nin dördüncü aşaması olmakla birlikte, Türk Anayasa Tarihi’nin ilk ve en önemli aşaması olma niteliğini taşımaktaydı.⁵⁴⁹

Kanun-i Esasisi, Türk toplumlarında ilk defa Sultan’ın mutlak iradesinden daha güçlü hukuki bir belge olarak ortaya çıkmış ve Sultan’ın mutlak iradesini kısıtlayarak Türk toplumlarında ilk defa rejim değişikliğine neden olmuştu. Osmanlı Devleti’nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Anayasası olan 1921 Anayasası’na niteliksel bir

⁵⁴⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 16.10.2023.

⁵⁴⁷ Şen, E. (2013). “Yeni Anayasaya Doğru”, *Ankara Barosu Dergisi*, ? (1), 362.

⁵⁴⁸ Cumhuriyet Senatosu, Meclis-i Âyan gibi atanma yoluyla değil seçim yoluyla üyelerini belirliyordu.

⁵⁴⁹ Kayıran, M.; Metintaş, M. Y. (2017). “Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1 (1), 21.

etkisi olmasa bile beraber uygulanma durumu nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasal Süreci'ni etkilemeye başlayan Kanun-i Esasisi, 1924 Anayasası ile yürürlükten kaldırılrsa bile, 1924 ve sonrasında yapılan diğer iki anayasayı birçok özellik açısından etkilediği için, 1876 yılında başlattığı Türk Anayasal Sürecini günümüzde dahi halen etkilemeye devam etmektedir.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde çalışmamızın konusunu oluşturan Kanun-i Esasisi de dahil olmak üzere yaşanan tüm demokratikleşme hareketlerinin temelinde Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı siyasal ve düşünsel olaylar vardı.

Fransız İhtilali gerçekleştiğinde ortaya çıkan ve Napolyon Savaşları sonucu tüm Avrupa'ya yayılan liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik fikirleri gerek iç gerek ise dış düşünsel kaynak olarak Kanun-i Esasisi'nde kullanıldı.

Osmanlı Devleti'nde Sultan III. Selim, Sultan IV. Mustafa ve Sultan II. Mahmud dönemlerinin ardı ardına ortaya çıkmasına neden olan siyasi bunalım, Kanun-i Esasisi'nin ortaya çıkmasını sağlayan demokratikleşme hareketinin 1. aşaması olan Sened-i İttifak'la sonuçlanmıştı.

Sultan'ın iktidarının ilk defa başka bir zümre ile paylaşılması sonucu ortaya çıkaran ve Alemdar Mustafa Paşa ile özdeşleşen Sened-i İttifak, içerdiği hükümlerle birlikte devletin merkezîyetçiliğini zayıflatmıştı. Alemdar Vakası sonrası gücün tek sahibi olan Sultan II. Mahmud döneminde bu merkezîyetçilik yeniden kurulmaya çalışılırken, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya karşı bu çabanın başarısız olması sonucu Osmanlı Demokratikleşme Tarihi'nin 2. aşaması olan ve sonrasında Kanun-i Esasisi'nin ilk iç düşünsel kaynağı olan Osmanlıcılığın ortaya çıkmasını sağlayan Tanzimat Fermanı ortaya çıkmıştı. Kendisine temel olarak kanunilik ilkesini alan bu Ferman, Sultan'ın iradesiyle ortaya çıkmış olsa dahi onu dahi sınırlar nitelikteydi. Bu Ferman sonrası uygulanmaya başlayan Osmanlıcılık düşüncesi ise, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarının ırkından bağımsız olarak bir üst kimlik olan Osmanlı Kimliği'nde birleşmesini amaçlıyordu. Kanun-i Esasisi'nin 2. bölümü olan temel hak ve özgürlük kısmının “Tebaa Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi” olarak düzenlenmesi, burada düzenlenen 8. maddenin “Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.” şeklinde ifade edilmesinin sebebi de bu görüştü.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı gelişmesinin yaşanmasında Fransız İhtilali'nin Avrupa'ya yaydığı fikirlerden biri olan liberalizmin etkisi vardı. 1820 yılında başlayan ve 1830 Devrimlerine neden olan bu görüşün ön plana çıkardığı özgürlük, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk, tarafsızlık, öz-sahiplik gibi kavramların Tanzimat Fermanı'nda da kullanıldığı görülmektedir.

1830 Devrimleri sonucu kurulan Belçika'nın kabul ettiği Belçika Anayasası'nda, döneminin en liberal anayasası olması özelliğiyle birlikte Kanun-i Esasisi'ni etkileyen 1. dış düşünsel kaynak olmuştur. Bu liberalizm fikri Kanun-i Esasisi'nde 13. madde itibarıyla "Tebaa-i osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur" şeklinde düzenlendi ve liberalizmle birlikte dünya düşününde ortaya çıkan kavramlar da Kanun-i Esasisi'nin 2. başlığı olan "Tebaa-i Devleti Osmaniyenin hukuku umumiyesi" adlı Osmanlı vatandaşlarına verilen hakların ortaya çıkışında kullanılan temel kaynak oldu.

1830 Devrimleri ve Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkardığı liberalizm süreci, liberalizmin vadettiği ekonomik refahın sadece yönetici sınıfıyla sınırlı kalması üzerine beklenen barışı sağlayamadı. Bu dönem ortaya çıkmış ve bu refahtan faydalanamayan işçiler ile çok uluslu imparatorluklarda bulunan azınlıkların çıkardıkları isyanlar Avrupa'da Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı bir başka kavram olan sosyalizm fikrinin ön plana çıkmasını sağladı. Özellikle eşitlik temelli bir kavram olarak ortaya çıkan Sosyalizm Fikri, 1848 yılında Karl Marx ve Friedrich Engels'in yazdığı Komünist Manifesto kitabıyla birlikte Avrupa'nın dört bir yanında isyanlara neden oldu. Fransa'da iktidar değişikliğine, Prusya'da ise hükümet sistemi değişikliğine neden olan bu isyanlar, Avrupa'nın tamamında azınlıklara ve işçilere verilen hakların artması ile sonuçlandı.

Avrupa'yı böylesine etkileyen bir durum Osmanlı Devleti'ni de etkilememesi imkansızdı. Kutsal Yerler sebebiyle ortaya çıkan ve sonrasında tüm kıtayı etkileyen bir savaşa dönüşen Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın bir maddesi olan Islahat Fermanı, sosyalizm fikrinin ortaya çıkardığı eşitlik fikrini azınlıkların ve gayrimüslimlerin Müslüman Türklerle her konuda eşit olması şeklinde içeriyor ve Osmanlı Demokratikleşme Tarihi'nin 3. aşaması oluyordu.

Islahat Fermanı Osmanlı Devleti'nde eşitlik fikriyle ortaya çıksa da Islahat Fermanı'na kadar Osmanlı toplumunda üstün olan Rum, Arap ve Ermeni toplulukları memnun etmediği gibi Müslüman topluluklarda da dışlanmışlık hissi yarattı. Bu durum karşısında azınlıklar Islahat Fermanı'ndan bağımsız düzenlemeler talep ederken, Müslümanlar ise Tanzimat idarecilerinin uyguladığı politikalara karşı muhalefet etmeye başladı.

Azınlıkların bu talebi, sonrasında Osmanlı Devleti'nden ayrılımlarına olanak sağlayacak bazı güçlü düzenlemeleri içeriyordu. Bu güçlü düzenlemeler, azınlıkların bulunduğu yerdeki yönetim gücünü arttıran nitelikteydi.

Bu durum Kanun-i Esasisi'nin 2. iç düşünsel kaynağı olan Adem-i Merkeziyet yani yerinden yönetimlerin merkeziyetçi idareye göre oldukça güçlendirilerek yetkin bir idarenin sağlanması kavramını oluşturdu. Sultan II. Abdülhamid muhalifleri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Prens Sabahaddin tarafından güçlendirilerek tekrar ortaya atılacak bu görüş, Kanun-i Esasisi'nin 11. bölümü olan Vilâyat başlığında yer alan 108. maddede "Vilâyatın usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır." şeklinde yapılan düzenlemeyle tanınacaktı. Azınlıklara ilişkin yapılan bu adem-i merkeziyetçi düzenlemelerden biri olan 1863 Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân ise, anayasanın yapılış aşamasının en önemli ismi olan Midhat Paşa'nın özel kalemi Krikor Odyan sebebiyle Kanun-i Esasisi'nin 2. dış düşünsel kaynağı olacaktı. İçerik olarak Ermeni Patriği'nin, Ermeni Millet Meclisi tarafından sınırlandırılması ve Meclis'le yetkisini paylaşması üzerine yapılan bu Nizamnâme, yapılış aşamasında bulunan Krikor Odyan'ı, Sultan ve Meclis-i Mebusan'ın konumları açısından etkileyecekti.

Azınlıklar adem-i merkeziyet fikri çerçevesinde düzenlemelerde bulunurken, Osmanlı Devleti'nde bulunan Müslümanlarda muhalefetini daha ideolojik bir hale getirme uğraşındaydı. Islahat Fermanı sonrası Osmanlı Devleti'nde uygulanan Osmanlıcılık fikrinin ideal bir şekilde uygulanmaktan ziyade daha Batıcılık temelli bir düşünceyle uygulandığını ifade eden bu grup, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun Osmanlıcılığın İslâmcılık'la birlikte uygulanması sonucu olacağını ifade ediyordu. Islahat Fermanı sonrası ortaya çıkan Batıcılık ve İslâmcılık, Kanun-i Esasisi'nin oluşumunda yer alan 3. ve 4. iç düşünsel kaynak niteliğindedir.

Batı medeniyetinin üstünlüğünün mutlak bir şekilde kabul edilmesini isteyen ve Osmanlı Devleti'nin eski günlerine geri dönmesinin ancak bu yolla gerçekleştirilecek ıslahatlar sonucu oluşabileceğini ifade eden Batıcılık akımı, her ne kadar Kanun-i Esasisi'nde direkt olarak bir uygulanma alanı bulamasa da, Tanzimat Dönemi, İttihat ve Terakki Dönemi ve Türkiye Dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönemlerde yapılan yeniliklerde uygulanan düşünce akımlarına yardımcı bir nitelikte bulunacaktı.

Dördüncü bir akım olarak ortaya çıkan İslâmcılık akımı ise, Batıcılık akımının aksine oldukça fazla sayıda destekçi bulacaktı. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun İslâm düşüncesinde gerçekleşecek bir Rönesans ile gerçekleşebileceğini savunan bu görüş, Şeriat hükümlerinin iyi bir şekilde uygulanması halinde Osmanlı Devleti'nin çoğu probleminin kendiliğinden düzeleceği inancındaydı.

Kanun-i Esasisi'ni de bu düşünce doğrultusunda etkileyen İslâmcılık düşünce akımı, gerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti gerek ise dönemin Sultan'ı Sultan II. Abdülhamid tarafından desteklendiği için, müstakbel anayasadaki bazı düzenlemelerde bulunma şansını elde edecekti. Kanun-i Esasisi'nin 1. bölümü olan “Memaliki Devleti Osmaniye” kısmında düzenlenen 3. madde hilafet makamının varlığını açıklamış ve hilafetin Sultan'a ait olmasını “Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.” şeklinde düzenlemişti. 4. madde, Sultan'ın İslâm dininin hamisi olduğunu “Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.” şeklinde ifade ediyordu. 11. madde, Osmanlı Devleti'nin dininin İslâm olduğunu “Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır” şeklinde ifade ediyordu. 64. madde düzenlenecek kanunların İslâm dinine aykırı olamayacağını “Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zatı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamıyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat'iyen red veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetkik lüzum görür ise ilâve mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder” şeklinde ifade ediyordu.

Tanzimat Dönemi Müslümanlarının bu muhaliflik durumu, Sultan Abdülmecid yerine tahta geçen ve İslâmcılık düşüncesini benimseyeceği öngörülen Sultan Abdülaziz döneminde Batılı tarzda ıslahatların yapılmaya devam edilmesi sonucu bir örgütlenmeye dönüştü. Menâpirzâde Nuri Bey'in başkanlığında 1865 yılında kurulan ve dönemin Osmanlı Aydınlarını bünyesinde bulunduran İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti, sonrasında Kanun-i Esasisi'nin yapılmasını sağlayacak Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dönüştü.

Bu Cemiyet'in fikir adamları arasında İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler bulunsada yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar ve muhalefet sürecinin getirdiği olağandışı durumlar sonucu Cemiyet'in ideolojisi İslâmcılık, tabii hakların düzenlenmesi, anayasa ve meşruti monarşi kavramlarının Osmanlı Devleti'nde hâkim kılınması fikrini ortaya atan Namık Kemal'in görüşleri çerçevesinde şekillendi. Cemiyet'in başına Midhat Paşa'yı getiren ve Softalar İsyanı olarak bilinen hareket sonucu Devlet'in önemli pozisyonlarını ele geçiren Yeni Osmanlılar Cemiyeti, bununla yetinmeyerek Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi.

Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'da İtalya ve Prusya siyasi birliklerini sağlamıştı. Bu iki devlet arasından Prusya, 1867 yılında siyasi birliğini sağlayabilmek için yaptığı bir antlaşma ile Kanun-i Esasisi'ni etkileyen 3. ve son dış düşünsel kaynağı ortaya çıkardı. Merkeziyetçiliği o dönem oldukça zayıf bir imparatorlukla, adem-i merkeziyeti oldukça fazla şehir devletleri arasında yetki paylaşımını öngören bu antlaşma niteliği itibariyle herhangi bir konuda şüpheye yer vermeyecek şekilde düzenlenmişti. Bunun yanı sıra ilk kez anayasa kavramının idarenin gücünden ayrılarak yürütme organını ikiye bölmesi kavramı da ilk kez bu dönem Prusya'da ortaya atılmıştı. Alman Siyasi Birliği'nin sağlanması sonrasında Reichstag tarafından II. Reich'in anayasasına dönüştürülen bu antlaşma, 14 bölüm başlığı ve 78 maddeden oluşmakla birlikte sayılan ölçütler doğrultusunda hazırlanmış oldukça sert ve kazuistik bir anayasaydı. Bu doğrultuda Prusya Anayasası, bir dış düşünsel kaynak olarak Kanun-i Esasisini anayasal disiplin açısından etkilemişti.

Bununla beraber Kanun-i Esasisi'nin oluşumu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle direkt olarak gerçekleşmedi. Gerçekleşen Çerkes Hasan olayı, Sultan V.

Murad'ın problemler yaşamasına neden olunca durum Midhat Paşa'nın, Veliht Abdülhamid'le anayasa ve meşrutiyet için bir anlaşma yapmasına dönüştü.

Bu anlaşma sonucu Veliht Abdülhamid Sultan II. Abdülhamid olarak tahta çıkarken, Krikor Odyan'ın iç ve dış düşünsel kaynaklardan yararlanarak hazırladığı anayasa taslağı, en önemlisi Sultan'a Osmanlı Devleti'nin varlığına tehdit olarak gördüğü kişileri mahkemeye çıkarmaksızın sürgün yetkisi veren 113. madde değişikliği olmak üzere birkaç değişiklikle birlikte kabul edildi.

23 Aralık 1876 tarihi bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in ilan edildiği ve Kanun-i Esasisi'nin yürürlüğe girdiği tarih oldu. Kanun-i Esasisi, Türk Demokratikleşme Tarihi'nin 4. adımıydı. Osmanlı Devleti'nin Anayasal Monarşi'ye geçmesini amaçlayan Kanun-i Esasisi, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşan yazılı, sert ve kazuistik bir anayasaydı.

Sultan'a bu anayasa ile tanınan aşırı yetkiler nedeniyle istenilen Anayasal Monarşi kurulamadı. Bu tanınan aşırı yetkiler arasında Sultan'ın Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil edebilmesi, Heyet-i Vükela'nın Sultan'a sorumlu olması, Meclis-i Umumi'yi oluşturan 2 meclisten biri olan Meclis-i Âyan'ın azalarının görev süreleri sınırsız olmak koşuluyla direkt Sultan tarafından atanması gibi düzenlemeler bulunmaktaydı.

Bu yetkilerin Sultan'a verdiği haklar sonucunda Sultan II. Abdülhamid kısıtlanmadığından, Sadrazam Midhat Paşa Tersane Konferansı kararları bahane edilerek henüz Meclis dahi açılmadan Sultan tarafından sürgüne gönderildi. Bu olay sonrası her ne kadar I. ve II. Meclis-i Mebusan seçimleri yapılarak Meclis-i Umumi teşekkül etse dahi, Kanun-i Esasisi'nin ve I. Meşrutiyet'in tam olarak uygulandığını söylemek mantıksızdı. Çünkü Tersane Konferansı kararlarının sonrası Londra Protokolü'nün de reddedilmesi sonucu başlayan ve Osmanlı Devleti açısından büyük bir mağlubiyetle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Sultan II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı tatile etmiş ve her ne kadar Kanun-i Esasisi'ni resmen yürürlükten kaldırmasa bile Kanun-i Esasisi'nin ve I. Meşrutiyet'in uygulanmasına son vermişti.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi değişmiş ve Osmanlılık fikri reddedilmese de bir kenara bırakılarak İslâmcılık fikri Osmanlı Devleti'nin merkez ideolojisi olmuştu. Bu durum muhalefet pozisyonuna geri dönen

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de değişimine neden olmuştu. Artık Jön Türkler olarak adlandırılan bu grup, Osmanlılık ve İslâmcılık düşünce akımlarından uzaklaşmıştı.

Bu fikirlerin yerine Prens Sabahaddin'in Adem-i Merkeziyetçilik düşüncesi ve dünyada bulunan tüm Türk uluslarının birleşerek büyük Turan Devleti'ni kurduğu düşünce akımı olan Turancılık ön plana çıkmıştı.

Dönemin muhalifleri olarak adlandırılan Jön Türkler, 21 Mayıs 1889 tarihinde Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İttihad-i Osmani Cemiyeti olarak örgütlenmişti. Bu örgütlenme Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde olduğu gibi belirli bir süreden sonra yurtdışına çıkma ve muhalefetlerini yurtdışında sürdürme şeklinde devam etti. Bu dönem önce Mizancı Murad ve Ahmed Rıza arasında, sonrasında ise Prens Sabahaddin ve Ahmed Rıza arasında ikiye bölünen cemiyet en sonunda kendisini Prens Sabahaddin'ci fikirlerden uzaklaştırdı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı.

Muhalefet önderlerinden Resneli Niyazi ve Enver Bey'in başlattığı 1908 Devrimi başarılı olunca 23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edildi ve Kanun-i Esasisi yeniden yürürlüğe konuldu. Bu yeniden yürürlüğe konma durumunu Türk Demokrasi tarihinde Anayasal rejime karşı çıkan ilk isyan olan 31 Mart Vaka'sı izledi. Bu isyan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bastırıldı ve Cemiyet Kanun-i Esasisi'nin Sultan'a verdiği yetkilerin azaltılması gerektiği fikrini benimsedi. Bu doğrultuda ilk olarak Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indiren Cemiyet, sonrasında Kanun-i Esasisi'nde 1909 Değişiklikleri'ni yaptı. Toplamda 21 maddeyi değiştiren, 1 maddeyi mülga eden ve yerine 3 yeni madde koyan 1909 değişiklikleriyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı olan Sultan'ın yetkilerinin kısıtlanması ve bu yetkilerin Meclis'le paylaşılması durumu gerçekleşmişti. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin orijinal haline kıyasla daha modern bir anayasa elde edilmişti.

1909 değişiklikleri özünde birçok madde hakkında düzenleme yapmış olmasına rağmen, Sultan'ın Meclis-i Mebusan'ı tatil etme yetkisini neredeyse imkânsız hale gelecek şekilde daraltması, Heyet-i Vükela'nın artık Sultan'a değil Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması, güvenoyu ile gensoru kavramlarının getirilmesi, bütçe konusunda Meclis-i Mebusan'ın yetkilerinin artırılması, kişi hürriyetinin daha fazla güvence altına alınması, toplantı ve cemiyet hakkının tüm Osmanlı vatandaşlarına tanınması ve basına sansürün yasaklanması gibi düzenlemeler bu

düzenlemelerin en önemlileriydi. Bu düzenlemeler sonrası Osmanlı tarihinin en demokratik dönemi olarak adlandırılan 1909-1912 arası dönem yaşansa da bu dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaşadığı iktidarı kaybetme korkusu üzerine sona erdi.

Bu dönem Osmanlı Devleti'nin demokratik atmosferinden faydalanan ve İttihat ve Terakki iktidarına muhalif bazı partiler ortaya çıktı. Bunların arasında 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İstanbul'da aynı yıl düzenlenen ara seçimleri kazanması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasisi'ni Sultan'ın yetkilerini güçlendirerek Osmanlı Devleti'ni erken seçime götürecek şekilde düzenleme kararı aldı. Bu uğraş sonucu ortaya çıkan ve Türk Demokrasi Tarihi'nin ilk erken seçimleri olan 1912 Seçimlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kazandı.

Bununla beraber Halâskâr Zâbitân örgütünün verdiği askerî muhtıra üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardan düştü. Bu olay sonrası kurulan kabineler üstü hükümet I. Balkan Savaşı sonrası istifa etmek zorunda kalınca 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen ve Türk Demokrasi Tarihi'nin ilk hükümet darbesi olan Bâb-ı Âli baskını sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti sırasıyla Mahmud Şevket Paşa, Said Halim Paşa ve en sonunda Talat Paşa iktidarıyla birlikte Mondros Mütarekesi'ne kadar Osmanlı Devleti'ni yönetti. Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığı döneminde muhalifler tarafından suikast sonucu öldürülmesi sonucu otoriterleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasisi'nde kendi lehine olan değişiklikleri yapma yoluna gittiği gibi, Kanun-i Esasisi'ni uygulamama ve muhaliflere baskı yapmayı tercih etti.

1909 sonrası değişiklikler 1914 yılında başlayıp 1918 yılında sona ermişti. Bu değişiklikler genel olarak Sultan'ın yetkilerini düzenleyen 7. madde ve Meclis-i Mebusan'ın ne zaman tatil edebileceğini düzenleyen 35. madde özelinde yoğunlaşmıştı. Bu değişikliklere göre 1914 yılında Sultan'a Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisi yeniden verilirken, 1915 değişiklikleriyle Meclis-i Mebusan'ı tatil edebilmesi durumunun üst süre limiti ortadan kaldırıldı ve fesih sonrası Meclis-i Mebusan'ın yeniden teşekkül etmesi durumuna ilişkin 3 aylık süre 4 aya çıkarıldı.

Tüm bu değişiklikler sonrası modern bir anayasa olmaktan yeniden uzaklaşmaya başlayan Kanun-i Esasisi, Mondros Mütarekesi sonrası fiili olarak ortadan kalkan Osmanlı Devleti'nin hukuki bir düzenlemesi olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye tarafından da kullanılmıştı. 6. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın

İstanbul'un işgali üzerine dağıtılıp Sultan Mehmed Vahdeddin tarafından tatil edilmesi sonucu güçlenen Türkiye, bir savaş içerisinde kurulmuştu.

Bu savaş durumu Türkiye'nin ilk Anayasası olan 1921 Anayasası'nın yumuşak ve çerçeve bir anayasa olmasını sağlamıştı. Bu da 1921 Anayasası'nın düzenlemediği konularda henüz yürürlükten kaldırılmamış olan Kanun-i Esasisi'nin uygulanmasını sağladı.

Türkiye Devleti, Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatı kaldırınca Osmanlı Devleti resmen sona erdi. 1923 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti olarak adlandırılan bu yeni devlet, Anadolu Türklerinin birleşmesi gerektiğini kabul eden Türkçülük düşünce akımını kendisine merkez ideoloji olarak aldı ve kendisine Osmanlılık düşüncesini merkez olarak alan Osmanlı Devleti'nin kurum ve kavramlarıyla vedalaşma amacı gütmeye başladı. Bu durumdan Kanun-i Esasisi'de etkilendi ve Türkiye Cumhuriyeti'yle ilgili her konuyu düzenleme amacı bulunan 1924 Anayasası'nın 20 Nisan 1924 tarihinde kabulüyle birlikte Kanun-i Esasisi yürürlükten kalktı.

Kanun-i Esasisi'ni günümüz açısından incelediğimizde Kanun-i Esasisi'nin orijinal halinin modernlik açısından pek de başarılı olamadığı anlaşıyordu. Mutlak monarşinin yetkilerinin paylaşılması amacıyla ortaya çıkan bu anayasa, Sultan'a verdiği geniş yetkiler nedeniyle en sonunda Sultan'ın anayasal yetkilerini kullanmasıyla birlikte Kanun-i Esasisi'ni işlevsiz bırakıp Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesiyle sonuçlanmıştı. Bu hatadan ve yaşanan diğer olaylardan ders alınarak yapılan 1909 Değişiklikleri ise, Kanun-i Esasisi'ni modern bir hale getirmek konusunda Sultan'ın mutlak yetkilerini neredeyse tamamen ortadan kaldırarak bu yetkileri yasama ile paylaşmak zorunda bırakma yolunu seçmişti.

Bu doğrultuda 1909 Değişiklikleri Osmanlı Devleti'nde yasama-yürütme ayrımını ortaya çıkararak ilk kez kuvvetler ayrılığından bahsedebilmemizi sağlamıştı. Bununla beraber bulundurduğu dini maddeler, Sultan'ın sorumsuz ve kusursuz olması ve Meclis-i Âyan'ın durumunun değiştirilmemesi gibi hususlar Kanun-i Esasisi'ni 1909 Değişiklikleriyle uğramış haliyle dahi modernlikten uzaklaştırıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını kaybetme korkusuyla 1909 Değişikliklerine sadık kalmayarak önerdiği ve 1913 Bâb-ı Âli Baskını sonrası iktidarı tamamen elde etmesi sonucu gerçekleştirdiği Kanun-i Esasisi değişiklikleri ise Kanun-i Esasisi'ni, orijinal halinde olduğu kadar olmasa bile modernlikten yine uzaklaştırmıştı.

1909 sonrası yapılan değişikliklerin temel özelliği, özellikle Meclis-i Mebusan'ın üzerinde olmak üzere Sultan'ın yetkilerinin artması ve Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresinin azaltılmasıydı. Bu doğrultuda Kanun-i Esasisi'nin son halinin, 1909 Değişikliklerine göre modernlik açısından daha kötü durumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktı.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda Kanun-i Esasisi'nin Türk Anayasa Tarihi'ndeki yerine bakıldığında, bu anayasanın Türk Anayasa Tarihi'nin en önemli yapı taşı olduğu söylenebilirdi. Türk Demokratikleşme Tarihi'nin dördüncü, Türk Anayasa Tarihi'nin ise birinci adımı olan bu anayasa, maddi ve şekli anlamda tam bir anayasa niteliğini gerek orijinal gerek ise değişikliklere uğramış haliyle bulundurmaktaydı.

Türk tarihinde Anayasa faaliyetlerini başlatmış olan Kanun-i Esasisi, aralıklarla da olsa Osmanlı Devleti'nde 1876 tarihinden itibaren uygulanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasası'na içerik veya nitelik olarak bir etkide bulunmayan Kanun-i Esasisi, 1921 Anayasası'nın yumuşak ve çerçeve bir anayasa olması nedeniyle onun düzenlemediği konularda onunla çelişmeyen hükümleri doğrultusunda uygulanmıştı.

1924 Anayasası'yla ile esasında bir haleflik-seleflik ilişkisi bulunduran Kanun-i Esasisi, ideoloji ve devlet yönetimi vb. konularında oldukça farklı nitelikler taşıyor olmasına rağmen 1924 Anayasası'nın yapılış sürecinde bir kaynak niteliği görmüş ve ortaya çıkan 1924 Anayasası'nın gerek düzenlenme şeklinde gerek ise düzenlediği içeriklerde etkili olmuştu.

1924 Anayasası sonrasında ortaya çıkan 1961 ve 1982 Anayasası'nı da oluşturduğu Türk Anayasal Geleneği doğrultusunda yazılı, sert ve kazuistik olması açısından etkileyen Kanun-i Esasisi, bu özelliğinin yanı sıra ilk kez kendi içeriğinde düzenlediği yasama dokunulmazlığı, Yüce Divan ve Devlet'e ilişkin temel konu, bölüm ve kısım başlıkları açısından da Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları'na kaynak niteliği taşımıştı.

Bu açıklamalar doğrultusunda Kanun-i Esasisi'nin Türk Anayasal Tarihi'ndeki yerinin sadece ilk Türk Anayasası olmakla kalmadığını, kendisinden sonra Türk topraklarında gerçekleşen tüm demokratikleşme ve anayasal faaliyetlere bir kaynak niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1952). "Constant ve Tarafsız Kuvvet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 7 (01), 195-216.
- Acehan, A. (2008). "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (5), 12-29.
- Ak, İ. (2023). "Türk Basınında Sadrazam Talat Paşa (3 Şubat 1917-10 Kasım 1918)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (58), 351-378.
- Akbaba, Y. (2017). "Eski Türk Tarihi Araştırmalarının İki Öncü İsmi: Mustafa Celaledin Paşa ve David Léon Cahun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (42), 531-546.
- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara.
- Akman, Z. (2019). "Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, ? (43), 229-242.
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul.
- Akşin, S. (1985). "Jön Türkler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Akşin, S. (1997). *Siyasal Tarih*, İstanbul.
- Aktan, C. C.; Yay, S. (2019). "Teşviyeciler Manifestosu: Bir Sivil Anayasa Önerisi, Anayasal Demokrasi ve Anayasal Hukuk Devletine Yönelik Eşsiz Bir Yazılı Anayasa Metni", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 11 (2), 100-128.
- Akyıldız, A. (1998). "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, ? (2), 215-222.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul.
- Alparslan, Y.; Yakar, S.; (2009). *Maraş Meşhurları*, Ankara.
- Arsel, İ. (1953). "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 194-211.
- Aslan, T. (2008). "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz (47), 79-120.
- Aslan, T. (2010). "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2010 (1), 1-26.
- Avdar, R.; Avdar, R. (2020). "Balta Limanı'ndan Mondros'a Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret (1838-1918)", *Sakarya İktisat Dergisi*, 9 (5), 110-124.
- Aydar, Ö. (2014). "Osmanlı Devleti'nde İlk Sosyalizm Tartışmaları ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler". *V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, St Petersburg, Russia – September 11-14*, 51-81.
- Aydemir, S. Ş. (1976). *Makedonya'dan Ortaasya'ya ENVER PAŞA (1908-1914)*, Ankara.
- Aydın, H. V. (2018). "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33 (2), 303-334.

- Aydoğan, B. (2003). “Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 12 (12), 15-28.
- Aysal, N. (2006). “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 10 (37), 15-53.
- Aytekin, E. A. (2005). “Hukuk, Tarih ve Tarihyazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi’ne Yönelik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 723-744.
- Banarlı, N. S. (1995). *Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul.
- Barnett, H. (2019). *Constitutional and Administrative Law*, Oxford.
- Bayraktar, B. (1996). “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 51-61.
- Bayur, H. Y. (1940). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara.
- Bereilles, B. (1919). *La Diplomatie turco-phanarote. Introduction till Rapport secret de Karatheodory Pacha sur le Congrès de Berlin*, Paris.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
- Berkes, N. (2023). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul.
- Biçici, M. (2014). “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), 693-722.
- Bilik, E. (1951). “İngilterede 18 ve 19 uncu Yüzyıllarda Parlamento Hükümeti ve Anayasa Islahatı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 439-453.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, 45.
- Birinci, A. (2002). “Ahmet Bedevî Kuran: Jön Türklüğün Tarihçisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (12), 1-37.
- Birinci, G. (2017). “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7 (2), 50-81.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul.
- Bülbül, G. (1989). “Islahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 157-179.
- Cesur, E. (2017). “Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve “İştirâk” Kavramı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (3), 865-878.
- Collier, M. (2003). *Italian unification, 1820–71*, Oxford.
- Copeaux, É. (2016). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İstanbul.
- Çalış, H. Ş. (2004). *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Ankara.
- Çapçioğlu, İ.; Akyüz, N. (2021). “Abdullah Cevdet’in Batılılaşmaya Sosyo-Dini Yaklaşımı”, *Journal of Analytic Divinity*, 5 (3), 28-37.
- Çetinsaya, G. (2016). “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47 (47), 353-409.

- Çetintaş, E. (2020). “1792-1815 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi”, *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 56-72.
- Çeviker, H. C. (2022). “II. Meşrutiyet Döneminde Meydana Gelen Bir Hükümet Darbesi: 23 Ocak 1913 Babiâli Baskını”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (1), 159-170.
- Çiftçi, K. (2018). ““Westphalia-Sistemi”ne karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda “Uluslararası Siyaset””, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 692-693.
- Çoban İnce, İ.; Özdemir, Y. M. (2023). “1909 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Hükümet Sistemine Etkisi”, *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 32-44.
- Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara.
- Davison, H. R.; Çev. Akınhay O. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)*, İstanbul.
- Demiray, S. (2021). “Kırım Savaşı ve Sonrası Osmanlı-Rusya İlişkileri”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, ? (71) 617-634.
- Doğanoğlu, M. (2016). “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak”tan “Türkçülüğün Esasları”na Ziya Gökalp ve Ulus Tasavvuru”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (4), 1195-1210.
- Donbay, A. (2001). “Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşa Makalesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ? (10), 181-88.
- Dumont, P. (1997). *Bir İmparatorluğun Ölümü*, İstanbul.
- Durdu, B. M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ? (14), 291-318.
- Durmaz, F. (2015). “93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 103-122.
- Durmaz, İ. (2019). “Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1233-1261.
- Düzcü, L. (2016). “Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek:1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ? (38), 51-78.
- Ekinci, B. E. (2023). “1876 Kanun-i Esasî’de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2023 (168), 73-102.
- Ekinci, E. (2016), “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 149-172.
- Erbil, H. N. (2006). *Türkiye İçin Necât ve İ’tilâ Yolları*, İstanbul.
- Ercoşkun, B. (2019). “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Liberalizm”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (?) 72, 105-122.

- Erdal, S. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler (Doktora)*, Erzurum.
- Erdoğan, A. (2014). “Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası”, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (28), 73-99.
- Erkan, S. (2010). “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 (22), 93-115.
- Eroğul, C. (2010). “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, 84-139.
- Ertan, V. (1964). *Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara.
- Eşiyok, B.A. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, *Mülkiye Dergisi*, 34 (266), 67-108.
- Findley, V. C. (2019). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul.
- Gedikli Berber, Ş. (2011). “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (80), 209-239.
- Gençkaya Ö.; Bişgin O.N. (2021). “I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanında Parlamento Denetiminde Öne Çıkan Mebuslar”, *Yasama Dergisi*, (?) 44, 11-41.
- Gençoğlu, M. (X). “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul.
- Gözübüyük, A. Ş.; Kili, S. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul.
- Güler, A. (1995). “Ermenilerle İlgili 1916 ve 1918 Yıllarında Yapılan Hukuki Düzenlemeler”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ? (6), 91-137.
- Gülsoy, U. (2002). “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Mûafiyet Vergisi: Bedel-i Askeri (1855-1909)”, *Tarih Dergisi*, ? (37), 93-118.
- Gündüz, M. (2012). *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara.
- Güneş, İ. (1987). “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3 (8), 427-442.
- Güneş, İ. (1995). “Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası”, *Türk Parlamento Tarihi*, 1 (?), 413-454.
- Güngör, B. (2021). “Sultan II. Abdülhamid’in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ? (60), 79-102.
- Gürcan, E. C. (2011). “1791 ve 1793 Fransız Anayasaları’na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 183-214.

- Güriz, A.; Ersöz, G. (1968). “Avrupada Reform Hareketi ve Mülkiyet Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 237-271.
- Gürkan, Ü. (1964). “S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları”, *Anakra Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 155-198.
- Gürsoy, Ş.; Çapçioğlu, İ. (2006). “Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 89-98.
- Hacıoğlu, S. (2020). “1876 İstanbul Konferansı’na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri Önerisi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 187-218.
- Halaçoğlu, Y. (1985). “Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa”, *Ahmet Cevdet Paşa Semineri, Tarih Araştırma Merkezi*, 1-6.
- Haydaroglu, İ. (2004). “Mithat Paşa’nın Şehadetine Dair Bir Araştırma”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (35), 123-137.
- Hayta, N.; Ünal, U.; (2018). *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara.
- İlal, E. (1968). “Magna Carta”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34 (1-4), 210-242.
- Kaan, O. (2019). “Türk Siyasi Tarihi’nde Jön Türk Kongreleri”, *Econharran*, 3 (4), 1-19.
- Kalkan, M. (2020). “Almanya’da Sosyal Politika-Sosyal Devlet”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, ? (3), 167-170.
- Kama, S. (2016). “Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak “Westminster Modeli” Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (2), 161-201.
- Kanadıkırık, H. (2021). “Birinci Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Türkiye’de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 147-160.
- Kara, F. (2012). “Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine”, *Yasama Dergisi*, ? (21), 7-50.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul.
- Kayalı, H. (1995). “Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919”, *International Journal of Middle East Studies*, 27 (3), 265-286.
- Kılıç, M. (2010). “Türk Siyasi Hayatında Bir Muhallif İsim ve Hareket: Prens Sabahaddin ve Meslek-i İçtima”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (12), 1-14.
- Kılıç, S. (2005). “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (37), 99-111.
- Kılıçbay, M. A. (1985). *Osmanlı Aydını*, İstanbul.

- Kızıltan, Y. (2006). "I. Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 251-272.
- Kieser, H. L. (2006). *Turkey beyond nationalism: towards post-nationalist identities*, Londra.
- Kili, S.; Gözübüyük, Ş. (2000). *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul.
- Kinross, L. (2008). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, İstanbul.
- Koç, A. K. (2018). "İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış", *Liberal Düşünce Dergisi*, 23 (91-92), 53-73.
- Koç, E. (2021). "1871'den Günümüze Alman Dış Politikasının Gelişimine Genel Bir Bakış", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80), 1695-1708.
- Koçak, M. F. (2018). "1919 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin "Kurucu Meclis Oluşturucu" Niteliği", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 185-213.
- Koray, E. (1983). "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, 47 (186), 563-582.
- Koray, E. (1990). "Meslek Kuruluşu ve Faaliyeti", *Belleten*, 54 (211), 1151-1165.
- Korlaelçi, M. (1983). "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 31-58.
- Kuran, B. A. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul.
- Kuran, B. A. (1948). *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul.
- Kurdakul, N. (2000). *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Ankara.
- Kurt Topuz, S. (2016). "Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yaratdığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma", *Ege Akademik Bakış*, 16 (3), 461-476.
- Kuyaş, A. (2013). "Bâb-ı Âli Baskını: 100. Yıl", *NTV Tarih*, ? (48), 1-104.
- Kuyumcuoğlu, O. (2017). "Bir Türkçünün Arap Topraklarına Bakışı: Yusuf Akçura'nın Suriye ve Filistin Seyahati Üzerine", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2017 (285), 56-65.
- Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London.
- Lloyd, T. O. (1997). *The British Empire 1558–1995*, Oxford.
- Malkoç, E. (2007). "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2007 (11), 93-162.
- Mandelstam, A. (1917). *Le Sort de L'Empire Ottoman*, Paris.
- Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2021). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul.
- Martin, V. (2018). "Misak-ı Milli'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 18 (Özel Sayı), 257-295.

- McCarthy, J. (2001). *The Ottoman Peoples and the end of Empire*; London, Oxford.
- Menek, İ. H. (2023). “Zollverein ve II. Reich: Alman Ulusal Birliğinin Kurulması ile Zollverein’in İlişkisi Üzerine Bir Analiz”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 590-606.
- Okan, O. (2008). ““Prens Sabahhattin” Literatürü Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 477-498.
- Okandan, R. G. (1947). *Âmme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet devri*, İstanbul.
- Olgun, K. (1999). “Asker Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası : Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, ? (7), 157-175.
- Olgun, K. (2012). “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28 (82), 1-24.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek 2 Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2014). *Tarihimiz ve Biz*, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2017). *Türklerin Altın Çağı*, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2023). *Türklerin Tarihi*, İstanbul.
- Örenç, A. F. (2020). *Osmanlı Tarihi (1789-1908)*, İstanbul.
- Örs, O. (2013). “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13 (51), 679-716.
- Özgen, N. (2018). *Geçmişten Günümüze Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- Özgüldür, Y.; Özgüldür, S. (1994). “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5 (5), 311-348.
- Özkan, N. (2006). “Ahmet Cevdet Paşa’nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (20), 219-232.
- Öztürk, K. B. (2006). *İdarenin Düzenleme Yetkisi- Fransız ve Türk Hukukunda Düzenleme Yetkisinin Kapsamı Yönünden Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Doktora)*, Ankara.
- Öztürk, M. (2018). “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 676-688.
- Öztürk, M. (2023). “Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya’nın, Zollverein’in ve Bismarck’ın Rolü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18 (2), 400-420.
- Pamir, A. (2004). “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 61-82.
- Pehlivanlı, H. (2005). “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askeri Gazete ve Süreli Yayınların Yeri”, *Atam Dergisi*, 21 (61), 243-258.
- Porter, A. (2001). *The Nineteenth Century, The Oxford History of the British Empire Volume III*, Oxford.

- Reyhan, C. (2008). "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", *Gazi Akademik Bakış*, 1 (2), 121-138.
- Royle, T. (1999). *Crimea: The Great Crimean War, 1854–1856*, Hachette.
- Saklı, A. R. (2013). "Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenleri: Prusya Ekolü", *Ege Akademik Bakış*, 13 (3), 285-294.
- Salihpaşaoğlu, Y., Gümüş Boyacı, Ö. T. (2020). "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 191-224.
- Sancar, N. (1956). "Ziya Paşa'nın Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 5 (1), 1-14.
- Sarıaslan, F. (2022), "1876 Anayasası (Kanun-i Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu", *Yasama Dergisi*, (?) 46, 113-146.
- Solak, Ö. (2009). "Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ve Tanzimat Neslinde İlk Tereddütler", *Turkish Studies*, 4 (3), 1990-2006.
- Somel, S. A. (2004). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul.
- Somel, S. A. (2014). *Melekler, Vatanperverler ve Ajan Provokatörler: Mutlakiyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadi Öğrenciliği'ne ilişkin Soruşturma Kayıtları (1894-1895)*, İstanbul, 193-254.
- Sonyel, R. S. (2013). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara.
- Sungu, İ. (1940). *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul.
- Suny, R. G. (2009). "Truth in Telling: Reconciling Realities in the Genocide of the Ottoman Armenians", *The American Historical Review*, 114 (4), 930-946.
- Şahingöz, A. (2022). "Avrupa'da İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi", *EURO Politika*, ? (17), 90-98.
- Şen, E. (2013). "Yeni Anayasaya Doğru", *Ankara Barosu Dergisi*, ? (1), 357-369.
- Şengül, T. (2007). "Political Idea Movements and Intellectual Changes in the History Curricula", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40 (1), 63-97.
- Şimşirgil, A.; Ekinci, B. E. (2007). *Ahmet Cevet Paşa ve Mecelle*, İstanbul.
- Tanör, B. (1995). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul.
- Tansel, A. F. (2013). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara.
- Tanyol, C. (1947). "İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (4-5), 145-175.
- Tektaş, N. (2009). *Sadrzamlar*, Ankara.
- Temir, A. (1987). *Yusuf Akçura*, Ankara.
- Tevetoğlu, F. (1989). "Atatürk- İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15 (5), 613-624.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*, Ankara.

- Timur, T. (2010). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara.
- Timur, T. (2018). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (1971). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1985). *1876 Kanûn-i Esâsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul.
- Tunçay, M. (2018). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı 23 Temmuz 1908 – 23 Temmuz 1909*, İstanbul.
- Turşucu, H. (2008). “Sosyal Demokrat Teori ve Pratiğe Kısa Bir Giriş”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2 (2), 75-90.
- Türkeldi, F. A. (2010). *Görüp İştiklerim*, Ankara.
- Türkman, S. (2003). “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp”, *Atatürk Dergisi*, 3 (4), 135-161.
- Türküne, M. (1994). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul.
- Türküne, M. (1995). *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, İstanbul.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul.
- Uçman, A. (2014). “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Nâmik Kemal ve Ziya Paşa Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, 24 (1), 113-128.
- Uslu, A. (2014). “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9 (1), 1-24.
- Uyar, H. (2001). *Vatan Cephesi*, İzmir.
- Uygun, O. (1992). *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Temel Rejimi*, İstanbul.
- Uygur, F. (2017). “Fransız Matbuatında Midhat Paşa Algısı Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21 (3), 647-667.
- Uzun, H. (2005). “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 145-162.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). “Tersane Konferansı’nın Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası”, *Tarih Dergisi*, 6 (9), 123-140.
- Üçok, C. (1951). *Siyasî Tarih Dersleri*, Ankara.
- Ülgen, P. (2010). “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime*, 1 (1), 1-18.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul.
- Ünal Özkorkut, N. (2004). “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53 (1), 173-184.
- Von Herbert, F. W. (1990). *Plevne Müdafası*, Ankara.
- Vural, H. S. (2019). “Sultan II. Abdülhamid’in Cülusu”, *PESA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 124-133.

- Yaman, A. (2014). “Başkanlık Sistemi, Uygulamaları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 83-98.
- Yazan, Ö. (2017). “Ziraat Bankası’nın İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtların İncelenmesi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (4), 221-237.
- Yazıcı, N. (2002). *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara.
- Yazıcı, S.; Demir, A. (2017). “Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 93-118.
- Yıldırım, M. (2020). “Rönesans ve Reformasyon”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 184-210.
- Yıldız, S. (2006). *Çıkışından Bastırılmasına kadar 31 Mart İsyanı (master tezi)*, Ankara.
- Yılmaz, M. (2021). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7/ Liberalizm*, İstanbul.
- Yılmaz, S. (2013). “Şinasi’nin Düşünce Dünyası ve Mustafa Reşid Paşa’ya Yazdığı Kasidelerin Tematik Tahlili”, *Gazi Türkiyat*, 1 (13), 157-185.
- Yiğit, D. (2022). “VII. Henry ve VIII. Henry Dönemlerinde İngiltere’nin İskoçya Politikası”, *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 42-50.
- Yurdakul, Ç. (2019). “Marx’ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm”, *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (3), 1-20.

EKLER

EK-1: 1808 Sened-i İttifak

Bismillahirrahmimirrahim

Sılret-i Hatt-ı Hümayun

Esta'izubillah, *lev-enfakte mâ fi'l-arzı cemî'an ma elle[te beyne kulabihim ve lakinnellahe eliefe beynehum* nass-ı eelili mantükunca din ü Devlet-i Aliyye ve millet-i beyza-yı Muhammediyye'nin ihyası ittifak ve itilaf-ı kulub-i erkan vevükelaya menüt ve bi-inayetillahi te'ala bu maksüdun husıllü dahi işbu uhüd ve mevasik-i müteyemminenin ale'd-devam ifa ve icrasiyle meşrıl idüğü emr-i aşıkardır. Binaenaleyh işbu ittifak senedinde muharrer uhüd ve şerayih ma'lümenin bi-fazlillahi te'ala harf-be-harficra ve ifasına bi'n-nefs zat-ı hümayünüm müte'ahhidolmağla sadriazamım ve şeyhülislamım ve vüzera ve ulema ve vükela-yı devletim ve hanedan-ı Memalik-i Mahrüsem taraflanndan dahi este'izubillah, *ve'l-mufune bi-ahdihim iza ahedu* emr-i şerifine imtisalen uhüd-i mezküre haric ve dahilde dustürü'l-amel tutularak harf-be-harficra ve ifasına hasbeten-lillah bezl-i vüs'ü kudret oluna. Hilafına edna hareket ve ma 'azallahü te 'ala fesh-i ahde cesaret eder bulunur ise min-kıbelillah müstehakk-ı la'net ve dareynde giriftar-ı vehamet ve ukubet ola.

Elhamdülillahi ellezi eyyede'l-İslame bi-ricalin kamu ala sakın vahidin ve ittifakın ve's-salatu ve's-selamu ala seyyidina Muhammedin ellezi refe'a an-ümmetihi ennifaka ve's-şikaka ve alaalihive eshabihi ellezine ictehedü fi sebilihi bi'l-vifakı. Emma ba 'd sebeb-i tahrir -i kitab-ı meyamin-nisab old ur ki, cümlelerin veli-ni 'meti olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Saltanat-ı Muhammediyye olup ba-avn-i hazret-i Huda ibtida-yı zuhürundan ila yevmina haza mazhar olduğu fütüh ve galibiyet ve şan ü şevket ittihad ü ittifak ve ref' -i nefسانیyyet ve şikak ile hasıl olduğu vareste-i kayd-ı işaret iken bir müddetden berü iktiza-yı girdiş-i çarh-ı gerdan ile şiraze-i ecza-yı nizarn perişan ve vükela-yı devlet beyninde ve taşramemalik hanedanlan miyanında esbab-ı şettadan naşı nefسانیyyet ve şikak halatı nümayan olmak mülabesesiyle Saltanat-ı Seniyye'nin kuvveti sılret-i teşettüte mübeddel ve dalıilen ve haricen nüfuzu muhtell ve bu halet bay ü geda ve a'la veedna hakkınaya'ni umümen millet-i beyza-yı Ahmediyye'ye müris-i vehn ü hanel olmağla refte refte ne suret-i kerihayi müntic olduğu ve bi-gayr-i

hakkın vaki' olan fezayih-i ma'lüme takribiyle esas-ı saltanat münderis olmak rütbesine vardığı i'tiraf-kerde-i sigar ü kibar olup bismillahirrahmanirrahim fa' tebiri ya ull'l-ebsar nass-ı cellü's-şanı üzere sevabık-ı mu'amelatdan ahz-ı ibret ve de'ayim-i nizam-ı din ü devleti ikame ve ihya ve i'la-i kelimetullahi'l-ulya niyyet-i hayriyyesiyle bu teşettütün ittifaka tebdiline ve ol vechile Devlet-i Aliyye'nin kuvvet-i kamilesi esbabını istihsal ve izhara bezl-i makderet eylemek uhde-i diyanet ve zirninet-i sadakate mütehattim ve vacib olduğunu cümlemiz derk ü iz'an birle mecalis-i müte'addide akd olunarak cümlemiz yek-vücüd ve ittihad ve ittifak ile³⁶ ihya-yı din ü devlete sarif-i vüs'ü mechüd olup ikmal-i kuvvet-i zatiyye ve mevadd-ı saire-i mülkiyyeyi müzakere ve zavabıt-ı hasenesini şlraze-bend-i istişare eylediğimize mebni işbu ittifak şerayıtını dahi ber veeh-i ati senede rabt ve tevsik etmişizdir.

Şart-ı evvel: Şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü veli-ni 'met-i alem velini'metimiz efendimiz hazretleri kutb-ı daire-i devlet-i ebed-müddet olmalarıyle gerek zat-ı şevket-simat-ı mülükanelerine ve gerek teşyid-i bünyan-ı şan-ı Saltanat-ı Seniyyelerine hazret-i Rabbü'l-aleminin lütfü ihsanına istinaden ve imdad-ı rühaniyyet-i cenab-ı Risalet-penahiye tevessülen cümlemiz müte'ahhid ve zamin olup vakten-mine'l-evkat gerek vüzera ve ulema verical ve hanedanın ve gerek bi'l-cümle ocaklar taraflanndan kavlen ve fi'ilen ve sırren ve alenen bir güne ihanet ve hilaf-ı emr ü rıza tavr u hareket zuhür eder ise ba'de't-tahkik cesaret edenin te'dib ve ibret kılınmasına dalılen ve haricen cümlemiz bi'l-ittifak ikdam ve gayret edüp bu maddede her kimden^{4s} müsamaha zuhür eder ise anın dahi bi'l-ittifak te'dib ve tenkiline cidd-i tam oluna. Ve bu daire-i ittifaka dahil olmayan bulunur ise cümlemiz ana da'vacı olup kavlen ve fi'ilen şart-ı ittihadı ri' ayet eylemesine ve dahil olmasına cümle tarafından cebr oluna. Ve'l-hasıl şevket-meab efendimizin gerek zat-ı hümayünlarına ve gerek mülk ve kuvvet-i Saltanat-ı Seniyye ve evamir ve merazi-i aliyyelerinin muhafazasına ve ihanet ve fesaddan vikayesine malen ve bedenlen cümlemiz umümen ta'ahhüd ve tekeffül edüp kendülerimiz hayatta oldukça zatlarımız ve hayatta olmadıkça evlad ve hanedanlarımız zamin ola. Ve bu vechile cümle hakkında hüsn-i teveccüh-i hazret-i padişahi der-kar olmağla !fa-yı levazim-i şükr-güzari ve hidmet-kariye ale'd-devam sarf-i yara-yi liyakat kılına.

Şart-ı sani: Devlet-i Aliyye'nin bekası ve kuvvet ve şevketinin tezayüdü cümlemizin zat ve hanedanlanmıza mabihi'l-beka olduğuna binaen cümlemiz beyinde bi'l-

müzakere karar verildiği üzere tezayüd-i kuvvet-i saltanat için memalik-i Hakaniyye'den tahriri tertib olan asakirve neferatın mecalis-i müzakeratta verilen nizarn mücebince devlet askeri olarak tahrir ve tekmlline ve ale 'd-devam be kasına cümlemiz sa 'yü ikdam ed üp nizarn ve rabıtarına dalılın ve haricen mecmü' -i erkan ve haderne ve hanedarian cidd-i tam eyleyeler. Ve işbu asker tertibi maddesi kıvam-ı din ü devlet için ittirak-ı ara ile karar bulmuş olduğuna mebni inkılabat-ı zaman ile bu hasarettir yahut şöyledir böyledir deyü tahrik-i erbab-ı fesad ve hased ile tağyirini kirnesne tecviz eder ve ocaklar tarafından i 'tir az ve muhalefet olunur ise cümlemiz ale'l-umüm da'vacı olup takbih ve fesh ü tağyirine cesaret değil, feth-işefe edeni hain bilüp ale'l-ittifak te'dib ve def'ü ref'ine cümlemiz ikdam ve gayret eyleye ve bu babda birimiz muhalefet eylemeye. Ve Devlet-i Aliyye'nin her ne taraftan olur ise olsun düşmeni zuhûrunda umümen mukabelesine sür'at-i azırnet ve def'u tenkiline sarf-ı makderet etmek esas-ı nizarn dan olmağla bu usUlün bir vakitte mugayiri hareket vaki' olmaya.

Şart-ı salis: Kıvam ve fer-i saltanat cümlemizin akdem-i arnali olup bu babda ale'littifak gayret eylemeğe mü te' ahhid olduğumuza binaen tezayüd-i kuvvet için teksir-i askere ikdamımız misillü gerek Beytül-mal-i müsliminin ve gerek varidilt-ı Devlet-i Aliyye'nin muhafazasına dahi61 müte'ahhid olup mahallerinden tahsil ve te' diyesine ve telef ve hasardan vikayesine ve ev amir ve alıkam-ı padişahinin infaz ü icrasına ve her kim muhalefet ve adem-i ita'at izhar eder ise bi'l-ittifak te'dlbine cümlemiz müte'ahhid ve mütekeffil olmağla bu usule daimen ri'ayet oluna.

Şart-ı rabi': Devlet-i Aliyye'nin öteden berü usûl-i nizarn ve kanunu kaffe-i emr ü nehy-i padişahî haric ve dahil cümle erkan ve vükelâyâ makam-ı vekalet-i mutlakadan sudur etmek sureti olmağla ba'd-ez-în herkes büyüğünü bilüp vazifesinden haric um ura tasaddi eylemeye. Ve kaffe-i e mrü nehy makam-ı sactaret-i uzmadan sud ur eyleye. Ve ol emr ü nehy, emr ü nehy-i padişah1 bilinüp hilafına kirnesne cesaret etmeye. Ve her kim um urundan haric ve me'muriyeti olan maslahartan ziyade ahann me'muriyetine tasaddi eder ise cümlemiz da'vacı olup filan masiahat filanın me'muriyeti iken filan zat şu vechile müdahale etmiş deyü ol me'muriyetten ref olunmasına ve ta'armzatın ale'l-umum ref'iyle her umur makam-ı vekalet-i mutlakaya arz ve istlzan olunarak emr ürey-i sadaret-penahi üzere [hareket] olunnağan cürnlemizin ta'ahhüdünden başka makam-ı sactaret-i uzmaçtan dahi hilaf-ı kanun ve

muhill-i ta'ahhüd ittikab ve irtışa ve gerek taşraya ve gerekumur-ı dahiliyyeye müte'allik Devlet-i Ali yy e 'ye 'acilen ve acilen muzırr olacak sair güne mekarihe ibtidar olunur ise cümlemiz da'vacı olup bi'l-ittifak men 'ine ikdam eylememiz şart ola. Ve men'ini bana söylediler deyü ol vekil-i mutlak söyleyenlerden birisine azv-ı müfteriyyat ile nefsanıyet eder ise anın dahi men'ine ve muhafazasına cümle tarafından ta'ahhüd olunmağın bunlara dahi daimen mür'aat oluna.

Şart-ı hamis: Zat-ı hümayunun ve kuvvet-i saltanatın ve nizam-ı devletin muhafazasına cümlemiz kefil ve müte'ahhid olduğumuz misillü gerek memalik hanedanları ve vücuhurın Devlet-i Aliyye'den ve gerek dahilde olan rica! ve erkan-ı devletin birbirinden emniyeti şart-ı a'zam ve tahsil-i emniyyetve itminan dahi cümlelerin ittihad ve ittifakıyla birbirlerine kefalet ve damanına mütevakkıf idüğü e mr-i gayr-i mübhem olmağla bu daire-i ittifaka dahil olan gerek hanedan ve a'yan ve gerek vükela ve rica ve erkan birbirlerinin zatına ve hanedanına zamin ve kefil ola. Şöyle ki hanedanlardan birisinesahilaf-ı şart-ı ittihad bir hareketi zuhursı etmedikçe taraf-ı Devlet-i Aliyye'den veyahud taşralarda vüzera ve birbirlerinden bir günes ta'arruz ve ihanet ve su-i kasd vuku'a gelür ise uzakyakın denilmeyüp cümlemiz da'vacı olarak mütecasir olanın te'dib ve def'ine bi'l-ittifak ikdam oluna.

Ve kendüleri hayatta iken kendülerine ve ba'de'l-vefat himedanlarınm beka ve muhafazasma cümle vükela zamin ve müte'ahhid olmalarıyla ol hanedanlar dahi zir-i idarelerinde olana'yanlara ve vücüha müte'ahhid ve zamin ola. Ve omakule a'yan ve vücüha hanedanlardan birisi tama'en veyahud veeh-i aher ile nefsanıyeten bir güne su-i kasd etmeyüp eğer hilaf-ı ta'ahhüd ve rıza bir güne cünha ve hiyaneti zahir olur ise ba'de't-tahkik ve makam-ı [vekalet-i] mutlakadan bi'l-istizan def'ü ref'ine ol hanedan ikdam edüp yerine alerini intihab eyleye. Ve herkes uhdesine muhavvel malıall hududundan haric bir karış mahalle ta 'arruz ve ta 'addi etmeyüp her kim tecavüz eder ise uzak yakm denilmeyüp cümle da'vacı olup men· eyleyeler. Ve mütenebbih olmaz ise ba'is-i şikak olanın def'ü tenkiline bi'l-ittifak ikdam oluna. Ve cümle vücüh ve hanedanlar ve a'yan-ı memalik yek-vücüd olup ale'l-ittifak def' -i ihtilal ve şikaka şedd-i nitak eyleyeler. Ve her kim fukaraya zulm ve ta'addi eder ve şeri'at-ı mutahharanın icrasına muhalefet eyler ise anın dahi te'dib ve terbiyesine bi'l-ittihad sa'y oluna. Ve cümle hanedanlar ve a'yanlar hakkına bu vechile tekeffül olunduğu misillü vükela ve ulema ve rical ve haderne-i saltanata dahi vakten-mine'l-evkat tahrik ve fesadıoz ile

bir taraftan bir güne ihanet ve su-i kasd vuku' a gelmemesine ve te' dibini mücib cünhası cümle indinde gereği gibi ta' ayyün etmedikçe nefsanîyeten tekdir olurımamasma ve zat ve hanedimlanna cümle hanedanarı ve vücüh kefil ve müte'ahhid olmalarıyla bir vakitte hilafına hareket olunmaya. Ve eğer hasbe'l-beşeriyye birinin cünhası zuhür eder ise ol cünha cümle indinde ba 'de 't -ta' ayyün makam -ı sactaretten töhmetine göre te'dib oluna.

Şart-ı sadis: Asitane'de ocaklardan ve sairden bir güne fitne ve fesad hadis olur ise bila-istızan cümle hanedanlar Asitane'ye vürüda şıtab edüp mütecasirolanların ve ol ocağın kaldırılmasına ya'ni omakule fitne ve fesada badi olan sınıf veyahud şahıs tahkik olunup eğer sınıfise bu defa ba'is-i fiten olan Boğaz Kal' ası neferatının kaldındığı misillü kendüleri kahr ve tenkil ve dirlik ve esamileri ref' olunmak ve eşhastan ise her ne tabakadan olur ise olsun bi't-tahkik i'dam olunmak hususuna cümle hanedanarı ve vücılh-i memalik müte'ahhid olup ve cümle[si] Asitane'nin emniyetine ve istihsal-i asayışine kefil olmağla bu rabıta-i kaviyye ne makule esbaba tevakkuf eyler ise istihsaline bi'l-ittifak ve ale'd-devam ikdam ve gayret oluna.

Şart-ı sabi': Fukara ve re' ayanın himayet ve siyaneti dahil esas olduğuna nazaran hanedanarı ve vücılh tarafından zir-i idarelerinde olan kazaların asayışine ve fukara ve re'ayamn tekilifleri emrinde hadd-ı i'tidale ri 'ayet hususuna dikkat olunmak lazimeden olmağla ref' -i mezalim ve ta' dil-i tekilif hususuna vükela ve memalik hanedanlar beynlerinde bi'l-müzakere ne vechile karar verilür ise anın dahi devam ve istikranna ve mugayiri olarak zulm ve ta' addi vuku' a gelmemesine'tina oluna. Ve her hanedan yek-diğerin haline nezaret birle hilaf-ı emr ü rıza ve mugayir-i şeri'at-1 garra zulm ve ta' addi eder olur ise salimen ani'l-garaz Devlet-i Aliyye'ye ihbar eyleyüp bi'l-ittifak men'ine ikdam oluna. işbu şerayıt-ı seb'aya bi'l-müzakere karar verilüp hilafına hareket olunmamak üzere kasem-i billah ve ahdi bi'r-resıl vaki' olmağla hıfzenli'l-mevasik işbu sened-i mu'teber ketb ü tenmik olundu. "Fe men beddelehıl ba'dema semi'ahu fe innema ismuhu ale'l-lezine yubeddilılnehıl innellahe semi'un alim. "Hurrire fı evasıt-ı şehr-i Şa'bane'lmu'azzam sene selase ve işrin ve miyeteyn ve elfmin-Hicreti men-lehü'l-izz ve's-şeref.

işbu sened-i mu'teberin havi olduğu şerait din ü Devlet-i Aliyye'nin bi-avnihi te'alal te'yid ve ihyası emr-i ehemmine esas olup ale'd-devam dustılrü'l-amel tutulması vacib olmağla tebeddül-i zaman ve zevat ile tağyiri mümkün o lamamak için makam-ı sadaret

ve mesned-i fetva yı bundan böyle teşrif edecek zevat dahi ibtida-yı nasb ve mesnedlerine ku'udlannda bu sened[i] hatm ve imza edüp harf-be-harficrasına ikdam eyleyeler. Ve hin-i tebeddülde meşgale takribiyle işbu hatm-i sened maddesi te'ehhür kesb etmemek için gerek vekalet-i mutlaka ve gerek Meşfhat-ı islamiyye tebeddül ettiği gibi der-akab Beylikci-i Divan-ı Hümayün bulunanlar asıl senedi kaleminden alup kethüda ve reis-i vakt olanları ihtar birle vekalet-i mutlaka veyahud Meş'ihat-ı islamiyye mesanidine ku'ud eden zata hatm ve imza ettirmek üzere bu nizarn dahi Divan-ı Hümayün Kalemi'ne kaydile dustürü'l-amel tutula. Ve işbu senedin iktiza edenlere suretleri verileceğine mebni bir sureti nezd-i ferd-i cenab-ı taedaride mahfûz olup daimen ve müstemirren icrasına bi'z-zat şevket-meab efendimizin n ezaret-i seniyyeleri şamil ola.

El-müte'ahhid bi-ma fihi Mustafa Sadr-ı a 'zam

Cay-ımühr

El-müte'ahhid bi-icrai ma yahv1hi Mehmed Salih-zade Ahmed Es 'ad ufiye anhüma

Cay-ımühr

El-müte 'ahhid bi-icrai ma yahvihi Esseyyid Abdullah Ramiz Kapudan-ı Derya

Cay-ımühr

El-müte 'ahhid bi-ma yahv'ihı Abdurrahmanel-Vezir Vali-i Anadolu

Cay-ımühr

El-müte'ahhid bi-ma hurrire fihi Mehmed Derviş el-Kadı bi-asker-i Rumili

Cay-ımühr

El-müte' ahhid bi-icrili ma yahv1hi Dürri-zade Esseyyid Abdullah en-Naklb ale'l-eşraf

Cay-ımühr

Te· alleka nazari bi-ma fihi fe· stesvebtuhu ve te' ahhedtu ala ma yahvfhi harrerehu el-abdü'd-da'ili'd-Devleti'l-Aliyye Emin Paşa-zade Mehmed Emin el-müteşerrif bi-rütbe-i sadaret-i Rumili

Cay-ımühr

El-müte'ahhid bi-ma hurrire fihi Hafız Ahmed Kilmill el-Kadı bi-asker-i Anadolu

Cay-ımühr

El-müte'ahhid bi-ma hurrir fihi Mehmed Tahir el-Kadı bi-Dari'l-Hilafeti'l-Aliyye

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mustafa Refik Kethüda-yı Sadr-ı Ali

Cay-ı mühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mustafa Ağa-yı Yeniçeriyan-ı Dergah-ı Ali

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mehmed Emin Behic el-Defteri

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Esseyyid Mehmed Sa'id Galib Reisü'l-küttab

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mustafa Reşid Kethüda-yı Rikab-ı Hümayün Sabık

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Esseyyid Ali Nazır-ı U mür-i Bahriyye

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mehmed Emin Rüz-namce-i Evvel

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Süleyman Cabbar-zade

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin İsmail Sirazi

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin el-Hac ömer Karaosman-zade

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Ahmed ba-paye-i Muhasebe-i Evvel

Cay-ımühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mehmed Ağa-yı Sipahiyan-ı Dergah-ı Ali

Cay-ı mühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mehmed İzzet Beylikci-i Divan-ı Hümayün Rakımü'l-hurûf

Cay-ı mühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Hüseyin Hüsnü Amedi-i Divan-ı Hümayün

Cay-ı mühr

Ve ene mine'l-müte'ahhidin Mustafa Mirliva-i Çirmen

Cay-ı mühr

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Tebâreke ellezî bi-yedihi'l-mülk ve hüve alâ külli şey'in kadîr.

Benim vezîrim;

Cümleye ma'lûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemiz'in bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemâliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bi'lcümle tebe'asının refâh u ma'mûriyyeti rûtbe-i gâyeteye vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki, gavâ'il-i müte'âkıbe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne şer-i şerîfe ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyâd ü imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'mûriyyet bilakis za'f u fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâyedâr olamayacağı vâzihâttan bulunmuş olup cülûs-ı hümayûnumuz rûz-ı firûzumdan beri efkâr-ı hürriyet-âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerred i'mâr-ı memâlik ve enha ve terfih-i ahâlî ve fukarâ kazıyye-i nâfi'asına münhasır ve Memâlik-i Devlet-i Aliyyemiz'in mevki-i coğrafîsine ve arâzî-i münbitesine ve halkın kâbiliyet ü isti'dâdlarına nazaran esbâb-ı lâzîmesine teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bitevfikihî te'âlâ sûret-i matlûbe hâsıl olacağı zâhir olmakla avn ve inâyet-i Hazret-i Bârî'ye itimâd ve imdâd-ı rûhâniyet-i cenâb-ı Peygamberî'ye tevessül ve istinâd birle bundan böyle Devlet-i Aliye ve Memâlik-i Mahrûsemiz'in hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânîn-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ü mühim görünerek işbu kavânîn-i mukteziyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz u nâmûs u mal ve tayîn-i vergi ve asâkir-i mukteziyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olup şöyle ki, dünyada can ve ırz u nâmûsdan e'azz bir şey olmadığından bir adam onları tehlikede gördükte hilkat-i zâtiye ve cibillet-i fitriyesinde hıyânete meyl olmasa bile muhâfaza-i can ve nâmusu için elbette bazı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellemler olduğu misillü bilakis can u nâmûsundan emîn olduğu halde dahi sıdk u istikâmetten ayrılmayacağı ve işi gücü hemân devlet ve milletine hüsn-i hizmetten ibâret olacağı dahi bedîhî ve zâhirdir ve emniyet-i mâl kazıyyesinin fıkdanı halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayub ve ne i'mâr-ı mülke bakamayub dâima endişe ve

ıztırabdan hâli olamadığı misillü aksi takdîrinde yâni emvâl ü emlâkinden emniyet-i kâmile olduğu halde dahi hemân kendi işiyle ve tevsî-i dâire-i taayyüşüyle uğraşup ve kendisinde gün-be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir ve tayîn-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker ü leşkere ve sâir masârif-i mukteziyyeye muhtac olarak bu ise akça ile idâre olunacağı ve akça dahi tebeanın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemmiyet olup gerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid beliiyesinden lehü'l-hamd Memâlik-i Mahrûsemiz ahâlisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrîbiyyeden olup hiç-bir vakitte semere-i nâfiası görülemeyen iltizâmât usûl-i muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiye ve umûr-ı mâliyesini bir adamın yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr u kahrına teslîm demek olarak ol dahi eger zâten bir iyice adam değilse hemân kendi çıkarına bakıp cemî-i harekât ü sekenâtı gadr u zulmden ibâret olmasıyla bad ez-în ahâlî-i memâlikten her ferdin emlâk ve kudretine göre vergi-i münâsib tâyin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması ve Devlet-i Aliyye'mizin bahran ve beren masârif-i askeriye ve sâiresi dahi kavânîn-i îcâbiyye ile tahdîd ü teybîn olunup ona göre icrâ olunması lâzımedendir ve asker maddesi dahi ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak egerçi muhâfazai vatan için asker vermek ahâlinin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfûs-ı mevcûdesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizâmsızlığı hem de zirâat ü ticâret mevâddı nâfiasının ihlâlîni mûcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyeti'l-ömr istihdamları dahi fütûru ve kat-ı tenâsühü müstelzim olmakta olmasıyla her memlekette lüzûmu takdîrinde taleb olunacak neferât-ı askeriye için bazı usûl-i hasene ve dört yahud beş sene müddet istihdâm zımnında dahi bir tarîk-i münâvebe vaz u te'sîs olunması îcâb-ı haldendir. Ve'l-hâsıl bu kavânîn-i nizâmiye hâsıl olmadıkça tahsîl-i kuvvet ve ma'mûriyyet ve âsâyiş ü istirahat mümkün olmayup cümlesinin esası dahi mevâdd-ı meşrûhadan ibâret olduğundan fîmâ-bad ashâb-ı cünhanın davâları kavânîn-i şer'iyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tedkik görülüp hükm olunmadıkça kimse hakkında hafî vü celî idâm ü temsîm mu'âmelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz u nâmûsuna tasallut vukû'bulmamak ve herkes emvâl ü emlâkine kemâl-i serbestîyle mâlik ve mutasarrıf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak ve farazâ birinin töhmet ve kabâhati vukû'unda onun

vereseşi ol töhmet ve kabahatten berî'üz-zimme olacaklarından onun malını müsâdere ile vereseşi hukûk-ı irsiyyelerinden mahrum kılınmamak ve tebe'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere cân ve ırz ve nâmus ve mâl maddelerinden hükm-i şerî iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğerk hususlara dahi ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye a'zâsı daha lüzûmu meretebe teksir olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahi bazı tâyin olunacak eyyâmda orada ictimâ ederek ve cümlesi efkâr u mütâla'âtını hiç çekinmeyüp serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i cân ve mâla, ta'yîn-i vergi hususlarına dâir kavânîn-i mukteziye bir taraftan kararlaştırılıp ve Tanzîmât-ı askeriye maddesi dahi Bâb-ı Seraskerî dâr-ı şûrâsında söyleşilüp her bir kânun karargîr oldukça ilâ-mâşâallâhu te'âlâ düstûru'l-amel tutulmak üzere bâlâsı hatt-ı hümayûnumuz ile tasdik ve tevşîh olunmak için taraf-ı hümayûnumuza arzolunsun ve işbu kavânîn-i şer'iyye mücerred dîn ü devlet ve mülk ü milleti ihyâ için vaz' olunacak olduğundan cânib-i hümayûnumuzdan hilâfına hareket vukû bulmayacağına ahd ü mîsâk olunup Hırka-i Şerîfe Odası'nda cemî-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kasem-i billâh dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahi tahlîf olunacağından ona göre ulemâ ve vüzerâdan ve'l-hâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabahat-ı sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalârinin hiç rütbeyeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrâsı zımnında mahsûsan cezâ kânunnâmesi dahi tanzîm ettirilsin ve cümle memûrînin el-hâletü hâzihî mikdar-ı vâfî ma'aşları olarak şâyed henüz olmayanları var ise onlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i mülkûn sebeb-i a'zâmı olan rüşvet mâtde-i kerîhesinin fî-mâ-ba'd adem-i vukû'ı maddesinin dahi bir kânun-ı kavî ile tekîdine bakılsın ve keyfiyyât-ı meşrûha usûl-i atîkayı bütün bütün tağyîr ü tecdîd demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Dersa'âdet ve bilcümle Memâlik-i Mahrûse'miz ahâlisine i'lân ve işâ'a olunacağı misillü düvel-i mütehâbbe dahi bu usûlün inşâallâhu te'âlâ ile'l-ebed bakâsına şâhid olmak üzere Dersa'âdetimiz'de mukîm bi'l-cümle süferâyâ dahi resmen bildirilsin. Hemân Rabbimiz teâlâ hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânîn-i müessesemin hilâfına hareket edenler Allâhu te'âlâ hazretlerinin la'netine mazhar olsunlar ve ile'l-ebed felâh bulmasınlar.

(Âmîn)

Fî 26 Şaban 1255 (3 Kasım 1839)

EK-3: 1856 Islahat Fermanı

Malûm ola ki yed-i müeyyed-i mülûkâneme vedia-i Cenab-ı Bârî olan kâffe-i sunûf-ı tebea-i şâhânemin her cihetle temami-i husûl-i saâdeti hâli akdem-i efkâr-ı hayriyet disar-ı pâdişâhânem olarak cülûs-i meymenet men'us-ı Hümâyûnum gününden beri bu bâbda zuhûra gelen himem-i mahsusa-i şâhânemin hamdolsun pek çok semer-i nafiâsı meşhûr olup mülk ü milletimizin mamuriyet ve serveti an be an tezeyyüd etmekte ise de Devlet-i Âliye'mizin şânına muvafık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın hâiz olduğu mevki-i âlî ve mühimme lâyük olan hâlin kemale îsâli için şimdiye kadar vaz' ve tesisine muvaffak olduğum nizamât-ı cedîde-i hayriyenin ezseri-nev tekit ve tevsii matlûb-ı madelet mahsub-ı pâdişâhânem olduğu halde umûm tebea-i şâhânemizin mesai-yi cemile-i hamiyetkârâneleri ve müttefik-i hâss-ı bahir-ül ihlâsımız olan düvel-i mufahhamanın himmet ü muavenet-i hayırhahâneleri eseri olmak üzere Devlet-i Âliye'mizin bu kerre biinayet-u-llâhi taâlâ hâricen hukuk-ı seniyesi bir kat daha teekküt eylediğine ve bu cihetle şu asr Devlet-i Âliye'miz için bir zamanı hayriyet iktiranın mebdei olacağından dâhiline dahi saltanat-ı seniyemizin tezyid-i kuvvet ve miknetini ve revabıt-ı kabiliyeyi vatandaşî ile birbirine merbut olan ve nazar-ı madelet eseri müşfikânemde müsavî bulunan kâffe-i sunûf-ı tebea-i şâhânemin her yüzden husûl-i tamam-i saâdet-i hal ve memâlik-i şâhânemizin mamûriyetini müstelzim olacak esbâb ve vesailin an be an ilerlemesi murad-ı merhamet itiyad-ı mülûkânem iktizasından bulunduğu binâen husûsât-ı âtiyet-üz-zikrin icrâsına irade-i madelet ifade-i pâdişâhânem şeref-sâdır olmuştur.

Şöyle ki: Gülhâne'de kırâat olunan Hatt-ı Hümâyûnum ile ve Tanzîmât-ı Hayriyem mûcibince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebea-i şâhânem hakkında bilâ-istisna emniyet-i can ve mal mahfûziyet-i nâmus için taraf-ı eşref-i pâdişâhanemden va'd ve ihsan olunmuş olan teminat bu kerre dahi tekit ve teyit kılındığından bunun kâmilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması ve zîr-i cenah-ı atıfet seniye-i pâdişâhânemde olarak memâlik-i mahrusâ-i şâhânemde bulunan Hristiyan ve sair tebea-i gayr-i müsleme cemaatlerine ecdad-ı izâmım taraflarından verilmiş ve sinin-i ahirede itâ ve ihsan kılınmış olan bil-cümle imtiyazât ve muafiyet-ı rûhaniye bu kerre dahi takrîr ve ibkâ kılınıp fakat Hristiyan ve tebea-i gayr-i müsleme-i sairenin

her bir cemaati bir mehl-i muayyen içinde imtiyazât ve muafiyet-ı hazırâlarının rü'yet ve muayenesine ibtidar ile ol bâbda vaktin ve gerek âsâr-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesibenin icab ettirdiği ıslâhât-ı irade ve tensib-i şâhânem ile ve Bâb-ı Âlî'mizin nezareti tahtında olarak mahsûsan patrikhânelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bi-l-müzakere cânib-i Bâb-ı Âlî'mize arz ve ifade eylemeğe mecbûr olarak cennet-mekân Ebu-l-feth Sultan Mehmet Hân-ı Sâni ve gerek ahlâf-ı izamları taraflarından patrikler ile Hristiyan piskoposlarına itâ buyurulmuş olan ruhsat ve iktidar niyat-ı fütüvvetkârane-i pâdişâhânemden nâşi işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevki-i cedîd ile tevfik olup ve patriklerin el-hâletü hâzihi câri olan usûl-i intihâbiyeleri ıslâh olunduktan sonra patriklik berat-ı âlisinin ahkâmına tatbiken kayd-ı hayat ile nasb ve tâyin olunmaları usûlünün tamamen ve sahihen icrâ ve Bâb-ı Âlî'mizle cemaat-ı muhtelifenin rüesa-yı rûhaniyesi beyinde karargâr olacak bir sûrette tatbiken patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların hîn-i nasbında usûl-i tahlifiyenin ifâ kılınması ve her ne sûret ve nâm ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan cevaiz ve avaidât cümleten men'olunarak yerine patriklere ve cemaatbaşlarına vâridât-ı muayyene tahsis ve rûhbân-ı sairenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine ber-vech-i hakkaniyet maaşlar tâyin olup, fakat Hristiyan rahiplerinin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerine bir gûna sekte iras olunmıyarak Hristiyan vesair tebea-i gayr-i müslime cemaatlerine milletçe olan maslahâtlarının idaresi her bir cemaatin rûhbân ve avâmı beyinde müntehib âzâdan mürekkep bir meclisin hüsn-i muhafazasına havale kılınması ve ahalisi cümleten bir mezhebde bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrâ-yı âyine mahsûs olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahâne ve mezarlık misillü sair mahallerin hey'et-i asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir gûna mevani ika olunmayıp böyle mahallerin müceddeden inşası lâzım geldikçe patrik veya rüesa-yı milletin tasvibi halinde bunların resm ve sûreti inşası bir kerre cânib-i Bâb-ı Âlî'mize arz olunmak iktiza edeceğinden ya suver-i maruza kabûl ile müteallik olacak irade-i seniye-i mülûkânem mûcibince iktizası icrâ veya bir müddet-i muayyene zarfında ol bâbda olan itirazât beyân olup bir mezhebin cemaati yalnız olarak sairiyile karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise o yerde âyine müteallik husûsâtı zâhiren ve alenen icrâda bir türlü kuyûda düşar olmayıp ahalisi edyân-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sakın olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast ü beyan olunan usûle ittibaen

kendi kilise ve hastahâne ve mektep ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi ve müceddeden inşa olunması iktiza eyleyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzimeyi patrikler veyahut cemaat metropolitleri cânib-i Bâb-ı Âlî'mizden istida edüp Devlet-i Âliye'mizce bunda bir gûna mevani-i mülkiye olmadığı halde ruhsat-ı seniyem erzan kılınması ve bu makûle işlerde Hükûmet tarafından vukû bulacak muamelât külliyyen hasbî olması ve bir mezhebe tâbi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemal-i serbesti ile icrâ olunmasını temin için tedabir-i lâzime ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezhep ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle sunûf-ı tebea-i saltanat-ı seniyemden bir sınıfın aher sınıfından aşağı tutulmasını mutazammın olan kâffe-i ta'birat ve alfaz ve temyizât muharrerât-ı divâniyyeden ile-l-ebed mahv ü izale kılınması ve ahad-ı nâs beyinde veyahut memurîn taraflarından dahi mûcib-i şin ve ar olacak veya nâmusa dokunacak her türlü tarif ve tavsifin istimali kanûnen men'olunması ve çünkü memâlik-i mahrusâmda bulunan her din ve mezhebin âyini bervech-i serbesti icrâ olunduğundan tebea-i şâhânemden hiçbir kimesne bulunduğu dinin âyinini icrâdan men'olunmaması ve bundan dolayı cevri ü ezâ görmemesi ve tebdîl-i din ve mezhep etmek üzere kimse icbâr olunmaması ve saltanat-ı seniyemizin memurîn hademesinin intihâb ve nasbı tensip ve irade-i şâhâneme menut olarak tebea-i Devlet-i Âliyye'min cümlesi herhangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umûm hakkında mer'iyül-icrâ olacak nizamâta imtisalen memuriyetlerde istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniyem tebaasından bulunanlar mekatib-i şâhânemin nizamât-ı mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifâ eyledikleri takdirde cümlesi bilâ-fark ve temyiz Devlet-i Âliyye'min mekatib-i askeriye ve mülkiyesine kabûl olunması ve bundan başka her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezûn olup, fakat bu makûle mekatib-i umûmîyenin usûl-i tedrisi ve muallimlerinin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemden mansûb muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişî tahtında olması ve ehl-i İslâm ile Hıristiyan vesair tebea-i gayr-i müslime meyanesinde veyahut tebea-i İseviyye vesair tebea-i gayr-i müslimden mezahib-i muhtelifeye tâbi olanların birbiri beyinde ticaret veyahut cinayâta müteallik zuhûra gelecek cem'i deâvî muhtelit divânlara havale olunup istima-ı dâvâ için işbu divânlar tarafından akdolunacak meclisler alenî olacağından müddei ile müddeialehyh muvacehe olunarak bunların ikâme edecekleri şahitler tekarir-i vakıalarını daima kendi âyin ve mezhepleri üzerine

icda edeceklerini birer yemîn ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı âliyye ait olan deâvî dahi eyalât ve elviye muhtelif meclislerinde vali ve kadı-i memleket hazır oldukları halde şer'an veya nizamen rü'yet olunup işbu mehâkim ve mecâlîste muhakemât-ı vakıa alenî icrâ olunması ve Hristiyan vesair tebea-i gayr-i müslimeden iki kimse beyinde hukuk-ı irsiyye gibi deâvî-i mahsûsa sahibi dâvâ olanlar istedikleri halde patrik veya rüesa ve mecâlis marifetiyle rü'yet olunmak üzere havale kılınması ve mücazaât ve ticaret kanûnlariyle muhtelif divânlarında icrâ olunacak usûl ve nizamât-ı mürafaat mümkün mertebe sür'atle ikmâl olunarak ve zapt ü tedvîn kılınarak memâlik-i mahrusâ-i şâhânemde müstamel olan elsine-i muhtelifeye tercüme ile neşr ü ilân olunması ve hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adâlet ile tevfiğ etmek için mazanne-i sû' olanların veyahut tedibât-ı cezaiyyeye müstahak bulunanların haps ve tevkifine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahalli sairede usûl-i hapsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslâhına mübaşeret olunması ve herhalde hapishânelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyemden vaz'ı kılınan nizamât-ı inzibatiyyeye muvafık olan muamelâtta maada hiçbir gûna mücazaât-ı cismaniye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muamele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilâfında vukû bulacak hareket şediden men' ve zecrolunacağından maada bunun icrâsını emreden memurîn ile bi-l-fiil icrâ eyleyen kesianın dahi ceza kanûnnâmesi iktizasınca takdir ve tedip olunması ve Dâr-üs Saltanat-ı seniyem ve eyalet ve bilâd ve kurada umûr-ı zaptiyenin tanzîmi maddesi asude-i hal olan kâffe-i tebea-i mülûkâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahihen ve kaviyyen emniyet verecek sûrette tanzîm kılınması ve verginin müsavâtı tekâlif-i sairenin müsavâtını mûcib olduğu misillû hukukça olan müsavât dahi vezâifçe olan müsavâtı müstelzim olduğundan Hristiyan vesair tebea-i gayr-i müslime dahi ehal-i İslâm misillû hisse-i askeriye itâsı hakkında muahharan verilen karara inkiyat mecbûriyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakden akçe itâsiyle hizmet-i fi'liyeden muaf olmak usûlünün icrâ olunması ve İslâm'dan maada tebeanın sunûfî içinde sûret-i istihdamları hakkında nizamât-ı lâzime yapılp müddet-i kalile-i mümkün zarfında neşr ü ilân kılınması ve eyalât ve elviye meclislerinde tebea-i Müslime ve İseviyye ve saireden bulunan âzânın emr-i intihâblarını bir sûret-i sahihaya koymak ve ârânın doğruca zuhûrunu temin eylemek için işbu meclislerin sûret-i tertip ve teşkilleri hakkında olan nizamâtın ıslâhına teşebbüs ile Devlet-i Âliyye'm netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahihen bilmek ve buna nezaret etmek esbâb ve vesail-i müessiresinin istihsalini mütalâa

eylemesi ve çünkü bey' ve fûruht ve tasarrufu emlâk ve akar maddeleri hakkında olan kavânîn kâffe-i tebea-i mülûkânem hakkında müsavî olduğundan kavânîn-i Devlet-i Âliyye'ne ve nizamât-ı zabîta-i belediyyeye ittiba ve imtisâl eylemek ve asıl yerli ehalinin verdikleri tekâlif vermek üzere saltanat-ı seniyem ile düvel-i ecnebiye beyninden yapılacak suver-i tanzîmiyeden sonra ecnebiyeye dahi tasarruf-ı emlâk müsaadesinin itâ olunması ve tebea-i saltanat-ı seniyemin kâffesi üzerinde tarh olunacak vergi ve tekâlif sınıf ve mezheplerine bakılmıyarak bir sûrette ahz olunmakta idiğünden işbu tekâlif ve ale-lhusus aşarın ahz u ıstıfasında vukû bulmakta olan sû-i istimalâtın ıslâhı tedabir-i seriası mütalâa ve müzakere olunup doğrudan doğruya ahz-ı vergi etmek usûlünün pey-derpey icrâsı kabil oldukça vâridâtı Devlet-i Âliyye'min ilzam olunması usûlünün yerine bu sûret ittihaz kılınıp usûl-i haliye câri oldukça memurîn-i Devlet-i Âliyye'm ve mecâlis âzâlarının müzayedeleri alenen icrâ olunacak olan iltizamâtтан birini deruhte ettirmeleri veya bir gûna hisse almaları mücazaât-ı şedide ile men' kılınması ve tekâlif-i mahalliye dahi meh-mâ-emken mahsulâta hâlel vermiyecek ve ticaret-i dahiliyeye mâni olmayacak sûrette vaz' ve tâyin olunması ve umûr-ı nafiâ için tâyin ve tahsis olunacağı mebalîğ-i münasibeye berren ve bahren inşa ve ihdas olunacak turûk ve mesalikden istifade edecek olan eyalet ve sancaklarda vaz' ve tesis kılınacak vergiyi mahsurlar dahi ilâve edilmesi ve saltanat-ı seniyemin beher sene için vâridât ve masarifât defterinin tanzîm ve iraesî hakkında muahharen bir nizâm-ı mahsûs yapılmış olduğundan bunun tamam-ı icrâ-yı ahkâmına itina olunması ve her bir memurîne tahsis kılınmış olan maaşların hüsn-i tesviyesine mübaşeret kılınması ve her bir cemaatin rüesasiyle taraf-ı eşref-i şâhânemden tâyin olunacak birer memurları tebea-i saltanat-ı seniyemin umûmuna ait ve râci olan maddelerin müzakerâtına Meclis-i Vâlâ'da bulunmak üzere Makam-ı Celîl-i Vekâlet-i Mutlakamdan mahsusen celp olunup ve işbu memurlar birer sene için tâyin kılınıp bunlar memuriyetlerine başladıkları gibi tahlîf olunmaları ve Meclis-i Vâlâ'nın âzâsı gerek adî ve gerek fevk-al-âde vukû bulan içtimâlarında rey ve mütalâalarını doğruca beyân ve ifade etmeleri ve bundan dolayı aslâ rencide olunmamaları ve ifsad ve irtikâp ve itisafa dair olan kavânînin ahkâm-ı kâffe-i tebea-i saltanat-ı seniyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar usûl-i meşruasına tevfikân icrâ olunması ve Devlet-i Âliyye'min tashih-i usûl-i sikke ile umûr-ı mâliyesine itibar verecek banka misillû şeyler yapılp memâlik-i mahrusâ-i şâhânemin menba-ı servet-i maddiyesi olan husûsâta iktiza eden sermayelerin tâyiniyle ve

mahsulât-ı memâlik-i şâhânemin nakli için icap eden turûk ve ecedavilin küşadiyle emr-i ziraat ve ticaretin tevessüüne hail olan esbâbın men'iyle teshilât-ı sahihanın icrâ olunması ve bunun maarif ve ulûm ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbâbının bi-l-etraf mütalâasıyle pey-der-pey mevki-i icrâya konulması maddelerinden ibaret olmakla siz ki Sadr-ı A'zam-ı sûtudeşiyemi müşârün-ileyhsiz işbu fermânı celîl-ülünvanı mülûkânemi usûlü üzere gerek Der-saâdet'imde ve gerek memâlik-i şâhânemin her bir tarafında ilân ve işaatle husûsât-ı meşrûhanın balâda beyan olunduğu vechile icrâ-yı iktizalarına ve bundan böyle ahkâm-ı celîlesinin daima ve müstemirren mer'iyül-icrâ tutulması esbâb-ı lâzime ve vesail-i kaviyyesinin istihsal ve istikmalî hususuna bezli cell-i himmet eyliyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerifeme itaat kılasız.

(11 Cemâzi-yel-âhir 1272 – 28 Şubat)

EK-4: 1876 Kanun-i Esasisi

MADDE 1.- Devleti Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalatı mümtazeyi muhtevi ve yekvücut olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez.

MADDE 2.- Devleti Osmaniye'nin paytahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkurun sair bilâdı osmaniyeden ayru olarak bir gûne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

MADDE 3.- Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

MADDE 4.- Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

MADDE 5.- Zatı hazireti Padişahın ne'fisi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür.

MADDE 6.- Sülalei âli osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madâmelhayat tahsisatı maliyeleri tekafülü umumi tahdindadır.

MADDE 7.- Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tev'fikan icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriye'nin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniye'nin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniye'nin tahfifi veya affı ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.

MADDE 8.- Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

MADDE 9.- Osmanluların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

MADDE 10.- Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiğ'i sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.

MADDE 11.- Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifiye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiye'nin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir.

MADDE 12.- Matbuat kanun dairesinde serbesttir.

MADDE 13.- Tebaai osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur.

MADDE 14.- Tebaai osmaniyeden bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin efalinden iştikâye selahiyetleri vardır.

MADDE 15.- Emri tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

MADDE 16.- Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniye'nin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir.

MADDE 17.- Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.

MADDE 18.- Tebaai osmaniye'nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır.

MADDE 19.- Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.

MADDE 20.- Tekalifi mukarrere nizamâtı mahsusasına tevfikân kaffei tebaa beyinde herkesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.

MADDE 21.- Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafii umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucibince değer bahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

MADDE 22.- Memaliki Osmaniye'de herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tâyin eylediği ahvalden maada bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

MADDE 23.- Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

MADDE 24.-Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekalif ve ahval bundan müstesnadır.

MADDE 25.- Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namı ile ve namı aherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.

MADDE 26.-İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyen memnudur.

MADDE 27.- Mesnedi sadaret ve meşihatı islâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misullû sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahâne icra olunur.

MADDE 28.- Meclisi vükelâ sadriazamın risayeti tahtında olarak aktolunup dahili ve harici umuru mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtacı istizan olanların kararları iradei seniye ile icra olunur.

MADDE 29.- Vükelâden herbiri dairesine ait olan umurdan icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmıyanları sadriazama arzeder. Sadriazam dahi o makule mevaddan müzekereye mühtaç olmıyanların muktezasını icra veyahut tarafı hazreti padişahiden istizan ederek ve muhtacı müzakere bulunanları meclisi vükelânın müzakeresine arzeliyerek müteallik buyurulacak iradei seniye mucibince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

MADDE 30.- Vukelâyı devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür.

MADDE 31.- Mebusan âzasından biri veyahut birkaçı Heyeti Mebusanın dahil dairei vazifesi olan ahvaldan dolayı vükelâyı devletten bir zat hakkında mes'uliyeti mucip şikâyet beyan ettiği halde evvelâ Heyeti Mebusanın nizamı dahilisi mucibince ve misillu mevaddın heyete havalesi lâzım gelip gelmiyeceğini müzakereye memur olan şubede tetkik olunmak üzere şikâyeti müş'ir Heyeti Mebusan reisine verilecek takrir reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şubeye gönderilir ve bu şube tarafından tahkikatı lâzime icra ve iştikâ olunan zat tarafından izahatı kâfiye istihsal olunduktan sonra şikâyetin şayanı müzakere olduğuna dair ekseriyetle terkip olunacak kararname Heyeti Mebusanda kıraat olunarak ve ledelik tiza şikâyet olunan zat davetle bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima kılınarak âzayı mevcudenin sülûsen, ekseriyati mutlakasile kabul olunur ise muhakeme talebini müş'ir mazbatası makamı Sadarete takdim ile ledelarz müteallik olacak iradei seniye üzerine keyfiyet Divanı Âliye havale olunur.

MADDE 32.- Vükelâden itham olunanların usulü muhakemeleri kanunu mahsus ile tâyin edilecektir.

MADDE 33.- Memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait hernevi deavide vükelânın sair efradı Osmaniyeden aslâ farkı yoktur. Bu misillu hususatın muhakemesi ait olduğu mehakimi umumiyede icra olunur.

MADDE 34.- Divanı Âlinin dairei ithamı tarafından müttehem olduğuna karar verilen vükelâ tebriyei zimmet edinceye kadar vekâletten sakıt olur.

MADDE 35.- Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunupta mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile ve tafsilen esbabı mucibe beyanile kat'ıyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müddeti kanununiyesinde intisap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi münhasırran yedi iktidarı hazreti padişahidedir.

MADDE 36.- Meclisi Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübreme zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyeti vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.

MADDE 37.- Vükelâdan herbiri her ne zaman muradeder ise heyetlerin ikisinde dahi bulunmak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini tarafından vekâleten bulundurmak ve iradı nutukta âzaya takaddüm etmek hakkını haizdir.

MADDE 38.- İstizahı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek veyahut lüzum görür ise mes'uliyetini üzerine alarak cevabını tehir etmek selâhiyetini haiz olacaktır

MADDE 39.- Bircümle memurin nizamen tâyin olunacak şerait üzere ehil ve müstahak oldukları memuriyetlere intihap olunacaktır ve bu veçhile intihap olunan memurlar kanunen mucibi azil hareketi tahakkuk etmedikçe veya kendüsü istifa eylemedikçe veyahut devletçe bir sebebi zaruri görülmedikçeazil ve tepdil olunamaz ve hüsnü hareket ve istikamet eshabından olanlar ve devletçe bir sebebi zaruriye mebni infisal edenler nizamı mahsusunda tâyin olunacağı veçhile terekkiyata ve tekaüt ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.

MADDE 40.- Her memuriyetin vezayifi nizamı mahsus ile tâyin olunacağından her memur kendü vazifesi dairesinde mes'uldür.

MADDE 41.- Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden ise de itaati kanunun tâyin ettiği daireye mahsustur. Hilâfı kanun olan umurda amire itaat mes'uliyetten kurtulmağa medar olamaz.

MADDE 42.- Meclisi Umumi Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusan namlarıyla başka başka iki heyeti muhtevidir.

MADDE 43.- Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene teşrisani iptidasında tecemmu eder ve ba iradei seniye açılır ve mart iptidasında yine ba iradei seniye kapanur ve bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanda mün'akid olamaz.

MADDE 44.- Zatihazireti padişahi devletçe görünecek lüzum üzerine Meclisi Umumiyi vaktinden evvel dahi açar ve müddeti muayyenei içtimainı da tenkis veya temdit eder.

MADDE 45.- Meclisi Umuminin yevmi hüşadında zatı hazireti padişahi veyahut taraflarından bilvekâle sadriazam hazır olduğu ve vükelâyı devletle iki heyetin âzayı mevcudesi birlikte bulundukları halde resmi küşat icra olunup senei cariyeye zarfında devletin ahvali dahiliye ve münasebatı hariciyesine ve senei atiyede ittihazına lüzum görülecek tedabir ve teşebbüsata dair bir nutku hümayun kıraat olunur.

MADDE 46.- Meclisi Umumi âzalıgına intihap veya nasbolunan zevat meclisin yevmi küşadında sadriazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensup olduğu heyet müctemi olduğu halde reisleri huzurunda zatı hazireti padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanunu Esasi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğine tahlif edilür.

MADDE 47.- Meclisi Umumi âzası rey ve mütalca beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbirisi bir gûna vaadü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalealardan dolayı bir veçhile itham olunamaz. Megerki meclisin nizamnamei dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamnamei mezkûr hükmünce muamele görür.

MADDE 48.- Meclisi Umumi âzasından birinin hiyanet ve Kanunu Esasiyi nakız ve ilgaye tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden birile müttehem olduğuna mensup olduğu heyet azayı mevcudesinin sülûsanı ekseriyeti mutlakasile karar verilür veyahut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur ve bu

af'alin muhakemesile mücazâtı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.
MADDE 49.- Meclisi Umumi âzasından herbiri reyini bizzat ita eder ve herbirinin müzakerede bulunan bir maddenin red ve kabulüne dair rey vermekten içtinabe hakkı vardır.

MADDE 50.- Bir kimse zikrolunan iki heyetin ikisine birden âza olamaz.

MADDE 51.- Meclisi Umumi heyetlerinden ikisinde dahi mürettep olan azanın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzakereye mubaderet olunamaz ve kaffei müzakerat sülûsanı ekseriyetile meşrut olmayan hususatta hazır olunan azanın ekseriyeti mutlakası ile karargir olur ve tesavii ara vukuunda reisin reyi iki addedilür.

MADDE 52.- Bir kimse şahsına müteallik dâvasından dolayı Meclisi Umuminin iki heyetinden birine arzuhal verdiği halde eğer evvela ait olduğu memurini devlete veyahut o memurların tabi bulundukları mercie müracaat etmediği tebeyyün ederse arzuhali reddolunur.

MADDE 53.- Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi vükelâya ait olduğu gibi Heyeti âyan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.

MADDE 54.- Şûrayı devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavanın layihaları Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkamınaİradei seniye hazreti Padişahi müteallik buyrulur ise düştürül amel olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar mevkii müzakereye konulamaz.

MADDE 55.- Bir kanun lâyhası evvelâ Heyeti Mebusanda badehu Heyeti Ayanda bend bend okunup ve her bendine rey verülüp ekseriyeti ara ile karar verilmedikçe ve bedel karar heyeti mecmuası için dahi betekrar ekseriyetle karar hasıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

MADDE 56.- Bu Heyetler vükelâdan veya anların göndereceği vekillerden veya kendi azalarından olmayan veyahut resmen davet olunmuş memurinden bulunmayan hiç kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekaleten bir madde ifadesi için

gelmiş olduğu halde asla kabul edemez ve ifadelerini istima eyliyemez.

MADDE 57.- Heyetlerin müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder ve müzakere olunacak layihaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.

MADDE 58.- Heyetlerde verilecek reyler ya tâyni esami veyahut işaret mahsusa veyahut reyi hafi ile olur. Reyi hafi usulünün icrası âzayı mevcudenin ekseriyeti arası ile karar verilmeğe mütevakıftır.

MADDE 59.- Her Heyetin inzibatı dahilisini münhasıran kendi reisi icra eder.

MADDE 60.- Heyeti Âyanın reisi ve âzası nihayet miktarı Heyeti Mebusan âzasının sülüsü miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazreti padişahiden nasbolunur.

MADDE 61.- Heyeti Ayana âza tâyin olunabilmek için asar ve efali umumun vüsuk ve itimadına şayan ve umuru devlette hidematı memduhesi mesbuk ve mütearif olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır.

MADDE 62.- Heyeti Âyan âzalığı kaydı hayat ile dir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan mazulinden ve berri ve bahri ferikândan ve sıfatı lazimeyi cami sair zevattan münasipleri tâyin olunur. Kendü talepleriyle devketce sair memuriyete tâyin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.

MADDE 63.- Heyeti Âyanın azalık maaşı şehriye onbin kuruştur. Başka bir nam ile hazineden muvazzaf olan azanın maaş ve tâyni eğer onbin kuruştan dîn ise ol miktara iblâğ olunur ve eğer onbin kuruş veya ziyade ise ibka olunur.

MADDE 64.- Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zatı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamıyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat'iyen red veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder.

MADDE 65.- Heyeti Mebusanın miktarı âzası tebaai Osmaniyeden her ellibin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur.

MADDE 66.- Emri intihap reyi hafı kaidesi üzerine müessestir. Sureti icrası kanunu mahsus ile tâyin olunacaktır.

MADDE 67.- Heyeti Mebusan âzalıgı ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Fakat vükelâdan intihap olunanların âzalıgı mücazdır vesair memurinden biri mebusluğa intihap olunur ise kabul edip etmemek yedi ihtiyarındadır. Fakat kabul ettiği halde memuriyetinden infisal eder.

MADDE 68.- Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebai devleti aliyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusı mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihapta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şarttır.

MADDE 69.- Mebusan intihabı umumisi dört senede bir kerre icra olunur ve her mebusun müddeti memuriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir.

MADDE 70.- Mebusların intihabı umumisine heyetin mebdei içtimai olan teşrini saniden lâakal dört mah mukaddem başlanılır.

MADDE 71.- Heyeti Mebusan âzasının herbiri kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayup umum osmanlıların vekili hükmündedir.

MADDE 72.- Müntehipler intihap edecekleri mebusları mensup oldukları dairei vilâyet ahalisinden intihap etmeğe mecburdur.

MADDE 73.- Ba iradei seniye Heyeti Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.

MADDE 74.- Heyeti Mebusan âzasından biri vefat eder veya esbabı hacriyei meşruadan birine duçar olur veya bir uzun müddette meclise devam etmez veyahut istifa eder veya mahkûmiyet veya kabulü memuriyet cihetile âzalıktan sakıt olursa yerine nihayet gelecek içtimaa yetişmek üzere usulü veçhile diğeri tâyin olunur.

MADDE 75.- Münhal olan mebusluk makamlarına intihap olunacak âzanın memuriyeti gelecek intihabı umumî zamanına kadardır.

MADDE 76.- Mebuslardan herbirine beher sene içtimai için hazineden yirmibin kuruş verilecek ve şehriye beşbin kuruş maaş itibarile memurinî mülkiye nizamına tevfikân azimet ve avdet harcırahı ita kılınacaktır.

MADDE 77.- Heyeti Mebusan riyasetine heyet tarafından ekseriyetle üç ve ikinci ve üçüncü riyasetlere üçer neferki ceman dokuz zat intihap olunarak huzuru şahaneye arzile bunlardan birisi riyasete ve ikisi reis vekâletlerine ba iradei seniye tercih ve memuriyetleri icra kılınır.

MADDE 78.- Heyeti Mebusanın müzakeratı alenidir. Fakat bir maddei mühimmeden dolayı müzakeratı hafî tutulmak vükelâ canibinden veyahut Heyeti Mebusanın âzasından onbeş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima ettiği mahal âzanın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabulü için ekseriyeti arâya müracaat edilir.

MADDE 79.- Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde âzadan hiç biri heyet tarafından ithama sebebi kâfi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz.

MADDE 80.- Heyeti Mebusan kendüye havale olunacak kavanin lâyhalarını müzakere ile bunlardan umuru maliyeye ve Kanunu Esasiye taalûk eder maddeleri red veya kabul veyahut tâdil eder ve mesarifi umumiye muvazene kanununda gösterildiği veçhile heyeti mebusanda tafsîlâtile tetkik olunduktan sonra miktarına vükelâ ile birlikte karar verilür ve buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemmiyeti ve sureti tevzi ve tedariki kezalik vükelâ ile birlikte tâyin edilir.

MADDE 81.- Kanunu mahsusuna tevfikân tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine beratı şerif verilen hakimler lâyenazildir. Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdları ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irae eder.

MADDE 82.- Mahkemelerde hernevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafî tutabilir.

MADDE 83.- Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilür.

MADDE 84.- Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan dâvanın herne vesile ile olursa olsun rüyetinden imtina edemez ve bir kerre rüyetine veyahut rüyeti için iktiza eden tahkikatı evveliyeye başlandıktan sonra tatil veya tâviki dahi caiz olamaz. Meğerki dâvadan keffiyed etmiş ola. Şu kadar ki cezaya müteallik deavide hükûmete ait olan hukuk nizamı vechile yine icra olunur.

MADDE 85.- Her dâva ait olduğu mahkemede rüyet olunur. Eşhas ile hükûmet beynindeki dâvalar dahi mehakimi umumiye aittir.

MADDE 86.- Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.

MADDE 87.- Deavii şer'iyeye mehakimi şer'iyede ve deavii nıziyeye mehakimi nıziyede rüyet olunur.

MADDE 88.- Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selâhiyetinin derecat ve taksimatı ve hükkâmın tavzifi kavanine müstenittir.

MADDE 89.- Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı rüyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu vechile tâyini mevla ve tahkim caizdir.

MADDE 90.- Hiçbir hakim hakimlik sıfatı ile devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesinde cemedemez.

MADDE 91.- Umuru cezaiyede hukuku âmmeyi vikayeye memur müddei umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 92.- Divanı Âli otuz âzadan mürekkeptir. Bunların onu Heyeti Âyan ve nou Şûrayı Devlet ve onu Mahkemeyi Temyiz ve istinaf rüesa ve âzasından kur'a ile tefrik ve tâyin olunarak Heyeti Âyan dairesinde lüzum göründükçe ba iradei seniye akdolunur. Vazifesi vükelâ ile Mahkemei Temyiz rüesa ve âzasının ve zat ve hukuku şahane aleyhinde harekete ve Devleti bir hali muhataraya ilkaya tasaddi eyliyenlerin muhakemesidir.

MADDE 93.- Divanı Âli ikiye münkasem olup biri dairei ithamiye ve biri divanı hükümdür. Daireyi ithamiye dokuz âzadan ibaret olup bunun üçü Heyeti Âyan ve üçü Divanı Temyiz ve İstinaf ve üçü Şûrayı Devlet âzasından Divanı Âliye alınacak aza içinden kur'a ile intihap olunur.

MADDE 94.- Bu dairei şikâyet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülûsanı ekseriyetle karar verir ve dairei ithamiyede bulunanlar divanı hükümde bulunamaz.

MADDE 95.- Divanı hüküm yedisi Heyeti Âyan ve yedisi Divanı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûrayı Devlet rüesa ve âzasından olmak üzere Divanı Ali âzasının yirmibir neferinden mürekkep olarak Dairei ithamiye tarafından muhakemesi lâzım olduğuna karar verilmiş dâvalar hakkında âzayı mürettebenin sülûsanı ekseriyetile kat'iyen ve kavanini mevzuasına tatbikan hükmeder ve hükümleri kabili istinaf ve temyiz değildir.

MADDE 96.- Tekâlifî Devletin hiçbir bir kanun ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz.

MADDE 97.- Devletin bütçesi varidat ve mesarifatı takribiyesini mübeyyin kanundur. Tekâlifî devletin vaz ve tevzi ve tahsil emrinde müstenit olacağı kanun budur.

MADDE 98.- Bütçe yani muvazenei umumiye kanunu Meclisi Umumide madde be madde tetkik ve kabul olunur. Varidat ve mesarifatı muhammenin müfredatını cami olmak üzere ana merbut olan cedveller nıza men tâyin olunan numunesine tevfikân aksam ve fusul ve mevaddı müteaddideye münkasem olarak bunların müzakeresi dahi fasıl fasıl icra edilir.

MADDE 99.- Muvazenei umumiye kanunu müteallik olduğu senenin dühulünde mevkii icraya konulabilmek için lâyihası Hey'eti Mebusana Meclisi Umuminin küşadı akabinde ita olunur.

MADDE 100.- Bir kanunu mahsus ile muayyen olmadıkça emvâli devletten muvazene haricinde sarfiyat caiz olamaz.

MADDE 101.- Meclisi umuminin münakit bulunmadığı esnada esbabı mucbireyi fevkalâdeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına lüzumu kavi tahakkuk eder ise mesuliyeti heyeti vükelâya ait olmak ve Meclisi Umuminin küşadı akabinde ana dair kanun lâyihası Meclisi Umumiye verilmek üzere o masrafın tesfiyesi için iktiza eden mebaliğın tarafı hazireti padişahiye arz ve istizan ile sadır olacak iradei seniye üzerine tedarik ve sarfi caiz olur.

MADDE 102.- Muvazene kanunun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olamaz ancak bazı ahvalı fevkalâdeden dolayı Meclisi Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesih olunduğu halde hükmü bir seneyi tecavüz etmemek üzere bir kararname ile vükelâyı devlet ba iradei seniye seneyi sabıka muvazenesinin cereyanı ahkâmını Meclisi Mebusanın gelecek içtimâna kadar temdit ederler.

MADDE 103.- Muhasebei kat'ie kanunu müteallik olduğu senenin varıdatından istihsal olunan mebalîğ ile yine o senenin mesarifatına vukubulunan sarfiyatın miktarı hakikisini mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimatı dahi muvazenei umumiye kanununa tamamilе mutabık olacaktır.

MADDE 104.- Muhasebei kat'ie kanununun lâyihası müteallik olduğu senenin hitamından itibaren nihayet dört sene sonra Meclisi Umumiye ita olunur.

MADDE 105.- Emvali devletin kabız ve sarfına memur olanların muhasebelerini rüiyet ve devairden tanzim olunan sal muhasebelerini tetkik ederek hulâsai tetkikat ve neticei mütalâatını her sene bir takriri mahsus ile Heyeti Mebusana arzeyelemek üzere bir Divanı Muhasebat teşkil olunacaktır. Bu divan her üç ayda bir kerre ahvali maliyeyi riyaseti vükelâ vasıtasile ba takrir tarafı hiazreti padişahiye dahi arzeder.

MADDE 106.- Divanı Muhasebatın âzası oniki kişiden mürettep olacak ve herbiri Heyeti Mebusandan ekseriyetle azlinin lüzumu tastik olunmadıkça memuriyetinde kaydı hayat ile kalmak üzere ba iradei seneyi nasbolunacaktır.

MADDE 107.- Divanı Muhasebat âzasının evsafı ve vezayifinin tafsilatı ve sureti istifa ve tepdil ve terakki ve tekaüdü ve akkaminın keyfiyeti teşkili bir nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır.

MADDE 108.- Vilâyatın usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 109.- Vilâyet ve liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkezi vilâyette içtima eden Meclisi Umumi âzasının sureti intihabı bir kanunu mahsus ile tevsî olunacaktır.

MADDE 110.- Vilâyat Mecalisi Umumiyesinin vezayifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı veçhile turuku meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhatın teshili gibi umuru nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intişarı yolunda müzakerata şâmil olmakla beraber tekâlif ve mürettebatı miriyeinin sureti tevzi ve istihsalinde ve muamelatı sairede kavanin ve nizamâtı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere tebliğile tashih ve ıslahı zımnında arzı iştikâ etmek selâhiyetini dahi muhtevi olacaktır.

MADDE 111.- Müsakkafat ve müstagillât ve müstagillât ve nukudu mevkufe hasılatının şurutu vakfiyesi ve teamülü kadimi veçhile meşrutun lehine ve hayrat ve müberrata sarfolunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerinde muharrer olduğu üzere musalehine sarfına ve emvali eytamın nizamnamei mahsusı veçhile sureti idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizamatı mahususası veçhile her milletin müntehap efradından mürekkep olacaktır. Ve mecalisi mezkûre mahalleri hükûmetlerini ve Vilâyet Mecalisi Umumiyesini kendülerine merci bilecektir. MADDE 112.- Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclislerle idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili ve vezai fi ve âzasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 113.- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükûmeti seniye nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır.

MADDE 114.- Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.

MADDE 115.- Kanunu Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan iskat edilemez.

MADDE 116.- Kanunu Esasinin mevaddı mundericesinden bazılarının icabı hale ve vakte göre tagyir ve tadiline lüzumu sahih ve kat'i görüldüğü halde zikri ati şerait ile tadili caiz olabilir. Şöyleki ya Heyeti Vükelâ veya Heyeti Âyan veya Heyeti Mebusan tarafından işbu tadile dair bir teklif vukubulduğu halde evvelâ Meclisi Mebusanda azayı mürettebenin sülûsan ekseriyetile kabul Meclisi Âyanın keزالik sülûsan ekseriyetile tasdik edildikten sonra iradei seniye dahi o merkezde sudur eder ise tadilâtı meşruha düsturulamel olur ve Kanunu Esasinin tadili teklif olunan bir maddesi berveçhi meşruh müzakeratı lâzimesinin icrasile iradei seniyesinin suduruna kadar hüküm ve kuvvetini kaip etmeksizin meriyülicra tutulur.

MADDE 117.- Bir maddei kanuniyenin tefsiri lâzım geldikte umuru adliyeye müteallik ise tâyini manâsı Mahkemei Temyize ve idarei mülkiyeye dair ise Şurayı Devlete ve işbu Kanunu Esasiden ise Heyeti Âyana aittir.

MADDE 118.- Elyevm düsturulamel bulunan nizamât ve teamül ve âdat ilerüde vazolunacak kavanin ve nizamât ile tadil veya ilga olunmadıkça meriyülicra olacaktır.

MADDE 119.- Meclisi Umumiye dair olan fi 1- Şevval sene 93 tarihli talimatı muvakkatenin cereyanı ahkâmı yalnız birinci defa içtima edecek Meclisi Umuminin müddeti inikadiyesi hıtamına kadar olup andan sonra hükmü carî değildir.

EK-5: 1909 Değişiklikleri

Üçüncü Madde: Saltanat, Seniyye-i Osmaniye Hilâfet-i Kübrâ-yı İslamiyet'i haiz olarak sülâle-i Âl-i Osman'dan usûl-ı kadimesi vechile ekber evlâda aittir. Zat-ı hazret-i padişah-i hin-i cülûslarında Meclis-i Umûmîde ve Meclis müctemi değilse ilk ictimâında şer'i şerif ve Kanu-ı Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

Altıncı Madde: Sülale-i Âl-i Osman'ın hukuk-ı hürriye ve emval ve emlâk-i zatiye ve kanun-i mahsus mucibince madamel hayat tahsisat-ı maliyeleri tekâfûl-ı umûmî tahtmdadır.

Yedinci Madde: Hutbelerde naminin zikri ve meskukat darbı, kanun-ı mahsusuna tevfikân rütbe ve menasib tevcihi, nişan itası sadriazam ve şeyhülislâmın intihap ve tayini sadriazamm teşkil ve arz edeceği vükelânın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelânın ale'l-usul azl ve tebdili, kavanin-i umûmîyenin tasdiki ile ilân-ı mer'iveti devair-i hükûmetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteaillik nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin tekfili, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdi, mücazat-ı kanuniyenin tahfif ve affı, Meclis-i Umûmî'nin tasvibi ile afv-ı, umûmî ilânı, Meclis-i Umûmî'nin miadında küşad ve tatili, Meclis-i Umûmî'nin ahval-i fevkalâdede vektinden evvel ictimaa daveti, otuzbeşinci madde mucibince Meclis-i Meb'usan'ın üç ay zarfında intihap olunup ictima etmek şartı ile ve Heyet-i Ayân'ın muvafakati ile lede'liktiza feshi, alelumum muahedat akdi hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taaluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umûmî'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umûmî'nin münakid olmadığı zamanda heyet-i vükelânın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülünden mütevellid mesuliyet heyet-i lahikaya ait olacaktır.

Onuncu Madde: Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse şer' ve kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazat olunamaz.

Onikinci Madde: Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiçbir vechile kable't-tab teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz.

Yirmiyedinci Madde: Mesned-i sadaret ve Meşihat-ı İslâmiye emniyet buyrulan zevata ihale buyrulduğu misillû teşkil-i vükelâya memur olan sadriazamın tensîb ve arzı ile sair vükelânın memuriyetleri dahi bâ-irâde-i şâhâne icra olunur.

Yirmisekizinci Madde: Meclis-i vükelâ sadriazamın riyaseti tahdında olarak akdolunup dahilî ve haricî umûr-ı mühimmenin merciidir. Müzakeratından muhtaç-ı tasdik olan kararlar ledelarz irade-i seniye ile icra olunur.

Yirmidokuzuncu Madde: Vükelâdan her biri dairesine ait olan umurdan mezuniyeti tahtında bulunanları usule tevfikân icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları sadriazama inha eder. Sadriazam dahi o makûle mevaddan müzakereye muhtaç olmayanları doğrudan doğruya ve muhtacı müzakere bulunanları meclis-i vükelâda bade'l müzakere muhtaç-ı tasdik olduğu takdirde arz eder ve muhtaç-ı tasdik olmıyanlar hakkındaki Heyeti vükelâ kararını tebliğ eyler. Bu mesalihin enva' ve derecatı kanun-ı mahsusla tayin olunacaktır. Şeyhülislâm muhtaç-ı müzakere olmayan mevaddı doğrudan doğruya arz eder.

Otuzuncu Madde: Vükelâ hükûmetin siyaset-i umûmîyesinden müştereken ve daire-yi nezaretlerine ait muamelâtta dolayî münferiden Meclis-i Meb'usan'a karşı mesuldürler. Taraf-ı hazret-i padişahîden tasdike muhtaç olan mukarreratın mâmulünbih olması için sadriazam ile daire-i müteallikası nâzırı taraflarından kararnamelere vaz'-ı imza edilerek kararın mesuliyeti deruhte olunmak ve anların imzası balâsına taraf-ı hazret-i padişahîden dahi vaz'-ı imza buyrulmak şarttır. Heyet-i vükelâca ittihaz olunan kararlar umum vükelânın imzalarını havi olacak ve o imzaların balâsına muhtaç-ı tasdik olduğu takdirde kezaik taraf-ı hazret-i padişahîden vaz'-ı imza buyrulacaktır.

Otuzbeşinci Madde: Vükelâ ile Heyet-i meb'usan arasında ihtilâf vukuunda vükelâ reyinde ısrar edüp de mebusan canibinden katiyen ve mükerreren reddildiği halde vükelâ ya meb'usan'ın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen heyet-i vükelâ heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbâb-ı mucibe beyanı ile yine red ederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere zat-ı hazret-i padişahi meclisi feshedebilir fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb'usan'ın rey ve kararının kabulü mecbûr olacaktır.

Otuzaltıncı Madde: Meclis-i Umûmîmünakit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyet-i umûmîyeyi halelden vikaye için bir zaruret-i mübrem zuhur ettiği ve bu babda vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için Meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanun-ıEsasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyet-i vükelâ tarafından verilen kararlar Heyet-i Meb'usan'ın ictimaiyle verilecek karara kadar ba-irâde-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk ictimada Heyet-i Meb'usan'a tevdi edilmek lâzımdır.

Otuzsekizinci Madde: İstîzah-ı madde için vükelâdan birinin huzuruna Meclis-i Meb'usan'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurînden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mesuliyeti üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyet-i Meb'usan'ın ekseriyet-i ârâsı ile hakkında adem-i itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reis-i vükelâ hakkında adem-i itimat beyan olduğu halde heyeti vükelâ hep birden sükût eder. Kırküçüncü Madde: Meclis-i Umûmî'nin iki heyeti beher sene Teşrinisani iptidasında bilâ-davet tecemmu eder ve bâ-irade-i seniyye açılır ve Mayıs iptidasında yine bâ-irâde-i seniyye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin müçtemi bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz.

Kırkdördüncü Madde: Zât-ı hazret-i padişahî görülecek lüzum üzerine re'sen yahut meb'usanın ekseriyet-i mutlakası tarafından vuku bulacak taleb-i tahrirîye binaen Meclis-i Umûmî'yi vaktinden evvel açar ve Heyet-i Umûmîye'nin kararı ile veya res'en müddet-i muayene-i ictimai temdit edebilir.

Ellüçüncü Madde: Müceddeden kanun tanzimini veya kavanin-i mevcudeden birinin ta'dilini teklife vükelâ ve âyân ve meb'usan'dan her birinin hakkı vardır. İki meclisten her biri müceddeden veya ta'dilen kaleme aldığı kanun lâyhalarını diğer heyete gönderir. Orada dahi kabul olunduktan sonra tasdik hazret-i padişahîye arz olunur. Ellidördüncü Madde: Tanzim olunacak kavanin lâyhaları Meclis-i Meb'usan ve Âyânca tetkik ve kabul olunarak ledelarz tasdik ile icra-yı ahkâmına irade-i seniyye-i hazret-i padişahî taalluk ederse düstûrulamel olur. Arz olunan kanunlar iki mah zarfında ya tasdik olunur yahut tekrar tetkik edilmek üzere bir kere iade edilir. İade olunan kanunun tekrar müzakeresinde ekseriyet-i sülûsan ile kabul şarttır. Müstaceliyetine karar verilmiş olan kanunlar on gün zarfında ya tasdik veya iade olunur.

Yetmişaltıncı Madde: Meb’uslardan her birine beher sene ictimai için Hazine’den otuz bin kuruş verilecek şehri beş bin kuruş maaş itibariyle memurîn-i mülkiye nizamına tevfi kan azimet ve avdet harcirahı ita kılınacaktır. Müddet-i kanuniyeden fazla ictima vuku bulduğu suretde şehri beş bin kuruş itibariyle tahsisat-ı munzama verilecektir. Yetmişyedinci Madde: Heyet-i Meb’usan riyaseti ile birinci ve ikinci reis vekâletlerine heyet tarafından her sene ictimainda ekseriyetle birer zat intibah ve intihab-ı vaki huzur-ı padişahîye arz olunur.

Sekseninci Madde: Masarifat-ı umûmîye muvazene kanununda gösterildiği vechile Heyet-i Meb’usan’da tafsîlâtı ile tetkik olunduktan sonra miktarına vûkelâ hazır olduğu halde mebusanca karar verilir. Buna karşılık olacak varidatın keyfiyet ve kemiyeti ve suret-i tevzi ve tedariki vûkelâ huzuru ile tâyin edilir. Yüzonüçüncü Madde- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid âsâr ve emarat görüldüğü halde hükûtnet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilânına hakkı vardır. İdare-i örfiye kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Yüzonsekizinci Madde: Elyevm düstûrül-amel bulunan nizam ve teamül ve adat ileride vazolunacak kavanin ve nizam ile ta’dil veya ilga olunmadıkça meriyyü’l-icra olacaktır. Kavanin ve nizamın tanziminde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelât esas itihaz kılınacaktır.

119 uncu madde tayyolunmuştur. (Yeniden üç madde ilâve olup Kanun-ı Esasî’nin tetkikat ve tadilatı ikmal olunduktan fasl-ı mahsuslarına nakil ve derc-olunmak üzere mevadd-ı selâse-i mezkûre şimdilik yüzondokuz ve yüziyirmi ve yüziyirmibir rakamı ile berveçh-i âti tahrir edilmiştir):

Yüzondokuzuncu Madde: Postahanelere mevdu evrak ve mekatib müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılmaz.

Yüziyirminci Madde: Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakk-ı ictimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye’nin temamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i meşrutiyet ve hükûmeti tağyir ve Kanun-ı Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniye’yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve âdâb-ı umûmiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu’ olduğu gibi ale’lîtlâk hafî cemiyetler teşkili de memnudur.

Yüzyirmibirinci Madde- Heyet-i Âyân müzakeratı alenîdir fakat bir madde-i mühimmeden dolayı müzakerat hafî tutulmak vükelâ canibinden veya Heyet-i Âyân âzasından beş zat tarafından teklif olundukta heyetin ictima ettiği mahal azanın madasından tahliye edilerek teklifi red veya kabul için ekseriyet-i ârâya müracaat olunur.

Meclis-i Mebusan ve Ayân'da kabul olunan işbu lâyiha'nın kanuniyetini irade eyledim.

Mehmet Reşat

5 Şaban 1327 (8 Ağustos 1325)

TEŞKİLÂTI ESASÎYE KANUNU

Kanun Numarası : 85

Kabul Tarihi : 20/1/1337 (1921)

Madde 1.- (Özgün hali) Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 1.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Hâkimiyet, bilâ kaydü şart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 2.- (Özgün hali) İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 2.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır. Resmi lisanı Türkçedir.

Madde 3.- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti << Büyük Millet Meclisi Hükümeti >> unvanını taşır.

Madde 4.- (Özgün hali) Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir.

Madde 4.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şubâtı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 5.- Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

Madde 6.- Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

Madde 7.- Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamât tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkâmı Fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.

Madde 8.- Büyük Millet Meclisi Hükümetinin inkisam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclisi icraî hususat için vekillere veche tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

Madde 9.- Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiisidir.

İDARE

Madde 10.- (Özgün hali) Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazaran vilâyetlere; vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekkep eder.

Madde 10.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei Riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

VİLÂYET

Madde 11.- (Özgün hali) Vilâyet, mahallî umurda mânevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumi tekâlifî ve menafîi birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir.

Madde 11.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Türkiye Reisicumhuru Devletin Reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

Madde 12.- (Özgün hali) Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir. Vilâyet şûralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

Madde 12.- (Değişik : 29.10.1339 (1923) - 364 S. Kanun) Başvekil Reiscumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından gene Meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur.

Madde 13.- Vilâyet şûrası, azâsı meyanında icrâ âmiri olacak bir reis ile muhtelif şua batı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder. İcra selâhiyeti daimi olan bu heyete aittir.

Madde 14.- Vilâyete Büyük Millet Meclisinin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tâyin olup vazifesi devletin umumi ve müşterek vazaifini rüyet etmektir. Vali yalnız devletin umumi vazaifiyle mahallî vazaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

KAZA

Madde 15.- Kaza, yalnız idari ve inzıbatı cüz'ü olup mânevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

NAHİYE

Madde 16.- Nahiye, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir mânevi şahsiyettir.

Madde 17.- Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18.- Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntahap âzadan terekküp eder.

Madde 19.- İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından intihap olunur.

Madde 20.- Nahiye şûrası ve idare heyeti kazaî, iktisadi ve malî salâhiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tâyin olunur.

Madde 21.- Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

UMUMİ MÜFETTİŞLİK

Madde 22.- Vilâyetler, iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek, umumî müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23.- Umumi Müfettişlik mıntakalarının umumî surette asayişinin temini ve umum devair muamelâtının teftişi, Umumi Müfettişlik mıntakasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumî müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler Devletin umumî vazai fiyle mahallî idarelere ait vazai ve mukarreratı daimî surette murakaba ederler.

MADDEİ MÜNFERİDE

(Mülga: 01.04.1339 (1923)-369 sayılı TBMM Kararı)

TEŞKİLÂTI ESASÎYE KANUNU

Kanun Numarası : 491

Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924)

Madde 1.- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Madde 2.- Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır; resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir.

Madde 3.- Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir.

Madde 4.- Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.

Madde 5.- Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

Madde 6.- Meclis, teşri salâhiyetini bizzat istimal eder.

Madde 7.- Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tâyin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, Hükümeti her vakit murakabe ve iskat edebilir.

Madde 8.- Hakkı kaza, Millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahakim tarafından istimal olunur.

Madde 9.- Türkiye Büyük Millet Meclisi, kanunu mahsusuna tevfikân Millet tarafından müntahap mebuslardan müteşekkildir.

Madde 10.- On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir.

Madde 11.- Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir.

Madde 12.- Ecnebi hizmeti resmiyesinde bulunanlar, mücazâtı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkûm olanlar, mahcurlar, tâbiyeti ecnebiye iddiasında bulunanlar, hukuku medeniyeden ıskat edilmiş olanlar, Türkçe okuyup yazmak bilmiyenler mebus intihap olunamazlar.

Madde 13.- Büyük Millet Meclisinin intihabı dört senede bir kere icra olunur. Müddeti biten mebusların tekrar intihap edilmeleri caizdir. Sabık Meclis lâhik Meclisin içtimasına kadar devam eder. Yeni intihabatın icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidini caizdir. Her mebus yalnız kendini intihap eden dairenin değil, umum Milletın vekilidir.

Madde 14.- Büyük Millet Meclisi her sene Teşrinisani iptidasında davetsiz toplanır. Meclis âzasının memleket dâhilinde devir, tetkik ve murakabe vazifelerinin ihzarı ve teneffüs ve istirahatleri için senede altı aydan fazla tatili faaliyet edemez.

Madde 15.- Kanun teklif etmek hakkı Meclis âzasına ve İcra Vekilleri Heyetine aittir.

Madde 16.- Mebuslar Meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar : (Vatan ve Milletın saadet ve selâmetine ve milletın bilâ kaydü şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmiyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakattan ayrılmıyacağıma <<vallahı>>).

Madde 17.- Hiçbir mebus Meclis dâhilindeki rey ve mütalâasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irat ve izharından dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası Heyeti Umumiyenin kararına menuttur. Cınaî cürmü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sâdır olmuş cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına talik olunur. Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez.

Madde 18.- Mebusların senevi tahsisatları kanunu mahsus ile tâyin olunur.

Madde 19.- Tatil esnasında Reisicumhur veya Meclis Reisi lüzum görürse Meclisi içtimaa davet edebileceği gibi âzadan beşte biri tarafından talep vuku bulursa Meclis Reisi dahi Meclisi içtimaa davet eder.

Madde 20.- Meclis müzakeratı alenidir ve harfiyen neşrolunur. Fakat Nizamnaei dâhilide münderiç şeraite tevfikân Meclis hafi celseler dahi akdedebilir ve hafi celseler müzakeratının neşri Meclisin kararına menuttur.

Madde 21.- Meclis, müzakeratını kendi Nizamnamei dâhilisi mucibince icra eder.

Madde 22.- Sual ve istizah ve Meclis tahkikatı Meclisin cümlei salâhiyetinden olup şekli tatbikı Nizamnamei Dahilî ile tâyin olunur.

Madde 23.- Mebusluk ile Hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez.

Madde 24.- Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi her Teşrinisani iptidasında bir sene için kendisine bir Reis ve üç Reisvekili intihap eder.

Madde 25.- İntihap devresinin hitamından evvel Meclis adedi mürettebinin ekseriyeti mutlakası ile intihabat tecdit olunursa yeni içtima eden Meclisin intihap devresi ilk Teşrinisaniden başlar.

Teşrinisaniden evvel vâkı olan içtima, fevkelâde bir içtima addolunur.

Madde 26.- Büyük Millet Meclisi ahkâmı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harb ilânı, muvazenei umumiyei maliye ve Devletin umum hesabı katî kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskûkât darbı, inhisar ve malî taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumi ve hususi af ilânı, cezaların tahfif veya tahvili, tahkikat ve mücezaatı kanuniyenin tecili, mahkemelerden sâdır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vezâifi bizzat kendi ifa eder.

Madde 27.- Bir mebusun vatana hiyanet ve mebusluğu zamanında irtikâp töhmetlerinden biriyle müttehim olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi âzayı mevcudesinin sülûsan ekseriyeti ârası ile karar verilir veyahut on ikinci maddede münderiç ceraimden biriyle mahkûm olur ve mahkûmiyeti kaziyeyi muhkeme halini alırsa mebusluk sıfatı zâil olur.

Madde 28.- İstifa, esbabı meşrua dolayısıyla mahcuriyet, bilâ mezuniyet ve mazeret iki ay Meclise ademi devam veyahut memuriyet kabulü hallerinde mebusluk sâkıt olur.

Madde 29.- Yukardaki maddeler mucibince mebusluk sıfatı zâil veya sâkıt olan veyahut vefat eden mebusun yerine bir diğeri intihap olunur.

Madde 30.- Büyük Millet Meclisi kendi zabıtasını Reisi marifetiyle tanzim ve idare eder.

Madde 31.- Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei Riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 32.- Reisicumhur Devletin Reisidir. Bu sıfatla merasimi mahsusada Meclise ve lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyetine Riyaset eder. Reisicumhur Riyaseticumhur makamında bulundukça Meclis münakaşat ve müzakeratına iştirak edemez ve rey veremez.

Madde 33.- Reisicumhur hastalık ve memleket haricinde seyahat gibi bir sebeple vezaifini ifa edemezse veya vefat, istifa vesair sebep dolayısıyla Cumhuriyet Riyaseti inhilâl ederse Büyük Millet Meclisi Reisi Vekâleten Reisicumhur vazifesini ifa eder.

Madde 34.- Cumhur Riyasetinin inhilâlinde Meclis müçtemi ise yeni Reisicumhuru derhal intihap eder.

Meclis müçtemi değilse, Reis tarafından hemen içtimaa davet edilerek Reisicumhur intihap edilir. Meclisin intihap devresi hitam bulmuş veya intihabatın tecdidine karar verilmiş olursa Reisicumhuru gelecek Meclis intihap eder.

Madde 35.- Reisicumhur Meclis tarafından kabul olunan kanunları on gün zarfında ilân eder. Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile bütçe kanunları müstesna olmak üzere ilânını muvafık görmediği kanunları bir daha müzakere edilmek üzere esbabı mucibesıyla birlikte keza on gün zarfında Meclise iade eder. Meclis mezkûr kanunu bu defa da kabul ederse, onun ilânı Reisicumhur için mecburidir.

Madde 36.- Reisicumhur, her sene Teşrinisanide Hükümetin geçen seneki faaliyetine ve o sene ittihaz edilmesi münasip görülen tedbirlere dair bir nutuk iradeder veyahut Başvekile kıraat ettirir.

Madde 37.- Reisicumhur ecnebi devletlerin nezdine Türk Cumhuriyetinin siyasi mümessillerini tâyin ve ecnebi devletlerin siyasi mümessillerini kabul eder.

Madde 38.- Reisicumhur intihabı akabinde ve Meclis huzurunda şu suretle yemin eder: (Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk Milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle meni, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazifenin icabatına hasrınefs etmekten ayrılmıyacağıma <<Vallahi>>).

Madde 39.- Reisicumhurun ısdar edeceği bilcümle mukarrerat Başvekil ile Vekili aidi taraflarından imza olunur.

Madde 40.- Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç olup Reisicumhur tarafından temsil olunur. Kuvayı Harbiyenin emir ve kumandası hazarda kanunu mahsusuna tevfikân Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine ve seferde İcra Vekilleri Heyetinin inhası üzerine Reisicumhur tarafından nasbedilecek zate tevdi olunur.

Madde 41.- Reisicumhur hiyaneti vataniye halinde Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür. Reisicumhurun ısdar edeceği bilcümle mukarrerattan mütevellit mesuliyet otuz dokuzuncu madde mucibince mezkûr mukarreratı imza eden Başvekil ile Vekili aidine racidir. Reisicumhurun hususâtı şahsiyesinden dolayı mesuliyeti lâzım geldikte işbu Teşkilâtı Esasiye Kanununun masuniyeti teşriiyeye taallûk eden on yedinci maddesi mucibince hareket edilir.

Madde 42.- Reisicumhur, Hükümetin inhası üzerine daimî mâlûliyet veya şeyhuhet gibi şahsi sebeplerden dolayı muayyen efradın cezalarını ıskat veya tahfif edebilir. Reisicumhur, Büyük Millet Meclisi tarafından itham edilerek mahkûm olan Vekiller hakkında bu salâhiyeti istimal edemez.

Madde 43.- Reisicumhurun tahsisatı kanunu mahsus ile tâyin olunur.

Madde 44.- Başvekil, Reisicumhur canibinden ve Meclis âzası meyanından tâyin olunur. Sair Vekiller Başvekil tarafından, Meclis âzası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi Reisicumhurun tasdikıyla Meclise arz olunur. Meclis müçtemi değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimaina talik olunur. Hükümet hattı hareket ve siyasi noktai nazarını âzami bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimat talep eder.

Madde 45.- Vekiller Başvekilin riyaseti altında (İcra Vekilleri Heyeti) ni teşkil ederler.

Madde 46.- İcra Vekilleri Heyeti Hükümetin umumi siyasetinden müştereken mesuldür.

Vekillerden herbiri kendi salâhiyeti dairesindeki icraattan ve maiyetinin efal ve muamelâtından ve siyasetinin umumî istikametinden münferiden mesuldür.

Madde 47.- Vekillerin vazife ve mesuliyetleri kanunu mahsus ile tâyin olunur.

Madde 48.- Vekaletlerin adedi kanunla tâyin olunur.

Madde 49.- Mezun veyahut herhangi bir sebeple mazur olan bir Vekile, İcra Vekilleri Heyeti âzasından bir diğeri muvakkaten niyabet eder. Ancak bir Vekil bir Vekâletten fazlasına niyabet edemez.

Madde 50.- Türkiye Büyük Millet Meclisince İcra Vekillerinden birinin Divanı Âliye sevkına dair verilen karar vekâletten sukutunu dahi mutazammındır.

Madde 51.- İdari dâva ve ihtilâfları rüyet ve hal, Hükümetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun lâyihaları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri üzerine beyanı mütalâa, gerek

kendi kanunu mahsus ve gerek kavanini saire ile muayyen vezaifi ifa etmek üzere bir Şûrayı Devlet teşkil edilecektir. Şûrayı Devletin rüesa ve âzası vezaifi mühimmede bulunmuş, ilim, ihtisas tecrübeleri ile mütemeyyiz zevat meyanından Büyük Millet Meclisince intihap olunur.

Madde 52.- İcra Vekilleri Heyeti, kanunların süveri tatbikiyesini irae veyahut kanunun emrettiği hususatı tesbit için ahkâmı cedideyi muhtevi olmamak ve Şûrayı Devletin nazarı tetkikından geçirilmek şartıyla nizamnameler tedvin eder. Nizamnameler Reisicumhurun imza ve ilâniyle mamulünbih olur. Nizamnamelerin kavanine mugayereti iddia olundukta bunun mercii halli Türkiye Büyük Millet Meclisidir.

Madde 53.- Mahkemelerin teşkilâtı, vazife ve salâhiyetleri kanunla muayyendir.

Madde 54.- Hâkimler bilcümle dâvaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahâlâtta âzade olup ancak kanunun hükmüne tabidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infazı ahkâmına mümanaat edemez.

Madde 55.- Hâkimler kanunen muayyen olan usul ve ahval haricinde azlolunamazlar.

Madde 56.- Hâkimlerin evsafı, hukuku, vezaifi, maaş ve muhassasatları ve sureti nasip ve azilleri kanunu mahsus ile tâyin olunur.

Madde 57.- Hâkimler kanunen muayyen vezaiften başka umumi ve hususi hiçbir vazife deruhde edemezler.

Madde 58.- Mahkemelerde muhakemat alenidir.

Yalnız Usulü Muhakemat kanunu mucibince bir muhakemenin hafiyyen cereyanına mahkeme karar verebilir.

Madde 59.- Herkes, mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimalde serbesttir.

Madde 60.- Hiçbir mahkeme, vazife ve salâhiyeti dâhilinde olan dâvaları rüyetten imtina edemez. Vazife ve salâhiyet haricinde olan dâvalar ancak bir karar ile reddolunur.

Madde 61.- Vazifelerinden mümbais hususatta İcra Vekilleriyle Şûrayı Devlet ve Mahkemei Temyiz rües ave âzasını ve Başmüddeiumumiye muhakeme etmek üzere bir (Divanı Âli) teşkil edilir.

Madde 62.- Divanı Âli âzalığı için on biri Mahkemei Temyiz, onu Şûrayı Devlet rüesa ve âzası meyanından ve kendi Heyeti Umumiyele tarafından ledeliktiza reyi hafî ile yirmi bir zat intihap olunur.

Bu zevat reyi hafî ve ekseriyeti mutlaka ile içlerinden birini Reis ve birini reis vekili intihap ederler.

Madde 63.- Divanı Âli bir Reis ve on dört âza ile teşekkül ve ekseriyeti mutlaka ile karar ittihaz eder.

Mütebaki altı zat ledelicap Heyetin noksanını ikmal için ihtiyat âza vaziyetindedirler. İşbu ihtiyat âza üçü Mahkemei Temyiz, üçü Şûrayı Devletten müntahap âza arasından olmak üzere kur'a ile tefrik olunurlar.

Reisliğe ve Reis vekilliğine intihap olunanlar bu kur'aya dâhil olamazlar.

Madde 64.- Divanı Âlinin müdeiumumiliği Başmüddeiumumilik tarafından ifa olunur.

Madde 65.- Divanı Âlinin kararları katidir.

Madde 66.- Divanı Âli mevzu kanunlara tevfikân muhakeme icra ve hüküm ita eder.

Madde 67.- Divanı Âli görülen lüzum üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla teşkil olunur.

Madde 68.- Her Türk hür doğar, hür yaşar.

Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır.

Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tesbit ve tâyin edilir.

Madde 69.- Türkler kanun nazarında müsavi ve bilâistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur.

Madde 70.- Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.

Madde 71.- Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur.

Madde 72.- Kanunen muayyen olan ahval ve eşkâlden başka bir suretle hiçbir kimse derdest ve tevkif edilemez.

Madde 73.- İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur.

Madde 74.-Menafii umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanunu mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlâk olunamaz.

Fevkalâde ahvalde kanun mucibince tahmil olunacak nakdî, aynî ve sayü amele mütaallik mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa icbar edilemez.

Madde 75.- Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefî içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, âdabı muaşeretı umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü âyinler serbesttir.

Madde 76.- Kanun ile muayyen olan usul ve ahval haricinde kimsenin meskenine girilemez ve üzeri taharri edilemez.

Madde 77.- Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden teftiş, muayeneye tabi değildir.

Madde 78.- Seferberlikte idarei örfiye halinde veyahut müstevli emrazdan dolayı kanunen müttehad tedabir icabatından olarak vazedilecek takyidat müstesna olmak üzere seyahat hiçbir suretle takyidata tabi tutulamaz.

Madde 79.- Ukudun, sâyü amelin, temellük ve tasarrufun, içtimaatın, cemiyetlerin ve şirketlerin hududu hürriyeti kanunlar ile musarrahtır.

Madde 80.- Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.

Madde 81.- Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emanetler salâhiyettar müstantık ve mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefon ile vâkı olan muhaberatın mahremiyeti ihlâl olunamaz.

Madde 82.- Türkler, gerek şahıslarına, gerek âmmeye mütaallik olarak kavanin ve nizamata muhalif gördükleri hususatta merciine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine münferiden veya müçtemian ihbar ve şikâyetle bulunabilirler. Şahsa ait olarak vuku bulan müracaatın neticesi müstediye tahriren tebliğ olunmak mecburidir.

Madde 83.- Hiçbir kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye celp ve sevk olunamaz.

Madde 84.- Vergi, Devletin umumi masarifine halkın iştiraki demektir. Bu esasa mugayir olarak hakikî veya hükmî şahıslar tarafından veya onlar namına rüsum, âşar ve sair tekâlif alınması memnudur.

Madde 85.- Vergiler ancak bir kanun ile tarh ve cibayet olunabilir. Devlet, vilâyet idarei hususiyeleri ve belediyelerce teamülen cibayet edilmekte olan rûsum ve tekâlifin kanunları tanzim edilinceye kadar kemakân cibayete devam olunabilir.

Madde 86.- Harb halinde veya harbi icabettirecek bir vaziyet hudusunda veya isyan zuhurunda veyahut Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüsât vukuunu müeyyit katî emarat görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idarei örfiye ilân edebilir ve keyfiyet hemen Meclisin tasdikına arz olunur. Meclis idarei örfiye müddetini indelicap tezyid veya tenkis edebilir.

Meclis müçtemi değilse derhal içtimaa davet olunur. İdarei örfiyenin fazla temadisi Meclisin kararına mütevakıftır. İdarei örfiye, şahsi ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya talıkı demektir. İdarei örfiye mıntakasiyle bu mıntaka dâhilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası ve harb halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyit ve talıkı kanunla tesbit olunur.

Madde 87.- İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi Devlet mekteplerinde meccanidir.

Madde 88.- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur.

Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rûşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir.

Madde 89.- Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasimdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden terekküp eder.

Madde 90.- Vilâyetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmî şahsiyeti haizdir.

Madde 91.- Vilâyetler umuru tevsii mezuniyet ve tefrikı vezaif esası üzerine idare olunur.

Madde 92.- Hukuku siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir.

Madde 93.- Bilûmum memurların evsafı, hukuku, vezaifi, maaş ve muhassasatı ve sureti nasp ve azilleri ve terfi ve terakkileri kanunu mahsus ile muayyendir.

Madde 94.- Kanuna muhalif olan umurda âmire itaat memuru mesuliyetten kurtaramaz.

Madde 95.- (Özgün hali) Muvazenei Umumiye Kanunu mütaallik olduğu senei maliyenin duhulünde mevkii icraya konulabilmek için lâhiyası ve merbutu bütçeler ve cetveller nihayet Teşrinisani iptidasında Meclise takdim olunur.

Madde 96.- Devlet emvalinden muvazene haricinde sarfiyat caiz değildir.

Madde 97.- Muvazenei Umumiye Kanununun hükmü bir seneye mahsustur.

Madde 98.- Hesabı katî kanunu mütaallik olduğu sene bütçesinin devrei hesabiyesi zarfında istihsal olunan varidat ile yine o sene vuku bulan tediye hakikî miktarını mübeyyin kanundur. Bunun şekil ve taksimatı muvazenei umumiye kanununa tamamiyle mütenazır olacaktır.

Madde 99.- Hesabı katî kanununun lâhiyası mütaallik olduğu senenin sonundan itibaren nihayet ikinci senenin Teşrinisanisinin iptidasına kadar Büyük Millet Meclisine takdim olunmak mecburidir.

Teşkilât Esasiye Kanununa ait zavabıt

Madde 100.- Büyük Millet Meclisine merbut ve Devletin varidat ve masarifatını kanunu mahsusuna tevfikân murakabe ile mükellef bir Divanı Muhasebat müessesidir.

Madde 101.- Divanı Muhasebat umumî mutabakat beyannamesini taallûk ettiği hesabı katî kanununun Maliyece Büyük Millet Meclisine takdimi tarihinden itibaren nihayet altı ay zarfında Meclise takdim eder.

Madde 102.- İşbu Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili aşağıdaki şeraite tabidir: Tadil teklifi Meclis âzayı mürettebesinin lâakal bir sülûsü tarafından imza olunmak şarttır.

Tadilât ancak adedi mürettebin sülûsan ekseriyeti ârasiyle kabul olunabilir. İşbu kanunun şekli Devletin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tadil ve tagyiri hiçbir suretle teklif dehi edilemez.

Madde 103.- Teşkilâtı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz.

Hiçbir kanun Teşkilâtı Esasiye Kanununa münafî olamaz.
Madde 104.- 1293 tarihli Kanunu Esasi ile mevaddı muaddelesi ve 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve müzeyyelât ve tadilâtı mülğadır.
Madde 105.- Bu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Muvakkat Madde- Türkiye Büyük Millet Meclisine intihap edilen ve edilecek olan bilûmum mensubini askeriye'nin tabi olacakları şerait hakkındaki 19 Kânunuevvel 1339 tarihli kanun ahkâmı bakıdır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : KÖZEN, Burak Anıl
Uyruğu : T.C.

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	AHBVÜ / Anayasa Hukuku	
Lisans	Ankara Üniversitesi / Hukuk Fakültesi	2014

le.abhv.edu.tr